

Стана Ристић

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)

SERBIAN LANGUAGE INSTITUTE OF SASA
Monographs 1

Stana Ristić

**THE EXPRESSIVE LEXICON
IN THE SERBIAN LANGUAGE**
Theoretical Bases
and Normative-Cultural Aspects

BELGRADE
2004

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
Монографије 1

Стана Ристић

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
теоријске основе
и нормативно-културолошки аспекти

БЕОГРАД
2004

ISBN 86-82873-07-9

Уредник серије:

проф. др Александар Лома,
дописни члан САНУ

Рецензенти:

проф. др Милана Радић-Дугоњић
др Биљана Сикимић,
виши научни сарадник

Тираж: 500

Издавање ове књиге финансијски је помогло Министарство науке и
заштите животне средине Републике Србије

Издаје: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема: Давор Палчић

Ликовно решење корица: Лепосава Кнежевић

Штампа: Чироја штампа, Београд

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'37

811.163.41'27

РИСТИЋ, Стана

Експресивна лексика у српском језику : теоријске основе и
нормативно-културолошки аспекти / Стана Ристић. — Београд :
Институт за српски језик САНУ, 2004 (Београд : Чироја штампа). — 319
стр. ; 24 см. — (Монографије / Институт за српски језик САНУ ; књ. 1)

На спор. насл. стр.: The Expressive Lexicon in the Serbian Language. —
Тираж 500. — Напомене уз текст. — О аутору: стр. 319. — Резуме ;
Summary. — Библиографија: стр. 273–280. — Регистри.

ISBN 86-82873-07-9

а) Српски језик — Лексика б) Српски језик — Семантика
COBISS.SR-ID 115457292

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	9
I. УВОДНО ПОГЛАВЉЕ	
Експресивност у језику и лексичком систему	13
Конотативни аспекти значења експресивне лексике	45
II. ИМЕНИЧКИ ЕКСПРЕСИВИ	
Именице типа 'особа + психичка или морална особина'	53
Типови аксиолошког лексичког значења (на примерима именица 'особа + морална или психичка особина')	77
Именице типа 'особа + спољашња особина'	87
Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом <i>-ija</i> .	95
Морфолошке и синтаксичке карактеристике именичког експресива .	107
III. ГЛАГОЛСКИ ЕКСПРЕСИВИ	
Типови експресивних глагола и структура њиховог значења	121
IV. ДИЈАХРОНИ АСПЕКТИ ЕКСПРЕСИВНОСТИ	
Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца	135
Погрдни експресиви у часопису <i>Скороћече</i> 1844. год. — из историје експресивне лексике српског језика (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)	149
Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику (социолингвистички аспекти употребе и развоја)	169
V. СИНХРОНИ АСПЕКТИ ЕКСПРЕСИВНОСТИ	
Универбализација као средство експресивизације	189
Експресивизација и еуфемизација у савременом српском језику . . .	197
VI. ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У ДЕСКРИПТИВНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ	
Модели типске обраде експресивне лексике у речнику	217

VII. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

Резиме	241
Резюме	251
Summary	263
Литература и извори	273

VIII. РЕГИСТРИ

Регистар експресива	283
Предметни регистар	305
Ауторски регистар	317
О аутору	319

*Књигу посвећујем драгим родитељима
и преминулој сестри Јелени.*

ПРЕДГОВОР

Књига *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)* настала је као резултат вишегодишњих истраживања, чији су резултати излагани на научним конференцијама у земљи и иностранству и публиковани у нашим и страним часописима. У монографији је дата осмишљена целина феномена лексичке експресивности, при чему су већ публиковани радови знатно изменеи и дорађени како би се уклопили у тематске целине представљене насловима седам поглавља. Опширина студија под насловом *Експресивност у језику и лексичком систему* у Уводном поглављу и опширан Резиме на српском, руском и енглеском језику, у Завршном поглављу, представљају потпуно нове делове до сада непубликоване.

У завршном обликовању текста ове монографије учествовали су и њени рецензенти проф. др Милана Радић-Дугоњић и др Биљана Сикимић, виши научни сарадник, колегинице и захвалне саговорнице у овом истраживању и другим мојим истраживањима. Оне су својим примедбама и предлогима помогле да се отклоне уочене слабости и допуне нејасни и недоречени делови, а за неотклоњене евентуалне пропусте одговорност, наравно, сноси сам аутор ове монографије. Рецентима се најсрдачније захваљујем и зато што нису штеделе времена ни труда да овај обиман текст пажљиво ишчитају у веома ограниченој временском року и да здушно суделују у поправљању његовог квалитета. Посебну захвалност дuguјем колегиници Милани, што је свих ових година била стални саговорник у разрешавању многих мојих питања из домена експресивности.

За колегијалну подршку и разумевање захваљујем се сарадницима Института за српски језик САНУ, а посебно његовом Научном већу, које је ово моје вишегодишње истраживање прихватило као део једног од пројекта, и које га је препоручило надлежном министарству за финансирање и уврстило у план издвачке делатности Института за 2004. годину.

За финансирање штампања ове књиге дuguјем захвалност Министарству за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

I. УВОДНО ПОГЛАВЉЕ

ЕКСПРЕСИВНОСТ У ЈЕЗИКУ И ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ

1.0. Предмет разматрања у књизи је експресивна лексика српског језика, која заузима значајно место у његовом лексичком систему. То су следећи типови именица: именице семантичке деривације којим се именују лица, особе (мечка, крава, миш, кер, мрцина; ѡубре, мешина, избљувак, клада, камен, стена, труба, шећерлема; кум, мајка, мама, ћале, син; жена, женска; ѡаво, бог, анђео; душа, срце, снага, глава, мозак; муња, већар, вихор; месар, масар, майстор, касарин и сл.); именице афиксално-семантичке деривације, универбализације и композиције (левак, надувенко, гадура, блесан, штарција, ѡочаркало, ѡаметњаковић, ћушкало, мућкароши, лакшароши, лайонац, лажса, камкало, мувало, килавац, млакоња, наклатица, наравлија, најрдан, намћор, намигуша, намештало, најујдач, насртљивац, насмејанко, какоћало, мудријаш, јуруља, мајковић, замлати, несирећијаковић, емотијивац, дейресивац, ћабалебар, гребаћор; чврсторукаши, лажноборцац, ѡутолог, мудросер, кажијрда, изгубидановић, мутивода, већройир, крвойија, најникур, јиши); затим неизведене именице, често необичног гласовног склопа (олоши, даса, хохијайлери, клијан, гегула, ишија, дандара, имекер и сл.). То су и глаголи семантичке и афиксалне деривације, типа: бауљати, гамизати, нафурати се, накрцати се, накрљати се, мувати се, мотати се, луњати, севати, брицати, губити се, носити се, клейти, ојалити, крнути, макљати, меџати, изријати, кундачији, љендречити, млећи, јевакати, сукачи, вуновлачарији, урлати, гроткији, лајати, блејати, кокодакачи, гукнути, ђецкаки, зуџкаки, звоџати, чанијрати, ѡтоциљати, наштоциљати, трабуњати, нашрабуњати, лайрдаћи, лућићи, лућећати, бубнући, звекнући, завезати и сл.

1.1. Проблем експресивности (емоционалности, афективности) у језику био је предмет многих истраживања тако да се на основу онога што смо пратили углавном преко славистичке литературе може рећи да постоје не само значајна запажања, него и солидна теоријска заоснованост најважнијих питања у вези са експресивношћу. Међутим, ни до данас није предложен јединствен и козистентан теоријско-метод

долошки приступ, поред осталог и зато што досадашња истраживања нису била предметно одређена само феноменом експресивности него и другим језичким феноменима. Постигнути резултати остварени су различитим методолошким поступцима и приступима. До феномена експресивности долазило се преко изучавања скоро свих језичких нивоа: фонетско-фонолошког, интонационог, морфолошког, творбеног, семантичког, синтаксичког, текстуалног, као и у различитим приступима језичким појавама: традиционално-структурном (филолошком), опште лингвистичком, социо-, психо- и етнолингвистичком, функционално-стилском, прагматичком, комуникативном и др. Новији теоријски приступи антрополошког усмерења (теорија универзалне семантике, неке когнитивне теорије, теорија језичке личности) уз друге језичке феномене осветљавали су и разноврсну слику језичке експресивности. Лексичка експресивност, која је предмет ове монографије, представља само један њен сегмент.¹

1.2. У прегледу историјата изучавања експресивности осврнућемо се само на она запажања која су усмеравала наше истраживање и која су битно утицала на наше закључке. Ограничили смо се углавном на резултате у славистичкој лингвистици од друге половине прошлог века до данас.

2. У србији на неке проблеме у вези са експресивном лексиком указао је М. Дешић (1982) који у свом раду употребљава појмове *експресија* и *експресивносћ*. Аутор разликује две групе емоционалних речи: 1) оне које означавају емоције (*радосћ, шуга, мржња*) и 2) оне којима се исказује однос говорника према ономе што је речено, према садржини реченог. Овим другим „емоционално обоженим речима — експресивној лексици“ супротставља неутралне речи. У прегледу значења експресивних речи из Речника САНУ, без неких строжијих критеријума издваја следеће типове: пејоративне (погрдне) речи, или таква значења појединачних речи (*коњ, коњина, крава, кравећина, кад именују лице, особу*); погрдне називе за особе од којих су настали надимци и презимена (*кривошија, главоња*); неутралне речи које реализују пејоративна значења (*крећенизам, куга*); презириве и подругљиве речи (*крећијура, боранија, кад именују лице, особу*); ироничне речи (*кривојис, жабар, леј*); речи са шаљивим значењем (*кривогуз, коњодер*); хипокористици и деминутиви или речи са хипокористичним значењем; експресивно значење речи (*крећаји, ђаво*), узви-

¹ Историјат изучавања експресивности (емоционалности) представљен је у многим славистичким радовима и монографијама, а ми ћemo упутити на оне најзначније: Грепл 1967: 17–30; Телија 1986; 1996; Лиханов 1994: 3–13; Апресјан 2 1995: 157–159.

ке и фразеолошке обрте. Типологија експресивне лексике М. Дешића, без обзира на озбиљан недостатак одсуства критеријума, представља значајан корак не само у препознавању различитих типова лексичке експресивности, него и у разграничују појмова „емоционалне речи“ (речи које означавају емоцију) и „експресивне речи“ (речи које исказују емоцију).

3. Славистичка наука дала је значајан допринос изучавању феномена експресивности и на теоријском плану и на плану примењеног приступа експресивним јединицама у појединим словенским језицима, тако да се данас са великим извесношћу ти резултати могу примењивати у лексикографији, превођењу, учењу, усвајању језика и др. У даљем излагању осврнућемо се на неке од најзначајнијих.

4.0. Пољски лингвиста М. Грепл (1967) у својој монографији о емотивним језичким средствима у великој мери је расветлио и проблеме експресивности, заснивајући своје истраживање синтаксичких експресивних средстава на структуралном приступу. У вези са употребом различитих термина за овакве појаве у језику, као што су: *емоционалност*, *афективност* и *експресивност*, Грепл прва два термина сматра синонимима, с тим што даје предност употреби термина *емоционалност*. Термин *експресивност* узима као шири појам, а под њим подразумева сваку намеру говорника да било чему да значај у акту говора, и то посебним начином изражавања како би овом посебношћу задобио жељену пажњу. Другачије речено, експресивност је, по Греплу, испољавање, манифестација личности говорника у језичкој структури његовог говора.

4.1. Свако исказивање емоције испољава се експресивно, али свако исказивање експресије није обавезно и емоционално, како истиче М. Грепл (130). Исказана емоционалност, по њему, не представља само експресивну страну говора него се јавља и као интегрални део целокупног комуникативног садржаја који се реализује не само на плану енкодирања него и на плану декодирања. Пошто се емоционално мотивисане актуелизације реализују у исказима у акту комуникације, проблеми у вези са емоционалношћу, експресивношћу тичу се пре свега теорије говорних чинова („реторике“), а не синтаксе (125–134).

4.2. Тако се већ код овог аутора, уз наведена значајна запажања о емоционалности и експресивности као различитим или повезаним језичким феноменима, експресивност издваја и као феномен испољавања личности говорника и као феномен комуникативног плана, феномен који маркира комуникацију на оба њена плана: на плану енко-

дирања и декодирања, на основу чега се експресивност одређује и као један од типова говорних чинова.

Без обзира што М. Грепл у изучавању полази од језичких појава као феномена по себи, многи његови ставови у вези са емоционалношћу и експресивношћу засновани су на комуникативној улози језичких јединица као и на улози учесника комуникације, па су актуелни и данас и то не само са становишта теорије говорних чинова, него и са становишта других теорија антрополошког усмерења.

4.3. Нека од питања која је на свој начин разрешио овај аутор и данас су предмет лингвистичких дискусија, и у том домену наше истраживање феномена експресивности на лексичком (номинационом) плану понудило је извесна решења. Имајући у виду аргументације које ће бити изложене у главном делу наше књиге, у овом делу немамо намеру да коментаришемо истакнута или спорна места овог аутора. Зато ћемо само укратко изложити његове најважније закључке, од којих су неки делимично спорни са становишта јединица лексичког — номинационог система.

На основу истраживања сматрамо спорним закључак М. Грепла да у језичком систему нема специјалних средстава који би функционисали као десигнатори емоционалности, јер језичка средства (лексичка и граматичка) служе за исказивање интелектуалних (логичких) садржаја. Сигнализација емоционалности не јавља се ни као њихова примарна ни као основна функција. Само у одређеним условима језичка средства добијају способност да преносе различите нијансе емоционалног односа говорника (129). Изражавање емоционалности у језику уопште остварује се актуелизацијом емоционално неутралних језичких средстава (речи или исказа). Код речи та актуелизација остварује се променом њихове формалне или семантичке структуре, а код исказа променом њихове синтаксичке структуре. Овакво функционисање јединица, по М. Греплу, реализује се као опозиција: немаркиране (емоционално неутралне) и маркиране (емоционално актуелизоване, обожене) јединице језика. Међутим, у нашем корпусу велики број лексичких јединица функционишу заправо као десигнатори експресивних садржаја, нпр. именице са значењем особе одређених особина типа: *надувенко, йошчкало, гадура, њушкало, олош, хохштаплер, клијан* и др. И на морфолошком, творбеном плану могу се издвојити афиксси који примарно функционишу као експресивна деривациона средства (в. део Типови аксиолошког лексичког значења и т. 5.3; 5.4 и 7.1.0.).

4.4. М. Грепл се, с правом, критички осврће на ауторе који у класификацији јединица не разликују оне са емоционалном нијансом

значења од оних које имају спољашње сигнале таквих нијанси (17–30). У улози сигнала емоционалне актуелизације код лексичких јединица јавља се или промена структуре на фонетском и творбеном плану и то су јединице инхерентне експресивности, или пренесена значења на семантичком плану и то су јединице адхерентне експресивности (130).

Покушаје поједињих истраживача да неке синтаксичке (граматичке) јединице представе и као средства за исказивање емоције, аутор сматра погрешним, нпр. истицање емоционалне обојености трећег лица, рода, будућег времена, условног начина, падежа и др. По овом аутору никакав облик или граматичка категорија, узети сами за себе, не могу бити носиоци емоционалне обојености (130), што му новија истраживања не дају у потпуности за право.

За реализацију емоција на плану исказа, како истиче овај аутор, важно је разликовати следеће равни: граматичку, модалну и актуелну (смисаону, контекстуалну) раван. Свака од њих има своје јединице, а као јединице актуелне равни, осим (неуобичајеног) реда речи, интонације и др., јављају се и факултативна лексичка средства (131). Ова експресивна имена функционишу на плану читавог контекста добијајући и формална обележја своје емоционалне обојености (најчешће постају носиоци нарочите интонације или реченичног акцента), а често се комбинују са другим начинима емоционалног исказивања (47–49).

4.5. Најважнији дomet изучавања експресивних језичких средстава М. Грепла представља истицање њихове маркираности у односу на неутрална језичка средства и истицање њихове улоге као експонената експресивног говорног чина.

5.0. Конзистентан, уџбенички приступ експресивној лексици, заснован и на традиционалним и на савременим теоријама руске лингвистике, дала је Кузњецова у својој *Лексикологији* (1989: 182–192). Она експресивну лексику, такође одређује као функционално-стилски маркиран слој и супротстављен неутралном лексичком слоју. Специфичност експресивне лексике испољава се у њиховој експресивној функцији и у сложености њиховог значења, које осим објективно-појмовног садржаја обухвата и субјективне конотативне компоненте значења.

5.1. Занимљив је податак у поменутој књизи да конотативно и стилски маркиране речи чине 10% општекњижевног речничког фонда, што их уз ограничenu учсталост употребе и другостепену номинацију сврстава на периферију лексичког система. Тиме се не умањује њихов значај у језику, јер се без њих језик не може обојити, па се „конотативна и стилски маркирана лексика“, како истиче ауторка, ја-

вља као средство гипкости говорне културе, преко кога се у објективној информацији изражава и субјективни људски фактор.

5.2. Јединице овог слоја лексике као маркирани чланови привативне опозиције са немаркираним, садрже допунске информације које могу бити спољашње и тицати се само типа лексике (нпр. *разговорна*), или се могу тицати самог значења као његове додатне конотативне компоненте. У вези с тим ауторка разликује стилски маркирану и конотативно маркирану лексику. Конотативна компонента је део системског лексичког значења речи који допуњава њен основни појмовни садржај смислом у коме су одражене друштвено-психолошке оцене и асоцијације. Ова компонента је по својој структури јако сложена, и на основу уопштавања досадашњих резултата истраживања, дошло се до тога да садржи следеће елементе: експресивност, емоционалност, оцену и сликовитост (образност).

За даље разматрање општих карактеристика експресива, нужно је представити сваки од наведених елемената, како су одређени у *Лексикологији*.

5.2.1. Експресивност је сложена карактеристика која се најопштије може одредити као изразита изражajност, која се остварује или конотативном семантичком структуром или нарочитом гласовном структуром. У ужем смислу под експресивношћу се подразумева постојање у семантици речи компонената којим се изражавају мера и степен особине неке појаве, при чему је неки аутори поистовећују са интензивношћу (оном која одступа од „нормалне“).

5.2.2. Емоционалност, као компонента конотације служи за изражавање емоционалног односа, који је најчешће аксиолошки, према оному што се таквим речима именује.

5.2.3. Оцена има друштвени карактер и условљена је нормом. Оцени подлежу људи, њихови поступци, производи њихове делатности, социјалне појаве и сл. Она је тесно повезана са емоционалношћу, а може бити позитивна или негативна.

5.2.4. Сликовитост је факултативна компонента за разлику од претходних, и као нарочити, замаскирани начин преношења информације заснива се на поређењу.

5.3. Кузњециова у *Лексикологији* истиче да се синонимичност експресива са неутралном лексиком испољава у различитом виду. Неки се подударају са неутралном лексиком у делу појмовног садржаја (*украсни* — *зданијни*). Сложенији је однос експресива са неутралном лексиком када експресиви садрже компоненте „интензивност“ и „оцену“ у самом појмовном значењу. То је привативна опозиција у којој се маркирани елеменат од неутралног синонима разликује не са-

мо у делу конотативног значења него и појмовног (*сликар — мазало* = 'лош сликар'; *тисац — шкрабало* = 'лош писац').

5.4. Стилска маркираност експресива чини њихову спољашњу карактеристику, а садржајно се може представити као допунска информација о умесности, дозвољености употребе речи у одређеним условима општења и као карактеристика одређеног функционалног стила (усмени, писани, књижевни, официјелни, разговорни, колоквијални и др.). Разговорна лексика, по Кузњецовој, може имати неутралне синониме (*шуй — глүй*) или се јавља без неутралних синонимова (нпр. *бубну́й*, *лингай*) (ову другу могућност пориче М. Гревл; исп. т. 4.3). Стилски маркирана лексика тесно је повезана са својим неутралним синонимима и испуњава специфичну функцију ослањајући се на њих. Изразита карактеристика експресива, конотатива је њихова променљивост, чија се динамика испољава у неутрализацији постојећих конотатива и у стварању нових.

Ова динамика неутрализације и стварања нових експресива чини их нестабилним лексичким слојем, па се поставља проблем идентификације, одређивања лексичких јединица као експресива. По Кузњецовој интуитивно одређивање експресивне лексике, какво иначе преовлађује, условљава неуједначеност критеријума у приступу. До данас се као најпоузданiji метод објективнијег приступа показао психолингвистички приступ допуњен статистичким обрадом података добијених од анкетираних испитаника. Релативност и оваквих показатеља огледа се у необјективности оцене испитаника о маркираности неке речи, која је условљена узрастом, нивоом културе, социјалним статусом и сл.

5.5. Употреба експресивне лексике условљена је следећим факторима: формом језика (карактеристичнија је за усмени него за писани језик), сфером општења (карактеристична је за неофицијелни говор), карактером говора (карактеристична је за емотивни а не за неутрални говор), социјалним карактеристикама учесника (узрастом, степеном културе, образовањем, васпитањем и сл.) (разни типови идиолеката и социјално-групних идиома)². Међутим, мора се имати у виду да се, по Винокуру, како се истиче у *Лексикологији*, употреба стилски маркираних језичких јединица одвија у условима две опште закономерности: стилског слагања и стилског контраста. Стилско слагање

² Познато је да се неки говори српског језика одликују изразитом експресивношћу, чак и у сferи придева и прилога што није карактеристично за стандардни језик, а изразита склоност ка експресивизацији често одликује и говор појединача, идиолект.

реализује се у условима у којима системска стилска маркираност речи одговара условима општења (нпр. употреба разговорне или колоквијалне лексика у фамилијарном општењу). Стилски контраст јавља се када системска стилска маркираност не одговара условима општења, стилу говора, када је супротстављена тоналности говора. Из овакве „неумесне“ употребе јавља се ефекат повишене експресивности, која је најчешће резултат свесног, нарочитог поступка у књижевном стваралаштву или у разговорном језику. Зато се у вези са употребом експресива препоручује анализа њихових функција у конкретним условима неког текста, дискурса (191–192).

6. У наведеним разматрањима експресивне лексике и експресивности представљене су најважније лингвистичке, стилске и прагматичке — конотативне карактеристике овог лексичког слова, до којих смо и ми дошли у нашем вишегодишњем истраживању. Међутим, са становишта савремених антрополошких теорија као веома важне истичу се и њихове нелингвистичке карактеристике, па се изучавају когнитивни, психички, друштвени и културални аспекти употребе и функционисања експресива. У даљем излагању представићемо у најглавнијим цртама неке од ових изучавања.

7.0. У оквиру теорије интегралног описа језика J. Апресјана експресивне језичке јединице представљене су као део језичког система, равноправан са свим другим деловима, поред осталог и зато што регулишу многе појаве у систему. J. Апресјан феномене у вези са експресивношћу разматра са више аспекта, па и у вези са проблемом прагматичких и конотативних елемената језичког знака.

7.1.0. У прагматику знака, по Апресјану, спадају експресивни елементи значења, семантичке асоцијације, асоцијативне карактеристике и конотације. Опште својство свих ових елемената јесте то да карактеришу однос говорника или адресата према стварности на коју се знак односи. Такви прагматички елементи чине садржај основног значења експресивне лексике. По Апресјану прагматика језичког знака обухвата однос говорника: 1) према стварности, 2) према садржају исказа и 3) према адресату. Тада је однос се не заснива на оцени коју говорник слободно реализује у говору, него на готовој лексикализованој или граматикализованој оцени, која је уградњена непосредно у садржајну страну језичких јединица, и која, самим тим, има постојан статус у језику (Апресјан 2 1995: 136).

7.1.1. У вези са односом говорника према стварности Апресјан истиче следеће видове оцене: општа оцена, оцена по параметру количине и оцена по параметру пожељности/непожељности. Општа оцена огледа се у позитивном, негативном или неутралном ставу говорника

према ономе што се јединицом именује. По параметру количине реализује се оцена довољности, недовољности и прекомерности (136–137).

7.1.2. Прагматичке елементе у експресивној лексици често је, како истиче Апресјан, тешко одвојити од семантичких, нарочито ако се они односе на учеснике у комуникацији и њихов статус. Постоје речи код којих је семантичка информација маскирана прагматичком, као код наведених глагола у руском разговорном језику: *дерзить* 'говорити државности (некоме)', *грубить* 'говорити грубости (некоме, нечему)' и *хамить* 'поступати (према некоме, нечему) као простак, послац, поступати простачки'. Први глагол се употребљава у ситуацији неравноправног статуса саговорника и приписује се ономе који је по социјалном или узрасном статусу нижи од свог саговорника (~ *ученик учитељу*), а неумесна је његова употреба у ситуацији равноправног статуса. Употреба другог глагола типична је такође за ситуацију „одоздо према горе“, умесна за ситуацију социјалне равноправности, а неумесна је за ситуацију „одозго према доле“. И глагол *хамить* употребљава се у све три ситуације кад је у питању социјална хијерархија, али само у ситуацији „одозго према доле“ кад је у питању узрасна хијерархија. Тако се чини да је разлика између наведених глагола заснована на прагматичким компонентама јер сваки глагол на посебан начин размешта комуниканте у социјалној или узрасној хијерархији. Међутим, фактички то није тако, јер у таквим говорним ситуацијама говорник не оцењује статус свога адресата у односу на свој статус, него је реч о статусу трећих лица којима се приписује радња исказана наведеним глаголима. Информација о трећим лицима има објективни, а не аксиолошки карактер и зато улази у семантику наведених глагола карактеришући објективна својства њихових актаната: *X дерзить Y-у* = 'X изазван разговором са Y-ом не слаже се са његовим осећањем и ставом; X има нижи положај по социјалној или узрасној хијерархији него Y'.

7.1.3. Други случај преплитања прагматичке и семантичке информације код експресива јавља се када је прагматичка информација уткана непосредно у лексичко значење речи, па се лексикографски представља као семантичка, као код погрдне руске речи *зачинщик* 'вођа, иницијатор (метежа, бунта)': *A зачинщик X-а* = 'A је учинио P; P је био узрок појаве X-а; Говорник негативно оцењује A и X'.

7.1.4. Прагматичке карактеристике конотативног типа без обзира што не улазе непосредно у семантику речи, представљају за њу првостепени значај, зато што се у многим случајевима на основу њих речи регуларно метафоризују, укључују се у поређење, учествују у

творбеним и другим језичким процесима. Тако нпр. глаголи *резать*, *резати* и *пилить*, *илити* у руском и српском језику имају исто значење, али различиту конотацију: 'рекост и бол' код *резати*, а 'монотонију и једноличност' код *илити*, а ту разлику показују њихова пренесена значења (исп. Апресјан 1 1995: 68). У оваквим и сличним случајевима конотација, коју би требало представљати у лексикографском опису, служи као једини показатељ повезаности оних фигуративних значења речи која немају заједничких семантичких компоненти са основним значењем. Разлике између семантике знака и његове прагматике могу се испољавати и у различитим парадигматским односима између језичких јединица. Тако је нпр. антонимијски однос између *велики* — *мали* заснован на њиховој семантици, док тог односа нема у сфери њиховог прагматичког значења (исп. већ навођени пример у лингвистици *Мали слон је велика животиња*).

7.2.0. Једном типу прагматичке информације Апресјан посвећује посебну пажњу, а то је конотација (Апресјан 2 1995: 157–158). Семантичка асоцијација или конотација чини оне прагматичке елементе који су у вези са културним представама и традицијом, са праксом коришћења ствари у одређеном друштву и са другим нејезичким факторима. Ови прагматички елементи су врло специфични и разликују се не само код истозначних речи различитих језика него и код таквих речи једног језика. Под појмом конотација аутор, најопштије речено, подразумева оцену објекта који се именује датом речју, оцену која је прихваћена од свих носилаца језика одређене заједнице (159). Конотативне компоненте не улазе непосредно у лексичко значење и не изводе се из њега, али као укупност асоцијација, аналогно лексичком значењу, образују логички и емотивни садржај који се чува у култури датог друштва и који образује њене стереотипе. Конотација се заснива на небитним, секундарним својствима именованог појма. Међутим, овако издвојено небитно својство објекта именовања разликује се од других његових небитних својстава по томе што је издвојено у сазнању говорника једног језика и што се устаљено (много пута) понавља у разним деловима језичког система. Иако је то својство небитно за основно значење речи, оно се јавља као семантичко језгро њених пренесених значења, њених творбених еквивалената и фразеолошких јединица (160).

7.2.1. Конотација се, по Апресјану, у делу асоцијативности заснива на унутрашњој форми речи, а њена реализација у језику услољена је утисцима о именованом објекту и начинима његовог коришћења. Она се заснива и на традицији књижевног живота лексеме, њене употребе код познатих писаца, у историјским, политичким, ре-

лигиозним и психолошким контекстима, односно на „етимолошком памћењу лексеме“. Конотација се најчешће јавља код следећих класа речи: назива родбинских односа, назива животиња, назива делова тела и органа, природних објекта и појава, физичких радњи, назива за боје, односно код назива за све оно што се може перципирати чулима (169–173).

7.3. Улогу експресивности у регулисању системских појава у језику Апресјан показује и на примеру полисемије која се заснива на метафори, преношењу имена по сличности која се успоставља на основу асоцијације или конотације (Апресјан 1 1995: 185). При томе указује на чињеницу да се регуларна полисемија код глагола, за разлику од регуларне полисемије код именица, не заснива на денотативном него на сигнifikативном значењу, са конотацијом као својим обавезним делом (203–210).

8.0. Расветљавању важних питања у вези са семантичким и прагматичким аспектима експресивне лексике допринела су истраживања феномена конотације и конотативних компонената значења које се, како су показала и наша истраживања, јављају као примарни садржаји десигната експресивних номинационих јединица. Поред Апресјана имамо у виду и неке друге руске лингвисте, а пре свих В. Телију, чија је теорија конотације (1986) била полазна основа у нашем истраживању експресивне лексике у српском језику. Она је касније проширује и когнитивном теоријом (лексичког) значења (1996), у оквиру које се проблем експресивних значења представља и на когнитивном плану, па ћемо њеном приступу феномену експресије посветити нарочиту пажњу и дати више места у даљем излагању.

8.1. В. Телија (1986) конотацији као феномену приступа најпре са семасиолошког, психолингвистичког и лингвистичког аспекта, при чему се сам феномен конотације разматра и објашњава у непосредној вези са феноменима експресивности и емоционалности. Тако је ова ауторка, разграничујући до тада у лингвистици неразграничене појмове конотације и експресивности, поред конотације одредила и феномен експресивности. Већ у самој дефиницији конотације као делу значења експресивних номинационих јединица, ауторка истиче да конотација изражава емотивно-аксиолошки и стилски маркиран однос субјекта говора према стварности при њеном означавању у исказу, однос који на основу такве информације добија експресивни ефекат (5). Конотација је део значења који обухвата информације модуса и стилске информације и којим се допуњава денотативни део значења (диктум) многих номинационих јединица. Ова макрокомпонента значења са стилским информацијама излази из оквира информација о

означеном. Она није механичка прираслица или допуна лексичком значењу, него се јавља као неодвојиви део сложеног (и по структури и по обиму) експресивно обојеног значења или значења које даје експресивну обојеност. Она се сједињује са денотацијом у унутрашњој или спољашњој форми речи, а заснована је на асоцијативној једнотипској мотивираности. Мотив се јавља као скривени део конотације (као унутрашња форма имена), а може се чувати као део важне граматичке или лексичке информације у речи, или изгубити због неутрализације експресивне обојености до које долази услед конкуренције експресивних језичких средстава (133–135).

8.2.0. Експресивне номинационе јединице — експресивна лексика, по овој ауторки, чини посебан слој лексике и са становишта типологије лексичких значења. Осим дескриптивног и евалуативног (аксиолошког), она издваја и емоционално значење номинационих јединица, које садржи информације о емоционалном стању субјекта именовања, говора у моменту говора. Овај физиолошки стимуланс акта номинације, у значење новоизабраног имена уноси информације о емотивном односу говорника према означеном. Управо тај порив емоционалног, лично доживљеног, субјективног односа према означеном, по мишљењу Телије, чини прави ефекат експресивне номинације. То је номинациона делатност у којој субјекат говора није заинтересован ни да одрази реалије света, ни да их оцењује, него да постигне одређено деловање на адресата путем исказивања личног (емоционалног) односа према свету (своје допадање или недопадање), и то на такав начин да се у говору јасно испољи субјективност таквог односа (10–11).³

8.2.1. По компонентама оцене експресиви, како се истиче код Телије, спадају у аксиолошка — евалуативна језичка средства, а по компонентама субјективне оцене двоструке модалности — опште оцене (засноване на параметру 'добро/лоше') и емоционалне оцене (засноване на параметру 'волим/не волим', 'допада ми се/не допада ми се'), експресиви се издвајају у посебна језичка средства, која имају и емотивно-квалифицирајућу функцију (29–39). Когнитивну заснованост оцене експресива чине стандарди и стереотипи једне језичке јединице, који као културални слојеви одражавају реалност језичке слике света. Зато експресивне језичке јединице, како истиче Телија,

³ Зависно од тога који су аспекти сложеног семантичког садржаја експресива разматрани (стилски, емоционални, евалуативни, асоцијативни и др.), јединице експресивне обојености у досадашњим истраживањима, како наводи Телија, биле су означаване различитим терминима: емоционално-експресивне или експресивно-емоционалне речи, емотиви, експресиви, стилски маркиране јединице, експресивно-стилске јединице, конотативне јединице (Телија 1986: 11–12).

више одражавају (одсликавају) него што означавају реалност, па слично симболима своја значења и функције заснивају на фону општих знања концептуалне слике света, чувајући и скривајући њене стереотипе и еталоне у унутрашњој форми речи или у њиховој гласовној структури. Улога стереотипа у другостепеној експресивној номинацији заснива се на асоцијацијама, при чему појам који преузима скривено значење стереотипа игра улогу квазистереотипа који организује значење експресивног имена и сигнализира постојање конотативних компонената у његовом значењу (39–48). За разлику од неекспресивних јединица које функционишу на аксиолошкој скали оцене са фиксираним степенима својства у односу на стереотип, експресивне јединице функционишу на емотивној скали оцене са колебљивим тачкама на скали. Тако експресиви по степену на скали могу да буду синоними неекспресивних аксиолошких јединица, али се по асоцијативно-емотивном деловању издвајају као посебна средства прагматичког плана без конкурентског односа са аксиолошким јединицама (51–52).

8.2.2. За типологију експресива, осим конотативних компонената значења, по Телији, важна је и припадност врсти речи, као и њихове семантичко-синтаксичке карактеристике. За лексикографску обраду експресива важни су следећи елементи: правилно одређивање квалификатора, прецизна интерпретација њиховог значења и утврђивање функционално-стилског потенцијала њихове конотативне семантике (110).

8.3. Разматрања многих појава у вези са конотацијом и метафором код В. Телије заснована су на примерима експресивних јединица, а по увођењу у анализу и феномена корисника језика са свим релевантним елементима употребе језичких јединица, ова ауторка нас је својим ранијим радовима повезала са актуелним лингвистичким теоријама, пре свега са когнитивном лингвистиком и теоријом језичке личности. Полазећи од језичких јединица и појава, ова ауторка у фокус теоријских разматрања уводи и феномене језичке личности, језичке и изванјезичке реалности, концептуалне и језичке слике света, знања (когниције), националних и културних стереотипа, еталона за аксиолошко вредновање и емоционалан однос. У њеном појмовном апарату јављају се и феномени емоционално-психолошких, прагматичких, социолошких, узрасних и сл. ситуационих условљености језичког понашања субјекта говора и његове говорне делатности. Многи од наведених и сл. појмова били су употребљавани у ранијим теоријама, а нарочито у оним интердисциплинарно оријентисаним (у психолингвистици, етнолингвистици, социолингвистици, теорији говорних чинова, анализи конверзације, анализи дискурса, текст лин-

гвистици и др.). Међутим, у теоријским приступима В. Телије ови појмови су означенчи терминима јединственог (лингвистичког) метајезика, чиме се ова ауторка сврстава у ред оних који суделују у конституисању (универзалног) семантичког метајезика, а које у славистици најбоље репрезентују А. Вјежбицка и Ј. Д. Апресјан.

8.4.0. Повезујући когнитивни приступ са традиционалним, Телија се позива на А. А. Потебњу, који је, издвајајући два типа значења: „ближе“ и „даље“, даље значење одредио као „знање о означеном“ (Телија 1996: 90). Ово значење настаје на основу знања о свету структурираном у виду прототипа, фрејмова (или сценарија), који посредују између језичког значења и означене стварности (91). Језичке јединице не остварују референцију са светом директно него преко фрејмова, што представља једну од значајних поставки когнитивне лингвистике.⁴

8.4.1. Тако су у когнитивном приступу разрађене претпоставке преласка од „одражавајуће семантике“, која није била процедурално везана са референцијом, на семантику која процедурално повезује концепт⁵ са референтом на основу знања „по себи“ и знања „по истинству“ (96). Замена термина „појам“ са термином „концепт“, по Телији, није само терминолошка замена. „Концепт“ представља знање о објекту (реалији) структурирано у виду фрејма, а то значи да концепт обухвата не само битне карактеристике објекта него све карактеристике објекта у знању носилаца језика једне заједнице. Из тога следи да концепт садржи и културно-националне особености те заједнице.

8.4.2. За функционисање експресивне лексике, како су нам показала наша истраживања, веома је важно и сазнање до кога су дошли когнитивисти, а на које указује Телија, да из овакве везе ознаке и означеног проистиче и асиметрија језичке делатности говорника и слушаоца (адресанта и адресата). Делатност говорника одвија се у процедури редоследа следећих поступака: издвајање референта и актуелизација неког његовог својства уз истовремено одвијање концептуализације, устројства прототипа и стварање типске представе; за-

⁴ Овим поставкама претходиле су теорије референцијалних (или денотативних) концепција значења и разрађивање концептата „смисла“ који је задан светом. До неопходног изоморфизма између смисла и стварности дошло се увођењем појма *пропозиције*. По овом приступу предметна имена одређују садржај пропозиције и уносе у њу категоризацију, а пропозиција „осмишљава“ однос између њих. Тако се дошло до јединственог описа акционе структуре (пропозиције) и класификационих структура (предметних номинација) (Телија 1996: 93).

⁵ Концепт се одређује као знање о типским својствима означеног, које се реализује у виду гешталт структуре и које се „пакује“ у форми фрејма (Телија 1996: 96).

тим налажење имена чије значење задовољава говорнику замисао о именованом референту. Процедура делатности слушаоца одвија се другачијим, скоро обрнутим редоследом следећих поступака: препознавање значења имена, његово осмишљавање (концептуализација) кроз повезивање са типском представом и одабраним прототипом и успостављање везе имена са референтом.

8.4.3. Асиметрија се може појавити због неподударање прототипа на улазу и излазу комуникационог канала (може се десити да један прототип има више детаља него други, мада морају имати нешто заједничко) или због неподударања екстензионала концепата (један концепт може бити богатији од другог, мада морају бити слични један другом). Осим тога, може се десити да се не подудара карактер оцене и емотивног односа, који зависе од доживљаја типског значења имена, што је нарочито важно за функционисање експресивне лексике. Овај доживљај је повезан са емпатијом, т.ј. са укљученошћу говорника или слушаоца у означавајуће стање ситуације. Таква неподударања могу изазвати „неправилно“ разумевање с тачке гледишта говорника, при чему се не ради о правилном или неправилном схватању денотата, него о неједнаком садржају концепта имена (98–99).

8.4.4. Због комплексности аксиолошких, евалуативних компонената и због њиховог наслојавања у значењу експресивне лексике, веома је важно имати у виду и следеће чињенице до којих се дошло у когнитивном приступу значењу, а на које нас упућује Телија: иако се зна да су објекти стварности неутрални у односу на аксиолошку слику света језичке личности, у теорији номинације (у којој се типска представа изједначава са денотатом, а концепт са укупношћу знања о својствима денотата) однос субјекта према тим својствима увек је релативизован аксиолошком нормом карактеристичном за језички колектив. Нарушавање те норме прима се (перципира се) као индивидуална употреба значења, својствена слици света самог аутора. Из свега проистиче да аксиолошка слика света не припада зони типске представе него зони концепта (100). То се, такође, може рећи и за емоционалну реакцију субјекта на означену. Сам свет „Стварно“ просто постоји, а позитиван или негативан емоционалан однос према њему зависи од психичког доживљаја означеног и од спознаје њега у свету као пожељног или непожељног. Из тих разлога емоционалну оцену треба приписивати операцијама спознаје и доживљавања објекта из света „Стварно“ у свету „Идеално“, и зато она припада конотативној зони значења, а не денотативној (100–101).

8.4.5. Структуру лексичког значења експресива чине сви описани типови знања, и то, по Телији, знања која у форми категоријално-так-

сономских знакова асоцирају са објектима из света „Стварно“, и знања о оцени објекта, која су или рационално изведена у облику судова о вредности, или представљају емоционално доживљавање и испољавање емоционалног односа, али исто тако асоцирају са објектом само у виду конотације. У основи знања о оцени објекта лежи мишљење (став) субјекта именовања или његово психичко преживљавање.

8.4.6. У анализи лексичког значења експрсива, као и других типова лексике, морају се представити сви типови знања да би се указало на све улоге и значај експресивног значења у лексичком систему једног језика. Експресивно значење чува информације о типским ситуацијама, обједињује их кроз прототип, а преко њега и кроз концепт који је обогаћен и оценама културалне вредности и емоционалног односа субјекта, и указује на референт (101). У Телијином когнитивном приступу лексичко значење се мора повезивати са ситуативношћу, са фрејмом одређене ситуације, где се дата реч јавља или као термин ширег акционалног фрејма или као сами акционални фрејм укључен у одређену ситуацију. Тако нпр. значење речи *глүйак* подразумева све фрејмове ситуација у којима се одређени људски поступци означавају термином *глүйак* али и све фрејмове где 'глупак' чини поступке који се интерпретирају као промашаји, погрешке и сл. Та ситуативност се може у лексикографском опису представити у зонама у којима се опишују типске лексичке пресупозиције (102).

8.4.7. За експресивну лексику, као јединице другостепене номинације, може бити важан појам *квазиденоштицаја*, представа, асоцијација која је већ изгубила везу са светом „Реално“, али живи у сазнању субјекта именовања и доживљава се као емоционални стимуланс. Експресивна значења нису мотивисана етимолошким значењем него унутрашњом формом речи (начином организовања значења), која је, као нарочити тип „синхроног“ етимона, испуњена асоцијативно-сликовитим информацијама. Тада блок информација указује на сличност, а не означава, у чему је и суштина конотације. Сличност се заснива на знању о својствима екстензионала поређења, који је нека врста *квазиденоштицаја* и који се сагласно концепцији метафоре уводи модусом фиктивности као *да је*. У режиму говорника он се представља когнитивним оператором: 'Замисли (или *Претпостави* ако сличност није „слика“ него дескрипција) да је X такав као што је Y', нпр. *Лети* (мисао) — 'Замисли да се X премешта као да лети', или *Јуда* (човек) — 'Претпостави да је X спреман да изда као да је X Јуда' и сл. Модус фиктивности припада субјекту именовања, који је као говорник вольан да успоставља сличности. Али његова намера није да успоставља сличности (та сличност преовлађује у денотативном блоку другог

степених имена), него да изазове емоционалну реакцију на основу аутоматизованог доживљаја значења, а преко њега и доживљаја самог објекта из света „Реално“ (111–112).

8.4.8. В. Телија, као и Ј. Апресјан, истиче да је појам прагматике шири него појам конотативног значења, а у лексичком значењу могуће је издвојити онолико конотација колико прагматичких интенција она изражава. Под конотацијом у когнитивном смислу Телија подразумева прагматички оријентисане компоненте плана садржаја језичких јединица, које допуњавају денотативне и граматичке јединице тог плана различитим типовима знања, односа и језичких карактеристика: асоцијативно-фонским знањем говорника датог језика о својствима или појавама означених реалија или знањем о ситуацији (емпиријским, културно-историјским и сопственим знањем као погледом на свет); затим рационално-аксиолошким или емоционално-аксиолошким односом говорника према означеном; затим стилским регистрима који карактеришу услове говора или сферу језичке делатности; затим социјалним односима међу учесницима говора, као и самом језичком формом. Субјективно-модална природа конотације — њена веза са говорником даје јој прагматички статус, а рационална и емоционална оцена, као и социјално-говорна карактеристика, чине ону нијансу која се традиционално назива аксиолошком или експресивном функцијом језика (107). Састав и структура конотације у целини могу бити представљени као суд о вредности или социјално-говорној умености (примерености) како самог означавајућег тако и форме његовог изражавања. Мотив суда може бити свака асоцијативна представа о означеном (узуално фиксирана као јединица лексикона или окзионална као јединица у уметничком тексту). Тај мотив који оставља неки утисак представља својство самог референта или ситуације. Јединице језика са узуалном конотацијом (а такве су по правилу јединице другостепене номинације) само су прагматички „полуфабрикати“: реално функционисање конотативних компонената јесте њихова актуелизација у исказу или њихово настајање у процесу организације комуникативне структуре.

8.4.9. Конотација је комплексна и хетерогена компонента значења. За њу је обавезан мотив — асоцијативна представа или звучно-символични мотив, аксиолошка модалност и стилска маркираност. Сложеност конотације огледа се у њеној стратификацији нелокализованости (може се наслојавати на било који фрагмент текста) и у одсуству формалних показатеља. Искази са конотацијом усмерени су на аксиолошко или емотивно деловање на адресата. Ова прагматичка интенција повезана је са намером говорника да учини одређено

деловање на адресата, пре свега емоционално деловање. Скривен, формално неизражен конотативни комплекс не повећава дужину текста, али усложњава његов садржај.

Телија издваја ове типове конотација: културно-националну и социјалну конотацију. Социјално маркирану конотацију изражавају „идеологеме“ које су везане за одређени период друштвеног, социјалног живота. Оне се углавном не реализују у значењу лексичких јединица, него у тексту (127).

8.5.0. Смисао оцене у конотативном значењу експресива може се, по В. Телији, објаснити само знањем о вредности означеног. Сама оцена има разне аспекте: утилитарне, хедонистичке, моралне и др. Вредности оцене по квалитету и по квантитету крећу се на скали у смислу 'неутрално', 'добро' или 'лоше' и 'веће/мање од норме'. Оцена је смештена у контекст мишљења, става и зато се записује у форми суда о вредности некога, нечега: 'Говорник *мисли* (*сматра*) да је објекат X добар/лош или већи/мањи од норме по својствима Xi...j, издвојеним на основу аспекта Q.' Знак + „плус“ или — „минус“ оцењивано својство добија зависно од тачке гледања самог субјекта говора, од његове емпатије. Значења оцене уоквирују денотативни (или дескриптивни) блок информација, па у режиму говорника има запис: 'Ja зnam да (P K) — P и ja *сматрам* да то има позитивну/негативну вредност', а у режиму слушаоца запис гласи: 'Ja *схватам* да (P K) — P и ja *сматрам* да (и даје се оцена)'. Процедура оцењивања описује се кроз оператор *сматрати да*, који за разлику од оператора *знати* укључује 'волју' по којој субјекат оцењује објекат на основу свог интереса. Ова процедура је рационална иако у основи оцењивања лежи емоција. Тако се аксиолошка конотација може представити у форми тврђње: 'Ja *сматрам* да је то што је X паметан (добар и сл.) — добро' (110).

8.5.1. Експресивно обојена лексика представља посебан слој лексике којом се не исказује или не именује сама емоција (то се у првом случају чини афективима а у другом називима за осећања), него се њоме изазива емоционални доживљај реципијената. Субјективни однос према адресату има првенствено личносни карактер, чију су штину код експресива садржи *емотивна оцена*. Емотивна оцена побудују емоционалан однос према означеном посредством стимулативног деловања на адресата и, по Телији, разликује се од другог типа — *емоционалне оцене*, психолошке оцене која је такође везана за емоционалну сферу и којом се описује емоција. Разлику између ове две оцене показују примери: *On је издајник, а ja ћрезирим издајника* — пример емотивне оцене и *On је Јуда, а ja ћрезирим Јуду* — пример емотивне оцене. У првом примеру неекспресивном речју саопштава

се да је неко издајник, да је то лоше и да говорник осећа презир, а у другом примеру употребом експресива *Јуда* саопштава се да је неко издајник, да је то лоше, а то да је неко сличан Јуди изазива емоционалан однос презрења (иако тај однос није исказан у експлицитној форми). Ова додатна емоционална нијанса имплицитно је садржана у речи Јуда и нема потребе да се експлицира. „Узбуђење“ оваквог типа, изазвано метафором или неким другим изоморфним средством, не апелује на разум него на осећање, што искључује могућност укључивања емотивне оцене у контекст мишљења, па је могућа реализација: *Ја сматрам да је он издајник* према немогућој: **Ја сматрам да је он Јуда*. Емоционална оцена, оријентисана на означену (на денотат) улази у дијапазон посебних аксиолошких, психолошких предиката типа: *радоситан, йожељан, шујсан, нейожељан* и др. Емотивна оцена испуњена је илокутивном снагом са следећим ефектима: изазивање емотивног односа, исказивање одређене намере и постизање одговарајућег перлокутивног ефекта. Зато емотивна оцена улази у дијапазон илокутивних предиката, чији се ефекат најопштије може представити као ’одобравање/неодобравање’ (118–119). Избор одговарајућег експресивног имена задат је илокутивном намером говорника.

8.5.2. Разлика између експресивне лексике и њихових неекспресивних еквивалената са истим денотативним значењем, управо се зајснива на разликама између емотивне и емоционалне оцене које су по-добрно теоријски представљене у разматраној књизи В. Телије, и које су разматране на корпусу експресивне лексике српског језика у посебном делу наше монографије (в. Типови аксиолошког лексичког значења). Овде ћемо истаћи још неке, значајне за тему којом се бавимо. Емоционална оцена је сагласна са рационалном и сједињује се са њом, док се емотивна оцена не сједињује са рационалном, него се наслојава на њу. Емотивна оцена се не односи на означену него на мотивациону основу исказа и има улогу стимуланса за емоционално доживљавање. Она се „програмира“ стимулансом: особа именована као *змија* не може изазвати емоционални однос одобравања. Избор овог имена није усмерен само на оцену оријентисану на денотат (‘подмукао, лукав, опасан’), него и на илокутивну снагу тог именовања. Та илокутивна снага може се представити на следећи начин: ’Знај да је X подмукао; Сматрај да је то лоше; Претпостави да је X змија (подмукала змија); Осети емоцију неодобравања, неповерења, страха и сл.’ Емотивна оцена увек се наслојава на рационалну и појачава је у смислу допунског емоционалног стимуланса, што се у језику остварује само асоцијацијом са сликовитом представом одређеног имена (као у

наведеном примеру) или употребом имена нарочите морфолошке односно фонетске структуре (119).

8.5.3. Разлике у наведеним типовима оцена испољавају се и као различити типови номинације: у првом случају имамо аксиолошку неекспресивну номинацију, а у другом експресивну. Експресивна имена, као имена другостепене номинације, чувају асоцијативно-сликовиту мотивацију у различитим видовима. То показују и разлике у именовању особа по одређеним особинама, нпр.: *праћав* и *медвед*, *лукав* и *лисица* (*змија*) и сл. Емотивна оцена експресивном имену даје одређену илокутивну снагу, а самом исказу одређени перлокуттивни ефекат. У исказу *Он је крија*, асоцијативно-сликовити гешталт 'крупа' исказан експресивом *крија* имплицира ругање, презир и илокутивну снагу исказа у целини. Исти исказ са неекспресивним аксиолошким именом биће лишен илокутивне снаге: *Он нема никакве вредности* и сл. Ту разлику још боље потврђују примери типа: *Безобразлук!* *Тај глупак је оићи све покварио!* и *Безобразлук!* *Тај магарац је оићи све покварио!* У првом примеру са неекспресивним именом *глупак* имамо аксиолошко-психолошки говорни акт оцењивања, вредновања, а у другом са експресивним именом *магарац* имамо аксиолошко-емотивни говорни акт који целом исказу даје експресивност удвајајући субјективно-модалну компоненту оцене (120). Разлике између једног и другог типа оцене и имена могу се видети и у примерима варирања личних заменица. При варирању личних заменица *ја*, *ти*, *он* рационална, психолошка оцена се не мења, не варира, а емотивна варира: *Ја сам (ти си, он је) глупак*, међутим у случају употребе експресива имамо следеће реализације илокутивних ефеката: *Ја сам магарац* (више је иронија, прекор него презир), *Ти си магарац* (увреда) и *Он је магарац* (презир). Наслојавање два типа оцена и исказивање аксиолошког и емотивног односа, даје експресивним јединицама и исказима у којим су употребљене особину експресивности.

8.5.4. Телија истиче да нема оштрे границе између фигуративних и формалних средстава емотивне експресивности (нпр. *медвед* и *праћавко* за човека), а само постојање „унутрашњих“ и „спољашњих“ форми као стимуланса пребацања оцене из рационалног или психолошког регистра у регистар са илокутивном снагом одобравања/неодобравања, презира и сл., представља главни смисао експресивне номинације. Одговарајућој илокутивној снази увек претходи рационална (интелектуална) или психолошка (емоционална) оцена денотативног аспекта значења (оцене објекта из света „Реално“). Другим речима, емотивна оцена се наслојава на денотативно-аксиолошки амалгам, што се може видети из начина записис-

вања значења речи *мајмунишати се* (о одраслом човеку): 'Знај да X подражава Y-а; Сматрај да је то лоше; Замисли (претпостави) да се X понаша слично мајмуну кад опонаша човека (стереотип доживљености гримасе мајмуна); *Доживи* (*осећи* — испытай) осећање (чувство) неодобравања'. У значењу примера садржана су два става, односа субјекта именовања, говора: један у форми суђења/мнења, мишљења (*сматрај*), а други у форми доживљавања емоције (*доживи*, *осећи*) (121).

8.5.5. Конотативна природа експресивности, по В. Телији, испољава се у многим њеним карактеристикама, чија се суштина може представити и са когнитивног аспекта. Сама емоција, као битна карактеристика експресивне лексике, није само лична, субјективна него је социологизована и релативизована у концепту, и то знањем о томе да ли презирено или осуђујемо оно што је означено у одређеном контексту. Ово осећање изазвано типском представом (или њеним аналогом) засновано је на знању, што се на одговарајући начин мора показивати у представљању експресива. У декларативној процедуре опишивања експресивног значења овај однос условљености показује се редоследом записивања информација и то тако што емотивне информације следе после типске представе, а у динамичком, когнитивном представљању позивање на (заједничко) знање исказује се когнитивним оператором *доживи*, *осећи* (испытай). Типска гештант структура може се записати на следећи начин: '*Доживи*, *осећи* неодобравање (презрење, омаловажавање) или одобравање (одушевљење, симпатију) и сл.' Ограничени број илокутивних оператора типа: *презрење*, *одушевљење* и др. могао би се, према препоруци В. Телије, допунити помоћу експеримената којим би се изнијансирале оцене и емотивни односи. На тај начин би се попунио и репертоар експресивних квалификатора (маркера), јединица лексикографског метајезика, значајних за представљање експресивне лексике.

8.6.0. Стилске информације, које се тичу експресивне лексике, како се у когнитивном приступу В. Телије истиче, припадају свету „Идеално“ и свету „Језик“. Оне се тичу знања о социјалним условима говора и о умесности/неумесности (примерености/непримерености) избора дате речи у процесу комуникације. Док се у свету „Језик“ та информација чува добијајући одређен категоријални језички статус, она се у свету „Идеално“ може интерпретирати на различите начине (101). Информације о умесности/неумесности употребе дате јединице у одређеним социјалним условима говора, чине онај блок значења који се традиционално назива стилском маркираношћу. У декларативној процедуре тумачења значења тај блок информација даје се као за-

вршни, а у динамичком, когнитивном представљању та процедура избора имена означава се као „знање о условима говора“ (о његовом „стилу“). Знање о условима говора јесте поимање начина како треба водити разговор са одређеним саговорником у одређеној ситуацији. То је, уствари, пресупозиција говорне делатности. Стилска маркираност зависи још од тога о чему се говори, од денотата, а и од тога какву типску представу садржи одговарајућа реч у свом значењу, а од тога зависи и како ће бити представљена стварност: неутрално, грубо или чак неприкладно (нпр. неприлична употреба речи *магарац* у официјелној ситуацији). Тако, знање о стилској маркираности значења припада неколиким сферама језичке делатности: језичкој компетенцији (владање кодом), норми општења и прагматичким аспектима општења. Телија истиче да је за стилску диференцијацију примарно знање о умесности/неумесности избора дате речи у одређеним социјално маркираним условима говора, и да је зато неопходно препознавање говорних (комуникативних) ситуација, што улази у домен језичке компетенције⁶.

8.6.1. За одређивање стилске функције експресива неопходно је препознавање типова стилских ситуација у комуникацији, говору. Овде ћемо представити оне типове које издава В. Телија. *Неутилна стилска ситуација* или „говорни стандард“ остварује се када социјални однос партнера, саговорника не утиче на тип говора (од официјелног до свакодневног, разговорног). *Неформална стилска ситуација* остварује се када се социјални односи говорника одређују појмовима статусних и позиционих улога. *Фамилијарни говор* остварује се у условима кад се однос учесника комуникативне ситуације одређује као однос „блиског познанства“, а однос по статусним улогама, позицијама као равноправна припадност. *Грубо-фамилијарна ситуација* остварује се када блиско познанство даје основ за „фамилијарне“ односе, а однос по статусу даје основ за омаловажавање личности, његовог достојанства. *Интелектуално (књишко) оиштење* остварује се када се учесници одређују као „образовани људи“, а њихове статусне позиције као „припадност образованом слоју друштва са уважавањем личности“. *Официјелни говор* остварује се када је однос између учесника ситуације строго статусно одређен, а позиције одговарају тим статусима. *Професионални говор* остварује се када су статусне улоге одређене занима-

⁶ Телија језичку компетенцију одређује као способност говорника да из многочланих начина изражавања изабере онај који највише одговара типу говора, ситуацији, социјалним односима говорника, задацима изражавања итд. (Телија 1996: 124).

њем, а статусне позиције хијерархијом међу партнерима у послу. Сам избор средстава у одређеној ситуацији указује на мотиве који представљају когнитивну основу стилске конотације, што се у процедуре записивања исказује оператором 'Знај (имај на уму, узми у обзир и сл.) (руски: учти) да ја прихватам говорну ситуацију као неутралну (неформалну, професионалну и сл.)' (125).

9.0. Да би се схватила природа експресивног значења и његово место у систему језичких значења, представићемо типологију лексичких значења коју је дала В. Телија у свом когнитивном приступу овом феномену. Тако она лексичко значење одређује као „низ когнитивних процедура“ са информацијама из света „Идеално“, света „Реално“ и света „Језик“. На основу наведених типова информација ауторка је дала следећу класификацију лексичких значења: 1) значења чији се садржај исцрпљује знањем о свету (о објектима, артефактима, физичким активностима, осећањима, појавама, збивањима, чињеницама и особинама) и која су стилски неутрална; 2) неасоцијативна (нефигуративна) значења која укључују само рационалну оцену и која се не могу употребити без посебних средстава за актуелизацију референције (*Подлац се јавио и Тад ћодлац се јавио), и која су такође стилски неутрална; 3) експресивно маркирана асоцијативна, сликовита значења која укључују емотивност и која су увек стилски маркирана; такође се не употребљавају без средстава референтне актуелизације (*Свиња се ойећи није захвалила и Та свиња се ойећи није захвалила — кад се мисли на човека). Значења прве групе су денотативна а друге две групе су прагматичка. Ово су базични типови лексичких значења. Код значења другог типа могу се издвојити значења опште оцене и значења посебне оцене, а унутар ових других: утилитарна, хедонистичка, психолошка, интелектуална итд. оцена. Код значења трећег типа издвајају се поткласе имена за: одобравање, неодобравање, пррезирање, омаловажавање, йонижавање, вређање, осуђивање, игнорисање и др. (126). Денотативна и аксиолошка значења представљају прилично компактну информациону целину зато што се оваквим номинацијама истовремено изграђује, категоризује и вербализује типска представа у сагласности са природном таксономијом која одговара наивној слици света. Концептуални садржај таквих значења представља и знање о типским представама.

9.1. Сложености и мање компактан тип значења карактеристичан је за другостепене експресивне номинације, код којих се асоцијативно типска заснованост јавља као сликовита гештант структура, т.ј. као редукована типска представа претходног значења која се чува у новом имену. Зато се код новог, експресивног имена објекат из света

„Реално“ не удваја, него се претходно именовани објекат губи, а везу са њим чува нова типска представа, типска гештальт структура, која се јавља у узози квазиденотата. Знање о квазиденотату припада свету „Идеално“ и чува се у оној мери колико је ушло у концептуални садржај другостепеног експресивног имена. Фрејмови, сложеније јединице знања, „граде сцене“ по „сценарију“ типске гештальт структуре, па се зато дешава да у језичкој свести „звучи“ неколико мотива истовремено, што доводи до информационе полифоније. Тако човек назван *магарцем* није само ’глуп’ него и ’тврдоглав’, па имамо узајамно деловање две типске представе: ’глуп човек’ и ’тврдоглав човек’, које кореспондирају свака са својом гештальт структуром: ’глупост’ и ’магарећа тврдоглавост’. Значења имена другостепене номинације чувају примарну мотивацију, па су синкетична по типском представљању, а дифузна по когнитивном аспекту јер се у њиховој типској представи нису слила два система својстава денотата првостепене, примарне и другостепене номинације, а у њиховом концепту делују два система знања. Имена овог типа не подразумевају класе појмова, па се нпр. не може издвојити класе ’магараца’, ’змија’ и сл. јер дифузно концептуални садржај значења речи *магарац* указује на све што је познато о глупацима и што је познато о магарцима као еталонима тврдоглавости (130–131).

10.0. За наше истраживање били су релевантни још неки приступи експресивном, конотативном и аксиолошком значењу, па ћемо их представити у главним цртама.

10.1. С. Калева (1994), бавећи се питањима настанка конотативне макрокомпоненте у значењу речи, проблем конотације преноси на аксиолошки план истичући да конотативно обојена лексика чини основно средство остваривања креативног мишљења на аксиолошком плану. Настајање конотативних компонената у вези је са формом експликације мотива оцене у структури речи. Мотив оцене може бити за кодиран у активној унутрашњој форми речи и у том случају у основи семантике конотативно обојених речи леже асоцијативно-сликовите представе, које могу бити специфичне за дату лингвокултуралну заједницу или се могу реализовати као културалне универзале. Осим унутрашње форме реализацију конотативног значења омогућавају и творбене карактеристике речи (суфиксни субјективне оцене, префиксально-суфиксалне изведенице и сложенице), као и гласовна структура речи. И по С. Калевој, као и по В. Телији, мотивациону основу конотативног значења чине унутрашња форма, творбени елементи и необичан гласовни склоп.

10.2.0. Аксиолошке аспекте значења лексичких јединица разматра и М. Љапон (1989)⁷ истичући да је за изграђивање модела аксиолошке ситуације значајна улога субјекта говора, чиме се придружује оним лингвистима који своја истраживања усмеравају према филозофији „Ја“ говорника и која је сменила две претходне: филозофију „имена“ и филозофију „предиката“. Оваквом оријентацијом се у фокус лингвистичких истраживања ставља људски фактор, координата „Ја“, као основ свега осталог (24).

10.2.1. За функционисање експресивних лексичких јединица, као носилаца аксиолошких компонената значења, веома је важно следеће запажање Љапона: Један од најспецифичнијих људских, а можда и најделотворнијих оператора оцене — јесте принцип ’волим — не волим‘ који условљава избор лексичких средстава, граматичких модела, композицију фраза, њихову синтаксичку структуру, употребу модалних средстава, стратегију деловања на адресата и сл. Укупност појединачних пристрасности наведеног типа може одредити језички образац целог покољења. Тако се принцип ’волим — не волим‘ јавља као еталон који регулише оцену у процесу језичког стварања. Специфичност оцене засноване на наведеном принципу огледа се у томе што се она сама заснива на параметру субјективне истине, па јој није потребна посебна мотивисаност нити је за њу значајан појам аксиолошке норме. Неједнозначна (контаминирана) природа тог принципа, његов парадоксални карактер, даје могућности да се принцип ’волим — не волим‘ посматра као интелектуално осећање, јер субјективна пристрасност према некој речи обогаћује њеног корисника знањем о њеном смишљено-творбеном потенцијалу. Тако, по М. Љапону, емотивно начело повећава рационалност употребе речи и активира способност овладавања њиховим смишљеним и творбеним потенцијалом, као и њиховим синтагматским могућностима (27–28).

10.2.2. Способност самооценењивања и анализирања свог говорног понашања, тражење мотива за овај или онај принцип употребе језика представља виши степен језичке самоспознаје личности (28). У комплексу својства из психичке сфере субјекта говора — субјекта оцене М. Љапон истиче значај самооценењивања за аксиолошке феномене језика. Оно се испољава и као потреба за самооценењивањем и као способност самооценењивања, а у вези је са потребом самоподржива-

⁷ М. Љапон дефинише оцену: „Оценка есть вербализованный (отраженный, зарегистрированный в речевом акте) результат квалифицирующей деятельности сознания... или деятельности сенсорной (чувственной, мотивной) сферы человеческой психики“ (1989: 24).

ња, потребом која често условљава понашање субјекта говора и употребу језичких средстава (24–25).

10.2.3. За представљање и разумевање функционисања експресивних јединица на плану продукције и на плану интерпретације, неопходно је имати у виду и то да се, по Љапону, у основи лингвистичког феномена оцене јављају три елемента: 1) објекат оцене, 2) оцена и 3) субјекат оцене. Значај наведених елемената зависи од тога шта се ставља у фокус разматрања, при чему се мора имати у виду да је за функционисање експресива веома важан и принцип координације 3 „програма“: 1) субјективног програма адресанта, 2) програма објекта оцене (у вези са сегментом слике света који он представља) и 3) програма адресата (31–32).

10.3. За емотивне компоненте експресивне лексике значајно је и тумачење емоционалних концепата А. Вјежбицке (1996). Емоционални концепти задани су типичним ситуацијама, а те ситуације могу бити описане посредством менталних (прототипских) сценарија. Експликација концепта преко сценарија допринела је изграђивању семантичког метајезика и за разлику од традиционалних лексикографских дефиниција открила је и представила многе прагматичке и конотативне компоненте значења, што је допринело бољем сагледавању и експресивних језичких јединица (исп. Вјежбицка 1996: 336–339). У дефинисању базних појмова емоционалних концепат дошло се до универзалних семантичких примитива типа: 'добро', 'лоше', 'знати' и 'хтети', од којих се многи могу употребити и као метајезичке јединице у декларативно-процедуралном представљању експресивног значења (исп. исто: 370–371).

10.4. Експресиви функционишу и као експоненти експресивног говорног чина, па се овај аспект њихове употребе може разматрати и са становишта емотивне односно експресивне функције језика коју је Р. Јакобсон (1966) издвојио међу шест различитих функција језика (референцијална, поетска, фатичка, метајезичка, конативна и емотивна). Све су оне условљене најважнијим елементима говорног догађаја, као што су: предмет, пошиљалац, порука, прималац, контекст и код. Емотивна или експресивна функција, према Јакобсону, усредређена је на пошиљаоца и изражава говорников став према ономе о чему се говори. То је функција којом се постиже утисак о некој емоцији, била она истинска или симулирана, а може бити реализована на фонетском, граматичком и лексичком нивоу (исп. Јакобсон 1966: 290–292).

10.5. За разумевање феномена експресивности и експресивних јединица које као носиоци експресивног говорног чина маркирају контекст, дискурс, неопходно је било заћи у области текстуалне лин-

гвистике, анализе дискурса, анализе конверзације и теорије говорних чинова. Тако смо дошли до општег запажања да се и мотивационо-психичке (прагматичке), и интелектуално-сазнајне (когнитивне) и ситуационо-статусне карактеристике носилаца језика реализују на формалном језичком плану, што нам је помогло у идентификовању таквих садржаја код експресивне лексике и у контекстима њене употребе. Нарочито нам је од велике помоћи било то што су у поменутим областима одређени и представљени типови текстова (дискурса)⁸ као модели одређених ситуација, неопходних при утврђивању правила употребе и интерпретације експресива.

10.6. У представљању сложених семантичких садржаја експресива употребљавали смо и метајезичке јединице интегралног описа језика како бисмо показали системност многоструке повезаности свих елемената у функционисању експресивне лексике, елемената који се тичу не само језика него и човека као његовог корисника (исп. Вајс 1994: 323–333).

10.7. За бављење експресивном лексиком, чије значење у први план стављају субјекат именовања, радови наведених аутора били су нам од велике помоћи у прецизнијем идентификовању и именовању појава и у анализи корпуса. Наше истраживање експресивне лексике показало је да се њихов сложени лексичко-семантички садржај (заснован на конотацији, као специфичној макрокомпоненти значења) никако не може свести само на лексички — језички (вербално-семантички) план, него да он обухвата и друге планове: комуникативни (са свим елементима: учесницима, садржајем, ситуацијом), когнитивни и прагматички (са елементима сазнајних и психичких карактеристика учесника у комуникацији и њихових актуелних намера, потреба и сл.), стилски и нормативни (са елементима функционално-стилске и нормативне примерености употребе у најширем смислу). Наведене и друге значајне појаве у вези са експресивном лексиком нису биле доступне традиционалним приступима у којима су језичке јединице изучаване као феномени по себи. Ако се узме у обзир и то да ове јединице припадају периферији лексичког система, није ни чудо што у традиционалној лингвистици није доволно истицана и представљена њихова улога у језичкој употреби и што су остајале на маргинама научних интересовања.

10.8. С друге стране, мора се имати у виду да постоји континуитет у изучавању језичких феномена уопште, па и у изучавању феномена експресивности, што нас обавезује да укажемо на најбитније ка-

⁸ В. Каџаулов 1989; Телија 1988: 26–52 и 42–46.

рике тог континуитета, на оне појмове и резултате који су у темељима нових истраживања. Ту пре свега мислимо на појмове и феномене који се тичу знања (когниције) као заједничког предмета истраживања когнитивне лингвистике и теорије језичке личности⁹. Обе поменуте парадигме баштине појмове у вези са елементима знања реализованог и изучаваног у различitim типовима семантичког и синтаксичког значења, као што су: модалност, пресупозиција, импликација, конотација, илокуција, контекстуална условљеност значења, норме понашања у говору и др., као и појмова у вези са учењем језика (матерњег и страног), са превођењем и са лексикографском обрадом лексичких јединица. У оквиру наше теме пратили смо углавном допринос традиционалне лексикографије у изграђивању неких савремених теорија и њиховог метајезика.

10.9. У приступу експресивној лексици нарочито су примењиве поставке теорије језичке личности и њен метајезик, јер у сложеној структури језичке личности речи са својим вербално-семантичким, појмовним (когнитивним) и мотивационим (прагматичким) карактеристикама заузимају значајно место (исп. Новиков 1988: 480–482; Карапулов 1989: 5–6). У поменутој теорији се истиче узајамна условљеност мишљења и језика, као и утицај човека на језик да као језичка личност непрекидно суделује у његовом развоју. Утицај језика на човека представљен је као усвајање знања о изванјезичкој реалности преко језика. Ово усвајање језичке слике света са сложеном мрежом асоцијативног појмовног и значењског повезивања изванјезичке и језичке реалности и са изразитом улогом национално-културних стереотипа представљено је, такође, као непрекидни динамички утицај језика на човека (исп. Карапулов 1989: 3–4). Применом теорије језичке личности у истраживању поједињих типова експресивне лексике у савременом српском језику проширили смо теоријске оквире и терминолошки апарат за сагледавање индивидуалних и национално-језичких специфичности њихове конотативне семантике, остајући углавном у сferи њихових лексичко-семантичких карактеристика. Творбени и синтаксички план ових јединица разматрали само у мери

⁹ Теорију језичке личности је, на основу рада својих претходника, осмислио и представио Ј. Карапулов (1987), а његова дефиниција језичке личности гласи: „Под языковой личностью я поднимаю совокупность способностей и характеристик человека, обуславливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются: а) степенью структурно-языковой сложности, б) глубиной и точностью отражения действительности, в) определенной целевой направленностью. В этом определении соединены способности человека с особенностями порождаемых им текстов“ (Карапулов 1989: 3).

у којој је било неопходно допунити план њихове употребе у језику — говору.¹⁰

11.0. Наше истраживање експресивне лексике засновано је на корпусу дескриптивних речника савременог српског (српскохрватског) језика, Речника САНУ и Речника МС. Лексикографски корпус је омогућио увид у системску уређеност овог лексичког слоја и утврђивање критеријума за идентификовање, издвајање и класификацију његових јединица. Корпус је по потреби проширидан и другим изворима из различитих функционалних стилова и жанрова, као и из различитих периода савременог српског језика. Настојали смо да откријемо оне карактеристике лексичких експресива, које на најбољи начин одражавају језичку личност и индивидуалну креативност носилаца српског језика у сferи експресије.

11.1.0. Удео експресивне лексике у одређивању карактеристика језичке личности српског језика утврђиван је са становишта њихове номинационе и комуникативне функције.

11.1.1. На плану номинације експресивне речи као јединице другостепене (секундарне) номинације у први план истичу субјекат именовања као индивидуалну личност која налази адекватно име за сложени садржај актуелизације својства објекта именовања и за изазвану емоционалну реакцију, што спада у домен прагматичко-мотивационог нивоа језичке личности. Експресивно име је и когнитивно конципирано јер се његов избор заснива на асоцијативном повезивању појмова преко стереотипа, као заједничког знања које се чува у унутрашњој форми речи или у њеној гласовној структури, што је домен когнитивног нивоа језичке личности. Оно је и стилски маркирано јер се реализује у складу са одређеном ситуацијом, односно са реалношћу језичке употребе, што припада домену прагматичког нивоа језичке личности.

11.1.2. У реалности језичке употребе испољавају се комуникативне функције експресивне лексике одражавајући неке карактеристике језичке личности на два плана: на плану одашиљача поруке — субјекта говора, адресанта и на плану примаоца поруке — адресата. Садржај експресивних јединица на почетку и на крају комуникационог канала не мора бити исти, што значи да експресивне јединице у свом значењу одражавају не само заједничке особине језичке лично-

¹⁰ У нашем истраживању експресивних јединица показало се да је нужно откривати улогу сваког појединог елемента који условљава и одражава њихово функционисање, да би се утврдио његов значај за системску организацију овог лексичког слоја. Тако смо дошли до закључка да су за експресивну лексику примарни елементи прагматичког (психично-емотивног), когнитивног и стилског плана, док елементи вербалног (структурног) плана (творбеног и синтаксичког) имају секундарну улогу.

сти него и њене индивидуалне особине. Међутим, оно што је карактеристично за комуникативни план експресивних јединица било у производњи било у интерпретацији, јесте то да су дискурси (текстови) у којима оне функционишу емоционално маркирани, што се оцењује као стилска сниженост и приписује неофицијелним и непрестижним разговорним идиомима. Тако се број експресивних јединица и њихова учешталост у једном језику може узимати као мерило суздраности темперамента и нивоа (језичке) културе његових носилаца. Њихово бројно присуство у српском језику указује на несуздраност у опхођењу и склоност ка успостављању неформалних, па и блиских односа, што се по стандардима западне културе сматра нижим културним нивоом опхођења. За правилно функционисање експресива и на плану продукције и на плану интерпретације неопходно је имати у виду ограниченошт њихове употребе. Она се на језичком плану реализује као контекстуална зависност од других јединица, а на комуникативном плану као употреба у ужем кругу саговорника који се најчешће међусобно познају или су у блиским односима. То је комуникација у којој се многи елементи, релевантни за правилну интерпретацију, не вербализују него се подразумевају на основу претходног знања (пресупозиције), заједничког за све чланове групе, за круг саговорника који суделују у одређеном експресивном говорном чину.

11.2. Уопште, увођење знања¹¹ као фактора у одређивању семантичког садржаја језичких јединица обавезује истраживача да узима у обзир не само његове елементе и јединице него и структурну уређеност тих елемената и јединица у свести носилаца једног језика, његове језичке личности. У питању су инваријантне јединице знања које се називају *психоглосама*. Оне се одликују високом постојаношћу у односу на варијанте и стабилношћу у времену¹² (исп. Новиков 1988: 482; Каџаулов 1989: 5, 7). Употреба језика у говору одражава индиви-

¹¹ Појам знања (когниције) узимамо онако како га употребљава Каџаулов, као међујезик мисли који функционише између звуковне реализације језика и специфичног језика мозга у процесу интелектуалне активности човека. Језик знања и његове јединице постају предмет истраживања и описивања савремене лингвистике, јер их одражава и звуковна реализација језика. Тако се данас увељико оперише појмовима и терминима који се односе на јединице знања, као што су: гешталти, схеме, обрасци, фрејмови, пропозиције, слике, симболи и др. За изучавање ових јединица битно је утврђивати њихов међусобни однос и координацију са језичким јединицама (исп. Новиков 1988: 481–483).

¹² Психоглосе се, по Каџаулову, могу одредити помоћу изоглоса (у дијасистему) и хроноглоса (у еволуцији). Њихово одређивање има великор значаја, јер скуп утврђених психоглоса одређује један језик као посебан тип (исп. Новиков 1988: 488 и Каџаулов 1989: 7).

дуалне карактеристике језичке личности чије структуирање јединица знања условљавају и прагматички фактори: циљеви, мотиви, интереси, намере, који као мотивационе јединице откривају емотивно-психичку страну језичке личности. Инваријантне јединице прагматично-мотивационог плана на комуникативној равни се реализују као модели (стереотипи) ситуација, а на језичкој равни као модели дискурса (говора).

11.3.0. За правилно разумевање феномена експресивности и експресивне лексике, како је показало наше истраживање, примаран је прагматички, а не когнитивни план језичке личности српског језика. Зато ћемо указати на још неке прагматичке аспекте експресивности. Индивидуалан чин употребе експресивног имена може се разматрати или као чин другостепене, секундарне номинације или као говорни чин одређеног илокуцијског садржаја.

11.3.1. У првом случају у први план се ставља улога човека као појединца да као субјекат именовања суделује у стварању или модификовању таксономског система језичке слике света. У традиционалном приступу није уочена ова значајна улога субјекта именовања, јер се другостепена, секундарна номинација сматрала неважном у односу на првостепену, примарну номинацију и њен значај у установљењу и откривању знања о појмовима изванјезичке реалности.

11.3.2. У другом случају експресивне јединице се узимају као јединице са експресивном функцијом у језику, па према томе и као експоненти експресивног говорног чина. У први план оваквог разматрања ставља се субјекат говора и његове намера да некога/нешто похвали или покуди мењајући при томе установљене вредности у заједничкој слици света. Регуларност таквог поступка субјекат говора остварује налазећи таксономску тачку ослонца у типским представама које се чувају у унутрашњој форми речи или у њиховој гласовној структури (исп. Телија 1988). Тако субјекат говора као појединач суделује не само у стварању и модификовању таксономског система матерњег језика него и у непрекидном изграђивању језичке слике света. Новонастала експресивна имена постају носиоци нове типске представе која у језичкој слици света преузима улогу стереотипа, „квазистереотипа“, а сама експресивна имена садрже и чувају информацију о одређеној ситуацији, о неком могућем „свету“ у заједничкој језичкој слици света (исп. Телија: 1986).

12. Експресивна лексика представља и озбиљан лексикографски проблем, што је такође истицано у досадашњој литератури. То је још евидентније у лексикографској пракси, па се у представљању експресивне лексике у речницима испољава недоследност у поступцима и

одсуство систематичности. Циљ нашег истраживања је био и решавање лексикографских проблема и установљења правила за лексикографску обраду експресива. С тим у вези је наше проширивање проблема на функционално-стилски и нормативни план у најширем смислу ових појмова који обухватају и културну норму и норму понашања. Тако се дошло до критеријума за идентификовање и класификацију експресива, установљена су и предложена правила типског дефинисања, допуњен је број квалификатора и појмовно одређен и прецизiran, чиме је, уз друге установљене јединице описа, дат и допринос обогаћивању и конституисању лексикографског метајезика.

КОНОТАТИВНИ АСПЕКТИ ЗНАЧЕЊА ЕКСПРЕСИВНЕ ЛЕКСИКЕ*

1. У овом одељку биће представљени конотативно-семантички садржаји стилски маркиране лексике која се у дескриптивној лексикографији означава различитим квалификаторима, а која се у теоријским приступима, како је већ истакнуто, обухвата термином експресивна лексика.¹ Циљ оваквог приступа био је да се утврде релевантни језички (лингвистички) параметри експресивности на основу којих се у описној лексикографији одређене јединице издвајају не само од стилски неутралних јединица него и од јединица других видова маркираности. Показало се, наиме, да се опште карактеристике конотативне семантике експресивних јединица јављају и као параметри за одређивање квалификатора и видова експресивности. Њима би се могла регулисати и правила дефинисања ових јединица у описној лексикографији (в. поглавље Модели типске обраде експресивне лексике у речнику).

2. Корпус из Речника САНУ, иако ограничен, дао нам је индикативне показатеље појава које су биле предмет нашег истраживања. На основу прегледа значења и потврда значења, у нашем корпузу нашле су се јединице са следећим квалификаторима: *експресивно, разговорно, фигуративно, колоквијално, шајровачки, фамилијарно, шаљиво, иронично, подругљиво, презриво, погрдно, ћејоративно, хипокористично*, као и јединице чији су слични садржаји назначени у допунским деловима дефиниција, у гласама. Пажљивим прегледом њихових семантичких садржаја и комуникативних функција установљено

* В. Ристић 1994.

¹ О проблемима експресивне лексике и експресивности са структурно-језичког, семантичког и комуникативног аспекта исп. Зима 1961, Дешић 1982, Требска 1987. и Масловска 1988. У литератури за сличне садржаје употребљавају се и разлиčите модификације наведеног термина: експресивно-стилске и емотивне јединице значења (Мурат 1988), емоционално-експресивни елементи значења (Медникова 1988), а за исцрпнији списак сличних назива исп. Телија 1986: 11–12.

је да оне организују исти тип значења, које се у типологији лексичких значења издваја као *емотивно лексичко значење*.²

3. Покушаћемо да представимо опште карактеристике емотивног лексичког значења.

У структури значења лексичких јединица издваја се емотивно значење од њиховог денотативног значења и чини конотативни део значења — конотацију. На општем семантичком плану конотативна семантика показује се сложенијом од денотативне и у погледу информација и у погледу елемената које садржи. Она садржи комплексну информацију: репрезентативну (издавање објекта — неког његовог својства), вредносну (оценјивање тог својства као доброг или лошег), емотивну (исказивање емоционалног односа према тако оцењеном својству у смислу одобравања или неодобравања) и стилску (употребна вредност лексичке јединице). Сложеност конотације испољава се и у њеном указивању на најважније елементе комуникативне ситуације, и то: субјекта оцене, објекта оцене, критеријума оцењивања, тачке вредновања и оцене. Зато се овакви садржаји конотативне семантике не могу представљати само као маркиране варијанте одговарајућих немаркираних садржаја, него као посебни садржаји који одражавају неки вид стварности и који чувају информације о тој стварности. Лексичке јединице као носиоци оваквих садржаја јесу посебне јединице значења а не само стилски маркиране варијанте неутралних јединица. Њихова функција се не може свести само на операциону (прагматичку) улогу средства за могуће експресивно деловање³, него се, кад је у питању језички, лексички систем, морају имати у виду и њихове номинационе, семантичке и стилске особености.

4. Наведене конотативне карактеристике емотивног значења експресивне лексике испољавају се на језичком плану као семантичке, прагматичке и стилске карактеристике које се на одговарајући начин морају представити у лексикографији. Многе од њих имају своје језичко-структурне показатеље (семантичка и семантичко-морфолошка деривација и композиција нарочитог типа, творбено немотивирана номинација необичне гласовне структуре, карактеристична син-

² У питању је типологија која се заснива на типу мишљења и односа према реалијама стварности, а по којој се издвајају ови типови значења: дескриптивно (фактичко, спознајно, индикативно), аксиолошко (вредносно, евалуативно) и емотивно (емоционално-експресивно, стилски маркирано). Исп. Телија 1986: 6–20.

³ На теоријском плану и овај проблем је разрешен наведеном типологијом лексичких значења, у оквиру које је, поред осталог, вршена и анализа номинационих јединица у исказу, при чему је запажена повезаност природе значења номинационих јединица и смишоне стране исказа. Исп. Телија 1986: 6–15.

таксичко-семантичка и морфолошка својства и сл.)⁴, што може да олакшава издавање и типско дефинисања експресивне лексике (в. по-главље Морфолошке и синтаксичке карактеристике именичким експресива и Модели типске обраде експресивне лексике у речнику).

5. Експресивна лексика одликује се другостепеном (секундарном) номинацијом у којој језички знак не именује класу реалија него оно што се из класе издава и што је нетипично за реалију као такву. Издвојени објекат одражава неко периферно својство које се најчешће асоцијативним путем, преко тропа и фигура повезује са квазистереотипом и на тај начин уводи у дескрипцију као средство за исказивање сложених комуникативних и прагматичких садржаја (емотивне оцене и експресивног деловања). Јединице другостепене номинације углавном преко одређених квазистереотипа⁵ носе и чувају информације о наивној, језичкој слици света одређене језичке заједнице за разлику од јединица првостепене (примарне) номинације које преко одређених стереотипа носе и чувају информације о концептуалној слици света.

6. Са ономасиолошког аспекта у основи значења експресивне лексике је емоционално стање субјекта говора, које се као стимуланс заправо реализује актом вербализације — номинације, избором експресивног имена. Овим актом исказује се емоционални однос према издвојеном објекту — неком његовом својству са циљем да се постигне одговарајуће деловање на адресата. То се чини на такав начин да се у говору јасно испољава субјективност таквог односа у смислу одобравања/неодобравања. Емоционални однос заснива се на објективној оцени о томе шта је добро а шта лоше, што овакве садржаје на општијем плану повезује са оцењивањем као видом модалности и што их издавају као *емотивну модалност*. Емотивна модалност значењу (и исказу) даје ефекат експресивности због чега се означава и појмом

⁴ По регуларности наведених показатеља реализованих у лексичком систему овај вид експресивности издаваје се као *лексичка експресивност*, за разлику од *концептуалне експресивности* (Зима 1961) која се на лексичком плану реализује нерегуларно (окзионално). Ова друга може се временом стабилизовати и укључити регуларно у лексички систем. Конотација која је у основи семантичког садржаја експресивне лексике — *лексичка конотација* означава се и појмом *емотивна конотација* и она се издавају од других типова конотације (културне нпр.) које немају формалне показатеље у лексичком систему (исп. Толстој 1993: 163).

⁵ О карактеристикама наведених типова модалности исп. Телија 1986: 21–48. На комуникативном плану — на плану декодирања, експресивна модалност се прима као стилски ефекат избора неочекиваног имена, необичног или по гласовном склопу (инхерентна експресивност) или по семантичком садржају (адхерентна експресивност) (исп. Зима 1961).

експресивна модалност за разлику од тзв. *објективно аксиолошке (деноштавивне) модалности* која такве ефекте нема.

Лексичке јединице са оваквом модалношћу испуњавају експресивну функцију језика и уврштавају се у ред експресивних јединица. Субјективни однос и експресивна функција дају овим јединицама стилску изражajност (обојеност), па се са стилског аспекта може говорити и о употребној вредности ових јединица, и то о одабраној употреби у говору, усмереној тако да делује на адресата. Сам избор језичких средстава уноси у номинацију позитиван или негативан стилски ефекат, што се перципира и као одговарајући функционално-стилски сигнал. Између експресивно-емотивних садржаја и функционално-стилских сигналса постоји однос узајамне условљености, чија се усмереност у интерпретацији експресивних јединица може двојако представити: или као емотивна маркираност или као стилска маркираност. У првом случају полази се од емотивног садржаја који одабраном средству даје експресивни ефекат, што се на стилском плану реализује као одговарајући функционално-стилски сигнал. У другом случају полази се од избора језичког средства као функционално-стилског сигнала са експресивним ефектом, што се на семантичком плану реализује као одговарајући емотивни садржај.⁶

7. Конотативна природа емотивног значења експресивне лексике намеће лексикографском приступу релевантност прагматичких и когнитивних аспеката као комуникационских фактора тог значења.

Свако оцењивање, па и емотивно је прагматичка стварност која се преко избора знака испољава као позитиван или негативан однос према реалијама стварности. У поступку оцењивања не узима се цео издвојени објекат него неко његово периферно, али за субјекта оцене важно, својство. Оно се на скали оцене, према већ утврђеним еталонима, објективно вреднује као добро или лоше, а субјективно као одобравање или неодобравање. Ово оцењивање већ оцењеног својства, иако субјективно, није произвoљно јер се заснива на когнитивној представи о свету и емоционалним утисцима о њој. Субјекат емотивне оцене „модулирајући“ свој „стереотип“ мора применити систем стандарда, норми који важе у датом језичком колективу. Једном речју мора говорити „језиком“ колектива, мора владати одговарајућом комуникационском компетенцијом ако жели да оствари потребну комуникацију. Субјективну емотивну оцену „објективизују“ још неки факто-

⁶ О узајамности емотивног садржаја и необичног имена као функционално-стилског сигнала исп. Зима 1961. и Телија 1986: 121–125.

ри комуникације: однос субјекта према објекту, улога субјекта у комуникацији, циљ комуникације, ситуација и др.

8. Експресивна лексика показује своје особености и на синтак-
сично-семантичком и морфолошком плану. Индикативан показатељ
особености на синтаксичком плану је другостепена функција преди-
кативног типа у исказима са значењем идентификовања и обраћања
(ословљавања). Други синтаксичко-семантички и морфолошки пока-
затељи особености експресивних јединица јављају се као последица
потискивања денотативних и граматичких компонената из њиховог
лексичког значења. То су: уобичајено повезивање са другим једини-
цама у различитим синтагматским и синтаксичким функцијама, уоби-
чајене одредбе, допуне, објекти и сл.; карактеристични облици: вока-
тив, императив и др. (в. поглавље Морфолошке и синтаксичке карак-
теристике ...).

9. Јединице експресивне лексике на творбеном плану показују
различите типове номинације.⁷ Именовање код јединица адхерентне
експресивности⁸ реализује се као семантичка деривација која се одли-
кује преношењем имена са једног садржаја на друге. То се остварује на
основу аналогије преко тропа и фигура (метонимијом, метафором и по-
ређењем).⁹ Овде спадају секундарне номинације које се односе на ли-
це, особу, типа: *мачка, мајмун, миш; мајка, жена; месар, масар; же-
равица, огањ, ватира, муња; манија, куга; ђаво, бог, анђео; душа, срце,
снага; млати, млатиши, мериши* и сл.¹⁰ Оне су усмерене на екстензи-
онале поређења — квазистереотипе језичке слике света, који као симбо-
ли одсликавају а не означавају одређене реалије.¹¹ Улога квазистерео-
типа у номинацији је да на скалу оцене уведе нетипична обележја која
се емоционално вреднују као прихватљива или неприхватљива према
објективно утврђеним еталонима о „добром“ и „лошем“.

Јединице инхерентне експресивности одликују се формалним
показатељима своје необичности за разлику од јединица адхерентне
експресивности које ту необичност показују само на семантичком

⁷ О творбеним типовима лексичке експресивности исп. Зима 1961, Дешић 1982. и Масловска 1988.

⁸ О карактеристикама адхерентне експресивности и о њеним типовима исп. Зима 1961: 10–11, 43–83, 111–116.

⁹ О адхерентној експресивности насталој метонимијом и метафором исп. Масловска 1988: 14–81.

¹⁰ Номинације овог типа разврставају се према областима којима припадају
реалије које се именују (исп. Зима 1961: 55–74).

¹¹ О симболичној природи значења експресивне лексике и о секундарно сим-
боличној природи сличних значења исп. Телија 1986: 46.

плану. То су нарочити типови афиксалне деривације (семантичко-морфолошка деривација), композиције и творбено немотивисане номинације необичног гласовног склопа.¹² Илустроваћемо их јединицама типа: *маторац*, *млатишума*, *миробрижник*, *мицукало*, *мириско*, *мируља*, *мачкодер*, *мајковић*, *наклайица*, *млакоња*, *млатараћи*, *мандрљаћи*, *наклайићи се*, *макнући*, *марнући* и сл. Овде спадају и деривационе јединице аугментативног и деминутивног типа које регуларно реализују пејоративна и хипокористична значења и које се традиционално сврставају у експресивну лексику. За разлику од претходних, јединице инхерентне експресивности повезују се директно (без екстензионала) са објектима које именују.

Експресивна лексика, као што је већ истакнуто, у свом конотативном делу значења садржи комплексну информацију (репрезентативну, вредносну, емотивну и стилску), као и информације о најважнијим елементима комуникације (о субјекту оцене, објекту оцене, критеријумима оцењивања, тачки вредновања и о самој оцени). Зато се значење експресивне лексике реализује на три језичка плана: семантичком, прагматичком и стилском. На структуролексичком плану специфичности њиховог конотативног значења испољавају се као опште, заједничке карактеристике експресивне лексике, карактеристике на основу којих се оне могу издвојити не само од сличних немаркираних јединица лексичког система него и од јединица других видова маркираности. То су следеће карактеристике: другостепена (секундарна) номинација, емотивно значење, експресивна функција, стилска маркираност и неке творбене и синтаксичко-семантичке специфичности.

Наведене лингвистичке карактеристике могу се узети и као параметри за идентификовање јединица експресивне лексике, што је значајно за било који приступ овим јединицама, а нарочито за њихово лексикографско представљање.

¹² О карактеристикама инхерентне експресивности и њеним типовима исп. Зима 1961: 10–11, 12–42, 110–111 и Масловска 1988: 82–124.

II. ИМЕНИЧКИ ЕКСПРЕСИВИ

ИМЕНИЦЕ ТИПА 'ОСОБА + ПСИХИЧКА ИЛИ МОРАЛНА ОСОБИНА'*

0.1. У првом делу овог одељка представљене су мотивационо-психичке (прагматичке) и когнитивне карактеристике конотативне семантике експресивне лексике савременог српског језика.

0.2. У другом делу утврђени су типови семантичких компоненти у семантичкој структури назначеног именичког типа експресива и показани начини на које ове јединице одражавају неке психичке и когнитивне карактеристике говорника савременог српског језика. Предмет анализе биће експресивне именице којима се именују лица чија се понашања и поступци оцењују као одређене психичке или моралне (карактерне) особине. Заједничко значење ове лексичкосемантичке групе може се представити компонентама 'особа + психичка или морална (карактерна) особина'. То су примарни експресиви типа: *надувенко, блесан, йоштакало, Јаметињаковић, њушкало, лакшарош, лайонац, камкало* 'особа која непрекидно нешто тражи, изискује и сл.', *мувало, млакоња, намигуша, наметиљивац, најујдач, хушкач, насртиљивац, накомица* 'особа преке, набусите нарави', *клейало* 'особа која непромишљено прича', *какоћало, наклайало, мудријаш, јуруља и јуруљешина* 'женска особа раскалашног, неморалног понашања, блудница', *јогуниџа, емоћивац, дейресивац, цабалебар, кашасирофичар, досадњаковић, гребаћпор, контираши, неситетињаковић, лажноборац, кажијрда* 'особа која много и неконтролисано прича', *мамијара, изгубидановић, мутивода, већройир, крвојија, ћућолог, мудросер*; затим секундарни експресиви типа: *глава* 'умна, даровита особа', *душа* 'особа која се одликује добротом, племенитошћу', *мозак* 'особа која се одликује памећу, способношћу, која је способна да управља, руководи и сл.', *анђео* 'особа која се одликује добротом, врлинама и племенитошћу'; *мечка* 'неспрутна, трапава женска особа', *медвед* 'незграпна, трапава мушкица особа' и 'неотесана, ограничена, глупа мушкица особа', *миш* 'слабић, страшљивац, кукавица', *мачак* 'лукава, препредена мушкица особа, препредењак', *маџан* 'мангуп, варалица' и 'мушкица особа која се удвара и ласка

* В. Ристић 1996a.

женама, удварач, ласковац', *крава* 'лења, незаинтересована женска особа', *мајмун* 'особа која некога слепо подражава, опонаша' и 'блесава, будаласта особа, глупак, будала', *жена и мама* 'плашљива мушка осoba, куквица, слабић', *кум* 'шef гангстерске или мафијашке банде', *мерсар* 'кроволок, кровопија, убица' и др.

1.0. Опште лингвистичке карактеристике експресивне лексике дате су у претходном поглављу у коме је показано да се оне заснивају на специфичности конотативне семантike. Због ограничених могућности традиционалног приступа, карактеристичног за досадашње изучавање феномена експресивности, наш приступ, што је показала и уводна студија, биће теоријски знатно проширен.

1.1.0. Приступ јединицама експресивне лексике концептирали смо у складу са новијим тенденцијама у развоју лингвистичких теорија, пре свега когнитивне лингвистике и теорије језичке личности. То чинимо из више разлога, а овом приликом навешћемо само најважније.

1.1.1. Анализа експресивне лексике показала је да се њихов сложени семантички садржај, заснован на конотацији, као специфично макрокомпоненти значења, никако не може свести само на лексички, односно језички (вербално-семантички) план, него да он обухвата и друге планове: комуникативни (са свим елементима: учесницима, садржајем, ситуацијом), когнитивни и прагматички (са елементима сазнајних и мотивационих карактеристика учесника у комуникацији), функционално-стилски и нормативни (са елементима функционално-стилске и нормативне примерености употребе у најширем смислу).

1.1.2. Следећи разлог савременијег и комбинованог приступа феномену експресивне лексике у српском језику видимо у могућностима успостављања континуитета са досадашњим истраживањима не само експресивне лексике него и лексичких феномена уопште. Многи резултати ранијих истраживања већ су скренули пажњу на аспекте, појаве и појмове који су уgraђени у темеље најновијих поменутих антрополошки оријентисаних научних парадигми. Ту пре свега мислимо на запажања који се тичу знања (когниције), јер се у новијем изучавању односа језика и човека знање јавља и као предмет лингвистичких истраживања. Когницијом као феноменом у вези са језиком баве се когнитивна лингвистика и теорија језичке личности, али са различитих аспеката. И једна и друга се надовезују на резултате досадашњих лингвистичких теорија и њихових примењених дисциплина, у којима су неки аспекти знања представљани у домену лексичког и синтаксичког значења и то у оквиру следећих појмова: модалност, пресупозиција, импликација, конотација, илокуција, контекстуална условљеност значења, норме понашања у говору и др.; или је на њих

указивано у виду посебних правила и напомена у примени: при учењу језика (матерњег и страног), при превођењу и у лексикографској обради лексичких јединица.

1.2. У приступу лексичким феноменима, па и феномену експресивне лексике нарочито су, како смо већ истакли, примењиве поставке теорије језичке личности и њен метајезик (исп. Каракулов: 1987: 37–39; 1989: 5–6; Новиков 1988: 480–482). Применом теорије језичке личности у истраживању појединих типова експресивне лексике у савременом српском језику проширујемо и појмовно-терминолошки апарат за представљање индивидуалних, социјалних, културално-историјских и национално-језичких специфичности њихове конотативне семантike. При томе се и теоријски и терминолошки ослањамо на претходне лексичкосемантичке теорије и њихове методе, од којих је метода компонентне анализе пружила велике могућности за уопштавања и сагледавања појава из домена когнитивно-мотивационог и функционално-стилског плана експресивне лексике. Творбени план, како је већ истакнуто, узиман је у обзир само у оној мери у којој одражава релевантне семантичке карактеристике. Наведени језички планови разматрани су у међусобној зависности и условљености, како се иначе реализују у употреби свих језичких јединица па и експресивних.

1.3.0. Већ је истакнуто да функционисање експресивне лексике примарно условљавају нејезички елементи и на плану номинације и на плану комуникације, што ове јединице чини значајним у етнолингвистичким, социолингвистичким и културолошким приступима језичким феноменима, као и у одређивању општих карактеристика језичке личности српског језика. Језичка личност као субјекат именовања креирајући свој лични израз за различите језичке функције, па и за функцију емотивно-експресивног деловања, суделује и у формирању богаћењу лексичког система свог матерњег језика, у сегменту експресије. Тако се у језику непрекидно повећава и број експресивних јединица у складу са потребама језичке личности, па се њихова улога са становишта теорије језичке личности не може сматрати секундарном, без обзира што оне као јединице другостепене номинације функционишу на периферији лексичког система. Активирањем потенцијала творбених модела српског језика (семантичке и афиксалне деривације и композиције), увођењем нових модела или нових јединица (често необичне гласовне структуре), субјекат експресивног именовања уводи у таксономски систем такве јединице значења које, независно од контекста, одражавају неке психичке и когнитивне карактеристике језичке личности српског језика. Лична емоционалност, субјективна оцена и намере субјекта именовања од-

ражене у значењу експресивне лексике налазе своје упориште у типским представама о изванјезичкој и језичкој реалности, које као јединице знања — психоглосе одређују структуру језичке личности српског језика.

1.3.1. Наше истраживање експресивне лексике показало је да „секундарност“ и „периферност“ не представљају њихове битне него релативне карактеристике које не умањују њихов значај у систему коме припадају. Традиционално неосновано потискивање експресивних јединица у други план упозорава да овакве релативне карактеристике не би смеле да буду одлучујући критеријуми за процењивање значаја језичких јединица и појава и за њихово фаворизовање или игнорисање у лингвистичким истраживањима.

1.4.0. На плану комуникације експресивне јединице функционишу као експоненти експресивног говорног чина, што у први план истиче улогу субјекта говора и његову намеру да делује на адресата тако што ће некога/нешто да похвали или покуди. Комуникационска улога субјекта експресивног именовања може се уз примену теорије језичке личности представити преко његове мисаоне и језичке делатности.

1.4.1. Са становишта теорије језичке личности мисаона делатност субјекта именовања, говора може се представити у виду одређене процедуре. Субјекат именовања у одређеној језичкој реалности, на основу претходног знања, препознавања стереотипа, даје себи за право да своје допадање или недопадање објекта именовања (свој емотивни став) искаже тако (таквим језичким средством) да то буде јасно свим учесницима у комуникацији. То чини на такав начин да сопственим избором имена или стварањем новог за одређену већ именовану реалију постиже експресивни ефекат чиме остварује и своју намеру да делује на реципијенте. Субјекат говора регуларност таквог свог говорног поступка, као што је већ истакнуто у уводном поглављу, остварује као језичка личност (као носилац језика једне лингвистичке заједнице) тако што налази таксономску тачку ослонца у типским представама које повезује са већ постојећим именима (унутрашња форма речи) или са новим јединицама (исп. Телија 1986: 66–72). Ово асоцијативно повезивање по сличности (анalogији) засновано је на когнитивним јединицама — психоглосама, чији се пуни смисао реализује у одређеној комуникативној ситуацији односно у контексту, што се испољава као ситуациона односно контекстуална условљеност значења експресивних јединица.

1.4.2. Језичка делатност субјекта експресивног именовања као језичке личности може се представити само на нивоу текста (дискур-

са)¹. У њему се реализују и оне компоненте сложеног семантичког садржаја експресивних јединица условљене језичком реалношћу у којој се језичка личност јавља или као субјекат именовања или као интерпретатор. То могу да буду компоненте субјективне оцене у смислу одобравања или неодобравања оцењиваног својства објекта именовања. Оне не морају бити у сагласности са објективном оценом о „добрим“ и „лошем, рђавом“. Емоционалне компоненте, такође, често су ситуационо условљене, па се тип и квалитет емоције може одредити само у контексту (дискурсу). Тако се на основу контекста могу утврдити нијансе позитивне/негативне емоције исказане експресивном лексиком: радост, усхићење, одушевљење, дивљење, поштовање, допадање, симпатија и сл.; презир, гађење, гнушање, ниподаштавање, непоштовање, понижавање, ругање, исмеавање и сл. (в. пр. под т. 2.4.0. и нап. 9). Нарочито су функционално-стилске компоненте ситуационо условљене јер се у одређеном дискурсу реализују као говорни поступци субјекта говора. Употреба неке експресивне јединице у одређеном контексту може се оцењивати или као непожељан, непристојан говорни поступак, типа: вулгаран, прост, груб, увредљив, неуљудан, саркастичан, подругљив, подсмешљив; или као „упристојен“ говорни поступак, типа: ласкав, ироничан, еуфемистичан и сл.; или као пожељан, пристојан говорни поступак, типа: углажен, љубазан, интиман, фамилијаран, шаљив, срдачан и сл. (в. пр. под т. 2.4.0.).

1.4.3. Дискурси у којима функционишу експресивне јединице одражавају њихов семантички садржај и карактеристике језичке личности српског језика мање или више посредно. Тако њихова обавезна емотивно-експресивна (стилска) маркираност, која се вреднује као стилска сниженост, указује на функционално-стилску ограничењност употребе експресивне лексике на непрестижне разговорне идио-

¹ У когнитивној лингвистици и у теорији језичке личности уочен је значај типова текстова (дискурса) у одређивању укупних способности и карактеристика човека, релевантних за његово коришћење језиком. У појединачној реализацији појам дискурса (текста), према Караплову (1989: 6), има исто значење као појам контекста, па ћемо ми наведене појмове употребљавати напоредо и у истом смислу. Тако се дискурс дефинише као јединица природног језика различите дужине (синтагма, реченица, текст). Телија, у вези са метафором, овакву јединицу означава појмом „смисаони контејнер“ са његовим епистемичким и психолошким елементима. Овако одређени појмови дискурса (*дискурс, кондиксус и смисаоног контејнера*) примењиви су за номинацију уопште (а не само за метафоричну, како истиче Телија), јер и номинација (у свом сигнifikативно-денотативном виду) оперише смисаоним садржајем језичке стварности, и то као компонентом номинационог аспекта исказа или као компонентом фрагмената текста (исп. Телија 1988: 26–52).

ме. То значи да се на основу таквих дискурса могу утврђивати оне карактеристике језичке личности које се испољавају у свакодневној комуникацији. За емотивно-психички ниво језичке личности то су карактеристике националног или групног, социјалног менталитета које се испољавају у непосредном односу између учесника у мањим језичким групама (заједницама) чији су корисници повезани социјалним, узрасним, професионалним, родбинским, пријатељским и др. неофицијелним односима. За когнитивни ниво то је мисаона делатност препознавања и коришћења стереотипа из сфере свакодневног живота говорника српског језика. Ови стереотипи могу бити у већој или мањој мери у сагласности са стереотипима читаве језичке заједнице, што се на плану текста, дискурса реализује као већа или мања отвореност/затвореност („конспиративност“) одређеног језичког идома (нпр. жаргона, шатровачког говора, аргоа). У незваничним односима свакодневне комуникације, на основу препознавања модела ситуације, омогућена је неприпремљена употреба експресивне лексике, што се може сматрати и као најнепосреднији начин испољавања емотивно-психичких и когнитивних карактеристика језичке личности српског језика.

1.4.4. Индивидуална употреба експресивне лексике и њихова интерпретација заснивају се на моделима и стереотипима који се у усвајају као систем знања матерњег језика. Ово знање² (комуникационска компетенција) (као део општег језичког знања — језичка компетенција) често се не реализује у формалној структури језика, али се једи-

² Појам *знања (когниције)* узимамо и у статичном и у динамичном смислу. У статичном смислу га схватамо као усвојени систем мисоног (језичког) одражавања стварности, а у динамичном смислу као спознајну, мисаону делатност која се, по Карапулову, обухвата појмом *међујезик* (*језик мисли* — *lingua mentalis*), који функционише између звуковне реализације језика и специфичног језика мозга. Његове јединице су: гешталти, схеме, обрасци, фрејмови, пропозиције, слике, симболи, формуле, дијаграми и речи. За изучавање односа између језика и његових корисника нужно је утврђивати статус и координацију ових јединица у њиховом кретању од мозга ка реализованом говору (исп. Карапулов 1987: 184–186; Новиков 1988: 481–483). Увођење јединица знања као јединице значења у смишоани (семантчки) садржај језичких јединица, проширује предмет лингвистичких истраживања на оне феномене језика и његових корисника који у досадашњим приступима нису узимани као језички него као психолошки, социолошки, етнолошки, културолошки, антрополошки и сл. феномени. Ако се јединице знања на плану језика реализују као јединице значења (као смишоани садржај) било текста било номинационих јединица, онда се може поставити питање дистинције експлицитности и имплицитности у језику. Ову дистинцију доводи у питање и закон језичке економије по коме се једном реализован садржај у јединици било ког језичког нивоа (фонетско-фонолошког, ортоепског, морфолошког, граматичког, творбеног, семантичког и др.), углавном не понавља у јединици другог нивоа уколико нема стилских разлога (Хајмз 1980: 251–283).

нице знања одражавају у смишеној структури (значењу) текста (дискурса) или у значењу његових јединица (исп. Каџаулов 1987: 37–39). Тако су значења језичких јединица и њихове функције у комуникацији увек условљени јединицама знања, њиховим карактеристикама, хијерархијским односом међу њима и њиховом координацијом, што смо имали у виду у изучавању експресивне лексике. Систем материјег језика одражавају инваријантне јединице знања — психоглосе. Оне се одликују високом постојаношћу у односу на варијантне јединице — изоглосе, као и стабилношћу у времену у односу на хроноглосе³ (исп. Каџаулов 1987: 157–158; 1989, 5, 7; Новиков 1988: 482). Експресивне лексичке јединице, такође се, као што је више пута истакнуто, јављају као носиоци јединица знања, чија ће се вредност у одређивању особености српског језика и његове језичке личности у нашем истраживању утврђивати на основу детаљне анализе семантичког садржаја појединачних типова експресива на синхроном и на дијахроном плану.

2.0. У другом делу овог одељка, као што је већ истакнуто, анализираћемо именичке експресиве са значењем 'особа + психичка или морална особина'. Њихов емотивно-експресивни садржај реализован у дискурсу одређене језичке реалности захтева веома сложену процедуру у интерпретацији њихове лексичке семантике. У лексикографији то захтева посебне поступке како у начину представљања другостепености и субјективности експресивне номинације тако и у идентификацијању и представљању релевантних емотивно-експресивних — конотативних и денотативних сема које организују њихово лексичко значење.⁴ Корпус нам је показивао да парадигматску уређеност јединица експресивне лексике у оквиру појединачних типова не регулишу денотативне него неке друге компоненте значења. Зато је требало одредити типове сема и њихову хијерархијску уређеност у организацији лексичко значења појединачних семема. На основу дискурсне реализације разуђене семантике овог типа именичких експресива утврђено је да општу уређеност система регулишу емотивно-експресивне семе са

³ Психоглосе се, по Каџаулову, могу одредити помоћу изоглоса (у дијасистему) и хроноглоса (у еволуцији). На основу утврђених психоглоса препознаје се одређени језички тип (исп. Каџаулов 1987: 157–158; 1989: 7; Новиков 1988: 488).

⁴ Лексикографска обрада експресивне лексике (експресива) представља својеврстан проблем који се разматра у посебном поглављу ове књиге (в. Модели типске обраде експресивне лексике у речнику) Овај проблем у досадашњој лексикографско-лексиколошкој литератури и у лексикографској пракси није решаван на адекватан начин, па и у савременој лексикографији начин представљања експресивне лексике карактерише одсуство системности и велика неуједначеност у лексикографским поступцима.

ограниченим бројем инваријаната. Категоријалне семе које организују лексичкосемантичке групе јављају се у опозицији: позитивна — негативна експресивност, а диференцијалне семе, које организују подгрупе експресива, указују на степен експресивности: снижена, повишена и висока експресивност. Степен експресивности осим емотивно-експресивних компонената условљавају још денотативне и функционалностилске компоненте (в. т. од 2.4.1. до 2.5.0. као и т. 2.5.2. и 2.5.3).

2.1. Пре него што представимо компонентну структуру лексичког значења именичких експресива, навешћемо јединице издвојених група и подгрупа из нашег корпуса:

I. именице негативне експресивности:

1. високог степена: *ђубре, гад, гадура, олош, хохшићайлер, дандара, шијија, гегула, јајара, мешина, сијрвина, мрцина, изблјувак, клада, левак, мућак, ђаво, аветиња, идиош, крећен, креле, дебил, месар, касайнин, мангуй, мутливода, мућкарош, лакшарош, гребајор, улицица, марва, сијока, магарац, кењчина, коњ, во, медвед, мечка, крава, мајмун, нишићарија, најујдач, насртиљивац, силеција, јогуниџа, накомица, крвник, кровнија, мамићара, гуликојса, наложник, наложница, милосница, женска, јуруља и сл.;*

2. повишеног степена: *мачак, маџан, мии, зец, жена, мама, лукавац, млакоња, кукавица, йаничар (јаникер), лажноборац, несирећијаковић, досадњаковић, цејидлака, њеданић, наметиљивац, кашастирофичар, килацац, гњејтавац, мрштуљак, колебљивац, дейресивац, кукавац, намћор, особењак, изгубидановић, ћабалебар, замлайта, лајонац, блесан, блеса, луда, будала, већрогоња, већрогијир, мангуй, клијан, ћрошаџија, ждероња, намигуша, намигљивац и сл.;*

3. сниженог степена: *њушкало, мувало, намигивало, намештајло, камкало, клейкало, какоћкало, намишљалица, наклајалица, млатишума, кажијрда, јашивук, дрвендека, звонозвека, секайдерса, надувенко, мудросер, Јамећињаковић, мудријаш, мудроња, мудраковић, мудрица, мудријашица, мудруља, ћутолог, најрдан, најрдивало, зашиљланћи, зафрканћи, клијан, мангуй, Ђотирчкало и сл.;*

II. јединице позитивне експресивности:

1. високог степена: *мајка, душа, бог, анђео, мозак, глава и сл.*

2. повишеног степена: *насмејанко, насмејач, насмешиљивац, насмешиљивка, забављач, весељак, веселица, усрећивач, шалција и сл.;*

3. сниженог степена: *наравковић, наравлија, мирничина, мируља, добричина, добрица, мудријаш, мудричина, мудричар, мудрица, мудра, мудријанка, мудријашица, Ђођушићало, мајковић, шећерлема, бисићренце, нећо, хоћо, зврк, чврсторукаши, емошивац и сл.*

2.2. Представићемо и структуру лексичког значења по једног примера из свих наведених парадигми по типовима компонената:

ДАНДАРА (тип јединице негативне експресије високог степена): 1) особа која се понаша на неодговоран, непромишљен начин (дено-нотативна компонента ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (компонента објективне, дено-нативне, оцене КОО) + 3) то што се особа понаша на такав начин и у овој ситуацији **ја осуђујем/ за мене је неприхватљиво** (и сл.) (компонента субјективне, конотативне, оцене КСО) + 4) зато исказујем свој **презир/гнушање** (и сл.) према особи која се понаша на такав начин (емотивна компонента ЕмК) + 5) дајући јој одговарајуће име (експресивно, са негативном конотацијом и необичне гласовне структуре) ја показујем спремност да свој суд јавно изнесем (експресивна компонента стилског типа ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (експресивна компонента прагматичког типа ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја дајем себи за право да свој емотивни став изразим на **груб/увредљив** (и сл.) начин (функционално-стилска компонента ФСК).

МАЧАК (тип јединице повишеног степена експресије): 1) особа која се понаша лукаво, препредено (ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (КОО) + 3) лукавство/препреденост таквог типа у овој ситуацији **ја не одобравам** (КСО) + 4) зато исказујем своје **непоштовање/презир** (и сл.) према особи таквог типа (ЕмК) + 5) (као мачак, слично мачку) — избором имена из сфере животињског света (семантичка деривација) ја имам намеру да јавно изнесем своје неодобравање (ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја дајем себи за право да будем **увредљив/заједљив** (и сл.) (ФСК).

НАКЛАПАЛИЦА (тип јединице сниженог степена експресије): 1) особа која много и непромишљено прича, наклапа (ДК) + 2) то је, као што се зна, лоше (КОО) + 3) иако то може да буде досадно, у овој ситуацији **ја имам разумевање** према таквој слабости јер особу по-знајем/јер ми је пријатељ/јер му је то једина мана (и сл.) (КСО) + 4) зато **исказујем своје симпатије** према особи, али **се ругам** његовој слабости, мани (и сл.) (ЕмК) + 5) (-лица, експресивни суфикс шаљиве конотације) — избором одговарајућег (шаљивог) имена (примена регуларног творбеног поступка суфикалне деривације) ја сам спреман да своје емоције јавно искажем (ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да се овако **фамилијарно/пријатељски** (и сл.) **нашалим/подсмехнем** (и сл.) (ФСК).

БОГ (тип јединице високог степена позитивне (или негативне) експресије): 1) **а.** особа која има моћ, власт над неким; **б.** која ужија нечију љубав и поштовање; **в.** која је у нечemu савршена, недостижна (ДК) + 2) то је, као што се зна, **а.** лоше, а може бити и добро; **б. в.** то је добро (КОО) + 3) у овој ситуацији таква особа **за мене је оличење моћи/доброте/савршенства** (и сл.) (КСО) + 4) зато **исказујем своје страхопоштовање/поштовање/дивљење** (и сл.) (ЕмК) + 5) (као бог, слично богу — типском представом моћи, доброте савршенства појачава се ефекат субјективне оцене) — избором одговарајућег имена (семантичка деривација) ја сам спреман да своје емоције јавно исказам (ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да **своје поштовање/дивљење** (и сл.) изразим **патетично (високим тоналитетом експресије)** (и сл.) (ФСК).

НАСМЕЈАНКО (тип јединице повишеног степена позитивне експресије): 1) особа која се радо смеје, весељак (ДК) + 2) то је, као што се зна, добро (КОО) + 3) у овој ситуацији таква особа заслужује **наклоност/симпатије** (и сл.) (КСО) + 4) зато **ја исказујем своју наклоност/симпатије** (и сл.) (ЕмК) + 5) (-ко — експресивни суфикс хипокористичког типа за исказивање наклоности, симпатије) — избором одговарајућег имена за такву особу (суфиксална деривација) ја показујем спремност да то јавно исказам (ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да **своју похвалу** исказам на **пријатељски/другарски** (и сл.) начин (ФСК).

ЗВРК (тип јединица сниженог степена позитивне експресије) 1) немирна, несташна особа (обично дете); жива, темпераментна, окретна особа (ДК) + 2) то, као што се зна, може бити и добро и лоше (КОО) + 3) у овој ситуацији такво понашање је **симпатично/сменено/такво понашање не може се узети за зло/неподношљиво /не-примерено** (и сл.) (КСО) + 4) зато **ја исказујем своје симпатије/одобравање/незамерање/замерање** (и сл.) (ЕмК) + 5) (као зврк, експресивно, шаљиво ономатопеично име) — избором одговарајућег имена (семантичка деривација и карактеристична гласовна структура) ја показујем спремност да овај свој став јавно изразим (ЕксКС) + 6) чиним то на такав начин да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да се мало **нашалим/да се подсмехнем** (и сл.) (ФСК).

2.2.0. У семантичкој структури издвојених група и подгрупа експресивне лексике указано је и на типове компонената које у интегра-

цији остварују њихов сложени конотативни смисао⁵. То су ДЕНОТАТИВНЕ компоненте које одређену јединицу повезују са изванјезичком реалијом (неким њеним својством) (ДК), компоненте ОЦЕНЕ (објективне КОО и субјективне КСО), ЕКСПРЕСИВНЕ компоненте које одражавају намере субјекта именовања/говора (стилског типа ЕксКС и прагматичког типа ЕксКП), ЕМОТИВНЕ компоненте које одражавају емоције субјекта именовања/говора (ЕмК) и СТИЛСКЕ компоненте које одражавају социјалну и ситуациону (функционално-стилску) употребу јединица овог типа (ФСК).

2.2.1. У представљању семантичке структуре експресива прове-равано је и то да ли су типови компонената и њихов редослед усло-вљени творбеним карактеристикама експресивне лексике. Анализира-ни примери свих творбених типова експресивне лексике показују да нема разлике у структуирању њихове конотативне семантике на твор-беном плану, ни у типовима компонената, ни у њиховом броју, ни у хијерархијском распореду. Тако би се, независно од типа творбе, мо-гао поставити модел⁶ семне структуре експресива са значењем морал-не и психичке особине човека, који би могао имати следећи формални запис:

ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК

2.2.2. За семантички аспект проблема и за аспект улоге субјекта именовања као језичке личности, релевантне су још нека запажања у вези са улогом наведених компонената у остваривању конотативног

⁵ Конотативни смисао — конотативна семантика експресивне лексике остварује се као макрокомпонента значења јер обухвата све друге типове компонената у структу-ри овог типа лексике: денотативне (било преко унутрашње форме речи било преко њи-хове гласовне структуре), компоненте оцене, емотивно-експресивне компоненте и функционално-стилске компоненте (исп. Телија 1986: 10–29). У утврђивању хијерархиј-ске вредности компонената у семантичкој структури експресива подразумевамо надре-ђеност конотативне макрокомпоненте, док статус њој подређених наведених компоне-ната одређујемо на основу доминације у организовању смисла експресива на номина-ционом и на комуникативном плану. Постоје и другачији приступи у рангирању ком-понената семантичке структуре конотатива. В. нпр. Шаховски 1994: 20–21.

⁶ О моделирању значења емотивне лексике в. Шаховски 1994: 22–24. Појмом *емотивна лексика* Шаховски обухвата *афектививе* (узвике, псовке и друге јединице којима се на непосредан начин исказују емоције и афективна стања), *конотативе* и *потписанцијалне емотиве* (адхерентног и инхерентног типа) (в. исто: 20–21). У домену нашег изучавања су конотативи чије се емотивне компоненте исказују посредно преко асоцијативног или мотивационог повезивања са објективно постојећим реалијама. У повезивању оваквог типа реализују се и експресивне компоненте и компоненте оцене, па се јединице са наведеним интегралним компонентама у литератури обухва-тају и термином *експресиви*. Тако ћемо и ми уз термин *експресивна лексика* у истом значењу употребљавати и термин *експресиви*.

значења експресива. Наиме, у сложеној комбинацији седам типова компонената по броју доминирају компоненте оцене: објективна и субјективна оцена (КОО и КСО)⁷ и емотивно-експресивне компоненте: емотивне компоненте (ЕмК), експресивне компоненте стилског и прагматичког типа (ЕксКС и ЕксКП). Оне, као што показује семантичка структура наведених експресива, на плану номинације услољавају тип експресије (позитивне или негативне) и степен експресивности (висока, повишена и снижена експресивност). При томе је само компонента објективне оцене обавезно условљена денотативном компонентом, док остале не морају бити са њима у сагласности, него су примерене субјекту именовања и ситуацији. Ове компоненте које одражавају лични, субјективни став субјекта именовања и његову улогу да као језичка личност непосредно суделује у стварању језичке слике света и таксономског система материјег језика, имају примарну улогу у семантичкој структури експресивне лексике. Квантитативна доминација експресивних компонената и компонената оцене, показана у нашем истраживању, потврђује исправност става до кога су и други дошли: да је основна функција експресивних јединица конотативне семантике функција деловања и да се та функција заснива на оцени (Телија 1986: 21–29). Функција деловања остварује се као намера да се стилским ефектом, нарочитим избором јединице именовања, искаже емоција и лични став (похвала или покуда) према објекту именовања и да се делује на реципијенте одређеном илокуцијском снагом, примереном комуникативној ситуацији. Двомодална оцена (денотативна и емотивна) садржана у значењу јединица експресивне лексике има осим општег смисла: 'добро је/лоше је, што особа X има особину Y' и смисао 'то је у овој ситуацији прихватљиво/неприхватљиво' (в. пр. под т. 2.4.0). Она је, као што њен смисао показује, оријентисана на актуелизирано својство објекта оцене, које се у онтогенези повезује: 1) или са типском представом у којој су повезана два плана — означенено и његова сликовита представа (експресиви семантичке деривације) (в. примере *мачак* и *бог* под т. 2.2); 2) или са мотивационим јединицама (афиксални деривати и композити) (в. пр. *наклайалица* и *насмејанко* под т. 2.2); 3) или са звуковном реализацијом (посебна имена) (в. пр. *дандара* и *зврк* под т. 2.2). Актуелизирано својство и оцене о њему су стимуланси емоционалне реакције субјекта именовања и његовог језичког деловања, а на семантичком плану

⁷ О значају разликовања објективне (денотативне) и субјективне (конотативне) оцене (аксиолошка и емотивне модалности) на језичком плану в. Телија 1986: 21–39, а на плану експресивне лексике в. поглавље Конотативни аспекти експресивне лексике.

они се јављају као основа емотивног значења експресивних јединица (исп. Телија 1986: 22–29).

2.3.0. У претходном излагању представљена је емоционално-прагматичка (мотивационо-психичка) основа компонената у семантичком садржају именичких експресива са значењем моралних и психичких особина човека, а у наредном излагању биће представљена њихова когнитивна основа. Сам процес издвајања особе — неког њеног својства и оцене тог својства засновани су на когнитивним представама о изванјезичкој реалности. Ове представе одређују меру објективности у субјективном одражавању језичке и изванјезичке реалности⁸ у значењу експресивних јединица и омогућавају њихову правилну употребу и интерпретацију у различитим контекстима. Тако се јединице когниције — знања одражавају у компонентама објективне оцене и у експресивним компонентама које, без обзира на контекст употребе једне јединице, остају непромењене (в. т. 2.2).

2.3.1. На когницији се заснива препознавање модела комуникативних ситуација као и модела улога њихових учесника, што услољава субјективну оцену и њој примерену емоционалну реакцију субјекта именовања. Зато је могућа употреба исте експресивне именице у различитим контекстима и њена различита интерпретација. У таквим случајевима не мења се семантичка структура именице, али се мења смисао неких компонената. Тако емотивна компонента, зависно од контекста, може мењати смисао не само у оквиру скале емоције једног типа (различите емоције и њихове нијансе на скали позитивне или на скали негативне емоционалности⁹), него по новом смислу може да промени и тип скале. То су напр. случајеви шаљиве или фамилијарне употребе пејоративних експресива (в. пр. под т. 2.5.2); затим ироничне или еуфемистичне употребе хипокористичних експресива (в. пр. из групе I 3. и II 3, под т. 2.4.0). Може се мењати смисао и функционалностилских компоненти и то по типу експресивности (позитивне или негативне) и по интензитету експресије (снижене, пови-

⁸ О односу субјективних и објективних елемената у конотативном значењу експресивне лексике в. Телија 1986: 29–39.

⁹ По В. И. Шаховском скале емоционалности су отворене и садрже неограничен број емоција и емоционалних нијанса, а промене емоција на плану језика одражавају емотивне компоненте — *емосеме*. Оне, како истиче Шаховски, нису просте. „Их структура включает в себя два и более примитива: семантический признак „эмотивность“ + семные конкретизаторы: „любовь“, „презрение“, „восхищение“, „возмущение“, „пренебрежение“ и т.д., т.е. всю шкалу эмоциональных отношений и состояний человека, включающую около 5000 наименований“ (1994: 24).

шена и висока експресивност), што се на комуникативном плану испољава као промена говорних поступака.

2.4.0. Мотивационо-когнитивна заснованост семантичке структуре експресивних имена са значењем моралних и психичких особина човека биће илустрована примерима у којима ће поједини дискурсивни елементи указивати на ситуациону условљеност њиховог значења и на могућа мотивационо-прагматичка варирања у складу са карактеристикама које се тичу субјекта говора. Типске појаве из овог домена можемо сматрати одликама српског језика и његове језичке личности. Примере ћемо представити по типовима експресива датим у т. 2.1.

I. 1. Примери са именицама негативне експресије високог степена:

А. Оженио би се ја лако, ал' се бојим да не ударим на ђавола (Р. САНУ); Да иде да се жали директору ... Или да иде оној *мешини*, Мајсторовићу (И.); Што врага увијек петљаш са женама? ... Увијек раздор сијеш, *мјешино* погана (И.); Гадан *изблјувак* од човека, кеве ми гадуре! (Сел., 157); Пита је Милеса Вучелић, кадровик Тањуга „Шта ти је то на рукама, *аветињо!*“ (И., 26); Крсман је ... био ... србијански сељак ... *дандара* (И., 112); Види Крсман, знate, лукаво је то, *гегула, шиција*, види *дандара* да је Ставра мост преко кога може прићи Јелени (И., 113); Они се међу собом називају „војводе“, а ми их зовемо *дандаре* (Р. САНУ); Права /је/ *дандара*, па зар је чудо што му нико не верује (И.); Један наш млади пјесник назвао је ... једног добrog француског парнасовца *идиотом* што се служио правилним стихом (И.); *Хохиштайлер*. Је ли он Батино годиште? (Разг.); Мислим неки леви олоши (Разг.); Видио је сав олоши који се скupио око господских столова туђинаца (Р. МС); Кажи им: „*Мрцине*, шта радите с човеком“ (Р. САНУ); Кроз главу му пролазе хиљаде мисли и све се оне стапају у једну псовку: *Мрцине* фашистичке! *Гадови!* (И.); Богзна од чега сте се ви препали, *мрцине* једне. Ко је видио усташе (И.); Неки *левак*, овај, неки милицијац, или згодан ... Има велику плату (Разг.); На поље из моје собе, ђубре паорско (Р. САНУ); Запуштите јој уста ... да се то ђубре не дере (И.); — Ви сте *гад* — викала је Оливера. — Загорчавате ми последње часове (И.); Он се читавим својим ... животом излежаваше као ... саможивац, *гад* и петљанац (И.); А која се будала неће радовати кад му умре жена; нарочито кад је била *гад* (И.); То је тврдоглава *гадура* (И.); Последње радости ... та му *гадура* хоће да загорчи (И.); Најрадије би ... да јој нокте зарине у врат ... док не цркне *гадура*, што јој мужа отима и њену муку расипа (И.);

Б. Министар је био у затвору због политике, а онај *мангућ* због крађе (Р. САНУ); Главинић је имао око себе неколико *мутивода*, који су му се представљали за пријатеље (И.); Врач је велика *мутивода*

(И.); Ова *марва*, ови урођеници не знају што је то осећање захвалности (И.); Мир, *стіоко* балканска! *Марво* једна, кад ли ћеш се култури научити (И.); Не пуштај унутра! *рашћерај марву!* — Ти си *марва*, *кењчино* жандарска! — викаше једна ... жена (И.); Ала *вола*, ала *кладе*, из које нико ништа истесати не ће (И.); Свет се жури, зарађује, ужива и страда ... а шта вас двојица? Две *кладе*, трунете, ништа немате од свег тог живота (И.); Његова амбициозна жена ... звала га је „*кладом*“, а он ... није се с тога ништа узрујавао (И.); И кад је најкултурнији, он је међу другим неуравнотежен и нешто *медвед* (И.); Објесио бих се онога часа када бих се морао оженити том грозном цуром, том *кравом*, том тупом масом меса (И.); Наш /је/ женски свет сулуд, брљив, суманут. *Краве, краве*, а не жене (И.); Не бој се, није ово ни први ни последњи коњ који улази у министарство (И.); Коњу један, дај одмах лек (И.); Међу *коњима* и магарцима, међу којима живим, не вреди ништа (И.); Не могу да гледам *мајмуне*, не могу да гледам *олове* гигерлски обучене, ни *краве* у свили (И.); *Лакшаши* су се прогурали, *лакшаши* и данас желе мени да подвале (И.); Говорили су о њој. — Она је једна *нишићарија!*... једна *мамијара* (И.); Тај олош морао је неко напујдати ... говорило се да је *напујдач* био сам управитељ вароши (И.); Кад ћете ви већ једном престати, *насртљивче*, да ми о томе говорите (И.); Помешао се са младићима *силецијама* и *накомицама* (И.); Нема више старе југословенске дисциплине — подругљиво дочека стари ... Миле Чугаљ, опасан *кавгација* и *накомица* (И.); Људи су у читавој Европи ишли као стока на кланицу, камо су их поред *месара* царева, краљева ... водили и свећеници свих вјери исповјести (И.); Ове сумње и ова назирања били би довољни *касатину* цетињском, Николи Старијем, да их све привеже за колац (И.); Био је, што да се лажемо, био је *крвойија*. Као и све газде (Сел., 185); Двадесет година био ми је *кровник!* Све ми је појео и упропастио ме! (Р. САНУ); Од стрељања Јеврема Марковића они /радикали/ гледају у кнезу Милану свога душмана и ... *кровника* (И.); Ко воли рат, осим рођених *кроволока* или људи који од рата имају много да добију (И.); То /је/ чувени *крвойија* Осман-ага (И.); Они су знали да ћемо ми ... брадоње /четнике/, старе *крвойије*, узимати на одговорност за злочине (И.); Ми морамо срушити оне *крвойије*, *гуликојсе* и лопове што на памук сисају народску крв (И.); И збила га је *женска* упропастила (И.); Кћи *милоснице* и свачије *наложнице* не доликује поштену момку (И.);

2. Примери са именицама повишеног степена негативне експресивности: Ви сте *жене!* ... Зар немате човјека да ми на мејдан изиде (Р. САНУ); Овде човек и против воље мора постати ... *мама!* (И.); Мушкираца има свакојаких: има их делија ... а има *мама* које од своје

вoљe постају лакеји код жена (И.); Бoљe јe бити и зeц, него погинути из прве (И.); На суд, срамна кукавицo, што ни имена свога ниси смео потписати (И.); У овој ситуацији кукавице и йаникере треба стрељати (И.); Гледајте добро, ево ту пред вашим очима, стоји једна покварена, гадна душa, једна одвратна кукавица, најнижи, најбеднији човек (И.); Од овије ђавола између људи, и од оних млакоњa, мртвуљакa, чујеш, никад ништа (И.); Он нијe од оних покорних млакоњa и улизица што само знају „разумем“ и слепо и капларски извршавају оно што им сe нареди (И.); Насмејао сe његовим ... заблудама, ставио гa у комичне ситуације насамареног намeйљивца, напасника (И.); Цjейидлакамa, йеданитимa и колебљивцима ... млакоњамa ... и лукавцима не треба никад повјеровати (И.); Јa сам стари мачак који сe разуме у улагивањe (И.); Нијe Зеко познавао само свет на обали, него и ... намћорe или просто особењакe, што седе сатимa поред својих удица (И.); Завидљив јe и намћор био, да човек главу не окрене на његa (И.); Сад на-гоше хусари, сигурни да ћe сe разбећи рацки мишевi (И.); Фотељу ... јe јучe био заузeo клијан неки, који сe гласно смејao свакoj глупости с позорнице (И.); Тај дољe гњeтавац, килавац ... и не сањa да сe као карика увукаo у ланац Калкићеве рафиниранe игре (И.); Не знаш ти јoш какав сам јa ... замлатa, лудак и чудак (И.); Такав јe био /Јован/. Код нас таквомe лако пресудe. Замлатa, кажу. Годинамa сe замлаћивао великим пљачкамa уметничких добара кроз историју (Сел., 125); Скупити ... свe сeљакe, па и оне лезилeбовe неквалификованe земљане раднике ... који мисле да јe рад изговор за добијањe дечјег додатка (Р. САНУ); Он ... намигушамa би о пазарном дану ... огледалца куповао (И.); Калуђер што иде по писанији, лукав намигљивац ... увек у мило-сти младих жена (И.);

3. Примери са именицама сниженог степена негативне експресивности: Један од тих мувала (што до подне све кафане редом оби-грају ...) навадио сe на мoga кукавца да му душu извади (Р. САНУ); Игњатовић јe волео авантуристe, мувала кроз живот (И.); Мувалo сe кажe за сваког који хоћe да свудa забијe свој нос или како веле: „да у свакoj манци будe мирођијa“ (И.); Већ по природи своjoj био јe тaj ка-луђer, њушкало, лукав и радознаo (Р. МС); Тако су моja њушкала до-ђукала да сe у Бакру мотају некакви ... сумњиви типови (И.); Сви грде ... апотекарe и докторe; сви сe слажу у томe да су то прости шиндоле-ри и мами-ћарe (Р. САНУ); Сад разумијem, зашто пук воли чайкуна, мангуйa и факине (И.); Видим и ja да Вучко нијe неки вeйтройip (И.); Вjeйтройip сe кажe за неозбиљна ... младићa, који свe ради без разми-шљањa (И.); Еј ти, вeйтройire, узми сјекиру, па mi помози! (И.); Та жена јe права блесca (И.); А vi стојите? ... Ал' сте блесани! (И.); Зашто

си на рапорту, блесане? (И.); Јовандека, мио побратиме, ето на те црна Арапина. — Ајд к врагу, намишљалицо (И.); Истина млад, недовољно „искусан“, али лепоречив и намештајало (И.); Ниси ти варошко наклайало, него човјек од земље и плуга (И.); Баш сам право наклайало и будала, што ја тебе учим, а онамо си посвршио боље школе од мене (И.); Тај Никола Ђоков, кажијрда, свашта ли он прича, ка' зла жена (И.); Завадила би она кажијрда два ока у глави, а не чељад у кући (И.); Саставе се млишијуме па шугаве празне разговоре (И.); Гле ти мудријаша!? — подсмеђује се шумар (И.); Долазиле сеоске дангубе и мудријаши, наклапали о свему (И.); По карактеру је злойамтило, људљивко, надувенко (И.); Мували се кретен и ја мало по филозофском, мало слушали мудросере у амфитеатру (Сел., 104). Један приказује лупежа, други ... глупога Јамејњаковића (Р. МС); Да сте на моместу, Јамејњаковићи моји, не бисте се тако смејали томе (И.).

II. 1. Примери са именицама позитивне експресије високог степена: Видео сам да је ... /Милош/ заиста душа! Да само видите како коње гледа, како их мази и како им тела (Р. САНУ); Еј, Јелко, душо, куда ми ти тако журно (И.); То нису деца што их гледах, него анђели божји (И.); Бијаше анђео у понашању а демон у математици (И.); Он има сад право да ме избаци из собе кад хоће. Он је сад мој бог (И.); Ту је трговац Ибриштим-ага, отрован и грабљив паук, бог у касаби (И.); Бетовен је Бог музике (И.); Ви сте од то доба у нашој кући Бог (И.); Ја сам одмах видео да је он /Вук/ најбоља глава међу свим мојим познаницима Србима (И.); Данте је глава свих песника (И.); Тахир-бег био /је/ мозак Конака и везирова „десна рука и перо у руци“ (И.); Био је и податне руке ... што се рекне, сиротињска мајка (И.); Убрзо /се/ сазнало ... да је његов отац био мајка за сироти народ (И.);

2. Примери са именицама позитивне експресије повишеног степена: Још кад дође ... /Ранко / Насмејанко, / Пуца / Дебельуца ... / Има л' веће среће?! (Р. САНУ); Ти си вазда такав! наклапало и Јођуштапало! (И.) Разнели гласове о њему, да је чудак, да је умник — мудријаш (И.); Мудријаш каже се за мушки чељаде које је мудро (И.); Овај ми је мудрица, њега ћу у професоре (И.); Он /је/ био весељак, добричина и, што се вели, душа од човјека (И.); Права /је/ добричина, није ником желео зла (И.); Весељаке тражимо више него мудраце. Весели људи су срећа за себе и за друге (И.); Што је у старим класичним комедијама био кор, то у неким новим јевропским ради нарочити весељак или шаљивац (И.); Ја јесам, истина шалчија, ал' ово није шала, него озбиљно (Р. МС);

3. Примери са именицама позитивне експресије сниженог степена: Најрдивало зову онога који се једнако шали, који изазива смијех,

који прави комендије — *шалција* (Р. САНУ); Србима необично драго што се нашао такав *мајковић* да се пред агом испрси (И.); Па, *мајковићу*, како би ти главу за начела дао (И.); Ома је /Којовић/ оладио. Наставља, као, ако је тако, све је О.К. Стари је *шешерлема* (Сел., 14); Извините — дајем објашњење — револуција. Матора *шешерлема* /Којовић/ се не љути (И., 105); Бојала сам се да је матори /Којовић/ све поборавио. Међутим — каки! Мамино *бисићренце!* (И., 10).

2.4.1. Наведени примери показују да степен експресивности, осим поменутих релевантних субјективних и ситуационих фактора, условљавају и денотативне компоненте значења, и то на више начина. Неке од њих размотримо у даљем излагању.

2.4.2. Експресивне именице којима се исказују само опште оцене у смислу 'добар' или 'лош, рђав' у вези са моралним и психичким особинама номинационо су неодређене (не денотирају на неку одређену особину) и реализују само експресивну функцију. Оне се одликују јаким степеном експресивности, а кад су у питању оне са негативном конотацијом карактерише их изразита грубост и пејоративност. То су јединице негативне конотације, типа: *ћубре, гад, гадура, левак, сирвина, мрцина, олоши, хохиштайлер, идиош, дандара, аветиња, крећен, креле, мешина, изблјувак, ђаво* и сл., чији примери под т. I. 1. А. указују на говорне поступке неуважавања, вређања, потцењивања, ругања и сл. и емоције типа: презирања, гнушања, љутње, срџбе, беса, гађења и сл. Јединице позитивне конотације овог типа: *мајка, душа, бог, анђео, мозак, глава* и сл., као што показују примери под т. II. 1, дају комуникацијском садржају узвишен, патетичан тон којим се одликују говорни поступци уважавања, уљудности, учтивости, страхопоштовања и сл. са емоцијама типа: дивљења, одушевљења, усхићења, љубави, нежности и сл.

2.4.3. Остали експресиви номинационо су одређени јер, осим примарне експресивне функције и оцене о својству, указују на одређено својство и реализују информативну функцију. Висок степен негативне експресивности показују именице којима се исказује нетрпљивост и презир према оним негативним људским особинама и наравима које се испољавају у односу на друге (примери под т. I. 1. Б). У језичкој компетенцији изворних говорника српског језика погрдна, пејоративна имена овог типа дају се особама које испољавају следеће негативне особине: нетолерантност, примитивност, полtronство, дволичност, насртљивост, наметљивост, склоност ка превари, склоност ка недозвољеним сексуалним односима, немилосрдност, безобзирност, изразиту глупост, лењост и сл.

2.4.4. Нижим тоналитетом експресије одликују се именице којим се именују особе чије се негативне особине не испољавају у односу на друге, него се више тичу саме особе као носиоца такве особине. Примери дати под т. I. 2. показују да се говорници српског језика носиоцима таквих особине ругају, подсмевају и сл. исказујући емоције омаловажавања, саосећања, сажаљевања и сл. Зато експресивима овог типа именују особе које испољавају следеће особине: плашљивост, кукавичлук, неодлучност, спорост, лењост, инертност, одсуство енергичности, живости, досетљивости, оштроумности, непромишљеност, глупост, неодговорност, лакомисленост и сл.

2.4.5. Експресивне именице сниженог степена негативне експресивности (примери под I. 3), показују да су говорници српског језика толерантнији према особама које испољавају негативне особине (мане) типа: неубичајене мере причљивости, нескромности, склоности ка испразном мудровању, разговору и сл., претеране радозналости, и уопште било какве неодмерености у наведеном смислу. Бројност експресива овог типа, њихова творбена разноликост и продуктивност, као и висока фреквентност употребе у обичном свакодневном, фамилијарном говору, показује да су подсмевање и шаљив тон на рачун нечијих мана уобичајени и прихватљиви говорни поступци међу познатим и блиским особама. Оваква непосредност у комуникацији и склоност ка фамилијаризацији односа може се сматрати и као особеност културних образаца понашања носилаца српског језика и као битна карактеристика његове језичке личности.

2.4.6. Именима позитивне експресије повишеног и сниженог степена у савременом српском језику, како показују примери под т. II. 2. и 3, именују се особе које испољавају следеће позитивне особине: толерантност, стрпљивост, смиреност, веселу нарав, смисао за забављање, за шалу, пожртвованост, добронамерност, осећајност, мудрост, промишљеност, одлучност, окретност и сл. Разлике у степену експресивности код јединица овог типа нису изразите и углавном су условљене тиме да ли се актуелизована особина испољава у односу на друге или се тиче самог носиоца особине. Као и негативни експресиви претходно разматрани и ови се често одликују шаљивим тоном.

2.4.7. Запажено је да јединице нижег тоналитета експресије на номинационом плану испољавају тенденцију неутралисања опозиције позитивна/негативна експресивност, која се, иначе, реализује на контекстуалном плану. Зато су именице оба разматрана типа експресије и по својим семантичким и по творбеним карактеристикама погодна стилска средства, не само за фамилијаризацију комуникације, него и за маскирање (скривање) негативних садржаја и избегавање кон-

фликтних односа. Примери показују да се јединице овог типа употребљавају као ефектна средства за иронију, подсмех, ругање, пародирање, еуфемизацију и сл.; затим за шалу, за исказивање нежности у обраћању драгим особама, деци и сл. Квалитет експресије већине ових јединица контекстуално је одређен, па је то и разлог што су исте јединице у нашој класификацији сврстане у различите парадигме.

2.5.0. Експресиви са значењем моралних и психичких особина човека и на друге начине показују не само културне навике говорника српског језика него и особености менталитета његове језичке личности. И у овој групи експресива знатно су бројније јединице са негативном конотацијом, што је општа карактеристика експресивне лексике. Јединице изразито позитивне експресивности нису бројне у савременом српском језику, за разлику од јединица негативне експресивности (исп. парадигме и примере под т. 2.1. и 2.4.0). Примери показују да се у већини случајева према особама које испољавају позитивне особине исказују емоције слабијег интензитета: одобравање, симпатија и сл. Ова суздржаност у похвалама, а изразита склоност ка покудама и негативним афективним стањима може се, такође, сматрати одликом говорника савременог српског језика. На плану комуникације то се може вредновати или као нижи ниво уљудности и културе или као одраз нездовољства стањем у друштву, у радној, социјалној и др. средини.

За разлику од српског језика, руски и енглески језик, према Вјежбицкој, позитивни морални суд исказују обично приdevima, и код овог типа оцене руски и енглески се мање разликују и по броју јединица и по учесталости њихове употребе (исп. Вјежбицка 1996: 82). Српски језик, бар кад је у питању његов стандардни идиом, од наведених језика разликује се и по томе што се оцене у сferi експресије исказују углавном именицама и глаголима, а веома ретко приdevima, па је број експресивних приdeva у српском језику незнatan, и зато у овој монографији нису узети у разматрање.¹⁰ Сматрамо да сличне појаве субјективне оцене, исказане у српском језику деминутивима, аугментативима и приdevima субјективне оцене, излазе из оквира експресивности и припадају домену прагматичке квантификације.

2.5.1. По већем броју именица негативне експресивности српском језику је сличан нпр. руски језик, за разлику од енглеског језика у коме је број именица овог типа и фреквентност њихове употребе знатно ма-

¹⁰ Има индиција да се у народним говорима српског језика употребљавају и експресивни приdevi и прилози, што би требало посебним истраживањем и потврдiti (исп. одељак Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца).

њи (исп. Вјежбицка 1996: 82–84).¹¹ Међутим, досадашња истраживања су показала да се разлике између језика у погледу експресивности никако не могу свести на генетске разлике међу језицима, него да су више условљене нејезичким факторима: психичким, социјалним и културалним. Тако је уочено да је број глагола за исказивање негативне оцене у руском знатно мањи од броја именица (в. Вјежбицка 1996: 82), док су наша истраживања показала подједнаку употребу и глагола и именица за исказивање негативне оцене у сфери експресије у српском језику (в. поглавља: Типови експресивних глагола и структура њиховог значења и Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца). Значај ових разлика поима се тек ако се имају у виду већ утврђене чињенице да је негативна оцена нечијег поступка која се исказује глаголима знатно блажа него кад се исказује именицом; уп. нпр.: *Он је ћодлац : То што је он урадио је ћодло или Он је ћодло ћостујио* (исп. Вјежбицка 1996: 82). Тако би по подједнакој употреби експресивних именица и глагола са негативном оценом српски језик заузимао посебно место у односу на руски и енглески, а његови носиоци подједнако склони и појачавању и ублажавању негативне оцене, испољавају другачије моралне и психичке особине не само од носилаца генетски различитог енглеског језика него и од носилаца близкосродног руског језика. Према А. Вјежбицкој у енглеском језику уопште при исказивању негативног суда евидентно је ублажавање, а при исказивању позитивног суда појачавање и преувеличавање, углавном ради чувања кооперативног односа и друштвене хармоније. Међутим, руски језик, како истиче ова ауторка, прибегава преувеличавању и појачавању оцене у оба случаја, и позитивних и негативних, што је, по њој, одраз моралне и емоционалне оријентације руске душе (исп. Исто: 83–84). Српски језик, за разлику од оба језика, у сферни експресије, како је већ и истакнуто, склон је не само бројнијој и чешћој употреби негативних експресива, него и њиховом појачавању и преувеличавању, док је знатно умеренији у исказивању позитивне оцене и у употреби позитивних експресива углавном снижене, ублажене тоналности.

2.5.2. За савремени српски језик карактеристична је и употреба пејоративних експресива у фамилијарној и интимној комуникацији, чиме се, као и у случајевима ироније и еуфемизације, осим експресивности постижу додатни стилски ефекти. Употреба експресива и у оваквој „игри“ скривања, маскирања правих намера говорника указује на

¹¹ У вези са категоричким моралним суђењем Вјежбицка запажа да је честа употреба именица са негативном оценом одлика руског језика у односу на енглески, у коме је употреба именица са негативном оценом веома мала и по броју јединица и по учесталости (Вјежбицка 1996: 82).

још неке њихове стилске карактеристике које би могле бити посебан предмет истраживања.¹² Овом приликом таква њихова употреба биће само илустрована примерима:

Крећену, нарафски, одајем признање, највише зато што постоји, и што ме за сада, трпи. Не би да није *крећен* (Сел., 9); Овамо — во- лиш ме, а напустићеш ме. — Нећу ја тебе никад напуштит. — А кад погинеш, *идиоште*? (И., 182); Мука мени, али много мило *крећену* ... Нисам могла да га ноктирам. Гледа болећиво, *ђубре* кртениско, сажалио би се на њега и католик из Мословине (И., 208); *Гадури* /мајци/ нећу да се захваљујем, нормално, јер је *гадура* (И., 8); Зашто си их ти, *гаду* мали, тукао (Р. САНУ); Циганке су често врло лепе ... Док су врло младе оне још могу бити пријатне *гадуре* (И.); Дође пред кућу ста- ра Циганка; у наручју јој *клијан*, има му година и по (И.).

Употреба погрдних речи за исказивање позитивних осећања не мења у основи значење речи, него проширује могућност њене експресивне употребе, нпр. грубо ласкање: Циганке су често врло лепе ... Док су врло младе оне још могу бити пријатне *гадуре* (Речник САНУ) (у исказивању симпатије према неком ко је нижи по социјалном статусу). Овакву употребу експресива не условљава неодређеност њиховог значења нити њихова вишезначност, што иначе дозвољава различите интерпретације. Експресив *гадура*, из наведеног примера, с тачке гледи- шта оцене његовог значења: 'гадна женска особа', није неодређен ни вишезначан, не означава нешто што је 'или лоше или добро', него не- што што је 'лоше', без обзира на то што се може употребити за исказивање позитивних осећања (исп. Вјежбицка 1996: 98).

2.5.3. Разматрана експресивна значења толико су богата да их је тешко обухватити јединственим дефиницијама, а њихову употребу јединственим квалификаторима типа: ласкативо, презириво, подругљиво. Горе показана седмокомпонентна структура њиховог значења са различитим типовима компоненти одражава богатство самих концепата експресивних имена, које традиционално употребљавани квалифи- катори нису у стању ни приближно да обухвате (исп. Исто: 110–111).¹³

¹² Осим поменутих нарочитих стилских употреба експресивне лексике у савременом разговорном језику мислимо и на њихову употребу у народном магијском (табуираном) говору (употреба пејоративних имена за осбе, најчешће за децу, да се заштите од урока), у фолклору (у басмама, загонеткама, брзалицама, разбрајалицама), у изрекама и пословицама и др. Проученост експресива у дискурсисма овог типа указала би на неке традиционалне карактеристике језичке личности српског језика.

¹³ Сложеност концепата експресивне лексике показују и дефиниције поједи- них њихових типова А. Вјежбицке, које семантичким метајезиком обухватају и број- не елементе комуникативне ситуације.

Ако се свему показаном и истакнутом дода и сазнање да статус експресивних имена зависи од тога да ли се она употребљавају у ословљавању или референтно, онда се бар приближно могу сагледати оквири њиховог функционисања и језички и нејезички фактори који то функционисање условљавају. У приступу А. Вјежбицке идентификовани су многи фактори когнитивног и прагматичког плана и исказани семантичким метајезиком у њеним дефиницијама одређених типова експресива. Тако се разлике између референтне употребе и употребе у ословљавању хипокористичних експресива, по овој ауторки, може показати посебном компонентом у дефиницији (комп. емотивног односа субјекта именовања), па ће нпр. та компонента у ословљавању бити интерпретирана на следећи начин:

'... ја хоћу да говорим с тобом тако као што се говори са децом ...' а у референтној употреби:

'... ја хоћу да говорим о X-у тако као што се говори о детету'.

Обично се у говору осећања исказују према сабеседнику, а не према трећем лицу, па хипокористично име употребљено референтно звучи необично и добија додатну емоционалну нијансу у односу према истом имену употребљеном у обраћању, ословљавању (Вјежбицка 1996: 98).

2.5.4. Размотрићемо још неке карактеристике експресивне лексике српског језика на примеру именица којима се именују особе са одређеним психичким и моралним особинама. Велики број ових именица у српском језику и велика фреквенција њихове употребе услољени су либералним односом говорника српског језика према оцењивању овог типа као и либералном интеракцијском (говорном) нормом. Међутим, и у овој сferи експресивности постоје извесна нормативна ограничења. Нека од њих тичу се улоге субјекта говора у датој ситуацији. Опште је правило да је оцењивање ове врсте, без обзира на квалитет оцене (позитивне или негативне), могуће само у ситуацији у којој субјекат оцене има равноправну или надређену улогу у односу на остале учеснике у комуникацији. Иако се ова позиција установљује и уз „сагласност“ других учесника комуникације, ипак је за крајњи исход пресудан став субјекта говора. Ако се његов став заснива само на принципу самосвести о сопственој вредности и надређености, а не и на принципу уважавања других, онда употреба експресива разматраног типа може да буде у несагласности са важећом говорном нормом. Нарочиту опрезност у погледу норме захтева употреба пејоративних експресива. Припадници језичких заједница у којима је однос према говорној норми строжије регулисан, негативну афективност, као што је више пута истицано, могу исказати на различите примере-

није начине: употребом еуфемизама, ироније, пародије и сл. Овим се постиже пожељна пристојност у опхођењу и култура говора, али се, наравно, не постиже прави експресивни ни илокуцијски ефекат.¹⁴

3. Међутим, за валидније показатеље улоге експресивне лексике у одређивању карактеристика српског језика и његове језичке личности, експресиви за именовање особа по моралним и психички особинама нису доволни, па ће се у другим деловима књиге разматрати и други типови експресивне лексике. Уопште, настојали смо да анализом обухватимо репрезентативан корпус и то како у смислу различитих говорних идиома, тако и смислу различитих врста речи (лексичко-граматичких група) и лексичкосемантичких група. Тако смо на синхроном плану могли одредити релевантне социјалне и културалне факторе који условљавају најважније појаве у сфери експресије. На дијахроном плану установили смо опште (системске) карактеристике експресивне лексике српског језика, као и континуитет неких творбених модела и стереотипа.

¹⁴ О неким начинима еуфемизације у сфери експресије овог типа остварене синтаксичким средствима в. Димитрова 1994: 65. Тако се увредљив говорни поступак може избегнити квалификацијом поступка објекта оцене уместо квалификацијом његове личности, односно заменом именичког експресива глаголским (предиктивним), као у исказима типа: *To што су ти урадио је подло*, уместо: *Tu су подлац*, или уопштавањем вршиоца радње употребом множинског облика за субјекат, као у исказима типа: *Презирим све који се баве преваром*, уместо: *Презирим те јер су преварани* и сл.

ТИПОВИ АКСИОЛОШКОГ ЛЕКСИЧКОГ ЗНАЧЕЊА (на примеру именица модела 'особа + морална или психичка особина')*

1.1. У даљем излагању на примеру именица наведене лексичкосемантичке групе, биће представљене разлике између дескриптивно-аксиолошког, неекспресивног значења и субјективно-аксиолошког, експресивног значења. У разматрање смо узели с једне стране лексеме типа: *убица, крадљивац, лойов, преваранић, лажсов, истинољубац, прелюбник, прелубница, праведник, неправедник, јунак, кукавица, издајца, издајник*, а с друге стране лексеме типа: *олош, нишков, мангуй, лакшарош, мућкарош, будала, идиот, блеса, забављач, весељак, шаљивчија, добричина*, као и њихове лексичке еквиваленте у руском и француском језику. Ове именице именују носиоце особина које су вредноване основним етичким принципима заснованим на оцени 'добро/лоше', утврђеним у хришћански и грађански морални кодекс носилаца испоређиваних језика. Лексички еквиваленти руског и француског језика узимаје се само као контролни корпус за проверавање универзалности актуелних принципа и неких специфичности њихове реализације на денотативно-сигнификативном плану испоређиваних језика.¹

1.2. Наведене именице преко денотативног значења, т.ј. преко заједничке архисеме 'лице (особа)' и преко интегралне семе 'морална или карактерна особина' повезане су у једну лексичкосемантичку групу, али по начину одражавања изванјезичке реалности од стране субјекта именовања, оне реализују различите типове лексичког значења: дескриптивно-аксиолошко, неутрално, неекспресивно значење

* В. Ристић 1996в.

¹ Мислимо да се оваквим испоређивањем генетски сродних и несродних језика могу добити објективнији показатељи испитиваних појава. Избор контролног корпуса из француског и руског језика је случајан. Корпус је узет из једнојезичних дескриптивних вишетомних и једнотомних речника: за српски језик из Речника САНУ и Речника МС, за руски језик из Речника АН (СРЈа), а за француски језик из једнотомног речника Робер (1990) (пуни називи извора и подаци о њима дати су у списку литературе). У одређивању еквивалената и њихових основних значења помогле су ми колегинице: за руски језик проф. др Милана Радић-Дугоњић са Филолошког факултета у Београду, а за француски мр Радојка Вуксановић, сарадник Института за српски језик САНУ у Београду.

и субјективно-аксиолошко, емотивно-експресивно значење.² Ове разлике се нарочито испољавају на плану језичке личности, па неекспресивне именице функционишу као јединице вербално-семантичког и когнитивног нивоа, а експресивне као јединице мотивационо-прагматичког нивоа.

1.3. Разматрана група неутралних и експресивних именица указује не само на сложеност именовања и на неидеалан однос између ознаке и означеног, него и на улогу човека као субјекта именовања у реализацији лексичког значења. Показало се, наиме, да су могући различити семантички одрази лексема овог типа условљени не само типом означеног него и логиком мишљења корисника језика (когнитивни план функционисања лексичких јединица), његовом улогом у комуникацији и самом комуникативном ситуацијом (прагматичко-мотивациони план функционисања).

2. У вези са истраживањем наведених појава покушаћемо да одговоримо на три питања: 1) које су најбитније разлике у наведеним типовима значења; 2) који елементи, које јединице у структури значења указују на те разлике и најзад 3) који елементи у структури њиховог значења носе и чувају информације о односу човека и језика: с једне стране о различитим видовима човековог ангажовања у језичкој/говорној делатности, а с друге стране о утицају језика на формирање човекове свести и на његово укупно понашање.

3.1. Пошли смо од сазнања да већина наведених именица реализује дескриптивно-аксиолошки тип лексичког значења и да их на основу тога супротстављамо именицама исте лексичкосемантичке групе које реализују емотивно-експресивно лексичко значење.

3.2. Наше истраживање је показало да се лексички експресиви (конотативи) са становишта односа језика и његових корисника не могу сматрати стилским варијантама неутралних јединица истог или сличног денотативног значења него посебним јединицама другостепене номинације. Са становишта таксономског система и денотативне семантике, међутим, ова номинација је секундарна³ јер се заснива на тип-

² Наведени типови лексичког значења обухватају широки спектар различитих информација: синтаксичких (виртуално и стварно повезивање знакова), семантичких (однос ознаке и означеног), прагматичких (однос знака и његових корисника), нормативних (употребна вредност знака), функционално-стилских (стилска и друштвена — функционална вредност знака), енциклопедијских (емпиријски, концептуални садржај знака), али ћемо у овом делу разматрати само неке од њих: семантичке и прагматичке.

³ Појмови: примаран — секундаран, првостепени (основни) — другостепени (деривирани), централни — периферни представљају релативне карактеристике језичких јединица, па се могу узимати као параметри за утврђивање њиховог статуса у

ским представама повезаним са одређеним именима и афиксима (унутрашња форма речи), или на звуковној форми (необичан гласовни склоп, ономатопеја).

4.1. Експресивну лексику (експресиве) представљају јединице типа: сп. *олош*, *нитков*, *мућкарош*, *хулиган*; рус. *хам* 'груб и прек човек, хулиган' и *мерзавец*, *негодай* 'нитков'; фр. *canaille* 'особа која по својим особинама заслужује презир, непоштена особа, олош', *tripoteur* 'мућкарош', *coquin* 'проста особа чије срамно понашање изазива осуду, нитков'; сп. *будала*, *блеса*, *блесавко*, *идиот*, *балван*; рус. *дурак дуралей* (*балван*, *тутица*) 'глуп, туп човек'; фр. *imbécile* 'глуп, туп човек, будала'; сп. *добрчина* 'добар, доброћудан, безазлен човек'; рус. *добрjak* 'веома добар човек, добричина'; фр. *bonhanime* 'добар човек, добричина; једноставан, наиван човек, наивчина'; сп. *забављач*, *шалњивција*, *весељак* 'онај који забавља, разоноћује, увесељава', 'шалњив човек, шалњивчина', 'онај који је весео, ведар, онај који воли до сетку, који воли да насмеје друге'; рус. *забавник* 'онај који воли да забавља, забављач'; фр. *amuseur* 'онај који воли да забавља, забављач', и др.

4.2. Овај тип експресива већ је био предмет детаљног разматрања⁴, а сада ћемо још једном погледати структуру њиховог лексичког значења и типове компонената које то значење организују.

4.3. Као што смо већ показали, сложени садржај лексичког значења експресива, без обзира на тип творбе, организује седам типова компонената чија се хијерархијска уређеност, са становишта таксономског система и денотативне семантике, може представити на следећи начин: 1) денотативна компонента, која експресивну јединицу повезује са изванјезичком реалијом — са одређеном особом, неким њеним својством — ДК; 2) компонента објективне оцене, чији је смисао 'добро је/лоше је што особа X има особину Y' — КОО; 3) компонента субјективне оцене, која проширује смисао објективне оцене 'прихватљиво је/неприхватљиво је то што особа X има особину Y на начин Z' — КСО; 4) емотивна компонента, која одражава емоције субјекта именовања/говора — ЕмК; 5) експресивна компонента стилског типа, која одражава намеру субјекта именовања/говора да нарочитим избором експресивног имена, стилским ефектом, искаже своју емоцију и личнистав — ЕксКС; 6) експресивна компонента прагматичког типа, која одражава намеру субјекта именовања/говора да делује на

систему коме припадају, а не као параметри њихове мање или веће регуларности или значаја за систем у коме функционишу (исп. Јакобсон 1966: 192–193).

⁴ В. претходни одељак.

реципијента одређеним прагматичким садржајем (илокуцијском снагом) примереним комуникативној ситуацији — ЕксКП и 7) функционалностилска компонента, која одражава социјалну и ситуациону (функционално-стилску) употребу јединица овог типа — ФСК (в. претходно поглавље).

4.4. Компонентна структура конотативне семантике експресива показује примарну улогу и доминацију мотивационо-прагматичких компонената: компонената оцене и емотивно-експресивних компонената које одражавају оцене (ставове), емоције и намере субјекта именовања/говора. Оне потискују на периферију лексичког значења експресива денотативне компоненте значења: архисему 'особа (лице)' и диференцијалне семе које указују на актуелизирано својство објекта оцене, а које заједно чине *идентификатор номинационог значења*. Периферна позиција идентификатора номинационог значења експресива и његова секундарна улога у експресивном говорном чину (у коме иначе функционишу ове јединице), огледа се у томе што се његове компоненте: денотативна компонента и компонента објективне оцене јављају само као стимуланси емоционалне реакције и као мотивација за употребу експресивног имена и његовог повезивања са одређеном изванјезичком реалијом.⁵ При томе је само компонента објективне оцене обавезно условљена денотативном компонентом, док остале компоненте не морају бити са њима у сагласности, него су примерене субјекту именовања/говора (његовом односу према објекту оцене и адресату) и ситуацији. Примарност наведених мотивационо-прагматичких компонената испољава се у томе што оне организују *језгро лексичког значења* експресива и регулишу парадигматске односе на нивоу група и подгрупа. Тако се према типу експресије издвајају групе лексема са позитивном или са негативном експресивношћу, а према степену експресије подгрупе: са високом, повишеном или сниженом експресивношћу (в. Ристић 1997б: 223–232).

4.5. На плану комуникације примарност емотивно-експресивних компонената испољава се у основној функцији експресива — функцији деловања. Са становишта говорних чинова експресиви се јављају

⁵ Ово потискивање идентификатора номинационог значења у други план при функционисању експресивне лексике такође се може сматрати њиховом битном одликом, која релативизује појмове *центра*, *језгра* и *периферије* и која указује на то да се појам *језгро лексичког значења* не сме поистовећивати са појмом *идентификатор номинационог значења*, јер идентификатор, као што је показано, може функционисати и на периферији лексичког значења. Појам идентификатора узимамо у смислу како је дат у радовима Радић-Дугоњић (в. Ристић — Радић-Дугоњић 1999: 47–78).

као експоненти експресивног говорног чина, чија се разноврсност илокуцијске снаге, како је показала А. Вјежбицка на примерима експресива из руског језика, може прецизно представити интерпретацијом емотивно-експресивних компоненти семантичким метајезиком. Тиме се, како истиче ова ауторка, показује и квазисинонимија сличних експресива, као што су у руском језику именице: *подлец*, *мерзавец* и *негодай*. Емотивне компоненте у овим речима исказују различита осећања, па је то код именице *мерзавец* осећање одвратности, код именице *подлец* морално негодовање сједињено са осећањем презира, а код именице *негодай* морално одбацивање праћено гневом. У интерпретацији А. Вјежбицке заједничке компоненте њиховог значења могу се представити на следећи начин:

- (а) X је врло лош човек
- (б) X може да уради лоше ствари
- (в) Када ја мислим о X-у, ја осећам нешто лоше.

Разлике у значењу, ова ауторка показује додатним компонентама, које одговарају компонентама субјективне оцене и емотивно-експресивним компонентама прагматичког типа, и то су за *мерзавец* 'Ја нећу да будем заједно са тим човеком'; за *подлец* 'X није као други људи' и 'X може учинити лоше ствари које други људи не могу учинити'; за *негодай* 'Немогуће је мислiti: X ће радити добре ствари' и 'Могуће је мислiti: X ће радити лоше ствари'. Ове компоненте не проистичу из различите етимологије речи (етимологија може да помогне, а може и да да погрешан кључ за дефинисање значења). Различите компоненте омогућавају различите сфере и обрасце употребе експресива (нпр. у литератури или говору), као и могућност функционално-стилског нијансирања садржаја (в. Вјежбицка 1996: 82–83).

4.6. Наведене компоненте су носиоци прагматичких информација које се тичу субјекта говора — пошиљаоца поруке, његове улоге и односа према осталим учесницима у комуникацији, што се на плану номинације, односно на плану лексичког макро-система реализује као његова периферија, без обзира на централни статус компонената које носе ове информације у хијерархијској уређености експресивног лексичког значења. Међутим, како је већ истакнуто, на плану парадигматске уређености лексичких микро-система експресива прагматичке информације носе компоненте које организују језgro њиховог лексичког значења.

4.7. Са аспекта теорије језичке личности оваква реализација лексичког значења може се посматрати и као најнепосреднији начин одражавања субјективности (индивидуалности) у употреби језичких јединица и остваривања личносног начела, односно мотивационо-пси-

хичког нивоа језичке личности. У оквиру једне лингвистичке заједнице — етноса (без обзира на број њених припадника) правилна употреба и интерпретација лексичких јединица прагматичког типа регулисана је стандардима и стереотипима (квазистереотипима)⁶, карактеристичним за ту заједницу у одређено време (исп. Телија 1986: 39–48; Новиков 1988: 481, 483). Припадници заједнице, учећи свој матерњи језик, усвајају симболику квазистереотипа и културно-националних образца као правила употребе језичких јединица, која се у виду језичког знања — комуникационске компетенције реализују у њиховом говору — комуникацији. Заједничка правила и знање овог типа, који произишу из јединствене језичке слике света презентује инваријантни говор просечног припадника једног језика — језичке личности (исп. Каџајлов 1987: 3–10, 25, 157–158, 184–186).

4.8. Улога експресивне лексике у изграђивању, чувању и усвајању језичке слике света остварује се на дијахроном плану језика и у когнитивној свести његових носилаца — његове језичке личности. На синхроном плану ову улогу одражавају типске представе које се везују за одређена имена — квазистереотипе, који као нека врста константи језичке слике света чувају информације о ситуационо-животним стереотипима једне језичке заједнице. У нашем корпузу такву улогу имају именице: *кукавица*, *идиош*, *будала*, *блеса*, који као еталони у савременом српском језику указују на класу људи одређеног типа чија вреднована својства служе за оцењивање актуелне особине јединке која се из класе издваја. Имена овог типа уградију се на скалу емоционалне оцене и тако градирани и сама градирају одређене особине људи, чиме се исказују одређени прагматички садржаји и остварује одговарајуће емотивно деловање (исп. Телија: 1986, 39–48; 49–53).

4.9. Експресиви са значењем моралних и психичких особина човека осим представљених емоционално-прагматичких (мотивационо-психичких) компонената, које примарно организују њихова лексичка значења, реализују и друге елементе значења, опет у вези са корисником језика. Ови елементи засновани су на његовим когнитивним представама о изванјезичким реалијама. Те представе одређују меру објективности у субјективном одражавању језичке и изванјезичке реалности, као и неке заједничке елементе са неекспресивним јединицама исте лексичкосемантичке групе. Тако се елементи когни-

⁶ Представа о стандардима и еталонима јесте заправо антропоцентрична позиција која служи као филтер кроз који се доживљава свет. Улогу еталона (стереотипа) код експресива преузимају квазистереотипи, асоцијативно-сликовите представе повезане са именима одређеног типа, који одсликавају а не означавају реалије (исп. Телија 1986: 39–48).

ције — знања остварују у компонентама објективне оцене, које, без обзира на контекст употребе једне јединице, остају непромењене, јер су условљене денотативном компонентом. Типске представе за експресивно именовање и експресивно деловање ових јединица, остварене у експресивним компонентама, заснивају се на јединицама знања. Зато и експресивне компоненте не мењају смисао са променом контекста употребе неке јединице. На когницији се заснива препознавање модела комуникативних ситуација као и модела улога њихових учесника, што условљава субјективну оцену и њој примерену емоционалну реакцију субјекта именовања.⁷ То омогућава не само правилну употребу експресивних јединица у различитим контекстима него и њихову правилну интерпретацију.

5.0. У претходном излагању представљене су најбитније карактеристике експресивних именица које означавају особу са одређеним моралним и психичким особинама, а у наредном излагању биће представљене најбитније карактеристике неутралних (неекспресивних) именица са истим значењем, као и разлике између њих.

5.1. Неекспресивне именице у српском језику представљају лексеме типа: *убица*, *крадљивац* (*лойов*), *лајсљивац* (*лајсов*, *ਲੇਵਾਰਾਨੀ*, *ਵਾਰਾਲਿਚਾ*), *истинолубац*, *ਹੈਲੂਬਨਿਕ* (*ਹੈਲੂਬਨਿਚਾ*), *ਹੋਰੇਵਦਨਿਕ*, *ਨੈਹਰੇਵਦਨਿਕ*, *ਜੁਨਾਕ* (*херој*), *издајица* (*издајник*), *кукавица* и сл. Реч *ਹੋਰੇਵਦਨਿਕ* реализује два значења: неутрално 'онај који се у свом понашању држи начела праведности и поштења', и то у опозицији према *ਨੈਹਰੇਵਦਨਿਕ* 'неправедан човек' и према насиљнику: Он се пита: ко је у ствари срећнији ... *ਹੋਰੇਵਦਨਿਕ* или насиљник? (Речник МС); затим значење карактеристично за високи стил 'онај који живи у складу са морал-

⁷ Сложеност конотативне семантике експресива не ис纯粹ује се показивањем седмокомонентне структуре њиховог лексичког значења. Свака од тих компонената одређена је низом елемената језичке и нејезичке природе. Тако је денотативна компонента у саставу лексичког значења експресива одређена (спецификана) издвајањем јединке из класе којој припада, актуализирањем неког секундарног и за концептуалну слику света неважног својства, повезивањем са типским представама и сл. Затим компоненте објективне и субјективне оцене, такође, су одређене низом елемената: субјектом оцене, објектом оцене, елементом оцене, тачком гледишта која укључује и скалу оцене, стереотипима, критеријумима оцењивања, мотивисаношћу, класификаторима који указују на аспект оцене, интензификаторима, деинтензификаторима, оним са чиме се нешто пореди, својством по коме се пореди и сл. (в. Телија 1986: 21–39). И уз остале компоненте би се могло набројати низ релевентних елемената које их спецификују, одређују или конкретизују, па би се у некој детаљнијој анализи лексичког значења и семе могле разлагати на простије јединице, које Шаховски одређује појмовима: „семантический признак“ и „семные конкретизаторы“ (Шаховски 1994: 24); исп и део о могућој интерпретацији компонената оцене и емотивно-експресивних компонената према А. Вјежбицкој (т. 4.5).

ним прописима какве религије', у опозицији према *грешник*. Међутим, у Речнику МС нашли смо и овај пр.: Котарски суд је кројио правду и на граме рационално опамећивао *нейраведнике*, у коме се, кад су у питању именице *йраведник/нейраведник*, реализује и смисао 'онај који се придржава/не придржава законских правила, прописа'. Као речи високог стила и застареле за савремени језик јављају се и речи *йрељубник* (*йрељубница*) и *истинолубац*, нпр. Није ли он у нечему сродан хипокриту ... који се, претварајући се да воли истину, претворио у *истинолубица*? (Речник САНУ).

5.2. Контексти реализација основног значења су неутрални код већине наведених примарних лексема у српском језику: Кога му покажу као *убицу* ... он га баци у жуту табију (Речник МС); *Крадљивци* ... се потајно, кад никог код куће нема, увуку па краду, отимају (Речник САНУ); Ако пронађете, да вам је што у кући нестало, и то забележите, да је оптужимо као *крадљивицу* (Речник САНУ); Тетка, удовица, морала је на суд са *лойовима* туторима (Речник САНУ); *Лажсову* /се/ ... не верује, баш и кад истину казује (Речник САНУ); Та несрећна политика ... је право занимање само за *йревараније* (Речник МС); Нека власт добро отвори очи да разне пропалице и *варалице* не извуку то благо народу из руку (Речник САНУ); Истакли су се будући *heroji* Париске комуни (Речник МС); Обукао /је/ сељачко одело и као студент носио опанак све до првог рата у коме је био *јунак* над јунацима (Речник САНУ); *Јунак* буди; на *кукавици* и циганска сломе се кола (Речник САНУ); На ... моралну чврстину многих заробљеника, утицале су вести о борби народа ... против окупатора и домаћих *издајника* (Речник САНУ).

5.3. Код неких лексема секундарно се реализују стилски обојена, експресивна значења, нпр. код лексема *варалица*, *йревараниј*, *лажсов*, *кукавица*, *heroј*, *лойов*: *Лойов* си ти као и твој газда (Речник САНУ); Честити кадијо, још ти не знаш какав је *лажљивац* тај ту Јахудија (Речник САНУ); /Он/ је скитница и лажа и *варалица*, који тражи да живи господски о туђем трошку (Речник САНУ); На суд, срамна *кукавиџо*, што ни имена свога ниси смео потписати (Речник САНУ); Оно је *издајица*, који у нужди своје отаџбине не потрчи својски, да јој у помоћ буде (Речник САНУ). Јављају се и деривирани експресивни типа: *лойовчина*, *лойужса*, *лойужара*, *лойужсина*, *лойовчић*, *крадљивко*, *лажсовчина*, *лажљивчина*, *лажљивко* и сл.

5.4. У сличној опозицији неутрално/маркирано јављају се и неке именице ове групе у руском језику: *изменник* 'издајица (у моралном смислу)' : *предатель* (неутрално); *смелчак* 'јунак' (разговорно) : *храбрец* 'храбри, одважни човек' (неутрално); *лгун* (пејоративно), примарна лексема и *лжец*, секундарна, са значењем 'онај који лаже' : *плут*

'вешт и лукав обмањивач (речима), преварант' (неутрално); *жулик* 'онај који краде (само материјална добра), крадљивац' : *вор* 'онај који краде, који обавља крађу (уопште)' (неутрално); *правдолюб* (високи стил) : *правдолюбец* (неутрално) 'онај који воли истину, истинольубац'. Од осталих лексема као еквиваленти у руском језику, са истим основним значењем, јављају се: *убийца* 'преступник који је извршио убиство, убица' и *трус* 'плашљив, бојажљив човек, кукавица'. Лексеме *праведник* и *прелубник* (*прелубница*) немају одговарајуће еквиваленте у руском језику. Руска реч *праведник* стилски је обележена као застарела и употребљава се у високом стилу, а јавља се у опозицији према *грешнику* (у религиозном смислу, слично као у српском језику, в. т. 5.1).

5.5. Еквиваленти из француског језика реализују исти тип основног значења. То су јединице: *assassin* 'убица', *voleur* 'лопов, крадљивац', *menteur* 'лажов', *juste* 'особа која спроводи правду, која се брине о правди; особа која се бори против неправде, праведник', *heros* 'херој', *traître* 'издајица', *poltron* 'онај коме недостаје физичка снага, издржљивост, слабић' и *froussard* 'онај који се плаши, страшљивац, кукавица'. Ни у француском језику нема еквивалента за *прелубник* (*прелубница*) иако је у наведеном речнику евидентирана реч *adultere* 'прельуба'. Значење речи *праведник* је другачије конципирано него примарна значења у српском и руском језику, јер је осавремењено актуелнијим значењем принципа праведности који у савременом грађанској друштву није више у сфери религије и морала него првног система и зконске регулативе. На стабилност оваквог значења речи *праведник* у француском језику указује и значење речи *injustice* 'неправда', које се дефинише као 'одсуство правде' и 'чин, одлука, пресуда супротна правди'.

5.6. Принцип прельубе, како показује ситуација у сва три савремена језика, не функционише као параметар за оцењивање карактерних особина човека на лексичком плану. Наведене лексеме у савременом српском језику застареле су, у руском их нисмо нашли, а у француском се принцип прельубе не јавља у оцењивању човека него у оцењивању његових поступака у речи *adultere* 'прельуба'.

6.1. Основна, стилски немаркирана, неутрална значења именица наведеног типа, према прегледаним речницима српског и других наведених језика, реализују општи смисао који се може исказати формулатијом типа: 'онај који је нешто учинио, који нешто чини, што је, као што се зна, добро/лоше' или 'онај који се одликује присуством/одсуством неке особине, што је, као што се зна добро/лоше'. Овај смисао на номинационом плану организују денотативне компоненте и компоненте објективне оцене. Денотативне компоненте којима се идентификују особе и њихове типичне моралне или психичке особине јављају се у

позицији — функцији архисеме и диференцијалних сема и чине идентификатор номинационог значења неекспресивних именица. Оне организују и језгро њиховог лексичког значења и њихову парадигматску уређеност на нивоу јединствене лексичкосемантичке групе (исп. нап. 5). Компоненте објективне оцене јављају се и у функцији диференцијалних и потенцијалних сема које организују периферију лексичког значења неекспресивних именица и парадигматску уређеност јединица на нивоу подгрупа и опозиционих парова: подгрупе јединица са позитивним или негативним значењем или парови опозита (нпр. у ср. подгрупа са позитивним значењем: *истинољубац, праведник, јунак*; подгрупа са негативним значењем: *убица, лојов, лажов, прелубник, неправедник, кукавица, издајица*, или парови опозита: *лажов — истинољубац, праведник — неправедник, јунак — кукавица*).

6.2. Тако се структура денотативног значења неутралних (неекспресивних) именица може представити на следећи начин: 1) 'човек', денотативна компонента високог ранга, архисема — ДКВР + 2) 'типична морална или психичка особина', денотативна компонента нижег ранга, диференцијална односно идентификациона сема — ДКНР + 3) 'што је, као што се зна, добро/лоше', компонента објективне оцене, диференцијална или потенцијална сема — КОО.

6.3. Денотативно-аксиолошко (неекспресивно) значење именица са значењем человека као носиоца моралних и психичких особина, као што показује компонентна анализа, знатно је простије од емотивно-експресивног значења именица исте семантичке групе. То се може показати и структуром лексичког значења именица модела 'особа + морална или психичка особина' у целини на следећи начин:

ДКВР + ДКНР + КОО — денотативно-аксиолошко (неекспресивно) значење

ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК — субјективно-аксиолошко (експресивно) значење.

Разлике у типу значења, осим показаних, могу бити предмет посебног разматрања, а ми ћemo истаћи још неке карактеристике неекспресивне лексике разматране групе именица. Ове јединице примарне номинације и денотативне семантике одражавају такође језичку реалност једне лингвистичке заједнице, али издвајање класе људи одређеног типа и аксиолошка оцена њихових моралних и психичких особина функционише на принципу стереотипа и стандарда. Аксиолошка оцена је подређена практичним циљевима и њена стварност је когнитивна, а не прагматичка, и то јој даје карактеристику објективности. Са становишта језичке личности семантика јединица овог типа одражава неке њене когнитивне (спознајне) карактеристике.

ИМЕНИЦЕ ТИПА 'ОСОБА + СПОЉАШЊА ОСОБИНА'*

1.0. У овом делу књиге на примеру именичким експресива наведеног типа биће представљена мотивационо-психичка и когнитивна заснованост њихове лексичке семантике. То су именице чије се заједничко значење може представити компонентама 'особа + спољашња особина или особина неког дела тела'.¹

1.1. За ово разматрање важно је да се подсетимо да су експресиви на плану лексичког система јединице другостепене номинације и да је за њихову реализацију битан субјекат именовања. На комуникативном плану експресиви се јављају као експоненти експресивног говорног чина, па је за њихово функционисање битан не само субјекат говора — адресант него и адресат. Њихово значење обухвата и аспект продукције и аспект интерпретације, што се на функционално-стилском плану испољава у биполарности њихове функције. Са становишта продукције експресиви се јављају као средства за исказивање емоција² и става (суда, оцене) према објекту именовања с једне стране, а с друге стране као средства за исказивање интенције према адресату. Са становишта интерпретације они се с једне стране примају као средства са одређеним стилским ефектима, а с друге као средства експресивног говорног чина са илокуцијском снагом.³ На нормативном

* В. Ристић 2001.

¹ Корпус за разматрање назначеног проблема узели смо из Андрићевог Речника жаргона. Корпус овако временски динстанцираног жаргона сматрам погодним за сагледавање стабилизованих појава у односу на новије појаве у савременом жаргону, као и за сагледавање динамике промена и континуитета у сferи лексичке експресије.

² При томе се мора имати у виду да емоција може бити истинска или симулирана; исп. Јакобсон 1966: 290–292.

³ Лексичко значење експресива одражава, дакле, и разлику између два аспекта језика: енкодирања — акта говорења, продукције и декодирања — акта примања поруке, перцепције, разлику на коју је указао Јакобсон: „Ова два аспекта језика не могу се свести један на други; оба су подједнако битна и морају се сматрати *комилеменитарним* (истакао Р. Ј.)“ (Јакобсон 1966: 189). На особености ова два језичка плана заснована је стилска функција експресива у различитим видовима игре речи, у маскирању правих намера говорника и уношењу двосмислености: еуфемизација, пејоративизација, иронија и сл.; исп. И.: 188–189.

плану употреба експресива се ограничава на неформалне идиоме разговорног језика. Зато се у њиховом лексичком значењу осим денотативних компонената реализују и компоненте које одражавају мотивационо-прагматичке и когнитивне карактеристике учесника комуникативне ситуације. То су компоненте конотативне семантике које се заснивају на оцени, ставу, суду субјекта именовања/говора према објекту именовања и према осталим елементима комуникације. За утврђивање карактеристика појединих лексичкосемантичких група експресива важно је одредити квантитативни и хијерархијски однос између ових и денотативних компонената и њихову улогу у организовању парадигматске уређености јединица у оквиру групе.

2. Заједничка архисема 'особа' и њој хијерархијски најближа идентификациона сема 'спољашња особина' или 'особина неког дела тела' организују парадигматску уређеност јединица на нивоу лексичкосемантичке групе, чинећи идентификатор њеног номинационог значења. Денотативне семе нижег хијерархијског нивоа организују јединице у подгрупе и мање парадигме чије се заједничке карактеристике испољавају на когнитивно-мотивационом плану функционисања. Зато ћемо парадигматску уређеност ових именичких експресива представити према следећим семама:

I. димензије тела: висина, дебљина, развијеност (корпуленција):

1. 'женско': а) 'високо': *жирафа, мотика, рийда, солићерка, чайља, цигља, штаркља*; 'крупно, развијено': *кобила, јайија*; 'дебело': *мечка, регал, дусњача*; б) 'ниско': *доколеница*; 'неразвијено': *кокиџа, жголовица*; 'мршаво': *метла, глисна, скуша*;

2. 'мушки': а) 'високо': *јаблан, шорањ, штаркљан*; 'развијено, снажно': *городан, грубер, киклой (кики), ледоломац, разбаџанко, рмалија, вишаминац (вишаминија), снагашор, стравина, шрокрилац, шифоњер*; 'дебело': *шкембоња, шујавац*; б) 'ниско': *шицијевац, йашак*; 'неразвијено, слабо': *метиљавко, жголовак*; 'мршаво': *чакља*;

3. 'особа уопште': а) 'висока': *крака, штаркља*; б) 'ниска, неразвијена': *жголова*; 'мршава': *чивилук, чачкалица, шиљак*;

II. изглед уопште: леп/ружан, запуштен:

1. 'женско': а) 'лепо, привлачно': *каравела, авион*; б) 'ружно': *корија, цубос, скот, шракљача (шракљос), лојаша, крокодилка, алигаторка, кркуша, караконџула, кайела, калашићура, гробарка*; 'запуштен': *лоћа, широка*;

2. 'мушки': а) 'лепо' (нема примера); б) 'ружно': *дракула (драгле, дракуи)*, чајник; 'запуштен': *смольја, смольавко, цмольја*;

3. 'особа уопште': а) 'лепа' (нема примера); б) 'ружна': *габор, акрей; запуштена: чондра;*

III. особина (димензија), изглед неког дела тела:

1. 'женско': а) 'груди (велике/мале)': *симениталка, музара, вимара; даска (дашчара);* б) 'задњица (велика, нарочитог сексипилног изгледа)': *гузичарка; в) ноге (дуге, мршаве)': рода, сврака; г) 'очи (с наочарима)': снајерка;*

2. 'мушки': а) 'глава (велика)': *главоња и чонтиши (у истом значењу); б) 'коса (коврџава)': чекињос; в) 'груди (равне, увучене)': штабра;*

3. 'особа уопште': а) 'глава (велика)': *штикван; б) 'коса (дуга, коврџава)': чуја, куждрла; в) 'нос (велики, прћаст)': кларинетиста, сурлаши, ћушкаши, јрћа; г) 'очи (с наочарима)': окац, сова (совуљага, соћа), астироном; д) 'зуби (изгубљени, окрњени)': креза (крезос), крња; ђ) 'задњица (велика)': дућенда (дућешара, дућешаровић), шрогуз; е) 'руке, шаке (велике)': шайоња.*

3.0. Когнитивно-мотивациона заснованост заједничког значења ових именичких експресива може се представити на следећи начин: 'особа која по спољашњем изгледу или по изгледу неког дела тела одступа од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, што је, као што се зна, углавном лоше, а може бити и добро, и што се, с обзиром на пол (мушки/женски), сматра лепим/ружним или пожељним/непожељним'. Варирање елемената на плану општег значења у смислу позитивне или негативне експресивности, као и у смислу различитог степена експресивности (високог или сниженог степена) регулишу денотативне семе (исп. Ристић 1997в: 223–232). С обзиром на могућности варирања издвајамо четири типа разматраних именичких експресива:

3.1. Први тип реализују јединице из прве подгрупе, са идентификационом семом 'женско', чија се структура лексичког значења може представити на следећи начин:

1) женска особа која се **одликује већом/мањом висином (дебљином, развијеношћу)** од уобичајене, стандардне, нормалне — денотативне компоненте значења ДК + 2) то је, као што се зна, **лоше** — компонента објективне оцене КОО + 3) то да ова (млађа) женска особа по висини (дебљини, развијености) одступа од уобичајене, стандардне мере **ја сматрам ружним, непривлачним** — компонента субјективне оцене КСО + 4) зато ја исказујем своје **недопадање, свој неповољан утисак** и сл. — емотивна компонента ЕмК + 5) избором нарочитог, експресивног имена за ову женску особу ја показујем спремност да то отворено покажем — експресивна компонента стил-

ског типа ЕксКС + 6) чиним то с намером да то буде јасно особи коју именујем и/или другима — експресивна компонента прагматичког типа ЕксКП + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да своје **недопадање** изразим на **подсмешљив** (**подругљив**, **груб**, **вулгаран** и сл.) **начин** — функционалностилска компонента ФСК.

3.2. Други тип реализују именице из исте подгрупе са идентификационом семом 'мушки':

1) мушка особа која се **одликује већом/мањом висином** (**дебљином, развијеношћу**) од **убичајене, стандардне, нормалне** — ДК + 2) то, као што се зна, **може бити и добро и лоше** — КОО + 3) то да овај (млађи) мушкарац по висини (дебљини, развијености) одступа од убичајене, стандардне мере **оставља на мене упечатљив утисак: лепоте(допадљивости, снаге)/ружноће** (несклада, незграпности, неспретности, грубости)/ништавности (слабости) и сл. — КСО + 4) зато ја исказујем своје **допадање** (**дивљење**)/**недопадање** (**гнушање, подсмевање**)/**сажаљење** и сл. — ЕМК + 5) избором необичног, експресивног имена за ову мушку особу ја показујем спремност да то отворено покажем — ЕксКС + 6) чиним то с намером да буде јасно особи коју именујем и/или другима — ЕксКП + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да своје **допадање/недопадање** **искажем на пријатељски, шаљив/подсмешљив, подругљив, груб, вулгаран** и сл. **начин** — ФСК.

3.3. Структура лексичког значења јединица прве подгрупе, са идентификационом семом 'особа уопште' реализује се по схеми првог типа негативне експресије.

3.4. Значи да се у свести говорника српског језика — његове језичке личности (у случају нашег корпуса у свести носилаца жаргона) неубичајена, нестандардна мера висине, дебљине и развијености доживљава углавном као естетски неповољан утисак о изгледу дотичне особе и да се оцењује као недостатак, мана и то нарочито у вези са (млађим) особама женског пола (исп. пр. I подгрупе у све 3 парадигме). У вези са (млађим) особама мушких пола иста неубичајеност доживљава се углавном као упечатљив утисак, а у вези са висином и развијеношћу чешће као повољан и пожељан изглед. Међутим, у вези са мушким особама оцена наведених особина није само естетска него и етичка, јер у многим ситуацијама ове особине условљавају и нарочито понашање њихових носилаца. Ако је њихово понашање примерено, пристојно, онда експресивна имена исказују позитивну естетску и етичку оцену допадања, одобравања (*јаблан, ледоломац, витаминац, снагатпор па и рмјалија*). Ако је њихово понашање непримерено, непристојно (охоло, дрско, грубо код високих и развијених, или снис-

ходљиво, кукавичко, полtronско код нижих и неразвијених), онда имена њихових носилаца исказују негативну естетску и етичку оцену, како показују остали наведени примери парадигме 2 прве подгрупе.

4.0. У корпусу разматраног жаргона експресива друге подгрупе са идентификационом семом 'изглед уопште: леп/ружан, запуштен' само парадигма именица са семом 'женско' реализује значења позитивне и негативне експресивности. Леп изглед, као и друге позитивне спољашње особине, у говору носилаца разматраног жаргона маркира се веома ретко, и то само када су у питању жене. Међутим, по броју потврда и у овом случају то није честа појава, а избор експресивног имена карактерише се непродуктивношћу и ограниченошћу творбених модела (у корпусу имамо само два синонимична примера: *каравела* и *авион*).

4.1. Ако се занемаре појединачни примери реализације позитивне експресивности, структура лексичког значења јединица друге подгрупе негативне експресивности може се представити као трећи тип, на следећи начин:

1) особа која се одликује **ружним/запуштеним изгледом** — ДК + 2) **то је**, као што се зна, **лоше** — КОО + 3) то да ова особа има ружан/запуштен изглед **оставља на мене непријатан, неповољан и сл. утисак** — КСО + 4) зато ја исказујем своје **недопадање, згражање, презирање, ниподаштавање и сл.** — ЕмК + 5) избором нарочитог експресивног имена за ову особу спреман сам да своју оцену и емоцију јавно искажем — ЕксКС + 6) то чиним с намером да буде јасно особи коју именујем и/или другима — ЕксКП + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да **своје недопадање, згражање и сл. искажем на подсмешљив, подругљив, груб, вулгаран и сл. начин** — ФСК.

5.0. Именице треће подгрупе са идентификационом семом 'спољашња особина (димензија), изглед неког дела тела' својом семантиком показују више мотивационо-психичких и когнитивних карактеристика језичке личности савременог српског језика које се одражавају у говору носилаца разматраног жаргона. И ови експресиви, као и експресиви претходне две подгрупе, показују да се у говору маркирају углавном негативне спољашње особине, мане неких делова тела. Чак и експресивне јединице којим се именују женске особе са изразито великим грудима и задњицом, као пожељним стереотипима женствености и сексипилности, одликују се вулгарношћу и негативном конотацијом. То у нашем корпусу показују примери: *сименталка, музара, вимара и гузичарка*. Одсуство естетске оцене и доминација вулгарних компонената у значењу наведених примера и сличне појаве у „мушким“ говору у вези са особама женског пола, поред осталог, указују на неке стереотипе у

односу међу половима, карактеристичне за говорну заједницу разматраног жаргона савременог српског језика. По њима, како нам показује наш корпус, у двомодалној оцени (објективној и субјективној), кад су у питању особе женског пола, преовлађују елементи објективне оцене, јер свако одступање од општеприхваћених норми о нормалном, лепом изгледу, макар оно остављало и повољан, пожељан утисак (примери женских груди и задњице), оцењује се као објективно лоше, што се у неформалном говору даје до знања одговарајућим говорним поступком: ругањем, подсмевањем, вулгаризацијом и др.

5.1. У лексичком значењу осталих примера експресива треће подгрупе све емотивно-експресивне компоненте су у сагласности са компонентом објективне оцене, по којој се свако одступање од уобичајеног изгледа појединих делова тела, независно од пола, одређује као 'лоше'. Тако и ови експресиви реализују само негативну конотацију, чија се семантичка структура може представити као четврти тип, на следећи начин:

1) особа чији се део тела одликује неуобичајеном мером, изгледом или неком маном — ДК + 2) **то је**, као што се зна, **лоше** — КОО + 3) то да ова особа има неуобичајен изглед неког дела тела **оставља на мене неповољан утисак: ружноће, несклада и сл.** — КСО + 4) зато **ја исказујем своје недопадање, ругање, подсмевање, згражање и сл** — ЕмК + 5) избором необичног, експресивног имена за особу са таквим делом тела **ја отворено показујем своје недопадање** — ЕксКС + 6) чиним то с намером да буде јасно особи коју именујем и/или другима ЕксКП + 7) у овој ситуацији ја себи дајем за право да своје недопадање скажем на **подсмешљив, груб, увредљив, вулгаран и сл. начин** — ФСК.

6.1. Структура лексичког значења именичких експресива типа 'особа + спољашња особина или особина неког дела тела', без обзира на показане разлике у експликацији појединих типова компонената, показује истоветност по броју и типовима компонената и по њиховом распореду. Тако се сложена конотативна семна структура разматраног типа експресива може представити општом формулом:

$$\text{ДК} + \text{КОО} + \text{КСО} + \text{ЕмК} + \text{ЕксКС} + \text{ЕксКП} + \text{ФСК}$$

6.2. И код овог именичког типа експресива по броју доминирају мотивационо-прагматичке компоненте: компоненте објективне и субјективне оцене, емотивне, експресивне и функционалностилске компоненте.⁴ Међутим, и на плану лексичког система и на плану подгру-

⁴ Структура лексичког значења именичких експресива разматраних у овом раду по броју и типовима компонената иста је као код именичких експресива типа 'осо-

па и парадигми доминацију и примат у хијерархијској структури имају денотативне компоненте значења. Оне се јављају у функцији идентификатора номинационог значења групе, подгрупа и парадигми именничких експресива и организују језгро њиховог лексичког значења (в. парадигматску уређеност у т. 2). Бројније компоненте мотивационо-прагматичког типа функционишу на периферији лексичког значења ових именничких експресива чинећи од њих ефикасна средства за емоционално изражавање, експресивно деловање и стилско нијансирање различитих прагматичких садржаја. У корпусу разматраног жаргоне савременог српског језика, као што смо већ показали ове јединице реализацију углавном негативну експресивност високог степена (в. примере у т. 2).⁵

7.1. На плану комуникације, у чину измене вербалних порука (исп. Јакобсон 1966: 190), са становишта корисника експресивних јединица, функција мотивационо-прагматичких компонената постаје примарна, јер оне организују целовитост поруке и у чину продуковања и у чину перципирања.

7.2. Са становишта теорије језичке личности евидентно је да носиоци савременог српског језика, у овом случају припадници његовог жаргона, употребу експресивних именице типа 'особа + спољашња особина или особина неког дела тела' заснивају углавном на естетској оцени о лепом и ружном изгледу, при чему се представа о стереотипима заснива на различитим параметрима: 1. димензија: висина, дебљина, развијеност; 2. изглед уопште: леп/ружан, запуштен и 3. особина (димензија), изглед неког дела тела. У жаргону се маркирају углавном носиоци негативних спољашњих особина и то експресивима високог степена негативне тоналности, нарочито по другом, па и трећем параметру (в. примере друге и треће подгрупе). Леп изглед се именује само кад су у питању жене, али и то веома ретко и немаштovito, док је избор експресива за ружну жену знатно богатији и инвентивнији: *кориа, џубос, скот, ڀракљача, лойайса, крокодилка, алигаторка, кркуша, караконџула, кайела, калашићура, габорка, лоћа и шипрока*. Пејоративност сличног интензитета, па и вулгарност (нарочито у вези са особама женског пола) показују и експресивна имена за

ба + морална или психичака оаобина', који су већ представљени у претходним поглављима. Иста је и њихова хијерархијска уређеност на лексичком плану. Међутим, разлике између ова два модела именничких експресива јавља се у организовању њиховог лексичког значења на нивоу подгрупа и парадигми.

⁵ О важности типова и степена експресивности за функционисање експресивних јединица, за реализацију њиховог лексичког значења, као иза њихов функционално-стилски и нормативни статус в. Ристић 1997в: 223–232.

особе по изгледу неког дела тела: *музара, вимара, гузичарка, сврака, главоња, шикван, чуја, куждра, дуйенда, дуйетара, шрогуз* и сл. Груба, увредљива и подругљива имена дају се и особама са појединим манама, што се у пристојном говору нарочито избегава, па имамо примере: за особе које носе наочаре: *снајперка, окаџ, сова, совуљага* или за оне са лошим зубима: *креза, крезос, крња*.

7.3. Примери показују да је интензитет експресије, па и квалитет, често одређенном припадношћу носилаца одређене особине, па и делом тела на основу кога се именује одређена особа. У последњем случају код жена су нарочито оцењује изглед груди, задњице и ногу, док се, независно од пола, најчешће именује особа по величини и облику носа: *кларинетиста, сурлаш, шушкаш и прћа*.

Имена која се дају особама на основу димензија тела показују толерантнији однос говорника жаргона према манама овог типа, па се међу примерима могу наћи и шаљива имена или имена која реализују позитивну експресију. Тако имамо примере типа: *кокиџа, јаблан, разбаџанко, ледоломаџ, вишаминаџ, снагайор* и сл.

ЕКСПРЕСИВНА И СТИЛСКА УПОТРЕБА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ *-ija**

0.1. Именице са суфиксом *-ija* у савременом српском језику представљају продуктивну категорију са широким дијапазоном значења, било да су деривиране од основа домаћег било страног порекла. Највећи број мотивисан је именичким основама из различитих значењских класа, поткласа и нижих хијерархијски група, што се јавља као један од отежавајућих фактора за свеобухватно и систематизовано сагледавање модификаторске функције самог суфикса *-ija* и његове полисемичности. Ситуацију у савременом језику компликује и чињеница да су многе наслеђене и новоприхваћене позајмљенице овог типа улазиле у српски језик као већ оформљени деривати чија је фонетско-фонолошка адаптираност знатно повећала број и продуктивност изведеница са суфиксом *-ija* (било да се јавља сам било у комбинацији са другим суфиксима — Бабић наводи 32 суфикса са завршетком на *-ija*, Бабић 1986: 180). То су именице типа: *економија, филозофија, дијалектологија, етнографија, бирократија, демагогија, драматургија, лимарија, стиларија, Јандурија, дактилографија, богословија, штампарија, Ђа-тијаршија, игуманија, аристократија, момчадија, свињарија, сваштарија, циганија, клейтоманија, мангурарија, дерладија, дечурлија, јунадија, Ђиладија, Ђогибија, Ђровалија, Србија, Југославија, Русија, Србадија, Турадија, Циганија, Шокадија* и др.

0.2. У прегледаним граматикама и приручницима именички деривати са овим суфиксом представљају се углавном према мотивационим основама (као основе најчешће долазе именице које означавају особу), па су у оквиру таквих група издвојена следећа значења деривата: 1) делатност којом се бави особа именована основом, 2) дело које је учинила та особа, 3) место где се делатност обавља или место пребивања, 4) називи покрајина и земаља, 5) збирно значење (најчешће од збирних именица које означавају младунчад и младе особе као и од градивних именица са значењем предмета), 6) значење етника и 7) разна апстракт-

* В. Ристић 1996.

на и друга појединачна значења (Бабић 1986: 180–185; исп. и Клајн 2003: 80–83; 234–236).¹

1.1. Предмет овог разматрања јесу именички деривати са значењем збирности, који се у савременом језику употребљавају и као експресивна средства за функционално-стилско и прагматичко нијансирање садржаја.² Овај деривациони модел није продуктиван у савременом језику и обухвата ограничен број наслеђених јединица, од којих се већина може сматрати застарелим. Њихова употреба везана је за непрестижне идиоме разговорног језика (народни, покрајински, жаргонски), или за незваничну комуникацију (у кругу породице, пријатеља и познаника). То су именице типа:

I. са значењем особе:

1. по узрасту: *балавадија* (*балавардија*, *балавурдија*, *балавандерија*), *дерладија*, *дечурлија*, *клиничадија* (*клиничурија*), *млађарија*, *момчадија* (ова последња могла би се сврстати и у следећу групу);

2. по полу: *женскадија*, *мушкадија*;

3. по понашању, статусу и занимању: *барабија* (*бара便会ја*), *мангућарија*, *тоганија*, *цинџарија*, *котилија* (*котиладија*), *ситинарија* (*ситинурија*); *мурија*, *тандурија*;

4. по етничкој или верској припадности: *Србадија*, *Турадија*, *Бугарија*, *Балканија*, *Влашадија* (*Влашчадија*), *Мађарија*, *Немчадија*, *Циганија*, *Цинџарија*, *Швабурија*, *Шокадија*;

II. са значењем животиња: *ждребадија*, *зверадија*, *зечадија*, *јунадија*, *тишчадија*, *тиладија*;

III. са значењем ствари, предмета: *ситинарија* (*ситинурија*), *гвожђурија*.

Највећи број чине изведенице чијим се мотивационим основама именују особе по узрасту, полу, понашању, статусу, занимању и етничкој/верској припадности. У мањем броју јављају се изведенице

¹ На Бабића се позивамо зато што смо релевантне податке за постављање проблема нашли једино код њега. У другим прегледаним граматикама и приручницима именички деривати са суфиксом *-ија* представљени су уопштено или делимично, поред осталих разлога и зато што је већина ових деривата страног порекла; исп. Даничић 1876: 76–78; Маретић 1899: 318; Стевановић 1975: 465–467; М – В 1990: 207. У најновијој књизи Творбра речи И. Клајна овај суфикс је детаљније представљен (в. Клајн 2003: 80–83; 234–236).

² Сам суфикс *-ија* и његова семантика нису предмет овог разматрања, јер експресивна значења овог суфикса и других суфикаса могу да буду посебна тема значајна за творбени аспект феномена експресивности, који је у нашој монографији стављен у други план. Нас више интересује категорија збирности и њена улога у остваривању експресивних и стилских ефеката.

са основинским значењем младунчади животиња, а са значењем ствари, предмета јављају се само појединачни примери.

1.2. У основи већине изведенница јављају се већ деривиране збирне именице са суфиксом *-ad* или друге збирне именице (нпр. *дечурлија*), тако да се дуплирањем суфикса збирног значења, као нарочитим стилским поступком, најчешће остварују додатни експресивни ефекти и прагматички садржаји. Други примери, било да се јављају само са суфиксом *-ija* (нпр. *барабија*, *којилија*, *тоганија*, *мурија*, *пандурерија*, *Бугарија* и сл.) било у комбинацији овог суфикса са другим суфиксима (*-(j)арија*, *-урдија*, *-(j)урлија*, *-ерија*), осим значења збирности, реализују и експресивна значења. У њима се употреба суфикса *-ija* реализује као нарочити стилски поступак за интензификацију експресивности која је код већине примера већ садржана или у мотивационој основи или у пејоративним суфиксима већ деривираних именица.

2.1. Наведени тип експресивних именичних деривата са збирним суфиксом *-ija* реализује углавном негативне конотације, чији функционално-стилски ефекти нису до сада у србијици били предмет посебног разматрања. Неинтересовање за дерivate овог типа може се правдати непродуктивношћу и застарелошћу њиховог творбеног модела у савременом српском језику. Међутим, са становишта историје српског језика, као и са становишта утврђивања општих карактеристика категорије збирности у лексичком систему, разматрање и овог типа збирних именица може имати значаја на више планова: на мотивационо-прагматичком и функционално-стилском плану њихове (правилне) употребе у продукцији и у интерпретацији, на плану учења српског језика, на плану превођења, као и на дијахроном и компаративном/контрастивном плану (исп. Буркхарт 1989: 288–312).

2.2. Имајући то у виду, покушаћемо да представимо експресивну функцију збирних именица са суфиксом *-ija*, евидентну у реализацији њиховог лексичког значења³, а која може бити значајна и за даље истраживање категорије збирности у српском језику.

3.0. Збирни суфикс *-ija* код именица наведеног типа у савременом српском језику, као што смо већ истакли (в. т.1.2), употребљава

³ У лексикографском представљању експресивних именица са суфиксом *-ija* у Речнику САНУ и Речнику МС испољена је велика неуједначеност, и у начину дефинисања и у употреби квалификатора. Углавном је евидентирана њихова збирност, а експресивна функција је врло ретко евидентирана (понекад и неадекватним квалификаторима: исп. начин обраде именица: *женскадија*, *мушкадија* и *гвожђурија* у Речнику САНУ). Експресивност је запажана углавном код именица чија је мотивациона основа носилац експресивног значења (пр. *клиничадија*, *којилија*).

се као стилско средство за експресивно маркирање садржаја. Нейтрална употреба именица овог типа, како показује речнички корпус, потврђује се углавном у примерима из старијих извора, народног језика и покрајинских говора, тако да се таква употреба данас може сматрати застарелом, народном или покрајинском.

Примере⁴ реализације значења експресивних збирних именица представићемо према наведеним групама.

3.1. Именице са значењем особа:

1. по узрасту:

а) Примери експресивне употребе са негативном, пејоративном конотацијом у смислу ниподаштавања, омаловажавања: Мозак, браћо, да бирамо за посланика, а не сељачку *балавурдију!*; Јесам ли вам ... казао ... да овдје нема пљачке, дроњава сврблјива *балавандијо* ...?; Зар ја да изгубим два месеца са овом *дерладијом* узалуд?; /Ћир-Моша/ само се тада нашао увређен и изостао /из кафане/ неколико дана тужећи се на безобразну *дечурлију* која не поштују старост; Проклета *дечурлија* је управо те сате бирала да нападне дуд; Заптије разгоне *ћечурлију*, али залуд; Рекли су му да у њега нема ... истинолубља и да је гори од распојасане *млађарије*.

б) Примери експресивне употребе са позитивном, хипокористичком конотацијом у смислу покровитељства, близости, наклоности, симпатије: *Дечурлија* је већ отишла у школу, па нема ни њихове граје и вијања по сокаку; Човеку дође да помисли ... да су његови синови и остала „*млађарија*“ у праву; Помијеша /се/ са осталом *дерладијом* на улици; У ... двориште уђоше та Јелина *дерладија*, два младића висока и угледна; Не може да разуме нешто што сви они, *клинчурдија*, ћаци, знају; Ја видим да је моје време прошло и да с вами, *млађаријом*, не могу заједно; Могло се чути љубавног пецикања *момчадије* и дјевојачког кикотања; С улице допреше усклици неке веселе *момчадије*; Како је, *момчадијо?* — Добро, друже команданте, — у хору одговара курсистичка братија.

в) Примери неекспресивне употребе из непрестижних идиома: Дођу туна и старији људи да гледају што *млађарија* чини; Данас је у руској војсци одношај официра према *момчадији* много другачији.

2. по полу:

а) Примери експресивне употребе са негативном конотацијом у смислу ниподаштавања, омаловажавања, дистанцирања и сл.: Поседају у топлој соби ... Све сама *женскиадија*; Ви сте се запиљили у *жен-*

⁴ Већина примера узета је из Речника САНУ и уз њих се неће наводити овај извор, док ће уз примере Речника МС бити наведен и извор.

скадију; Изгледа да се стиде што су остали са *женскадијом*; Није исказано да се у ово мушки коло ухвати и која млада дјевојка, када ходи пред *мушкадијом* да покаже своју снагу и издржљивост; Ја не вејрујем ни теби к'о ни другоме. Сва су *мушкадија* једнака.

б) Примери неекспресивне употребе из непрестижних идиома: Доспјела ми *женскадија* за више наобразбе; *Женскадији* испред куће поиспадаше из руку игле и преслице; Младеж и *женскадија* се похвалили у коло; *Мушкадија* се делила по годинама узраста на три класе: на дечаке ... на *момчадију* ... и на мужеве; Сва *мушкадија* у један глас почимљу пјевати ... а женскиње прихватае вазда другу половину истога стиха; Вјенчање било готово, младу одвели у одају, а *мушкадија* остала у чардаку.

3. по понашању, статусу, занимању:

а) Примери експресивне употребе са негативном, пејоративном конотацијом: Охо, охо, *барабијо* љута, зар не видиш младог господара?; Латинска је то *којилија*; За ону *мангујарију*, која из дана у дан све више пада у апсане, подићи занатску школу; Гомиле организоване сокачке *мангујарије* ... тероришу на нечуven начин мирне грађане; Заставјује сваки час ... грди сељаке и *мангујарију*; Моје место није на ледини са чаршијском *мангујаријом*; *Поганија* је све ово! Да је он овде, јадно дете моје, не би вам то пало напамет, *поганијо* једна! (Речник МС); Мед таквом *цинџаријом* /трговцима/ да још дуље ... да не губим ијед гутајући (Речник МС); Не ћу /се/ никад више огледати с *цинџаријом* и с *буваријом* (у претходном и овом пр. именица *цинџарија* и *буварија* су употребљене као апелативи са негативним значењем); Идеш ... по корсу, између оне латинске *ситнарије* (Речник МС); Ми ћемо бити велика господа, па нам неће ни доликовати да се мешамо са таквом *ситнуријом* (Речник МС).

4. по етничкој или верској припадности:

а) Примери експресивне употребе са негативном конотацијом у смислу омаловажавања, презирања, подсмејавања и ругања: А засједе силна *Бугарија*, / *Бугарија* с оном *Влашадијом*; *Бугарију* зови у помоћи, / Она ће ти, Марко, брзо доћи; Ту се нађох међ самом *Мађаријом*; Око њих *Циганија*, женска, мушка, стара, млада (Речник МС). Газдинска деца и мангутићи ... хитали су у махалу са краденим стварима ... да са *Циганијом* све то страће (Речник МС). Викао /је/ и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и *Швабуријом* (Речник МС). Ех, ефендум бенум ... То ти је Пеко и друга *Влашадија*; Русто паде — кликну Србадија, а уздахну листом *Tурадија* (Речник МС).

б) Примери експресивне употребе са позитивном конотацијом у смислу близкости, идентификације, емпатије: Русто паде — кликну *Србадија*, а уздахну листом Турадија (Речник МС). Подигла се листом *Балканија*; Дајбоже да се видимо опет светла образа, тамо пре-ко, па да као српски официр, дигнеш ону заведену *Мађарију* на оружје.

3.1.0. Употреба збирних именица у сфери 'човек, особа' додатно је условљена елементима који са антропоцентричног становишта захтевају посебне приступе и кад је у питању њихова неекспресивна и експресивна функција. Једнородност, свеукупност, недељивост мноштва људских јединки јесте квалитативна карактеристика која субјективно може бити оцењена као позитивна или негативна, што је у најопштијем смислу условљено емпатијом учесника у комуникацији. На плану продукције и на плану интерпретације то се реализује као опозиција „ми“ — „они“. Ова опозиција одражава *функционално-семантичку ситуацију дистанце*⁵, чији видови у употреби збирних именица имају личне (ситуационо актуелне) и друштвено-историјске аспекте реализације.

3.1.1. Наведени примери употребе експресивних збирних именица на *-ија* указују на конвенционално установљене дистанце по узрасту, полу, занимању, етничкој или верској припадности, социјалном статусу и сл. Тако примери експресивне употребе пејоративног типа одражавају ситуацију у којој се из „ми“ позиције, због личних или друштвено-историјских околности исказују нетрпељивост, ривалство, презирање, ниподаштавање, игнорисање и сл. Са становишта говорне норме оваква употреба збирних именица уместо множинских облика за именовање скupине људских јединки у позицији „они“ интерпретира се као увредљив поступак обезличавања, дезиндивидуализације (аморфности). Међутим, употреба збирних именица за скupину припадника једне нације, вере у „ми“ позицији представља ефектно стилско средство за националну/верску идентификацију, па се интерпретира позитивно. У нашем корпусу такву употребу илуструје пример хипокористичне употребе именице *Србадија* која се из „ми“ позиције адресанта и адресата и њихове емпатије интерпретира позитивно, док се у истом примеру именица *Турадија* из исте позиције и одсуства емпатије интерпретира негативно.

3.1.2. Примери хипокористичне употребе збирних именица у „ми“ позицији показују да њихову интерпретацију условљавају праг-

⁵ Појам је употребљен према појму „функционално-семантичка ситуација персоналности“, код Химика 1990: 97–100.

матички циљеви комуникације: тежња за кооперативан, пријатељски однос, за удрживање, сарадњу и сл. (то је нарочито евидентно у примерима употребе именица *Балканија* и *Мађарија*). У оваквим примерима збирне именице функционишу као стилска средства за уклањање дистанце и успостављање близкости, што са становишта говорне норме значи промену регистра — прелазак на фамилијарну комуникацију у којој се неутралишу негативне конотације збирности карактеристичне за употребу збирних именица у људској сferи. Оваква употреба збирних именица интерпретира се као фамилијаризација комуникације и кооперативан говорни поступак у отклањању конвенционално установљених дистанци по полу, узрасту, статусу, националној и верској припадности и сл.

3.1.3. Са друштвено-историјског аспекта у овом смислу нарочито је занимљива употреба збирних именица за именовање припадника по националној или верској припадности. Иако су збирне именице овог типа са суфиксом *-ija* застареле и припадају народном језику (примери су углавном из народних епских песама), њихова употреба нарочито је илустративна за политичко-идеолошке прилике у одређеном времену. Из времена сукоба српског народа са припадницима других народа и конфесија у прошлости сачуване су примери пејоративне употребе збирних именице: *Турадија*, *Швабурија*, *Мађарија*, *Бугарија*, *шокадија*, уместо неутралних множинских облика (*Турци*, *Швабе* и др.) (в. пр.), а из садашњег времена обновљене националне и верске нетрпљивости на нашим просторима у савременом политичко-идеолошком дискурсу супротстављених страна појачана је експресивна употреба збирних именица, истина другачијег деривационог модела, типа: *србсћиво*, *албансћиво*, *хрватсћиво*, *муслимансћиво*, *католичансћиво* и сл., уместо неутралних множинских облика именица у основи.

3.1.4. Пејоративност етника *Циганија*, садржана у његовој основи, само је појачана суфиксом *-ija*, а његова апелативна фигуративна употреба *циганија* 'непоштен/неваљао/лош поступак или понашање' (Речник МС) одражава традиционалне предрасуде према Ромима присутне до данас не само код припадника српског народа него и код припадника других народа. На сличан начин појачана је пејоративност и код именица *Швабурија*, *шокадија* (од назива *Швабе* и *шокци* који се од припадника неких других народа и конфесионалности, опет због друштвено-историјских околности и предрасуда, интерпретију са негативном конотацијом). Негативне конотације у ситуацији појачане дистанце и нетрпљивости, индикативне за одређено време и историјско-друштвене односе, осим експресивних збирних именица на *-ija*, реализују и збирне именице типа: *сељашћиво*, *раднишћиво*,

свѣтина, руља, раја младеж, омладина, деца, маћориње, стареџ, женскиње, мушкиње, сиротиња, голотиња, ћослуѓа, гостиода и сл.

Примери показују да именице са значењем националне/верске припадности кад се употребе апелативно, реализују експресивно значење негативног понашања, поступка, па су облици именица *чинџарија, циганија, бугарија* сврстани у ову групу именица.

3.1.5. Примери експресивне хипокористичне употребе збирних именица и за именовање припадника у позицији „они“ показују неутрализацију дистанце и нетрпљивости не само у условима успостављања савезничких односа са припадницима других народа и конфедерација (в. пр. за *Балканија* и *Мађарија*), него и у именовању младих припадника друге вере/нације, које се традиционално одликује позитивном хипокористичном конотацијом.

3.1.6. Истраживање је показало да употреба збирних именица за именовање мноштва људи, особа у ситуацији у којој се неутралише дистанца „ми“ — „они“ нема експресивне него функционалностилске ефекте. То су ситуације честе нарочито у политичком, војном и државном деловању. У њима се из прагматичких разлога актуелизују идеје јединства, колективизације, савезништва, кооперативности и сарадње, неопходне у заједничким пословима и интересима. Постизање жељеног јединства у овим случајевима најпримереније се исказује збирним именицима, и то не само са суфиксом *-ија*, него и са другим суфиксима, па имамо именице типа: *армија, башерија, артиљерија, ћешадија; делегација, администратија, дипломатија, председништво* и сл., именице карактеристичне и бројне у административно-политичком и војном лексикону.

3.2. Именице са значењем животиња:

а) Примери експресивне употребе у смислу афектизације садржаја: Кренуо је /у лов/ да што раније стигне, да начини русвај мед том зечадијом; Ма да раним какво право благо, не би ни жалио, него некакву јунадију, која не ваљају оног што поију; Видим пасе и чепрка ти боже знај колико ћиладије (Речник МС). Покуписмо женскадију, дечурлију и ћиладију и отправисмо их што даље (Речник МС). Ко хоће да му сва кућа оживи којекаквом йоганијом, онда само нека увече не пере судове (Речник МС).

б) Примери неекспресивне употребе из непрестижних идиома: Једном отиђе цар у лов са свом својом пратњом ... Па некако ловећи зверадију дођу близу куће; Негдје у пећини био се разболио лав, цар од све звјерадије; Мој Шароња ... рогом закачи лиснату грану, повија је и снижава толико да је краве и јунадија могу језиком дотицати.

3.3.0. Именице са значењем ствари, предмета и др.:

а) Примери експресивне употребе са негативном конотацијом: Кад су му /Хајдук-Вељку/ ћулад нестало пунио је топове са кантарским ћулићима и *гвожђуријом*; У мањој одји било је огњиште ... нека изанђала *гвожђурија*; Леже вагони боје рђе, крцати балванима и разноврсном *гвожђуријом*; Видим ново одело ... а за појасом режи та старомодна *гвожђурија*; Распала се и стара зарђала феудална *гвожђурија*, која је везивала македонског сељака.

б) Примери неекспресивне употребе: У дућану се продавала *гвожђарија*, поглавито турпије и алат од прекаљеног челика; Уз тезгу џакови ... На другом крају *ујарија*, *гвожђарија*, *дрвенарија*; Немци су ... претворили га /Лагум/ у складиште за крупну *гвожђарију* и *дрвенарију*; Воз је јурио ... лупао точковима, тресао *гвожђарију* и хуктао.

3.3.1. Деривати типа *гвожђарија* (*гвожђија*) и *дрвенарија* мотивисани градивним именицама, реализују неекспресивно значење збирности 'предмети израђени од гвожђа/дрвета и сл.' Међутим, ако збирне именице наведеног типа, у вези са истим предметима, актуелизују неку њихову квалитативну карактеристику, типа 'стар', 'неизгледан', 'непотребан', 'одбачен' и сл. (која стимулише негативну емотивну реакцију), њихова употреба и у правом и у фигуративном значењу добија експресивни карактер, што показују примери. Примери показују тенденцију да се ове две различите употребе деривираних градивних именица и формално издиференцирају, па се за експресивну функцију спецификује суфикс *-урија*, а за неекспресивну, неутралну суфикс *-арија*. Овај творбени модел са градивним именицама у мотивационој основи продуктиван је у савременом српском језику, па имамо примере типа: *дрвенарија*, *стакларија*, *којарија* и сл. Овакво издвајање појединачних једнородних ентитета као начин „опредмећивања, уобличавања материје“ (Ивић М. 1983) може се разматрати и као посебан вид партикуларизације (фрагментизације)⁶ остварене на творбеном плану збирним суфиксима (у нашем случају суфиксом *-ija*). Издвојени појединачни предмети „материје“ могу варирати или по квантитету (димензијама и количини) или по квалитету, што се на плану творбе формално реализује преко збирних именица и/или пре-ко аугментативно/деминутивних заједничких именица. Тако у нашем корпусу имамо примере некспресивних збирних именица типа: *гвожђарија*, *гвожђија* према експресивним (аугментативно-пејоратив-

⁶ О партикуларизацији, (и) фрагментизацији лексичким средствима уопште, а посебно у категорији градивних именица и именица са значењем неодређеног мноштва в. Ивић М. 1983: 21–36.

ним) збирним, типа: *гвожђурија* с једне стране, а с друге примере оба типа према аугментативно-пејоративним или деминутивно-хипокористичним заједничким именицама типа: *гвожђерина*, *гвожђурина*, *гвожђуштина*, *гвоздурина*, *гвожђуштина* и *гвожђурак* (в. Речник САНУ). Квантитативне и квалитативне компоненте значења, не само код аугментативних/деминутивних именица, него и код збирних именичких „*творбених партикуларизатора*“ (мој радни термин, који би се можда могао применити на још неке типове збирних именица), подложне су субјективној оцени, па је то разлог због чега се и код њих реализују пејоративне/хипокористичне компоненте значења или други типови експресивне употребе.

3.3.2. Именица *ситниција* (*ситнурива*) у неутралном значењу 'ситне ствари, ситнице, малености' реализује се као заједничка именица, али у фигуративној употреби, осим експресивног, реализује и збирно значење 'људи ниже друштвеног или службеног положаја', па смо примере овакве употребе сврстали уз именице са значењем особа по статусу (в. пр. код те групе именица).

4.0. У лексичком значењу разматраног сегмента збирних именица са суфиксом *-ија*, како су показали примери из корпуса, експресивно значење реализују се као примарно, јер се употребом именица овог типа актуелизују неке особине, карактеристике издвојеног, недељивог мноштва ентитета. Ако такве актуелизације нема у употреби ових јединица, што је код већине секундарна појава, оне реализују неекспресивна значења. Оваква значења у савременом језику обележена су специјалном употребом или употребом у непрестижним идиомима.

4.1. Функционално-стилска маркираност, као битно обележје категорије збирности, евидентирано је тек у савременијим логичко-семантичким и етнолингвистичким приступима (в. Буркхарт 1989: 288–312). Указано је и на то да збирне именице као стилска средства пружају могућности за нијансирње садржаја у писаном и говорном језику и у различитим функционалним стиловима. Наше истраживање показало је да је њихов стилски потенцијал заснован на лексичко-граматичком значењу збирности која се најопштије дефинише као „исказивање множине јединки као целине, као недељиве укупности једнородних предмета“⁷. Ова имена „агрегати“ (Лајбницов термин), обје-

⁷ Осим традиционалног приступа збирним именицама као граматичкој категорији која је разматрана углавном са структурног становишта на равни сингуларно-плуралске категорије, постоје и новији другачији приступи засновани на семантичким и логичким критеријумима (Ивић М. 1983: 9–36; Буркхартове 1989: 288–312; ЛС 1990: 473). У раду Буркхарт која збирност разматра као логичку величину „агрегат“, занемарује се основна карактеристика збирности као целине истих (исто-

дињена идејом збира која се реализује у творбеној или лексичкој деривацији (исп. пр. *људство* и *народ*), као конкретна имена означавају фрагменте материјалног света, али су ту фрагменти као код апстрактних имена немерљиви (исп. Черњејко 1997: 114–115). Такво њихово значење има логичке и мотивационо-прагматичке аспекте. Са логичке тачке гледишта јединство исказано збирним именицама представља реалност вишег поретка, што има више импликација на језичком плану. Тако се збирност с једне стране додирује са граматичком категоријом бројивости, а с друге с лексичком категоријом градивности (масе, 'материје', недискретне супстанце). Међутим, за разлику од градивности, збирност је само на сигнификативном плану јединство, док је на денотативном плану множина, мноштво. Иза збирног имена увек стоји неки ред дискретних ентитета, који су у крајњој мери увек потенцијално бројеви. Али за разлику од категорије бројивости, збирност актуелизује не толико количину колико квалитет — 'једнородност', 'недељивост', 'свеукупност предмета'. Збирност се заснива на опозицији „један предмет — класа, свеукупност једнородних предмета“, а бројивост на опозицији „један предмет — више него један предмет“ (исп. ЛС 1990: 473).

4.2. Употреба збирних именица уопште, а посебно употреба експресивних збирних именица, у ситуацијама кад постоје могућности употребе плурала, није условљено само лингвистичким факторима ни факторима објективне реалности, него субјективним факторима, и то пре свега оценом актуелне ситуације и мотивационо-прагматичким циљевима субјекта именовања/говора. Субјективна оцена и могућност избора језичких средстава чине овакву употребу збирних именица стилски маркираном. Та маркираност се реализује као експресивно и функционално-стилско нијансирање садржаја, и то не само у разговорним идиомима него и у престижним идиомима писаног и говорног језика. Ова стилска димензија употребе збирних именица у српском језику не сме се занемаривати. У противном, олако замењивање збирних облика плуралским при усвајању српског језика, а нарочито при превођењу са српског, представља не само погрешан, некоректан стилски поступак који лишава садржаје разних емотивно-експресивних и историјско-политичких конотација, него и погрешан и штетан поступак на језичкоидеолошком плану (исп. Буркхарт 1989, 288–312).

родних) предмета (ентитета), а истиче се јединство (спајање) различитих ентитета: објекта исте класе и њиховог међупростора (при чему се међупростор схвата као просторно-временска или нека друга релација ситуираних објекта, елемената).

МОРФОЛОШКЕ И СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЧКИХ ЕКСПРЕСИВА*

1.1. Неке синтаксичке и морфолошке карактеристике разматраће се на примерима експресивних именица којима се именују лица по узрасту, социјалном статусу, држању, спољашњем изгледу и по психичким и моралним карактеристикама.

То су експресиви типа:

I. по узрасту: *дечурлија, клинци, балавац, деришће, младеж, млади, млађарија, майори, стваркеља, майориње* и сл.;

II. по социјалном статусу: *кайгулаши (катгулија), коленовић, скоројевић, малограђанин, главоња, кайоња, звер (зверка), марка, шуша* и сл.;

III. по ставу, држању: *надувенко, наметљивац, тий, мангуј, фрајер, риба, ћрдоња (ћрдаџија)* и сл.;

IV. по спољашњем изгледу: *главоња, носоња, кракоња, наочарка, жгеба, жгольо* и сл.;

V. по психичким и моралним особинама: *олоши, ѡубре, гад, гадура, левак, стрвина, марва, мрцина, хохшићајлер, идиот, дандара, авештиња, крејтен, мешина, ђаво, блесан, мутливода, вејтройир, мудросер, ђојићкало, љаметињаковић, њушкало, лакшићарош, лайонац, камкало, мувало, млакоња, наклайало, мудријаш, зафрканит, насмејанко, усренивач, наравија, мирничина, јогуница, емотивац, дейресивац, гребаштор, мечка 'неспретна, трапава особа', миши 'слабић, страшљивац, куквица', мачак 'лукав, препреден човек, препредењак', крава 'лења, незаинтересована особа', мајмун 'особа која некога слепо подражава, опонаша' и 'блесав, будаљаст човек, глупак, будала', медвед 'незграпан, трапав, одн. неотесан, ограничен, глуп човек', жена 'плашљив човек, куквица, слабић', мама 'куквица, плашљивац, слабић', месар 'кроволок, крвопија, убица', душа, бог, анђео, мозак, срце, глава и сл.*

1.2. Имајући у виду опште карактеристике експресивне лексике представљене у уводном поглављу, као и семантичке карактеристике именица са значењем особина човека по спољашњем изгледу и по психичким и моралним особинама, у овом одељку покушаћемо да

* В. Ристић 1997а.

представимо оне синтаксичке и морфолошке карактеристике које одражавају извесну регуларност и системско функционисање наведених типова именичког експресива.

2.0. Експресивне именице наведеног типа у реченици (исказу), како је већ утврђено, јављају се најчешће у позицији члана другостепене синтаксичке функције: у саставном делу именског предиката или као облици за обраћање (ословљавање) (Телија 1986: 111–121; Карастојчева 1988: 127–159; Калева: 1994: 85–92). Ова њихова другостепена синтаксичка функција у исказима са значењем идентификовања, квалификовања и ословљавања заснива се на квалификативној природи њиховог лексичког значења. У основи значења експресивног имена је обично неко периферно својство означеног, које се у најтипичнијим лексичким експресивима представља преко поређења или преко неке сложеније аналогије. Смисаона двопланост експресивног значења допуњава се и другим информацијама у вези са учесницима ситуације. То су информације о двомодалној оцени субјекта именовања у смислу 'добро/лоше' и 'допада ми се/не допада ми се', о објекту оцене, о адресату, о статусним улогама учесника комуникације, о илокутивним и стилским ефектима и о комуникативној и функционално-стилској норми.

2.1. Лексичко значење експресива реализује се у поступку другостепене номинације, одабирања другог имена за већ именовану реалију, чије се актуелизовано својство у одређеној комуникативној ситуацији јавља као објекат оцене и стимуланс за емоционално реаговање и експресивно деловање субјекта говора. Овако сложен комуникацијски садржај исказује се новоизбраним именом сложене семантичке структуре, чије компоненте носе информације о прагматичким елементима комуникације. Аaktuелизовано својство објекта именовања и оцена тог својства реализује се у виду малобројнијих денотативних компонената значења које бивају потиснуте на периферију лексичког значења експресива. Оне као идентификатори номинационог значења¹ регулишу функционисање експресивних јединица на језичком плану — на плану лексичког и граматичког система, што улази у домен језичке компетенције.

2.2. У лексичком значењу другостепеног експресивног имена преовлађују конотативне компоненте значења (двомодална компонента субјективне оцене, емотивна компонента, експресивне компоненте стилског и прагматичког типа и функционално-стилска компонента) (в. поглавља о типовима именичког експресива), које као до-

¹ О идентификатору номинационог значења в. Радић-Дугоњић 1999: 47–53.

минантне потискују у други план денотативне компоненте значења. Оне формирају лексичко језро експресивног значења и као примарне компоненте регулишу системско функционисање експресива на парадигматском и синтагматском плану, као и на комуникативном плану (илокутивни, функционално-стилски и нормативни домен употребе). Тако се значење експресивних јединица реализује повезивањем ланца смислова у конотативну макрокомпоненту чије јединице — криптосеме² припадају фоновом знању, што улази у домен комуникационе компетенције.

2.3. Зато се релевантност карактеристика у вези са експресивима мора вредновати у односу на опозиције: „централно“/„периферно“, односно „примарно“/„секундарно“. Синтаксичке и морфолошке — граматичке карактеристике експресива спадају у њихове секундарне карактеристике и не могу се узимати као примарни параметри за идентифковање и установљење правила њиховог функционисања у комуникацији. То у нашем истраживању показује нестабилност правила употребе именичког експресива у типичним синтаксичким позицијама (позиције именског дела предиката и облика за обраћање), јер се поред ових јављају и бројни примери употребе експресива у позицији субјекта, објекта и у другим синтаксичким позицијама.

2.4. Чак ни увођење додатних прагматичких критеријума није допринело покушају да се установи регуларност граматичких правила у функционисању наведених типова именичког експресива. Тако су примери, осим по синтаксичким позицијама, разматрани и по прагматичком критеријуму *функционално-семантичке ситуације персоналности*³. У оквиру појединих синтаксичких позиција јављају се следећи случајеви ситуације персоналности у употреби експресива: „он-“ и „ти ситуација“ (као најтипичније), „ја ситуација“ (као додатно стил-

² Термин је по Телији увела Булигина (в. Телија 1986: 114).

³ О феномену *функционално-семантичке ситуације персоналности* и њеним типовима в. Химик 1990: 97–100. Са комуникативно-прагматичког становишта функционално-семантичка ситуација персоналности може да буде релевантан показатељ битних карактеристика јединица у исказу. Она „объединяет субстанциальные компоненты высказывания в их отнесенности к позиции говорящего, адресата и объектов речи“ (Химик 1990: 98). Позиција јединица, у нашем случају експресива, одређује се према говорном лицу и може да одражава хијерархију вредновања елемената говорног догађаја, као и неке друге семантичко-прагматичке елементе. За функционисање експресивних јединица, као и за већину других, може бити нарочито важна опозиција учешће, присуство/неучешће, одсуство именоване реалије у говорном догађају („ја/ти ситуација“ према „он ситуацији“), мада се одређене карактеристике експресива испољавају и „неутралној ситуацији“ (која се реализује неодређеном, општом или безличном предикацијом).

ски маркирана) и два случаја употребе експресива у „неутралној ситуацији“ (у исказима са општом и безличном предикацијом) (исп. Химик 1990: 97–100 и Калева 1994: 85–92).

2.5. У истраживању смо узимали у обзир и творбени критеријум, на основу кога су се по неким граматичким карактеристикама издвојили семантички деривати именичког експресива од јединица других творбених типова. Све наведене појаве пратили смо у оквиру појединачних лексичкосемантичких група, јер се показало да је семантички критеријум најрелевантнији за представљање експресива у лексичком систему.

3. Примери⁴:

I. за узраст:

1. позиција именског дела предиката:

a) „он ситуација“: Они су, знате, сви били *балавци* (Сел., 11); Ти велиш да је г. Драгићевић *дершиће*; Наишашо /сам/ на таста који је... доброћудни *майорац* широке руке; Не знам ко им ради, све само *майориње* по кући.

б) „ја ситуација“: Нисам ни *балавац* ни *старкеља*, па да сам сентименталан.

2. позиција облика за обраћање, ословљавање, „ти ситуација“: Зар мени кажеш да се вучем наполье, *балавче*?!; Шта си ту, *майори*, скрстио краке?

3. позиција субјекта, „он ситуација“: Пратио га је поиздаље читав буљук *дечурлије*; Моји другови варошани, *клиници* у кратким гађицама... ругају ми се иза ћошкова; А шта вели онај *майори* — грди ли? — упита чича Стеван. Бојала сам се да је *майори* све поборавио (Сел., 10); *Майориње* се боље држи него и *младејс*; *Млади* се привикавају новинама... поводе се за духовима времена; Човеку дође да помисли... да су његови синови и остало „*млађарија*“ у праву.

4. позиција објекта, „он ситуација“: Заптије разгоне *ћечурлију*, али узалуд; Јоцко види педесоторо *клинаца*... дечака и девојчица између седам и четрнаест година, који су остављени на милост и немилост... тиранији трију малограђанки; Видиш овог *майорога*... он је обукао на се најбоље рубље. Слути нешто.

5. остале позиције:

a) „ти ситуација“: Ја видим да је моје време прошло и да с вама, *млађаријом*, не могу заједно.

⁴ Као изворе за корпус користили смо Речник САНУ, Речник МС и Селенићев роман (в. литература). Овај први је био главни извор и уз његове примере неће се давати назнака извора.

б) „он ситуација“: Одакле овом *балавцу* то ново енглеско одијело?

II. за социјални статус:

1. позиција именског дела предиката:

а) „он ситуација“: Од скромног тихог дечака постаје светска *марка*; Море, Кузман је данас голема *звер*; То ти је крупна *зијер* међу тамошњим богомольцима; Газда Мијалко... био је некада мали ћифтица, а сада је велики ћифта, сила, *зверка!*; То су ти брате, све наше *кайоње* и *главоње*, газде и господа, крупни и ситнији великаши.

б) „ја ситуација“: Ја и нисам Туркуша већ Бошњак, ја сам, да знаш, *кољеновић* а нисам од јуче; Дужни /су/ да ми даду стан! *Марка* сам ја, пријатељу, а коме ће стан ако неће нама *маркама*!

2. позиција облика за обраћање, ословљавање: нема примера.

3. позиција субјекта, „он ситуација“: Не треба у сваком „*купутлији*“ гледати господина, јер *кайутијије* су и радници који се више пате него многи сељаци; Онаки момак, *кољеновић*, постао зет Мујкића; Добро је то, да долази такова *зјерка*; Само треба с њиме равнати. Он је Црногорац, а ти знаш како ове наше *главоње* на њих гледају; Не могу да гледам да ми се ту свака *шуши* прави нешто (Речник МС); Смије му се и потпрадава и најгора *шуши* у селу (Речник МС).

4. остале позиције, „он ситуација“: Народ не верује ни једном *кайутишу*; Изгледа ми да је шумадијски сељак неповјерљив према *кайутишима*, као и далматински загорац; Његови манири били су пре манири једног *скоројевића* него једног *коленовића*; Једва једвице /је/ стекао какво-такво повјерење усташких *главоња*; У њима сазрева схватање да их штампа третира као шупљоглаве *малограђане*; Сад је, главно, с човјеком имао посла, а не *са шушом* (Речник МС).

III. за став, држање:

1. позиција именског дела предиката, „он ситуација“: Бора Ђорђевић... по општем уверењу /је/ један обичан *наметљивац*; По карактеру је злопамтило, пудљивко, *надувенко*.

2. позиција облика за обраћање, ословљавање, „ти ситуација“: *Фрајеру* божји, зар не видиш да вас раде (Речник МС).

3. остале позиције, „он ситуација“: Дирнули му у теразијске *прдације* с плеханим дугмићима на кошуљи (Сел., 124); На Теразијама, испред „Касина“, гомиле беспослених *прдација* из Мословине извлаче волу реп (Сел., 67); Рукопис ситан, јак... вери женски. Лако замишљам *рибу* која тако пише. Личи, та *риба*, на Којовићев опис моје бабе Јелене (Сел., 207); Дал држи *фрајера*, ил оће да га ноктира (Сел., 30); Представе Музеја кинотеке... редовито... су... ометане од групице „*фрајера*“, чији испади иду до границе насиља (Речник МС); Ми-

сле *фрајери* да ћу да стрељам своје класне непријатеље (Речник МС); Измишља преваре... товари на ме дугове... Таквог *шића*... ја молити не могу и нећу (Речник МС).

IV. за спољашњи изглед:

1. позиција именског дела предиката, „он ситуација“: /Беше/ омален са врло развијеном главом те га зато зваху *главоња*; Погледај га какав је! Три дана је стар, а *главоња*, какву вратину има; Он мали неодрастао, *жгеба*, а она, болан, израсла као јаблан; Нема је шта видети, ако остане оваква *жгеба*, шта ћу с њом!

2. позиција облика за обраћање, ословљавање, „ти ситуација“: Зар и ти, *жгебо* једна, пушиш?! А зар не видиш да ти је душа у но-су?!; Хеј, ти, *жгольо*, из које си губерније?; Је ли, бре, *кракоња*, има ли краја овом нашем посту рамазану.

3. остале позиције, „он ситуација“: Сада се /ту/ продају карте за добротворну томболу, а ја их купујем и плаћам четири лире старој баби *наочарки*; *Кракоња* је човек који прави велике кораке кад иде; Погледај овог *кракоњу*; Не хтједе да остане сам с *носоњом* (Речник МС).

V. за моралне и психичке особине:

1. позиција именског дела предиката:

а) „он ситуација“: Већ по природи својој био је тај калуђер, *њушикало*, лукав и радознао (Речник МС); Двадесет година био ми је *кровник*! Све ми је појео и упропастио ме!; Наш /је/ женски свет сулуд, брљив, суманут. *Краве, краве*, а не жене; Не бој се, није ово ни први ни последњи *коњ* који улази у министарство; А која се будала неће радовати кад му умре жена; нарочито кад је била *гад*; Он /је/ био весељац, добричина и, што се вели, *душа* од човјека; Ту је трговац Ибришум-ага, отрован и грабљив паук, *бог* у касаби; Тахир-бег био /је/ *мозак* Конака и везирова „десна рука и перо у руци“; Убрзо /се/ сазнало... да је његов отац био *мајка* за сироти народ.

б) „ти ситуација“: Не пуштај унутра! рашићерај марву! — Ти си *марва*, кењчино жандарска! — викаше једна... жена; Ви сте *жене*!... Зар немате човјека да ми на мејдан изиде; Свет се жури, зарађује, ужива и страда... а шта вас двојица? Две *кладе*, трунете, ништа немате од свег тог живота; Ниси ти варошко *наклайало*, него човјек од земље и плуга; Ви сте *гад* — викала је Оливера. — Загорчавате ми последње часове; Ви сте од то доба у нашој кући *Бог*.

в) „ја ситуација“: Ја сам стари *мачак* који се разуме у улагивање; Не знаш ти још какав сам ја... *замлатића*, лудак и чудак; Ето ти ме-не сеоског *медвједа* међу вами фином господом; Ја нисам такав *ме-*

двед, као што ви мислите; Баш сам право *наклайало* и *будала*, што ја тебе уним, а онамо си посвршио боље школе од мене.

г) „неутрална ситуација“: Овде човек и против воље мора постati... *мама!*; Боље је бити и *зеџ*, него погинути из прве.

2. позиција облика за обраћање и ословљавање, „ти ситуација“: Мир, *стіоко* балканска! *Марво* једна, кад ли ћеш се култури научити; *Коњу* један, дај одмах лек; Еј ти, *вјетројише*, узми сјекиру, па ми помози!; Што врага увијек петљаш са женама?... Увијек раздор сијеш, *мјешино* погана; На поље из моје собе, *ћубре* паорско; Зашто си их ти, *гаду* мали, тукао; Еј, Јелко, *душио*, куда ми ти тако журно.

3. позиција субјекта, „он ситуација“: Ова *марва*, ови урођеници не знају што је то осећање захвалности; Долазиле сеоске *дангубе* и *мудријаши*, наклапали о свему; *Лактлаши* су се прогурали, *лактлаши* и данас желе мени да подвале; Запуштите јој уста... да се то *ћубре* не дере; Најрадије би... да јој нокте зарине у врат... док не цркне *гадура*, што јој мужа отима и њену муку расипа.

4. позиција објекта, „он ситуација“: Насмејао се његовим... за-блудама, ставио га у комичне ситуације на самареног *наметљивца*, *найасника*; Ми морамо срушити оне *кровије*, *гуликојзе* и лопове што на памук сисају народску крв; Не могу да гледам *мајмуње*, не могу да гледам *волове* гигерлски обучене, ни краве у свили; Видио је сав *олоши* који се скучио око господских столова туђинаца (Речник МС).

5. остale позиције, „он ситуација“: Помешао се са младићима *силецијама* и *накомицама*; *Цјејидлакама*, *йедантицима* и *колебљивцима*... *млакоњама*... и *лукавцима* не треба никад повјеровати; Објесио бих се онога часа када бих се морао оженити том грозном цуром, том *кравом*, том тупом *масом* меса; *Међу коњима* и *магарцима*, међу којима живим, не вреди ништа.

4.0. У прегледу примера функционисања именичког експресива којим се именују лица, особе показало се да су извесна правила и ограничења на творбеном, морфолошко-синтаксичком (граматичком и прагматичком) плану условљена денотативним компонентама њиховог лексичког значења.

4.1.0. Тако се на творбеном плану семантичка деривација јавља као најпродуктивнији начин творбе код именица са архисемом ’психичка и морална особина’, док се код експресива са другим архисемама јавља као непродуктивна или као социолекатска и окационална појава.⁵

⁵ Међу експресивима за именовање лица, особе по спољашњем изгледу у корпузу жаргона из Андрићевог речника (Андрић 1976) налази се вели број семантичких деривата типа: *мейла*, *йракљача*, *кайела* и сл. са истим смислом ’ружна женска осо-

4.1.1. Лексикализација, као продуктиван творбени начин, јавља се код експресива са архисемом 'узраст', и то транспозициона у примерима типа: *майори*, *майора*, *млади* (супстантивизација придева)⁶ или обична: употреба збирних облика именица типа: *дечурлија*, *мајориње* и *млађарија*.⁷

4.1.2 Остали начини творбе не показују значајнија ограничења у вези са денотативним семама, па се афиксална деривација, композиција и творбено немотивисана лексика јавља у свим разматраним групама именичких експресива (в. пр. под т. 1.1).

4.2.0. На морфолошко-сintаксичком плану, како показује корпус, постоје извесна правила (ограничења) која су, осим денотативним семама, условљена и другим критеријумима (творбеним, прагматичким и др.).

4.2.1. Тако се семантички деривти најчешће јављају у позицији именског дела предиката, у позицији облика за обраћање и у позицији субјекта, док се остали творбени типови, чешће од њих, јављају и у позицији објекта, као и у другим позицијама.

4.2.2. Именички експресиви, без обзира на позицију у реченици и на творбени тип, чешће се јављају у саставу синтагматских јединица, него самостално. Други чланови синтагме, обично у позицији зависног члана (најчешће као интензификатори и квантификатори), на различите начине, примерено ситуацији, доприносе реализацији сложене конотативне семантике експресива и на плану продукције и на плану интерпретације текста/говора.⁸

ба', или *чачкалица*, *моћка*, *чивилук* и сл. у значењу 'мршава/висока особа', али у Речнику САНУ и Речнику МС оваква образовања, истина недоследно, добијају статус стилских експресива или окзионализама и не уводе се као посебне јединице у лексички систем.

⁶ Супстантивизација придева, транспозициони начин лексикализације, јавља се као продуктивни процес експресивизације. Експресиви овог типа реализују пејоративне или хипокористичке садржаје који су карактеристични за интимну и фамилијарну комуникацију, па се јављају и као изрази у обраћању драгим особома, деци или кућним љубимцима (нпр. *драга*, *драги*, *мила*, *мали*, *стари*, *ләй* и сл.).

⁷ Чини нам се да збирни облици у функцији експресива заслужују посебну пажњу са становишта дијахроне когнитивно-мотивационе заснованости њихове употребе у српском језику за пејоративизацију садржаја и постизање нарочитих функционално-стилских ефеката комуникације. Са аспекта говорне норме и културе говора ова појава може се разматрати и као карактеристична културолошка црта српског језика (или типолошка црта њему сродних језика) (в. одељак из књиге Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија*; исп. Буркхарт 1989: 288–312).

⁸ Самостална употреба експресивне лексике или употреба у синтагматским јединицама довођена је у везу са њиховим синтаксичким позицијама у реченици, па и

4.2.3.0. У погледу денотативно-семантичке условљености позиција именичким експресива, примери показују више случајева. Тако су позиције именског дела предиката и облика за обраћање углавном карактеристичне за све групе разматраних типова именичким експресива.

4.2.3.1. Индикативан је мањи број примера експресива са архисемом 'става, држања' у позицији именског дела предиката (в. пр. треће групе, из т. 2.2). Иначе, експресиви ове групе јављају се у свим синтаксичким позицијама без тенденција преовлађивања неке од њих. Именовање лица по ставу, држању типично је за омладински жаргон у коме се непосредност комуникације, поред осталог, остварује у слободнијој синтаксичкој дистрибууцији експресивне лексике. Ређа употреба експресивних именица наведеног типа у позицији именског дела предиката одражава и примарност емотивно-експресивног садржаја над предикативно-квалификативним у непосредној комуникацији младих. Међутим, и у овој комуникацији, ма како била отворена и непосредна, постоје извесна ограничења у избору експресива овог типа која су у вези са говорном нормом и нормом понашања. То се испољава у њиховој уобичајеној употреби у „он ситуацији“ (в. пр. у овој групи), у којој је давање новог, експресивног имена (најчешће са шаљивом и подругљивом конотацијом) подстакнуто и условљено одуставом именоване особе из говорног догађаја.

4.2.3.2. Непотврђеност употребе експресива са архисемом 'социјални статус' у позицији облика за обраћање (в. пр. друге групе) може се објаснити извесном ограниченошћу корпуса.⁹

4.2.4. Све синтаксичке позиције, и типичне и мање типичне, нарочито репрезентативно потврђују примери употребе експресива за именовање лица по моралној и психичкој особини (в. пр. ове групе).

5.0. Са функционално-семантичког (прагматичког) аспекта ситуације персоналности примери нам показују да је најтипичнија употреба именичким експресива у „он/ти ситуацији“ за све лексичкосемантичке групе.

5.1. Употреба именичким експресива у „ја ситуацији“, према нашем корпузу, није честа и јавља се код експресива за именовања лица по узрасту, статусу и по моралним и психичким особинама (исп. из-

са творбеним типовима (Телија 1986: 111–121), што се у нашим истраживањима није показало као изразито строга условљеност.

⁹ У другој групи експресива за именовање лица по социјалном статусу одуставо облика за обраћање и употребе у „ти ситуацији“ објашњавамо тиме што у разматрању нисмо узимали у обзир именице за ословљавање. Експресиви за ословљавање иначе се редовно јављају у облику вокатива и у „ти ситуацији“, али по нарочито комуникативној функцији издвајају се у посебну групу, што је ван домена наше теме.

двојене пр. у назначеним групама). Сви ови примери имају додатну функционално-стилску и прагматичку маркираност, па уз регуларно експресивно значење реализују и додатно, типа: упозорења, претње, позивања на сопствени ауторитет, кајање, иронију или негацију.¹⁰

5.2. Употреба експресива у „неутралној ситуацији“, евидентна у два примера у групи са значењем моралних и психичких особина, није уобичајена појава и карактерише је неутрализација емоционалне тоналности и смањивање експресивног ефекта (в. пр. код наведене групе).

6.0. Морфолошко-сintаксичке (граматичке) карактеристике именичкxх експресива, разматране у овом одељку књиге, условљене су денотативним компонентама које функционишу на периферији њиховог лексичког значења и зато се не испољавају у виду строгих правила. Ова нерегуларност у функционисању именичкxх експресива, као и њихова другостепена сintаксичка функција (сastавни део именског предиката или облици за обраћање), на плану лексичког система испољавају се као карактеристике секундарног статуса. Тим пре, што је наше истраживање показало да је позиција именичкxх експресива у реченици — исказу условљена функционално-семантичком ситуацијом персоналности која спада у домен прагматичких карактеристика. За разматране типове именичкxх експресива типичним и најчешћим се јављају „ти-/он ситуације“, док су „ја“ и „неутрална ситуација“ додатно стилски обележене и реализују се ређе.

6.1. Без обзира на секундарни значај у одређивању функционисања именичкxх експресива на синхроном плану, њихове морфолошко-сintаксичке (граматичке) карактеристике у виду појава граматикализације и лексикализације представљају значајне динамичне процесе на дијахроном плану у усвајању и чувању одређеног фоновог и граматичког знања.

7.0. Разматране творбено-морфолошко и сintаксичке карактеристике наведених типова именичкxх експресива могу се узимати само

¹⁰ Употреба именичкxх експресива у „он/ти ситуацији“ може се одразити на промену говорног поступка (у смислу да присуство/одсуство објекта именовања утиче на ублажавање/појачавање емотивно-експресивне оцене — еуфемизација/пејоративизација актуелног садржаја), али се не одражава на промену структуре њиховог лексичког значења. Зато се наведене ситуације не представљају посебно у лексикографској обради експресивних именница. Употреба експресива у „ја ситуацији“ додатно је стилски маркирана, што се на плану њиховог лексичког значења испољава или у виду нових компоненти или у промени смисла прагматичких и функционално-стилских компоненти. То се у лексикографској обради именичкxх експресива евидентира или додатним квалификаторима или допунским објашњењима.

као секундарни показатељи њиховог функционисања условљеног углавном денотативним компонентама њиховог лексичког значења. На дијахроном плану регуларност појава из разматраног домена одражава се у процесима граматикализације (употреба именичких експресива у убичајеним синтагматско-синтаксичким спојевима и позицијама у реченици — исказу), или у процесима лексикализације (супстантивизација приједа, експресивна употреба збирних облика имена), што се на одређени начин мора представљати у дескриптивној лексикографији.

7.1. Процес граматикализације, у случају именичких експресива разматраних типова, представља се у дескриптивној лексикографији само у случајевима додатне стилске маркираности употребљених експресива (у „ја ситуацији“), или у случајевима када граматичко понашање експресива постаје прецедентно, предвидиво: употреба експресивних имена само у вокативу (исп. Каџаулов 1987: 160). Граматичка прецедентност нарочито је евидентна код експресива за обраћање и ословљавање који се употребљавају само у вокативу (в. нап. 8).

7.2. Процес лексикализације (експресиви настали супстантивизацијом приједа и употребом збирних облика имена) обавезно се на одговарајући начин представљају у дескриптивној лексикографији. На дијахроном плану експресиви настали лексикализацијом показују и начин чувања граматичких знања у лексикону језичке личности српског језика, или у његовој вербално-асоцијативној мрежи. Исто времено ова лексикализација, као и лексикализација уопште, представља процес семантизације знања о свету на когнитивном нивоу језичке личности (исп. Каџаулов 1987: 158–161). У случајевима лексикализованих именичких експресива то је процес семантизације прагматичких и мотивационих садржаја комуникације.

7.3. Тако се са становишта теорије језичке личности преко лексичког значења експресива на дијахроном плану могу пратити динамични процеси усвајања и чувања одређеног фоновог и граматичког знања код корисника српског језика. Ови процеси на синхроном плану и на плану свакодневне употребе експресива реализују се као способност носилаца српског језика за њихову правилну и креативну употребу.

8. Наше досадашње истраживање експресивне лексике у српском језику показало је да реализацију примарних семантичких и прагматичких садржаја експресивних јединица и на плану продукције и на плану интерпретације не одражавају формална, морфолошко-синтаксичка — граматичка правила њихове употребе, него комплекснија правила говорно-мисаоне делатности, која се одражавају у

структуре њиховог лексичког значења. Ова правила чувају се у знању — когницији корисника српског језика, његове језичке личности (исп. Филмор 1988: 52–62 и Каџаулов 1987: 52–54; 90–94). То знање се стиче у вишим фазама усвајања језика када се језичка компетенција (знање језичког система) допуњава комуникационом компетенцијом (фоновим знањем) и способношћу креативне употребе језика. У вези са употребом експресива у питању је уобичајена (свакодневна) употреба језика, која је, што је нарочито битно за функционисање експресива, „увијек стваралачка, неспутана... повезана и у складу са ситуацијама... Према томе, у нормалном говору говорник не понавља само оно што је чуо, него производи нове језичне облике — често нове у његовом искуству или чак у повијести језика... али ипак у складу са ситуацијама; као одговарајући препознају је остали судионици у разговору који би можда реагирали на сличне начине“ (Чомски 1990: 5). Препознавање типа ситуације и знање о елементима комуникације (пресупозиција — фоново знање) регулише правилну употребу и интерпретацију експресивне лексике, као најрепрезентативнијих примера слободне и креативне употребе језика. То знање функционише по принципу мреже у виду когнитивних модела (фрејмова) (исп. Филмор 1989: 54, 57, 61–62). Јединице знања не морају имати експоненте у формалној реализацији исказа нити се морају одразити у граматичком статусу експресива. Оне су закодиране у знању носилаца српског језика — његове језичке личности и преко међујезика мисли реализују се као његова језичка способност вишег (мотивационо-прагматичког) нивоа (исп. Каџаулов 1987: 93–94). Зато су семантичко-прагматичке карактеристике експресивне лексике примарне и као такве могу се представити у лексикографском и лексиколошком, а не граматичком приступу.

III. ГЛАГОЛСКИ ЕКСПРЕСИВИ

ТИПОВИ ЕКСПРЕСИВНИХ ГЛАГОЛА И СТРУКТУРА ЊИХОВОГ ЗНАЧЕЊА*

0. У овом делу књиге биће представљени глаголски експресиви у српском језику. Имајући у виду чињеницу да смо опште карактеристике лексичког значења експресивне лексике и когнитивно-мотивациону заснованост њихове конотативне семантике представили у уводном поглављу монографије, у овом делу указаћемо на још неке опште карактеристике лексичке експресије, као и на специфичности глаголске експресивности у односу на друге видове, нпр. именичке експресивности¹.

0.1. О експресивности глаголских јединица у србији до сада је углавном рађено са дијахроног и етимолошког становишта. У најновије време одбрањене су две докторске дисертације које се поред осталог баве и експресивношћу глагола. У питању је докт. дисертација Јасне Влајић-Поповић, објављена као монографија (2002), у којој је представљен развој значења гл. *бийти*, *косити*, *дерати*, *луйати*, *бусати* и *лейетати* и њихове полисемичне структуре. Ауторка је показала да у сложеној мрежи тог развоја назначени гл. управо преко експресивног значења, као најраширенијег вида њихове асоцијативне и сликовите употребе у говорним идиомима српскохрватског језика, представљају кључне чворове пространог семантичког поља 'ударања' у којима се пресецају многа друга семантичка поља. Истраживање Ј. Влајић-Поповић је показало да су експресивна значења ширила не само полисемну структуру наведених глагола него и простор њиховог семантичког поља, и што је још важније да постоји континуитет у начину настајања експресивне лексике и основних принципа њеног функционисања у српском (српскохрватском) језику. Тада континуитет у сferи глаголске експресије на творбеном плану показује и друга поменута докторска дисертација Марте Бјелетић, *Типови експресивних превербалних форманата у српскохрватском језику*, Београд, 2000, у којој је представљен творбени потенцијал превербалних

* В. Ристић 1997.

¹ В. поглавље о именичким експресивима и Ристић 1997в.

префикса типа: *к-, ко-, ку-, ке-, ч-, че-, чо-, ча-, тио-, ти-и-, ти-е-, ба-, бо-, ћа-, ла-, ло-* и њихових варијаната.² За разумевање експресивне лексике и њеног функционисања у савременом језику поменуте дисертације имају значајну улогу, а уз наше истраживање експресивних глагола на синхроном плану савременог српског језика, и уз со-лидан теоријско-методолошки апарат примењен у овој монографији, србијска ће добити заокружен опус о једном значајном сегменту српског језика какав је експресивна лексика.

0.2. Семантика глаголских експресива, као и семантика других лексичких експресива, заснива се на унутрашњој форми речи, њиховој звуковној структури и на емотивно-оценјивачкој модалности. Евидентно је да се код експресивних глагола лексичко-граматичке семе на нивоу архисеме губе или потискују у други план померајући улогу актаната и других граматичких категорија са граматичког плана на конотативни — прагматички план. Тако се функција актаната своди првенствено на актуелизацију једног својства из целокупног садржаја глаголске лексеме. Код глаголских експресива актанти места, правца, циља, средства, начина и сл. или одсуство неког актаната указују на актуелизовано својство које мотивише оцену и емоционално реаговање субјекта говора, као и експресивно деловање на адресата у одређеном говорном чину. Оваквом актуелизацијом значења експресивни глаголи у парадигму са заједничком денотативним архисемом уводе конотативне диференцијалне семе и међусобно успостављају квазисинонимске односе проширујући семантички потенцијал денотативног значења и на плану полисемне структуре и на плану семантичког поља, али остајући у оквирима истог лексикографског типа. Тако нпр. експресивни глаголи са архисемом 'кретање' актуелизују актанте начина (*ко^трља^{ти}*, *бауља^{ти}*, *гамиза^{ти}*), количине (*нафура^{ти} се*, *на^крац^{ти} се*, *накрља^{ти} се*), одсуства циља (*мува^{ти} се*, *мойта^{ти} се*, *лу^{ња^{ти}}*) и употребу императива (*севај*, *бриши*, *губи се*, *носи се*). Глаголи са значењем ударања актуелизују актанте интензитета и начина (*клейт^{ти}*, *о^тали^{ти}*, *крнүт^{ти}*, *макља^{ти}*, *меџа^{ти}*) и актанте средства (*изри^{ти}ти*, *кундачи^{ти}*, *їгендречи^{ти}*). Експресиви са значењем говорења актуелизују актанте мере, количине, интензитета (*мле^{ти}*, *жсва^{ти}*, *сук^{ти}*, *вуновлачари^{ти}*, *урлат^{ти}*), начина (*грок^{ти}ти*, *лаја^{ти}*, *блеја^{ти}*, *кокодака^{ти}*, *гукну^{ти}*), циља, намере (*їеџка^{ти}*, *зуџка^{ти}*, *звоца^{ти}*, *чан^{ти}рат^{ти}*, *тиоциља^{ти}*, *натиоциља^{ти}*), одсуства смисла (*їрабуња^{ти}*, *нат^{ти}рабуња^{ти}*, *лайрда^{ти}*, *лу^{ти}ти*, *лу^те^{ти}ти*, *бубну^{ти}*,

² Обе поменуте ауторке објавиле су више радова из назначених области (в. литература).

звекнући) и престанка говорења (*завезати*, *умукнући*), а експресиви са значењем уважавања актуелизују употребу негираних облика (*не шљивити*, *не шишати*, *не бреновати* (некога)).

0.3. Опште карактеристике лексичких експресива биће допуњене детаљнијим опсервацијама о функционисању прагматичких компонената у њиховом лексичком значењу, до којих се дошло истраживањем на богатом корпусу³ и проширивањем теоријског оквира у домену семантике. Ту се пре свега мисли на примену теорије интегралног описа језика, представљену у радовима Ј. Апресјана и на теорију универзлне (дубинске) семантике, представљену у радовима А. Вјежбицке.⁴

0.4. Теорија интегралног описа језика биће примењена само у вези са идејом системске лексикографије и појмом лексикографског типа. Под лексикографским типом, у складу са поставкама Ј. Апресјана, подразумевамо групу глаголских лексема које се одликују редом сличних карактеристика и које подлежу истим граматичким, семантичким, прагматичким и комуникативним правилима употребе. Опште карактеристике лексикографског типа у сфери експресије условљене су примарно специфичношћу концептуалног сегментирања наивне слике света⁵ у језику, а секундарно и специфичношћу формалног сегментирања језика (евидентног у морфологији, творби и синтакси) (исп. Апресјан 2 1995: 389–407).

Тако се напр. парови глагола: *хвалити* — *хвалисати се*, *слушати* — *ћрислушкавати* и њихове парадигме налазе у опозицији 'неутрално — негативно маркирано' и формирају два различита лексикографска типа пре свега по основним принципима наивно-језичке етике о добром/позитивном и лошем/негативном. На основу тих принципа други чланови пара: *хвалисати се* и *ћрислушкавати* формирају исти лексикографски тип глагола са негативним садржајем чији се смисао може исказати семантичким метајезиком, и то за парадигму гл. *хвалисати се*: 'Лоше је истицати ускогруде захтеве и потребе, преувеличавати своје вредности и сл.', а за парадигму гл. *ћрислушкавати*: 'Лоше

³ Основни корпус узет је из Речника САНУ, а допуњен је другим изворима који су наведени у литератури.

⁴ В. Апресјан 1, 2 1995. и Вјежбицка 1996. Наведене теорије имају опште заједничке принципе иако припадају различитим школама, московској и пољској семантичкој школи.

⁵ У сваком природном језику одражава се одређени начин доживљавања света заједнички за све носиоце тог језика. У начину промишљања света остварује се колективна филозофија специфична за сваки језик. Она се назива наивном, зато што се слика света сачувана у језику разликује од научне слике света (Апресјан 2 1995: 629–630).

је мешати се у частан живот других људи, унижавати достојанство других људи и сл.’.

Други важан принцип системске лексикографије и универзалне семантике у вези са употребом семантичких примитива у представљању значења само је делимично примењен и то у одређивању значења издвојених типова глаголских експресива.

1.0. У главном делу овог поглавља биће разматране опште карактеристике лексикографских типова глаголских експресива. На основу корпуса издвојени су глаголи са следећим значењима:

1) ’задовољити/задовољавати потребе за храном и пићем — јести, пити’: *једерати, наједерати се, ћреждеравати се, наједрокати се, локмашати, њутати, кусати, накусати се, клойати, наклойати се, најуцати се; наједркљати се, наједрљати се, насукати се, наасвирати се, наисати се, најпрескати се, локати, налокати се, наролјати се, наљушијати се, накресати се, накријати се, нашиквати се, налијати се, лийати, налијати се, нализати се, наљољати се, наљоскати се;*

2) ’задовољити/задовољавати потребе за сном — спавати’: *чмавати, цоњати, нацоњати се; йајкити, најајкити се, йайтити, најайтити се, нанати, нанити;*

3) ’задовољити/задовољавати љубавне и сексуалне потребе — волети (се), водити љубав’: *љубакати (се), наљубакати се, љубаџати (се), диркати (се), ватрати (се), штуцати (се), шевити (се) ;*

4) ’перципирати чулом вида — (у)гледати, посматрати’: *једракати, уједракати, звирнути, бечити се, избечити се, исколачити се;*

5) ’(на)правити гримасу (устима) — (на)смејати се’: *кезити се, накезити се, кревельити се, накревельити се, клиберити се, церити се, нацерити се; смешити се, насмешити се, смешкати се, смејућити се, насмејуљити се;*

6) ’ставити/стављати на себе одећу, украсе, шминку — обући се/облачити се, дотерати се/дотеривати се, удесити се/удешавати се’: *тицанити се, најтицанити се, утицанити се, ћирлићати се, најирлићати се, намодити се; најакарити, најронити се; налиџати се, цицати се, нацицати се, нациџикати се, најтраџкати се, наћајати се, најроџкати се, најљескати се, маџкати се, намаџутати се, намачкарати се, најмаџкарити се;*

7) ’ићи, кретати се’: *којирљати се, докојирљати се, бауљати, гамизати, догамизати, климати, климатати се; клатити се, наклатити се, наклатарапати се, млатити се, млатарарапати се, муваћи се,*

мотати се, луњати, одлуњати, налуњати се, смущати се, глуварити, за-мајавати се, акати се, потуцати се; брисати, севати, фурати, исфурати, отфурати; умувати се, уфурати се, уфуравати се, накрцати се, накркљати се, накрљати се, нафукљати се;

8) 'ударити/ударати (некога)': *млатићи*, *клейићи*, *ојалићи*, *крнүћи*, *жвајзнући*, *макљаћи*, *намакљаћи*, *меџаћи*, *намеџаћи*, *намеџкаћи*, *мерићи*, *рићаћи*, *изрићаћи*, *кундачићи*;

9) 'лоше обавити/обављати неки посао, лоше (у)радити (не-што)': *скарабуцићи*, *мандрљаћи*, *смандрљаћи*; *нашкрабаћи*, *глуматићи*, *намазаћи*, *нашврљаћи*;

10) 'рећи/говорити, престати говорити': *грокћаћи*, *гукаћи*, *гукнући*, *лајаћи*, *налајаћи (се)*, *олајаваћи*, *блејаћи*, *кокодакаћи*, *квоцаћи*, *кљуцаћи*; *тарбујаћи*, *натарбујаћи (се)*, *лайрдаћи*, *луйтаћи*, *налуйаћи се*, *луйећаћи*, *налуйећаћи (се)*, *луйнићи*, *бубнући*, *звекнући*, *извалићи*; *вуновлачарићи*, *сукаћи*, *ћеретаћи*, *наћеретаћи (се)*, *млетећи*, *шибиџарићи*, *жвакаћи*, *прежжвакаваћи*, *найрдаћи*; *урлаћи*; *тароκаћи*, *натароκаћи (се)*, *тароциљаћи*, *натароциљаћи (се)*, *чанирлаћи*, *тареџијаћи*, *натареџијаћи*, *зуцкаћи*, *зунући*, *звоцаћи*; *завезаћи*, *умукнући*;

11) '(до)знати, схватити/схватати': *накљувићи*, *тарокљувићи*, *наћукаћи*, *начући*, *нањушићи*, *кайираћи*, *укајираћи*, *кайнући*;

12) 'створити, донети/доносити на свет дете — родити/рађати, носити дете — затруднети': *найравићи*, *начинићи*, *натисаћи*; *накочићи*, *окоћићи*; *натујићи*;

13) 'престати бити жив — умрети; учинити да неко престане бити жив — убити (се)': *меџукнући*, *мандркнући*, *крейтаћи*, *ирћи*, *ошегнући се*; *укокаћи (се)*;

14) '(у)чинити некоме нешто лоше, довести/доводити некога/себе у неприлику': *докусурићи*, *насанкаћи (се)*, *склейтаћи*, *ноктираћи*, *насамарийи (се)*, *насамариваћи*, *насадићи*, *наместићи*, *намагарчићи (се)*, *зезаћи*, *зезнући (се)*, *ћоркираћи*;

15) 'говорити/рећи неистину — (с)лагати': *фарбаћи*, *нафарбаћи*, *найаковаћи*, *ленићи*, *налейићи*, *насајунаћи*, *насајунићи*, *натарварићи*, *натаресићи*;

16) 'навести/наводити некога на нешто лоше, наговорити некога на нешто': *таруцкаћи*, *натаруцкаћи*, *тарумтаћи*, *натарумтаћи*, *тарујдаћи*, *натарујдаћи*;

17) 'присвојити/присвајати түђу имовину — (у)красти; стећи/стицати на лак, непоштен начин': *гребаћи се*, *огребаћи се*, *мазнући*, *мајсњаваћи*, *марнући*, *макнући*, *заврнући*, *нафаћираћи се*, *ћарићи*, *ућарићи*, *наћарићи се*, *тароикожићи се*, *намлатићи (се)* (новца);

18) '(у)чинити нешто лоше, нечасно': *смрадићи*, *смудићи*, *мутићи*, *смутићи*;

19) 'узимати (некога) у обзир, придавати значај (некоме) — уважавати (некога)' (обично негирано): *шљивићи*, *шишаћи*, *бреновати*;

20) 'показати/показивати се важним, истаћи се/истицати се, наметати се': *кочојерићи се*, *накочојерићи се*, *наорозићи се*, *найећи се*, *нацртаћи се*, *гузити се*, *нагузити се*, *нацогерићи се*, *тартићи се*, *найтрити се*, *натирћивати се*;

21) 'бити, наћи се/налазити се у каквом емоционалном стању, расположењу': *ћалићи се*, *найалићи се*, *зателебати се*, *раздушевити се*, *драмити*, *бретешти*, *урозати се*, *оладити*, *бишандрцаћи*, *шизићи*, *бишизићи*, *шизнући*, *бролућати*, *кулирати*;

22) 'бити у лошем стању, довести у лоше стање': *кубурићи*, *извисити*, *чабрирати*, *зглајзати*, *рикнући*, *рикавати*, *ћући*, *декинтирати*, *усосићи (се)*, *насесити*, *долијати*, *навући се*, *кризирати*.

1.1. Примери показују да се лексичко значење глаголских експресива реализује у оквиру категоријалних граматичких значења радње и стања (осећања, расположења), која се, како показују наведене општа значења, ограничавају на носиоце из сфере 'човек, лице (особа)'. Афективност (емоционална обојеност и повишена тоналност) исказана глаголским експресивима стимулисана је само појавама у вези са човеком, тако да је лексичко значење експресивних глагола и у денотативном делу (а не само конотативном) антропоцентрички концептирано. Као предмет субјективне оцене и емоционалне реакције јављају се радње и стања везане за свакодневни живот человека: задовољавање физиолошких потреба, перципирање, реаговање, кретање, ударање, говорење, уопште понашање (став, држање), понашање, поступање према другим људима, стања, расположења, осећања, па чак и табуиране радње у вези са рађањем и умирањем. Иако списак јединица наведених лексикографских типова није коначан, највећу продуктивност показују парадигме са значењем говорења, кретања, ударања, задовољавања потреба за храном и пићем и понашања према другима. Број јединица издвојених типова експресивних глагола и учесталост њихове употребе у разговорним идиомима српског језика могу се узимати као релевантни параметри за одређивање особености језичке личности носилаца српског језика и мотивационо-психичке заснованости норме понашања у свакодневној комуникацији, која је таква да толерише подсмешљив, подругљив и уопште груб тон опхођења у мањим социјалним групама (в. т. 4.1.2.3).

2.0. На основу тумачења семантике глаголских експресива, основане на конотацији, могуће је реконструисати многе елементе је-

зичке слике човека и начина њене концептуализације код носилаца српског језика. Зато је за семантику експресивних глагола веома битна општа схема наивне слике човека, која се, по Ј. Апресјану може представити следећим карактеристикама: човек мисли у складу са језичком сликом света свог материјег језика; испуњава физичке, интелектуалне и говорне функције; својствена су му одређена стања, доживљаји, знања, мишљења, емоције и др.; на одређен начин реагује на спољашња и унутрашња деловања (в. Апресјан 2 1995: 349–359). И језичка слика човека и начин њене концептуализације, како показује семантика глаголских експресива, делом су универзални, а делом национално специфични. Денотативне компоненте значења глаголских експресива у српском језику одражавају следеће сегменте опште (универзалне) схеме наивне слике човека: физичке радње: облачење, удешавање, кретање, ударање, обављање неке делатности (експресиви 6, 7, 8. и 9. парадигме), интелектуалне радње: поимање, схватање (експр. 11. парад.), перцептивне (4. парадигма) и говорне (експр. 10. парад.); одређена стања (експр. 22. парад.), потребе: за храном, пићем, сексом (експр. 1, 2, и 3. парад.), емоције (експр. 21. парад.), поступке (понашања): лоше чињење, лагање, наговарање некога на нешто лоше, крађа, незаконито присвајање, нечасно понашање, неуважавање, хвалисање (експр. од 14. до 20. парад.) и реаговање на спољашња и унутрашња деловања (експр. 5. парад.).

2.1. Свака од наведених карактеристика има свој систем који се локализује у одређеном органу, а функционисање сваког од система и његова локализованост може се представити одређеним семантичким примитивом⁶. У конотативном значењу глаголских експресива одражавају се неки видови човекове снаге и способности којима он управља одређеним системима. Тако нпр. као подстицај за систем активног деловања човека јављају се његове жеље које он реализује помоћу снаге воље, или их спречава помоћу деловања свести. Жеље могу бити разумне и моралне или неразумне и неморалне, а воља може бити добра и зла. Објективна и субјективна оцена деловања човека, односно оцена његове жеље и воље, исказана глаголским експресивима, заснована је, управо, на етичким принципима о 'моралном/неморалном (дозвољеном/недозвољеном)', односно о 'добром/злом (лошем)', који, како је већ истакнуто, примарно одређују лексикографски тип експресивних глагола (в. т. 0.4).

⁶ Најпотпунији списак семантичких примитива који одражавају слику човека дала је А. Вјежбицка. То су универзални семантички примитиви (в. Апресјан 2 1995: 355–356).

3.0. У употреби глаголских експресива за именовање актуелног деловања човека оцена се јавља као основа за емоционално реаговање и експресивно деловање субјекта именовања (за његов субјективни став), што се на плану њихове семантике реализује у конотативним компонентама и у сложеном повезивању њихових прагматичких садржаја⁷.

3.1. Издавање актуелизованог секундарног својства радње и стања, који се именују глаголском лексемом, заснива се на семантичким асоцијацијама. Оне су исте за све припаднике једне језичке заједнице, што актуелизована својства чини стабилним. Тако се ова секундарна својства разликују од других небитних својстава исте реализације по томе што су издвојена у сазнању говорника једног језика и што се устаљено (много пута) понављају у разним деловима језичког система организујући когнитивно-прагматички план лексичког значења експресива, односно њихово конотативно значење⁸ (исп. Апресјан 2 1995: 160–161).

4.0. Прагматичко-мотивациона заснованост употребе глаголских експресива реализује се као субјективни однос говорника према стварности и према адресату.

4.1.0. Са становишта говорника (субјекта именовања) стварност се може оцењивати са различитих аспекта, а у семантици глаголских експресива реализују се ови видови оцене: општа оцена, оцена по параметру квантитета (интензитета, мере, количине) и оцена по параметру одобравања/неодобравања.

4.1.1. Општа оцена условљена је денотативним компонентама више лексикографских типова експресивних глагола са заједничким смислом 'понашања, поступака' (в. парадигме од 14. до 21). Она се заснива на етичкој оцени о 'добром, моралном/лошем, неморалном', а реализује се углавном као негативан став говорника према ономе што се именује глаголском јединицом. Чак и глаголи са позитивним денотативним компонентама, типа: *шљивийи, шишайи и бреновайи*

⁷ У интегралном опису лексичких јединица прагматичка зона подељена је на више подзона, зависно од типа прагматичке информације: 1) прагматичко-стилски квалификатори, 2) прагматичке компоненте лексеме, 3) нетривијалне илокутивне функције лексеме, 4) статус говорника ислушаоца и 5) конотације, културни и асоцијативни свет лексеме (в. Апресјан 2 1995: 145).

⁸ Битне карактеристике конотације су: променљивост, непредвидљивост и стабилност. Секундарне компоненте конотативне семантике у лексичком систему једног језика стабилизују многи језички и изванјезички фактори: заснованост на унутрашњој форми речи (асоцијативност, сликовитост), иста или слична искуства о именованом објекту и заснованост на традицији литературног живота лексеме и њене употребе у текстовима познатих писаца, постојањем лексеме у историјском, политичком, религиозном и психолошком контексту (в. Апресјан 2 1995: 169–173).

(парад. 19) употребљавају се у негираном облику. Иако глаголски експресиви наведених лексикографских типова именују садржаје који се објективно оцењују као лоши, неморални, они, за разлику од именничких експресива сличног садржаја, исказују нижи степен негативне експресивности (снижена и повишени тоналност) и припадају углавном жаргонској лексици. Због овакве своје тоналности, често и еуфемистички интониране, глаголски експресиви се употребљавају као стилска средства за подсмевање, ругање и пошалицу, чиме се у говорним идиомима фамилијаризује комуникација између припадника мањих социјалних и професионалним група, а у писаним жанровима реализују хумористични ефекти.

4.1.2. Субјективни став заснован на параметру количине/интензитета карактеристичан је за многе експресиве већине лексикографских типова. Тако сви експресиви прве парадигме са значењем задовољавања потреба за јелом и пићем своју експресивну функцију заснивају на овом параметру. Параметар мере, интензитета, количине условљава субјективну оцену и код многих експресива других лексикографских типова (од 2. до 13. парадигме), нпр.: *џоњајти*, *наџоњајти се*, *најајкијти се*, *наљубакати* се, *љубацкатаји* се, *диркајти* се, *вирнути*, *звирнути*, *смешијти* се, *смешикатаји* се, *смејуљијти* се, *најронити* се, *нациџати* се, *најтрацкатаји* се, *наћојајти* се, *намаџујајти* се, *намакљајти*, *намеџајти*, *намецкатаји*, *накљувити*, *наћукајти*, *начути*, *кайнути*, *најнесати*, *накојијти*, а нарочито је присутан у значењу глагола кретања (7. парадигма): *климатијати* се, *наклатијти* се, *наклатаријти* се, *налуњајти* се, *глуваријти*, *замајавати* се, *акати* се, *накрцајти* се, *нафурајти* се, *накркљајти* се, *накрљајти* се, *нафукљајти* се, као и глагола говорења (10. парадигма): *налајајти* се, *најтрабуњајти* се, *налујати* се, *налујејтајти* се, *вуновлачаријти*, *сукати*, *наћеретајти* се, *млејти*, *шибиџаријти*, *жсвакати*, *урлати*, *најторокатајти* се, *најтоциљајти* се, *зуцкатаји* и др.

4.1.2.1. Експресивним глаголским лексемама са параметром мере (интензитета), количине, исказује се и субјективни став одобравања/неодобравања, условљен не само овим параметром, него и денотативним значењем глагола. Тако свака субјективна оцена у смислу прекомерног или недовољног узимања хране и пића изазива реакцију неодобравања. Мањи број глаголских експресива са субјективном оценом 'довољности' и деминутивности исказује став одобравања. То су експресиви са хипокористичним значењем типа: *најајкијти* се, *најайти* се (2. парад.), *љубакати* се, *љубацкатаји* се, *диркајти* се (3. парад.), *смешијти* се, *смешикатаји* се, *смејуљијти* се (5. парад.), *најућијти* (12. парад.), који се употребљавају као стилска средства за исказивање нежности, симпатије или ласкања у фамилијарној, интимној комуникацији.

4.1.2.2. Свако субјективно оцењивање количине, мере имплицира градуелност на скали за чију се полазну основу узима норма (ординарни ниво) као централни члан. Друга основна позиција на скали је нулта. Експресивност субјективне оцене квантитета остварује се у зони из над ординарне и у зони испод ординарне позиције на скали (исп. Турански 1990: 19–31). Глаголске лексеме којима се исказује оцена о прекомерности актуелизованог својства припадају интензификаторима (експресиви повишене и високе тоналности, в. т. 4.1.2), а они којима се исказују оцена о недовољности припадају деинтензификаторима (експресиви снижене тоналности в. т. 4.1.2.1). Иако је интензифицирујућа зона неограничена, јер се карактерише богатом градуелношћу и могућношћу избора језичких репрезената, у сегменту глаголске експресије она се реализује само у смислу опште прекомерности 'у већој количини/мери него што је уобичајено, нормално'. Експресивна тоналност и емоционална обложеност код ових глагола у квазисинонимијским редовима нијансира се и актантима или њиховим карактеристикама (актантни начина, објекта, средства, инструмента, места), као и карактеристичним творбеним средствима (експресивном афиксацијом, метафоричном и метонимијском семантичком деривацијом и ономатопејским гласовним склопом) (в. пр. лексикографских типова од 1. до 13). Тако нпр. код глагола са денотативним значењем ударања, батинања чланови квазисинонимијског реда субјективни став неодобравања и експресивни ефекат (тоналност) нијансирају актуелизацијом различитих глаголских актаната: начина вршења радње (*млатићи*, *макљати*, *меџати*, *мерићи*, *йљеснући*, *крнући*, *клетићи*, *ојалићи*, *жвајзнући*) и средства (*ритати*, *изрићати*, *кундачити*, *ћесничати*), при чему већина глагола, како показују и наведени примери, експресивни ефекат остварује и ономатопејским подражавањем ударања: *йљеснући*, *крнући*, *жвајзнући*, као и метафоричном деривацијом: *млатићи*, *мерићи*, *ојалићи*. Градирање у деинтензифицирајућој зони иначе је знатно сиромашније, јер је ограничено двема позицијама: горњом — ординарном и доњом — нултом позицијом, тако да су и глаголске лексеме као репрезенти ове зоне малобројне, а њихова експресивност одликује се сниженим тоналитетом (што показују и наши примери у т. 4.1.2.1).

4.1.2.3. Функционисање скале интензивности у употреби глаголских експресива заснива се на општеприхваћеним стереотипима од стране говорника српског језика, док је распоређивање актуелизованог својства на скали субјективно. Говорник је слободан у избору садржаја за оцењивање, али није слободан у избору кода, јер, по језичким правилима, то морају да буду средства која у језику чине систем и репрезенте категорије интензивности. У нашем случају то мо-

ра да буде адекватан експресивни глагол у смислу зоне на скали и у смислу одобравања/неодобравања. На основу избора глагола могу се одредити многе специфичности језичке личности српског језика у сferи експресије: каква је личност са становишта норме говорног понашања, какав је њен говорнички темперамент и колико је развијена језичка личност. Развијеност језичке личности једног језика, поред осталог, може се процењивати и на основу нијансирања тоналности исказа на скали (исп. Турански 1990: 36–37), као и на основу бројности (продуктивности) лексичких репрезената градуелности.

4.1.3.1. Субјективна оцена заснована на параметру одобравања/неодобравања карактеристична је за глаголе са значењем радње (експр. од 4. до 9. парад.), говорења (експр. 10. парад.), схватања (експр. 11. парад.), рађања (експр. 12. парад.), умирања (експр. 13. пар.), расположења (осећања) (експр. 21. парад.) и стања (експр. 22. парад.). Већина глагола наведених лексикографских типова исказује негативни емоционални однос заснован на неодобравању и одликује се повишеним и високим степеном експресивне тоналности. Негативни садржаји условљавају субјективне оцене у различитом смислу: у смислу прекомерности и непримерености актуелизованог садржаја (*тицанићи се, тирлићи се, намодићи се, налиџакићи се, цицацићи се, маџакићи се, млатићи се, мотићи се, луњаћи, смуџаћи се, глуварићи, замајаваћи се, йошуџаћи се, фураћи, исфураћи, умувачићи се, трабуњаћи, лућаћи, лућићи, бубнући, звекнући, извалићи, шибиџарићи, јсвакаћи, најрдакићи, тиророкатићи, топчиљаћи, чантираћи, прокљувићи, нањушићи, талићи се, најталићи се, зателебаћи се, драмитићи, трећеткићи се, урозаћи се, тролућаћи и др.; в. и пр. у т. 4.1.2), као и у смислу нарочитог начина реализација актуелизованог садржаја (*ждракаћи, звирнући, избечићи се, исколачићи се, кезићи се, кревељићи се, клиберићи се, церићи се, најакарићи, најронићаћи се, котирљаћи се, бауљаћи, гамизаћи, климаћи, клаћићи се, скарабуцићи, смандрљаћи, нашкрабаћи, нашврљаћи, ћецкаћи, зуцкаћи, звоџаћи, Јошандрџаћи, шизићи и др.*).*

4.1.3.2. Чак и табуирани садржаји везани за умирање и рађање, који по норми говорног понашања захтевају неутралан или узвишен (патетичан) тон, пејоризују се у експресивном изражавању именовањем погрдним непримереним глаголима (*меџукнући, мандркнући, ошегнући се, крејаћи, црћи, за умирање; најравићи, начинићи и најтесаћи, накоћићи, окоћићи, за рађање*). То су глаголи који примарно означавају садржаје из сфере животиња и ствари, предмета, а њихова секундарна употреба за наведене садржаје из сфере човека реализује илокутивни ефекат омаловажавања и ниподаштавања.

4.1.3.3. У семантици експресивних глагола стања, расположења негативна оцена, као емоционални став субјекта именовања, мотивисана је факторима неочекиваности и одсуства вольности: *извисити*, *рикнути*, *йући*, *драмити*, *пошандрцати*, *урозати се*, *шизити*, *йролути*. Ако носилац стања није субјекат именовања него друга особа експресиви типа: *кубурити*, *извисити*, *рикнути*, *йући*, *декинтирати*, *насесити*, *навући се* и сл. реализују илокутивне компоненте саосећања и солидарисања.

5.1. Субјективни однос (став) говорника према садржају именованог појма исказан глаголским експресивима подразумева и одређену стратегију према адресату и другим учесницима у комуникацији, која се са становишта теорије говорних чинова идентификује као експресивни илокутивни чин. То је стратегија фамилијарности и солидарности, која карактерише идиоме разговорног језика у мањим социјалним групама, а која подразумева ситуацију хијерархијске (социјалне, статусне, професионалне, узрасне и сл.) надређености говорника или равноправности учесника комуникације. Најнепосреднији вид емотивно-експресивног деловања на адресата остварује се у „ти ситуацији“, у којој се различити начини укључивања саговорника у личну сферу говорника остварују граматичким средствима (друго лице сингулара или плурала, облици императива или еквивалентних конструкција и др.). Тип експресивности (позитивна или негативна експресивност) и тоналности (снижена, повишена и висока тоналност), као и одговарајућа граматичка средства глаголских лексема, указују, поред осталог, и на статус говорника и адресата, на постојање близкости или дистанце међу њима (исп. претходно поглавље и Апресјан 2 1995: 139–140).

5.2. Парадигматска уређеност наведених лексикографских типова глаголских експресива заснована је, како је већ истакнуто, на односу квазисинонимије. Тј. однос карактерише постојање заједничког (општег) денотативног значења за све јединице квазисинонимијског реда, али се оне међусобно разликују по конотацији. Њихове диференцијалне сeme припадају конотативном делу значења. Оне се реализују у оквиру субјективне оцене засноване на стереотипима о ’добром/лошем’, о ординарном степену количине/мере; или се реализују у оквиру унутрашње форме речи: преко актуелизације различитих глаголских актаната и других граматичких категорија, затим преко семантичких асоцијација метафоричне или метонимијске деривације; или пак у оквиру спољашње форме речи: преко афиксалне и ономатопеичне творбе.

IV. ДИЈАХРОНИ АСПЕКТИ ЕКСПРЕСИВНОСТИ

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЕКСПРЕСИВА У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА*

0. У даљем излагању представићемо истраживање експресивне лексике на корпусу одабраних дела Стевана Сремца¹, српског писца реалисте и хумористе, који је живео и стварао у другој половини 19. века. Овакав корпус пружа могућности за праћење неких појава у историјском развоју српског језика у сфери лексичке експресије. У овом поглављу имамо за циљ да представљајем експресивних сегмента српског језика у његовим различитим стадијумима развоја, до-принесемо опису његове историје, која може бити установљена и на серији узастопних синхронијских описа (в. друге одељке овог поглавља и исп. Јакобсон 1966: 288).

1. Имајући у виду опште карактеристике експресивне лексике (експресива), као и карактеристике појединих њихових типова, представљених у другим деловима књиге, у овом делу ограничићемо се на функционално-стилски аспект употребе експресива. При томе, с обзиром на корпус, мислимо на примереност њихове употребе² и то како у дискурсу књижевноуметничког дела (стилски и естетски аспект употребе) тако и у књижевном језику пишевог времена (нормативни аспект употребе).

2. У одабраним и наведеним делима С. Сремца у функцији лексичких експресива јављају се углавном глаголи и именице.

Тако имамо:

* В. Ристић 1997б.

¹ За разматрање проблема који су у сфери нашег интересовања у вези са експресивима одабрали смо два Сремчева дела: хумористично-сатирично дело *Вукадин* и хумористично дело *Ивкова слава* (скраћено у даљем тексту В и ИС), руководећи се пре свега жанровским одређењем тих дела и разуђеношћу језичког простора обухваћеног у наведеним делима.

² Под примереношћу употребе експресивних јединица подразумевамо њихову употребу у различитим језичким поткодовима засновану на таквом принципу да се задовоље правила трансформације оптималног, експлицитног језгра заједничког језичког кода у смислу количине актуелизоване информације, и са становишта продукције и са становишта перцепције говора. Ово је и најопштији принцип функционисања језичких поткодова унутар једног језичког кода представљен код Јакобсона 1966: 187.

I. глаголске експресиве, са значењем:

- а) понашања, поступака: *мангуйрати* се, *цифрати* се, *найсити* се, *награвати* (некога) 'преварити', *гулити* и *дерати* (некога) 'узимати, отимати од некога нешто', *загрдити* (с нечим) 'упропастити', *одвалити* 'слагати' и 'изборити се за какво место', *млатити* се 'бавити се нечим неважним', *нагрувати* (пара);
- б) говорења, оглашавања: *кмекнутити*, *зивкатити*, *џакатити*, *заџакатити*, *закератити*, *гукнутити*;
- в) ударања: *звринутити*, *кљуцнутити*, *клейити*, *бубатити*;
- г) узимања хране и пића: *гуцнутити*, *ждератити*;
- д) стања: *одрийтити* 'постати неизгледан', *награисатити*;
- ђ) кретања, мимике и сл.: *штукнутити* 'побећи', *вући* се (у имп.) *йљуцкатити*, *бекељити* се;

II. именичке експресиве:

1. за именовање особа:

- а) по моралним и психичким особинама: *гуланфер*, *дрибац*, *несрећа*, *несрећник* и *несрећник* (све три у значењу 'обешењак'), *обешењак*, *јолдаш* 'друг, другар, сапутник', *ашик*, *лола*, *мангуј*, *ешек* 'магарац' и фиг. 'враголаст човек', *магарац*, *куче*, *јагурида* 'тврдица' (уместо правилнијег: *јагорида*), *кајишар*, *изјелица*, *зулумћар*, *грмаль*, *ајдук*, *издајица*, *тиранин*, *бадавација*, *челебија* 'јунак', *ловција*, *бињеција* 'добар, вешт јахач, добар познавалац јахаћих коња', *шалиција*, *тиријаћија* 'страсвен уживалац дувана, кафе и сл.; мераклија', *карађозлија* 'опсенар', *фантизија*, *мераклија*, *мустира*, *истиччутира*, *цимпир*, *којкарин*, *залудњак*, *филаделфија* 'сналажљив, промуђуран човек; стручњак', *будала*, *матадор*, *тангалоз* 'скитница', *росија*, *ћуталица*, *шамничарка*, *незналица*, *шалваруша*;

б) по стању, расположењу, статусу: *веселница*, *кукавац* (сињи), *јађеник*, *сиромашак*, *бедник*, *шуша*, *господчић*, *бескућник*, *гурбет*, *корта* (гурбетска), *багатела*, *зеље*, *боранија*, *елеменит*;

в) по узрасту: *бабац*, *шишарац*;

г) по изгледу: *ситинеж*, *дебелько*, *буцов*;

д) по сродству: *ћаћко*;

2. за именовање ствари: *мученица* (за ракију), *зеље* „безвредне ствари“, *ћубре* „оно што је лоше по квалитету“, *ћелейип*;

3. за именовање радње: *џумбус*, *молјакање*, *адвоцирање*.

3.0. Ограниченост другостепене експресивне номинације на именице и глаголе може се са становишта језика самог писца и његовог уметничког поступка разматрати као стилска или жанровска особеност, којом се одређени садржаји истичу или им се даје доминира-

јућа улога тако што се појачавају експресивним именима. Међутим, са становишта развоја српског језика оваква ограниченост лексичке експресивности у језику пишевог времена може да одражава историјско стање, које се, на основу сличног стања у савременом српском језику, може сматрати битном карактеристиком српског језика у сфери лексичке експресије, по којој се он разликује нпр. од руског језика (исп. Апресјан 1995: 146). Одсуство експресивног изражавања у некој сferи језика може да буде последица и различитих нејезичких фактора, од којих су најзначајнији: културне навике, емоционална уздржаност и дистанца³, као и нижи ниво знања корисника језика о реалијацијама одраженим у одређеној сфери језика. Без обзира на ванјезичке разлоге, чињеница је да српски језик, нарочито његове говорне идиоме, у сферама придевске и прилошке номинације карактерише слабија експресивна тоналност и мања стилска изражажност, што показује и корпус одабраних Сремчевих дела.

3.1. У оба дела употребљена су само два експресивна прилога: *ћошкасто* и *убавачко* и то у примерима: Вукадин је полагао, ишло је дosta *ћошкасто*, али је тек којекако положио (В., 34); Да си идеш, гospодине, ће ти бидне *убавачко!* (ИС, 78). Испољавање емоција преко придевских и прилошких експресива, није карактеристика српског језика (бар што се стандарног идиома тиче), него неких других словенских језика, руског нпр. (исп. Апресјан 1995: 146). У већини случајева оно представља посебан, маскирани начин увођења адресата у личну сферу говорника ради превазилажења дистанце и остваривања непосредније комуникације у ситуацији мање близских односа или неравноправности учесника комуникације. Овакву употребу експресива, која је у српском језику карактеристична за хипокористике и пејоративе, карактерише додатни прагматички садржај и посебна стилска маркираност. Њима се не квалификују појмови који се именују, него се на посредан начин — ласкаво или погрдно — исказује позитиван или негативан емоционални став говорника према адресату (љубав, пажња, нежност, грубост, нетрпељивост, мржња и сл.), што показују и примери употребе прилошких експресива у Сремчевим делима.

4.1. Употреба експресива у Сремчевим делима, у сатирично-хумористичном *Вукадину* и хумористичном делу *Ивкова слава*, антропоцентрички је концептирана и, без обзира на жанровке разлике дела и дијасистемску разуђеност језика, заснована је на стереотипима о

³ Испољавање емоција (вербална и физичка експресивност) карактеристика је словенских језика, па и српског, која се у традиционалној култури носилаца српског језика не сматра никим или нерационалним обликом понашања (за разлику од англо-саксонске културне традиције; исп. Вјежбицка 1991: 50–56).

'добром' и 'лошем' ('позитивном' и 'негативном') везаним за человека, а нјчешће, како показују примери, за његове психичке и моралне особине, за поступке, понашање, стање, статус, као и за друге особине, радње и појаве у вези са свакодневним животом (в. пр. под т. 2).

4.2. Ови стереотипи карактеристични су не само за језик пишчевог времена него и за савремени српски језик. Стереотипи 'позитивног' ређи су као мотивација за емоционално реаговање и експресивно деловање, тако да је број јединица са позитивном експресивношћу и у језику Сремчевих дела, као и у српском језику уопште, много мањи од јединица са негативном експресивношћу⁴. То су углавном експресиви нижег тоналитета, а највише их је из *Ивкове славе*: *гукнући*, *зврџнући*, *кљуцнући*, *гуџнући*, *ћујућкаћи*, *јолдаши*, *челебија*, *ловција*, *бињеција*, *шалчија*, *тиријаћија*, *мераклија*, *ашик*, *мустара*, *господчић*, *дебељко*, *буцов*, *ћаћко*, *караћозлија*, *фантазија*, *филаделфија*, који у хумористичном тексту функционишу као еуфемизми, стилска средства за ублажавање актуелизованих негативних садржаја. Бројније јединице са негативном експресивношћу, чак и када су високе тоналности (kad примарно актуелизују веома негативне садржаје), у хумористично-сатиричном дискурсу Сремчевог *Вукадина* функционишу као експресиви снижене негативне тоналности, јер се употребљавају као стилска средства за преувеличавање и пејоризацију мање негативних садржаја. То су експресиви типа: *гулићи*, *дератићи*, *ждератићи*, *клетићи*, *бубаћи*, *одратићи*, *награисатићи*, *бедник*, *јађеник*, *бескућник*, *гурбет*, *сорта*, *гуланфер*, *дрићац*, *магарац*, *будала*, *незналица*, *несрећник*, *кајшијар*, *изјелица*, *зулумћар*, *тиранин*, *издајица*, *ајдук* и сл. Тако су се ови експресиви по тоналитету приближили негативним експресивима примарно нижег тоналитета, типа: *мангујираћи се*, *цифратићи се*, *млатићи се*, *нагруваћи*, *загрдићи*, *џакатићи*, *закератићи*, *штукнући*, *бекељићи се*, *лола*, *мангуј*, *куче*, *бадаваџија*, *исићућијура*, *веселница*, *кукавац*, *сиромашак*, *багатела*, *зелье*, *боранија*, *бабац*, *шијарац*, *ситнеч* и сл., или се због до-датне стилске маркираности издавају као средства за креативно исказивање одређених стилских и прагматичких садржаја. Померањем тоналитета у употреби експресива писац С. Сремац је појачао њихову стилематичност, чији се уметнички ефекти у књижевном дискурсу вреднују естетским параметрима.

4.3. На плану имитирања разговорног језика сви наведени типови експресива функционишу као средства за постизање непосредности, фамилијаризације, близкости и сл. карактеристика разговорних идио-

⁴ О стереотипима у експресивној лексици и о доминацији негативних експресива на више места је истицано у претходним поглављима књиге.

ма. На функционално-стилском плану књижевноуметничког дискурса лексички експресиви, без обзира на тип и тоналност експресије, функционишу као стилска средства за постизање шаљивог, подсмешљивог, подругљивог, ироничног, самоироничног и сл. тона. Стилски ефекти експресива заснивају се на интензификацији актуелизованог садржаја, што се на скали интензификације реализује у виду степена експресивности. Степен интензитета експресивности — *интенсема*⁵, одређује се у условима примерене употребе експресива, употребе која мора бити у складу са контекстуалном ситуацијом. Померањем степена експресивности, тоналитета, постижу се додатне стилске функције експресива. Умањивање, ублажавање његовог интензитета (деинтензификација) карактеристично је за стилску функцију еуфемизације, а појачавање (интензификација) за стилску функцију пејоративизације. Користећи ове додатне стилске могућности у употреби експресива, писац С. Сремац постиже хумористичне или хумористично-сатиричне ефекте.

5. Да би смо показали контекстуалну — жанровску условљеност употребе експресива представићемо их у примерима употребе по одабраним делима.

Примери глаголских експресива:

у *Вукадину*: Дед, ћато, гуџни мало ове мученице, па виђи у књигу, проучи, па нам кажи (6). Ја да сам писмен, не би ми ни прво /дете/ *кмекнуло* у кући, а толи тринаесто! (13). Вукадин је растао и *ћикао* без икакве препоне и ушао већ у седму годину (21). Требаће да даш дете у школу, да не остане ка' говече... ка' ја и ти што оistarисмо и *одрїисмо* и неписмени оstadtосмо (21). Талијан се само клања и одлази, мајмун на леђима му *йљуџка* и *бекељи* се на свет (38). Прође тек неко па му *зврџне* прстом цигару, а ова одлети бестрага (44). Тако по неколико њих преваре и ови /сельаци/ скачу. Али и ћифтице пазе, кога ће да *нагараве*, отприлике, онако према изгледу сељака (48). Боже, Боже, кад га *клейим* њоме /песницом/, не треба му... ни тај доктор, ни апотека (78). И тек се око Преображене Вукадин опет *наїси* и стаде тражити и то много одлучније свој ајлук (93). Пролази и нека гомилица младића и нешто живо разговара... Обично су *џакали*... закрчујући по пола сокака (93). Кад паде мрак, а ја... *шиљукну* у кућу па право под губер! (100). Не сме професор да те *кљуџне*, одма паднеш па се

⁵ Појам „интенсема“ преузет је од Туранског (1990: 28). Он га одређује као минималну јединицу мере експресивности, која сигнализира померање према горе или према доле по вертикалној скали интензивности од полазне, основне (ординарне) позиције. Ова позиција скалу дели у две зоне: зону интензификације (суперординарни ниво који није лимитиран) и зону деинтензификације (субординарни ниво који је лимитиран нултом позицијом) (Исто: 27–31).

обнезнаниш (103). Дођоше кајишарлуци газда-Милисављеви, па... не могу, брате, да гледам, како *гуле* и *деру* онога јаднога и веселога сељака! (113). Крајеви кршни и сиромашни, па се човек бави о својој неволи, а ко ће да се *млати* и дангуби с травама! (123). У четвртом разреду је *загрдио* и с учењем и с владањем (148). Кад си сиромах, а ти запни па учи! плане професор и викни му: — *Вуци се* на место, ленштино (151). Мене су послали овамо да учим и држави и овом ојађеном народу користим, а не да се *мангуйирам* (154). Па ето ви, ви ми се ту *цифрайте*, а да сте ви мене за нешто замолили, ја не бих имала срце да вам то одбијем (164). Није их *зивкао* нити сваки час *закерао* по штогод (170). Ово још није таква несрећа... него ће бити ако овај, како је поч'о, *одвали* за Шабачког или Смедеревског ђумругџију (174). Па шта си овде *надрљао*? А? Читај. Оди, оди ближе! (180). Ала ће да *нагрува* пара, мислио је Вукадин, док га не дохвати сан (263);

у *Ивковој слави*: Госпоја Кево, молим вас, немојте му више давати слаткиша. Халав је и *ждере* па не зна шта је доста (21). Калчо брате, *одвалио* си; брате, лажеш! (54). Е, јеси л' га чула само, како *одважује*!? Е што по неки људи воле да слажу, то је за чудо! (62). Еј грешни Ивко, јеси ти *награисао*. И како то баш тебе да снађе (119). Ама реко' ли ти да се не *млатиши* кад ја радим, видиш хвала Богу (145). Калча и Смук деле бакшиш Циганима који *џакају*, али не смеју много због председника, а још више због пандура, али чим изађоше из авлије, *зацакаше* страховито и почеше се *бубаћи* и тући (149).

Примери именичких експресива:

у *Вукадину*: Дед, ћато, гуцни мало ове *мученице* (6). О, *гуланферу* један, од тебе зар да крадем!?! (42). О, председниче, куд се загледа, па и прође мој дуђан: куд мислиш боље и јефтиније наћи него код нас ?! — виче Вукадин, заустављајући неког *дрића* у намери, да га увуче у дуђан (52). Куку, шта збори *несрећник*, — вели Џаја. — *Несрећа* једна, не гледаш твој дуђан, но ти је памет све за рђавство!... могла би му мајка бити; *несрећниче*, да би *несрећниче*! (62). 'Ођу да отерам *лолу* и *несрећника*... Мени треба човек раденик! Иха! За момци ми лако, бар тога зеља доста! (92). Има овде доста тога зеља, то јест јефтиних и удобних квартиља! (200). Ја бар ако доби' батине, ја барем и повторава; ама оне /мајка и тетка/, *веселнице*, ни видоше гимназију, ни пофтораваше, па извукоше! (102). До'ће време, па ћеш се љуто кјати и рећи: „*Ex, магарџа* мене, што ја не послуша мога пријатеља... јединог не друкче него родитеља Милисава!“ (110). Какве паре спомињеш, кумим те Богом великијем и данашњијем црнијем даном по мене *кукавца сиња*! А откуд ми паре... кад сам ти, *јађеник*, од такве куће, а намјерио се и служио три године дана *изјелицу* (114). Еј, ку-

кавче, и ја ти нисам боли! — вели Мицко... — Па сад ти, ако ми не помогнеш, куд ћу кукавац! (128). Ти се ништ' не брини! Нећеш се ти више оним *кајишарима* враћати (115). Ако си ти *незналица*, мислиш ваљ'да, да је сав округ такав! (123). Све су то били стари *майадори*, који су *мољакањем* и *адвоцирањем*, а не добрим одговорима, гледали да добију добру белешку (149). Три хиљаде жућака... потрошио је... мој *ћаћко* на ме, на моје... воспитање и изображење (129). Ја зnam, да ти је тешко чекати; извесно си *сиромашак*? — вели му професор (132). Сутра дан дође Вукадин у гимназију на пријамни испит. Полагао је с неким *сийнежом*, међу којима је изгледао као тучак међу кашикама (133). Јесте, бистар је *обешењак*, бистар је к'о ћаво; ужасно ме секира и неће да ме слуша! (142). Онда се тек отац сетио, да је имао *лолу* сина, а *лола* син луду мајку, а обоје небригу домаћина (144). Пази ови господски *мангүти* сви попадали... а онај сељачки син, учи спрам месечине, па добио књигу (145). Ја зnam из Историје... да су гусле Српство очувале, и да се гусала боје само *зулумћари*, *издајице* и *ширјани* (152). Стаде... скупљати око себе све нездовољне *елеменће* и подбати их да једнако праве сметње професорима, а нарочито оном кратковидом *дебељку* (153). Беше иначе... ограничен човек али где се каква ћара и *ћелейира* тиче, ту беше просто „*Филаделфија*“ (166). Васа показа двојицу бирократских *бедника* који су имали те надимке (168). Овде у Биограду не можеш ни корак напријед од овијех *господичића* (185). Ко је поштен, тај је пре мрака код своје куће... а *пангалози* којекакви нека ломе врат (201). *Бабац* пролази кроз кирајџијину собу и има страст да ноћу долази, да покрива кираџију (201). Код госпође Христине је све лепо ишло тога дана. Посете пуно, и то све отмена света... госпођа Начелниковац, Председниковац... прве трговачке жене, а да осталу *боранију* и не спомињем (214). Ама, виде ли га, како се понаша... Најпре, вели, указ па после свадба, место ми од њега то да захтевамо, захтева он од нас!!! Прави *грмаль* и *ајдук* (248). Ја, што кажу... нијесам један *шишарац* па да полетим куд било (238). Молим вас, жене, нек то остане само међу нама. Да не чује само она *росија* тамо преко пута, она Криста из Панчева (282);

у *Ивковој слави*: Домаћин их посужује својим дуваном... трчи из собе у собу, одговара на питања и ословљава *ћућалице* (18). Баш је ту између гостију... Трифун, лиферант, са својом женом и децом, са... једним главатим и буцмастим *буџовом* (18). Увек сам мрзео *бадавације!* (38). Узо ја да бирам /дуван/... ситно, брате, ко бурмут... Па ово је *ћубре*, ситно! (39). Треба да се чуваш... заради нас да се чуваш, *ешеку* ниједан! (49). Ти да ћутиш, *росијо* једна! (49). Смук је... био славна *исиичућура*, јунак на пићу (53). Чувај га /вино/, не износи га

пред сваку *шушу!* (54). За ништо ме, ете, Сике, на овај свет неје тол'ко жал како што ме је, ете, жал за теб! Сике, *шамничарке!* (65). *Челебија* сам, ете... рече Калча... и стаде сукати своје танке а дуге бркове (68). Па, ете, и ловција сам, и *бињеџија* сам, и *шалџија* сам, и *ширијаћија* сам, и *мераклија* сам (70). А и јеси *мустара!* вели му /Калчи/ Курјак (70). Море каква твоја част... *гуланферу* ниједан, и ти ће' па некога да частиш ?!(77). Истрчи тек понека чупава *шалваруша*, па на бунару мије бело лице (81). Ми смо бескућници, једни *гурбети* (93). Несам *цумир*, несам *коцкарин*, *гурбет* несам, господине (117). Стра' ме... много, ће се нађе неки *мангуй* и *залудњак*, па ће ме тури у допис у новине (117). Био је то стари *јолдаш* и *ашик*, о чијим се весељима радо причало и још радије слушало (121). Ишао сам овуда, па чуо неки *цумбус*, па дај, велим, да видим (129). Поскоро овам', куче ниједно... А знаш ли, *јагуридо* дек је данас слава на нашога Курјака?! Не знајеш, је ли, *несрећо* побратимска! (140). Може, каква је *будала*, да се ожени за инат сас неку штумадлу, па бива ли... такву снајку да си добијемо? (146). Такој те искам... спрама теб' ће сам барем чорбација; разбираш ли, чађава гурбетска *корпо* (165). Саг си, викаш, женет, Сика ће ми је домаћица, па што ми веће треба и тај Калча, и то друштво, и тија *багашеле* (168). Море, саг ћу те пољубим... ако дофатим овуј лопату из буџак, *несрећо* пеливанска! *Карађозлијо* никакав! *Фантазијо!* (181).

6.0. Наведени примери из књижевних дела указују на још неке могућности употребе експресива за функционално и стилско нијансирање садржаја.

6.1. Конотативна природа њиховог значења са доминантним емотивно-експресивним компонентама сврстава их у ред језичких јединица са експресивном функцијом, што нас као истраживача, а и са становишта Јакобсонове теорије језичких функција (Јакобсон 1966: 289–295), обавезује да у разматрању функционално-стилског (нормативног, стилског и естетског) аспекта, осим језичких елемената узимамо у обзир и нејезичке елементе. У случају експресивне функције то су елементи који се тичу субјекта говора, његових емоција и намера да делује на реципијенте тако што ће некога/нешто да похвали или покуди. Кад је у питању употреба експресива у књижевном дискурсу, мора се имати у виду и пишчева тенденција изазивања утиска о некој емоцији, била она истинска или симулирана, па се и у овом случају емоционална обојеношт (тоналност) јавља као битна карактеристика стилске маркираности текстова са лексичким експресивима у свом саставу (исп. Јакобсон 1996: 290–292). Тип маркираности, а нарочито

јачина стилских ефеката, поред осталог, зависе и од тога да ли је у питању истинска емоција или симулирана.

6.2. За стилски аспект уметничке употребе експресива нарочито може бити важна симулирана емоција — „одиграна емоција реторичког говора“ („сыграная экспрессия“), када говорник — писац одабирајући одговарајуће експресиве има намеру не да открије своје искрено расположење него пре свега да делује на реципијенте (исп. Винокур 1989: 17). Вештина у остваривању реторичке интенције говорника — писца, може се карактерисати и као његова стилска вештина и креативна употреба експресива⁶. На плану књижевноуметничког поступка С. Сремца, у нашем корпузу, оваква употреба експресива може се оцењивати и са становишта естетских ефеката.

7.0. Остваривање различитих стилских ефеката помоћу експресивних јединица било ког језичког нивоа није примарна карактеристика језика књижевноуметничких текстова него језика свакодневне комуникације — разговорног језика. Управо овакво стилско нијансирање у књижевном стваралаштву може се окарактерисати као уметнички поступак подражавања (имитирања) разговорног језика и ситуације свакодневне комуникације. У случају нашег корпуса то је поступак имитирања разговорног језика самог писца, С. Сремца, и/или одређеног разговорног идиома језика његовог времена, кога је писац слушао од других и кога је морао добро познавати, судећи, поред осталог, и по начину употребе експресивне лексике⁷. Уметнички (естетски) домети оваквог поступка мере се степеном аутентичности разговорних идиома који се имитирају, а високи степен аутентичности чине језик књижевног дела значајним и за синхрону и дијахрону истраживања. Креативност у имитирању разговорних идиома, како показују наведени примери употреба експресива (в. пр. под т. 5), Сремац остварује у двострукој улози: у улози носиоца аутентичног говор-

⁶ На стилске функције лексичких експресива овог типа, које би могле бити предмет посебног истраживања, већ смо указивали на више места у другим деловима књиге.

⁷ Примереност употребе еспресива, чије ћемо неке аспекте разматрати у даљем излагању, евидентна је у наведеним контекстуалним примерима. Примерена употреба експресива, како су показала наша истраживања, подразумева потпуно овладавање не само језичком, него и комуникацијском компетенцијом, што подразумева најчешће изворне кориснике једног језика или високи степен усвојености тог језика, а њихова креативна употреба условљена је и многим нејезичким факторима, а пре свега психичким и интелектуалним особинама говорника, нивоом његовог знања о предмету комуникације. Ниво знања условљава нијансирање садржаја на скали интензивности као субјективног вредновања степена испољености актуелизираног својства (исп. Турански 1990: 13–19; 32–33).

ног идиома, тако што на основу комуникацијске компетенције, слободним и спонтаним одабиром јединица, креира свој говор на фону језичке реалности дела, и у улози уметничког ствараоца који „дозвољава“ својим јунацима да, сопственим избором јединица примерено ситуацији, слободно и спонтано креирају свој говор имитирајући идиоме разговорног језика пишчевог времена, што се на фону књижевно-уметничког дискурса може вредновати и по естетским критеријумима.

7.1. У вези са Сремчевим уметничким поступком имитирања разговорног језика у *Вукадину* и *Ивковој слави* предмет нашег даљег разматрања јесте улога лексичке експресије у остваривању аутентичности имитираног разговорног језика пишчевог времена, односно разговорних идиома урбаних дијалекатски дивергентних средина: западносрбијанске и централне (паланачких и београдске, у *Вукадину*) и јужносрбијанске (нишке, у *Ивковој слави*), и то не само у смислу функционално-стилске и естетске примерености њихове употребе, него и са аспекта њихове нормативне примерености.

7.2. Већина примера, како показује корпус, репрезентују експресивну лексику општег, заједничког идиома, што се, с обзиром на локализацију збивања у делима и на припадност њихових јунака различитим дијалектима срског језика, није могло очекивати. Локалну и идиолекатску обојеношт показују донекле именички експресиви из *Ивкове славе*, што је и разумљиво с обзиром на драматичнија збивања у овом делу. Она су условила чешће дијалоге и цитатност као пишчев уметнички поступак у представљању актера тих драматичних збивања. Тако се на основу мање разумљивости, затворености значења неких експресива у наведеним примерима, а и са становишта компетенције носиљаца савременог српског језика, из општег, препознатљивог фонда могу издвојити експресиви локалне обележености, типа: *пангалози* (В), *ешек*, *челебија*, *бињеција*, *ширијаћија*, *гурбетӣ*, *џимпир*, *јолдаш*, *ашик*, *јагурида*, *карађозлија* (ИС), или примери идиолекатске обележености типа: *најсићи се* (В), *шамничарка*, *шалваруша*, *фанијазија* (ИС). Остали експресиви функционишу по правилима карактеристичним за општи разговорни идиом, што показује разумљивост примера њихове употребе, и то не само са становишта корисника српског језика пишчевог времена, него и са становишта савремених корисника тог језика.⁸ Чак се у наведеном смислу не разликују „цитатни“ експресиви од „пишчевих“ експресива (што показују примери из т. 5).

⁸ О улози стереотипа у функционисању експресивне лексике на плану остваривања веће или мање отворености/затворености па и конспиративности језика истичано је и у другим поглављима књиге.

7.3. Наведене карактеристике лексичких експресива указују и на онај аспект њихове употребе који се најопштије може окарактерисати као нормативни. Овај сложени аспект, чије смо опште параметре у вези са разговорним језиком савременог српског језика утврдили и представили у раду (Ристић: 1997б), јавља се у дискурсу Сремчевих дела на два плана: на плану норме разговорног и на плану норме књижевног језика пишчевог времена. Експресивна лексика која у Сремчевим делима функционише по сличним принципима интракције у „разговорном језику“ његових јунака, без обзира на њихову различиту дијалекатску и идиомску припадност, и у „разговорном језику“ самог писца, указује на постојање заједничких правила, која се испољавају у одабиру лексике и начину њене употребе. Ова уједначеност у употреби лексичких експресива и у неформалним идиомима разговорног језика указује на деловање постојеће норме не само на писани него и на говорни језик пишчевог времена. Тако уједначена употреба лексичких експресива у смислу смањивања експресивне тоналности није условљена само жанровским карактеристикама разматраних дела (в. т. 4.1. и 4.2), него, вероватно, и општеважећом нормом понашања у говору⁹. Њену строгост потврђује и одсуство негативних експресива високог степена тоналности, који би као пејоративи или вулгаризами у имитирани разговорни језик унели непристојност и грубост као нормативно непримерене поступке у говору, иако би такви поступци одговарали неким ситуацијама у разматраним делима.

7.4. И у *Вукадину* и у *Ивковој слави* представљене су конфлктне ситуације у којима неке личности без обзира на статусне, узрасне и сл. односе другим својим поступцима испољавају недостатак такта, толеранције и пристојности, при чему се не преза ни од употребе батина или претње бatinама и других видова „насиља“ (разне врсте подвала, претварања и груби обрачуни у *Вукадину*; бахато понашање припитих гостију у кући газде Ивка, однос према Ромима и женама у *Ивковој слави* и сл.). Такве ситуације праћене су и одређеном експресивном вербализацијом (в. пр. под т. 5), али контексти употребљених експресива не прекорачују границу пристојности захваљујући вештом пишчевом поступку да шаљивим тоном, иронијом или еуфемизацијом смањи тоналност негативне експресивности, али да сачува драматичност ситуације, поред осталог и тако што дозвољава својим јунакима да спонтано и неусиљено говоре о својим афективним стањима. Одсуство вулгаризама, псовки, опсцене лексике и сл. у разговорном

⁹ Та норма, како су показала наша истраживања, била је знатно строжија (в. Ристић: 1997б).

језику личности Сремчевих дела и у крајње непријатним ситуацијама указује на то да је разговор дотеран и књишки. У његовом креирању писац је имао на уму и стандарднојезичку норму свог времена која је наведене категорије санкционисала и то не само у писаном језику (чиме се писац као књижевник морао руководити) него и у престижним идиомима разговорног језика урбаних средина (о чему је писац у поступку њиховог имитирања, опет из нормативних разлога, морао водити рачуна бирајући „дозвољене“ експресиве за говор својих јунака).

8.1. Примереност употребе (функционално-стилски аспект) глаголских и именичних експресива у књижевноуметничком дискурсу Сремчевих дела може се одређивати и са становишта рецепције тог дискурса и његовог декодирања, при чему је, као и при сваком декодирању, веома битна когнитивна заснованост рецепције и препознавање модела ситуације.¹⁰ На синхроном плану, као што смо већ показали (т. 7.1 и 7.2), правилна рецепција лексичких експресива омогућена је примереношћу њихове употребе (бројнија употреба експресивне лексике из општег, заједничког фонда, мањи број покраинизма, локализма и идиолекатизама), што се на плану текста разматраних Сремчевих дела испољава у његовој отворености, разумљивости. На основу тога позиција реципијената као носилаца српског језика пишевог времена може се одредити као позиција унутар језика, што се може узети и као показатељ репрезентативности језика Сремчевих дела за одређено време и за утврђивање заједничких когнитивно-мотивационих карактеристика језичке личности српског језика у сferи експресије. Мањи број експресива покрајинског, дијалекатског, идиолекатског и архаичког карактера функционише на стилском плану било као средства за карактеризацију ликова и амбијента било као средства реторичке експресивности за симулирање одређених емоција, што се у декодирању књижевноуметничког дискурса прима као мање или више успео естетски ефекат.

8.2. Међутим, на дијахроном плану, са историјског становишта као и са становишта феномена језичке личности српског језика, у вези са декодирањем језика Сремчевих одабраних дела у сфери лексичке експресије, може се поставити питање позиције реципијената као носилаца савременог српског језика, тј. да ли они корпус експресивне лексике из Сремчевих дела перципирају као историјски (неактуелни)

¹⁰ Когнитивна и мотивационо-психичка заснованост функционисања лексичких експресива на синхроном плану и на плану савременог језика већ је представљена у другим поглављима књиге.

или као савремени (актуелни). Прецизан одговор на постављено питање могао би се дати тек после исцрпнијег истраживања реакције анкетираног репрезентативног узорка носилаца савременог српског језика на разматране експресиве по формалним, семантичким, садржајним, прагматичким и функционално-стилским параметрима, што за наш аспект истраживања није нарочито битно. Наше досадашње истраживање експресива у савременом српском језику, као и сопствена језичка компетенција, дају нам за право да позицију савременог читаоца Сремчевих дела, бар на основу разумљивости већег броја експресива у њима, такође одредимо као позицију унутар тог језичког система, и то без значајније историјске дистанце. Већина ових експресива функционише у употреби средње генерације носилаца савременог језика и то у њиховом активном вокабулару у сличним дискурсним реализацијама карактеристичним за разговорни језик или за имитирање разговорног језика.

9. Функционисање експресива у књижевноуметничком дискурсу одабраних Сремчевих дела веома је индикативно за праћење континуитета у развоју српског језика на лексичком плану. Тај континуитет се остварује не само преко семантизације знања о свету у оквиру јединице са денотативном семантиком него и у оквиру јединице са конотативном семантиком. Већина лексичких експресива из наведених Сремчевих дела, упркос другостепености своје номинације и индивидуално-субјективне условљености употребе, потврђује се у улози стабилног слоја лексикона српског језика и његове језичке личности. Значај оваквог континуитета је у томе што лексички експресиви као јединице вишег когнитивно-мотивационог нивоа језичке личности у свом прагматичком садржају акумулирају и чувају стереотипе из свакодневног живота изворних носилаца српског језика са свим културним, социјалним, историјским и сл. карактеристикама његове језичке личности. Те карактеристике могу се узимати у обзир не само у дијахроном изучавању српског језика у сфери експресије, него и у типолошким и контрастивним изучавањима српског језика у односу на друге језике.

ПОГРДНИ ЕКСПРЕСИВИ У ЧАСОПИСУ *СКОРОТЕЧА*
1844. ГОД. — ИЗ ИСТОРИЈЕ ЕКСПРЕСИВНЕ ЛЕКСИКЕ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

(социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)

0.1. Тема овог одељка јесте експресивна лексика и феномен експре-
сије у историјској (дијахроној) перспективи. У истраживањима
проблема експресива на синхроном плану показало се да су експреси-
ви јединице комуникације и експоненти експресивног говорног чина
и да, као јединице другостепене номинације, припадају периферији
лексичког система. У вези с тим овај лексички слој је најподложнији
променама, што се испољава и као његова извесна нестабилност. На
синхроном плану та нестабилност манифестије се у функционал-
но-стилској и социолекатској варијантности, као и у сталном ствара-
лачком процесу настајања нових облика и значења и потискивања ста-
рих у пасивни речник носилаца српског језика. Међутим, на плану
лексичког система експресивне јединице одликују се заједничким
структурним и семантичким карактеристикама (нарочитим гласовним
склопом или творбеним моделима, стереотипном семантичком дери-
вацијом, правилном уређеношћу компонената у семној структури се-
меме), као и заједничким функционално-стилским, социолекатским,
нормативним и мотивационо-прагматичким карактеристикама.¹ Ова-
краја системска организованост експресива не испољава се у потпуно-
сти на синхроном плану него у историјској перспективи, па смо зато
истраживање ове проблематике усмерили и на дијахрони план² (кome
је посвећено цело ово поглавље књиге).

0.2. Циљ нам је био да проверавамо нашу полазну и донекле
проверену претпоставку о историјском континуитету у употреби и

* В. Ристић 2000. и 2000а.

¹ В. Ристић 1997в: 225–231.

² Схватајући заначај историјске перспективе у језичким истраживањима, наше
досадашње изучавање експресивне лексике на синхроном плану усмеравали смо тако
да покажемо статику и динамику једног стадијума и да на серији узастопних синхро-
нијских описа представимо део историје српског језика у сфери експресије (в. све
одељке у овом поглављу и исп. Јакобсон 1966: 288).

функционисању експресивних лексичких јединица, упркос досадашњем инсистирању на периферности и нестабилности као битним карактеристикама овог лексичког слоја, које такав континуитет доводе у питање. Стављајући у фокус лингвистичких истраживања и кориснике језика, у складу са најновијим теоријским опредељењима — когнитивне теорије и теорије језичке личности, пратићемо да ли се историјски континуитет остварује и кроз улогу експресивне лексике у одређивању општег језичког типа и аутентичности језичке личности српског језика.³

1.0. За предмет анализе узели смо погрдне речи које смо под насловом „Неке речи за србског љексикографа“ нашли у часопису *Скорићева* из 1844. год.⁴ Овај занимљиви немали списак речи (имена), представљен поднасловом „Оваква имена дају људи један другим кад се грде и руже“, подељен је по параметру ’поля’ на два дела, на имена која се дају „мушкима“ и „женским“. Списак који је потписао извесни Божидар садржи 154 погрдна имена за мушкарце и 51 име за жене.⁵ Речи припадају експресивима негативне оцене, који иначе преовлађују у српском језику без обзира на време, социолект и функционални стил.⁶ Иако у списку нису одређена значења речи, нити су речи дате у контексту, на основу њиховог општег значења негативне оцене својства, као и на основу чињенице да нам је већина речи била позната и без провере у речницима, и наравно, на основу провере у одабраним речницима⁷, ми ћemo све ове експресиве представити према особинама које су предмет негативне оцене, при чему ћemo сачувати дистинкцију имена по ’полу’.

³ Већ смо показали да су лексички експресиви носиоци јединица знања и да припадају когнитивно-мотивационом нивоу језичке личности, што их чини значајним показатељима у одређивању општег језичког типа српског језика.

⁴ Потпуни подаци о часопису дати су у библиографији.

⁵ Речи, као и цео часопис, писане су старом графијом, коју ћemo пренети само у списку примера, а у свим другим случајевима речи ћemo наводити у транскрипцији на савремену ћирилицу, зато што тип писма нема значаја за анализу којом се бавимо.

⁶ Претпостављамо да је однос позитивних и негативних експресива другачији у фамилијарној комуникацији, у комуникацији са драгим особама, децом и кућним љубимцима, у шта смо се делимично и сами уверили на примеру корпуса који се односи на кућне љубимце (в. Ристић 1997в: 230).

⁷ Као контролне изворе узели смо неке историјске речнике и речника савременог језика. У тексту наводимо њихове краће називе и скраћенице, а пуни називи биће дати у библиографији. То су, као што ће се у даљем излагању у основном тексту видети, следећи извори: Речник страних речи (С) и Посрбице (П) — В. Михаиловића, Вуков Речник српског језика (В), Речник САНУ (Р) (урађени томови до слова *H*), односно Матичин речник (М) и Речник жаргона (Ж).

1.2. Параметар 'пola' веома је битан за функционисање експресива у лексичкосемантичким групама. Већ сама чињеница да се овај параметар узима у обзир за основну класификацију експресива и у списку погрдних речи потврђује његову примарну вредност, која се, без обзира на историјски период српског језика, јавља као константа језичке компетенције његове језичке личности у сфери експресије. На дијахроном плану параметар 'пola' може се сматрати једном од карика континуитета. Овде ћемо указати само на неке бројчане показатеље улоге параметар 'пola' у функционисању лексичких експресива.⁸ Тако је, без обзира на историјски период српског језика, број експресива за особе мушких пола, као и типови њихових лексичкосемантичких група, увек већи него за особе женског пола (в. т. 2.1). То су показала и нека наша истраживања на савременом корпузу српског језика на примеру имена која се дају особама по њиховим физичким карактеристикама⁹. Овакав бројчани однос, као и други показатељи улоге параметра 'пola', условљени су социјалним, психичким, културалним и прагматичким факторима, што се може видети и у другим деловима књиге посвећеним разним аспектима функционисања експресивне лексике.

1.3. Списак погрдних речи из часописа *Скороћеца* сравнили смо са речницима који су му блиски на временској и просторној равни, и то са Речником страних речи (С) и Посрбица (П) који, поред осталог, покривају и простор Војводине као и *Скороћеца*, али су по временској обухватности не само његова претходница него и историјски речници, јер захватају период од друге половине 17. до друге половине 19. века., као и са Вуковим Српским речником (В), савремеником разматраног корпуса. Овим испоређивањем хтели смо да утврдимо колико је лексике у сегменту негативне експресије наслеђено из претходног славеносрпског и српскословенског језика, као и то колико је лексика овог типа била распрострањена на синхроној равни српског језика Вуковог периода. Континуитет у развоју експресивне лексике пратили смо до савремених извора, па смо за контролни корпус узели Речник САНУ (Р), односно Матичин речник (М) и Речник жаргона (Ж). При овоме смо имали у виду утврђене чињенице о континуитету данашњег српског књижевног језика, који се и до Вуковог периода остваривао преко народног језика (који је био и пословни језик) и

⁸ Социјални и културални аспекти улоге овог параметра у функционисању експресивне лексике на корпузу погрдних речи из *Скороћеце* разматрани су у другом делу овог одељка.

⁹ В. одељак под насловом Именице типа 'особа + спољашња особина'.

славеносрпског језика који је, као црквени и књижевни језик, настајао посрблјавањем рускословенског језика. Посрблјавање се одвијало увођењем елемената из народних говора и преузимањем српских језичких елемената потискиваних у епохи рускословенског језика (Младеновић 1989: 38–153; 1993: 80; Ивић П. 1991: 237–240). Узимајући у обзир утврђену чињеницу да се ово посрблјавање одвијало неједнако према језичким нивоима, жанровима и стиловима, а да је на лексичком нивоу било функционално-стилски и жанровски условљено (Младеновић: 1993: 80), претпостављамо да је у популарним жанровима писаног језика посрблјавање морало бити интензивније, и да се тај интензитет одражава и у сфери експресивне лексике.

1.4. У најопштијем, формалном сравњивању корпуса из наведених извора занимalo нас је и које су речи из разматраног списка потврђене, а које су изостале у сваком испоређиваном речнику да бисмо, у појединачном и сумарном прегледу, дошли до показатеља о синхроном и дијахроном статусу овог типа експресива. Контролни корпус из наведених речника био нам је неопходан да оквирно одредимо могућа денотативна значења и употребе погрдних имена, који нису одређени у главном корпусу из *Скорогече*. Свесни смо чињенице да се значења обличких истих јединица главног и контролног корпуса могу разликовати не само по конотацији, која је за функционисање експресива примарнија од денотације, него и по социјалним, психичким, културалним и прагматичким компонентама, али се разлике овог типа не тичу нашег истраживања. Такође смо имали у виду извесна ограничења у могућности 'откривања семантичке норме' и утврђивања 'значења и употребе речи' у историјским текстовима, на што је упозорила И. Грицкат (1987: 123). Међутим, на основу досадашњих семантичких истраживања на савременим изворима, као и на основу утврђеног значаја ширег историјско-друштвеног и културног контекста за одређивање семантичких садржаја, појава и законитости, сматрамо да контекстуално засведочене употребе речи у историјским изворима пружају могућност изучавања значења речи и утврђивања 'семантичке норме', при чему се трагање за 'сигурним' показатељима не сме ограничити само на писани извор (текст), него се мора проширити на шири друштвено-историјски и културни контекст одређеног периода. Чак и 'стилске индивидуализације' које релативизују 'семантичку норму', односно правила употребе речи, не морају бити значајан проблем, јер се и оне крећу у границама норме одређеног функционалног стила, а карактеристичне су за све функционалне стилове, па и за разговорни, без обзира на већу или мању раслојеност српског језика у различитим периодима његовог развоја. Мислимо да у том по-

гледу нема разлике између савременог српског језика и његових појединачних раздобља, иако има и другачијих мишљења.¹⁰

2.0. Потврђеност погрдних речи у контролним изворима назначићемо скраћеницама уз примере класификоване у лексичкосемантичке групе, а податке о значењу и употреби експресива у овим изворима навешћемо само уз јединице основног корпуса са нејасним или другачијим значењем.

2.1. Тако ће сви наведени видови испоређивања са подацима релевантним за планирану анализу бити представљени у прегледу погрдних речи (имена) основног корпуса по значењима, тј. по особинама људи које су предмет негативне оцене.

Погрдна имена за мушкарце:

1. који су неморални: *бийанга* (С, В), *вуцыбатина* (В, Р), *горойадникъ* (П, В, Р), *згадъ* (В, Р) (Р: згâđ 'особа која заслужује презир или изазива одвратност, гад'), *лућежъ* (П, В, Р), *мамлазъ* (В, Р, Ж), *мућакъ* (Р), *несрећа* (В, Р), *нићиковъ* (В, Р), *ћасъ* (В, М, Ж), *ћсейто* (М, Ж), *шићене* (М), *џукела* (В, М, Ж), *крме* (Р), *свиня* (В, М), *ћројалица* (В, М), *ћројераница* (М) (М: *ћројеранац* 'онај који је пртеран одакле'; *ћројераница* 'жена пртеранац'), *ћројуа* (П, В, М), *смрадъ* (М), *силеткаръ* (М), *силеткарошъ* (М), *стѣрвина* (В, М, Ж), *мачкодеръ* (Р), *шинћеръ* (В, М, Ж) (М: *шићер* нем. осим основног значења има и значење 'грамзив човек, гуликова, кашар, лихвар'), *хуля* (М), *циганинъ*, *банашишъ*¹¹, *ћрдавацъ* (В, М, Ж) (М: в. *ћрда* 'човек мале или никакве вредности; врло плашљив човек'), *фурда* (М) (М: *фурда* и *фурда* перс. осим правог значења 'утроба заклане животиње' има и пренесено значење 'фукара, одрпанац, пропалица'), *курбеташъ* (Р) (Р: *курбеташ* 'курвар'), *ћивїта* (В, М), *шуга* (М) (М: *шуга* осим основног значења има и пренесено 'рђава особа' и *шугавица* 'шугава женска особа' и 'бедница, неваљалица'), *угурсузъ* (В, М), *хунсутишъ* (С, М) (М: *хунциш*, нем. 'угурсуз'; 'мангуп'), *чанколиз* (П, В, М), *ћогузияшъ* (В, М) (М: *ћогузијаши* погрд. 'чанколиз, улицица, паразит').

¹⁰ Тако нпр. наводи се да су стилске индивидуализације уобичајене данас за књижевне ствараоце, а не за публицисте и писце поучних и сличних текстова, за које су биле управо типичне у славеносрпском језику, као начин изналажења нових изражajних могућности за нове садржаје; исп. Грицкат 1987: 123.

¹¹ О Бањашима, Ромима у Србији који говоре румунски језик и који себе зову Румунима и/или Циганима в. Сикимић 2003: 114–129. Они живе са Румунима у Банату и Власима у североисточној Србији. Тако је и разумљиво да је погрдан назив *бањаш* потврђен у *Скорошечи*, часопису из Војводине, који је својим списком погрдних речи, вероватно, обухватио и лексику Баната и његових говора.

лизия (Р) (Р: *лизија* покр. 'особа која се дуго мацка, лицкало, кицош'; 'улизица, удворица');

2. који су опаки, зли: *врагъ* (Р), *демунъ*, *ћаво* (Р), *душиманъ* (С, В, Р), *злоћа* (В, Р), *кровникъ* (П, В, Р), *кровойія* (В, Р), *оїровъ* (М, Ж), *рђа* (В, М), *сайтанаило*, *сойтонъ*, *убийца* (М);

3. који много лажу: *лажа* (В, Р), *йаралажса* (В, М);

4. који краду: *лойовъ* (С, В, Р), *шайтошъ* (М) (М: *шайтош* 'тат, крадљивац');

5. који су глупи, ограничени: *будакъ* (Р), *будала* (С, В, Р), *буква* (В, Р, Ж), *букванъ* (В, Р, Ж), *блесанъ* (В, Р), *бена* (В, Р), *дуракъ* (Р), *звеканъ* (П, В, Р), *лудовъ* (В, Р, Ж), *лудакъ* (В, Р, Ж), *мула* (Р, Ж), *мућурла* (Р, Ж) (Р: *мућурла* 'велика будала, бена, луда'), *бурдукъ* (Р) (Р: *бурдук* осим основног значења 'зашиљени кочић, клис' има и пренесено значење 'будала, клипан, звекан' и 'мали и дебeo човек'), *логовъ*, *лонговъ* ((Р, Ж) (Р: *логов* мађ. 'коњ у запрези са стране'), *склата* (В, М) (М: *склайта* в. *суклайта* 'будала, звекан');

6. који су лењи: *дембелъ* (В, Р), *дериклуїа* (Р), *мрцина* (В, Р, Ж), *буба* (Р), *мельовъ* (Р) (Р: *мельб* покр. 'дебeo човек, дебелько'; 'лењивац'; 'равњак'), *йуволежъ*;

7. који су неизгледни, неуредни: *чаћа* (В, М), *чергаръ* (М), *жебракъ* (Р) (Р: *жёбрàк* чеш. заст. и покр. 'онај који нема ништа, бедник, просјак'; 'тврдица, циција'), *шкора* (М: *шкорав* 'местимично скупљен, смежуран, набран');

8. који су склони авантурама, скитњи, нестабилни, нестални, превртљиви и сл.: *веїренякъ* (В, Р), *веїрогоня* (В, Р), *виловнякъ* (В, Р), *лола* (В, Р), *секешъ* (В, М) (М: *сёкеш* мађ. 'подругљив надимак старом човеку који се врти око младих девојака'), *лумтovъ* (Р, Ж), *ноћникъ* (М), *обешенякъ* (В, М), *пустайа* (В, М), *скийница* (П, В, М), *шарлатанъ* (М), *ћилкошъ* (Р), *штранговъ* (М) (М: *штрангов* 'обешенјак, окачењак, угурсуз'), *бећаръ* (В, Р), *грабанџијашъ* (В, Р) (Р: *грабанџијаши* 'онај који прође кроз вилењачку школу, ћаволов ученик, маг'; фиг. 'немирни дух, боем, скитница, луталица');

9. који се лако љуте, који су склони кавзи: *золя* (Р), *кавгација* (В, Р), *назлобрзъ* (В, Р), *џандрля*, *заметкавга* (Р), *їецало* (М), *злойамїтило* (В, Р), *йинюгало* (М: *йињугало* 'човек који пињуга, закерало', *йињугати* 'закерати, цмиздрити'), *їрженица* (В, М) (М: *їрженица* 'прзница, свадљивац');

10. који се понашају бахато, грубо, просто: *арамбаша* (В, Р), *грубијашъ* (Р), *дивљакъ* (В, Р, Ж), *џамбасъ* (В, М, Ж), *чикошъ* (В, М) (М: чикош мађ. 'коњушар, коњар'), *орићинъ* (В, Р), *їа(в)оръ* (В, М), *марвин-*

че (В, Р), баканцошъ (Р) (Р: *бàкàнцош мај.* 'неотесан човек, војничина, простачина');

11. који се сналазе по сваку цену, који су агресивно сналажљиви, лукави: *бургяшъ* (В, Р), *лисацъ* (Р), *шмрдало* (М: *шмрдашъ* 'меншати се у све, завиривати свуда, забадати нос у све'), *цимрія* (В, М), *ийшица* (М, Ж);

12. који нису храбри, одлучни: *кукавица* (В, Р), *шврћа* (В, М, Ж) (М: *шврћа* и *шврћо* осим значења 'малишан' има и пеј. заст. значење 'мекушац, слабић'), *млаконя* (В, Р);

13. који су тврдоглави: *мазговъ* (В, Р), *магарацъ* (В, Р);

14. који су незграпни, трапави: *медведъ* (Р, Ж), *смейтенякъ* (В, М), *шуняло, шейртиля* (В, М);

15. који лоше раде: *фушеръ* (М);

16. који много једу: *ала* (Р), *гладница* (В, Р), *изелица* (В, Р);

17. који много пију: *бекрія* (С, Р), *исїичуїтура* (В, Р), *їїяница* (В, М), *корхель* (Р) (Р: *кòрхель мај.* покр. 'пијаница, лола, бекрија'), *сунїеръ* (М, Ж);

18. који много причају, неправилно говоре и сл.: *алайача* (Р, Ж), *шушилѣтalo* (В, М) (М: *шушильетало* 'онај који шушљета у говору, шушкало, врскало), *бобошта* (Р: *бобоштало* 'блебетало').

Речи са нејасним значењем: *брольовъ, вигловъ, дружичаръ, забаcія* (Р: *забаcіја* 'погрдан назив за мушкарца', потврда је само из *Скорошече*), *зуйко, куца, крволяцъ, моканъ* (Р: *мòкàль* према мај. неотесан, прост, покр. заст. 'погрдан назив за мушкарца', само *Скорошече*), *мозокъ* (Р: *мòзок* заст. 'погрдан назив за мушкарца', само *Скорошече*), *накилалo* (Р: *накíлало* покр. 'погрдан назив за мушкарца'; исп. *накилалица* 'онај који нагважда, говори бесмислице, наклапало, блебетало', само овај извор), *процесція, стїршель* (М: *стїршель* зоол. 'врста птице стрнадице'), *сушихолба, цицрія, шерїеняр* (М: *шерїеняр* 'мајстор који крпи посуђе, крпа'), *шїрка, ийшицбубъ*.

Погрдна имена за женске особе:

1. које су неморалне: *асїида* (В), *айдара* (Р) (Р: *ајдара* в. хајдара покр. погрд. 'распуштена жена, која радо скита'), *ушина* (В, М) (М: *ùшина* в. уштва пеј. 'никакав човек, неваљалац, ништарија'), *шуга* (М) (в. код назива за мушкие особе), *шуша* (В, М, Ж), *їидія* (В, Р) (Р: *їидија* 'јуначина, делија, обешењак' и 'рђав човек, неваљалац'), *їубрейшара* (Р), *бешїtia* (В, Р), *дроля* (В, Р), *кучка* (Р), *ойайдача* (М, Ж), *ордуля* (В, Р), *воркія* (Р) (Р: *вòркија* м и ж погрд. 'пропалица, развратница', само овај извор и 'шерет, препредењак, враголан'), *канайлія* (Р) (Р: *канájлиja* и *канàјлија* фр. и нем. заст. 'изрод, олош, пробисвет, битанга');

2. које су зле, опаке: *вештица* (В, Р), *вила* (Р), *босорка* (Р) (Р: *босорка* мађ. покр. 'вештица' и 'безазлено женско дете'), *гуја* (Р), *колера* (Р), *куга* (Р, Ж), *отровница* (В, М, Ж), *оштроконђа* (В, М), *мргуда* (Р);
3. које много лажу: *лајсара* (Р);
4. које краду: *лойужа* (Р);
5. које су глупе, ограничене: *сакалуда* (В, М, Ж) (М: *сакалуда* м покр. 'лудак'), *слућа* (В, М) (М: *слућа* ж и м 'онај који није при здравој памети, будала, звекан, суклата'), *ћурка* (М, Ж);
6. које су лење, немарне: *крава* (Р) (Р: *крава* пренесена значења 'гломазна, незграпна, трапава женска особа; трома, лења женска особа' и 'група, ограничена женска особа, глупача'), *крмача* (Р) (Р: *крмача* пренесено значење пеј. 'прљава, неуредна или безобзирна женска особа, нечасна женска особа; погрдан назив у лјутњи, псовању'), *нейреля* (Р), *нераденица* (Р), *ошиљојрда*, *буба* (Р) (Р: *буба* пренесена експресивна значења 'нерадник, ленштина, трут', 'човек без вредности, ништавило');

7. које су ружног, неуредног изгледа: *авећ* (Р), *кујсдра* (Р, Ж) (Р: *кујсдра* покр. 'погрдан назив за жену', само овај извор и РЈА, исп. и у Ж), *наказа* (В, Р), *накарада* (В, Р), *рага* (В, М), *ушљивица* (В, М), *чуйавица* (М), *квочка* (Р, Ж) (Р: *квочка* 'гадна, ружна стара женска особа'; исп. и у Ж), *додрљика* (Р) (Р: *додрљика* вулг. 'погрдан назив за жену'; исп. дртина погрд. 'стара изнурена особа (мушки или женска', само овај извор).

Речи непознатог значења: *бона*, *додола*, *кофа*¹² (Р: *кофа* осим основног значења има и ово заст. 'погрдан назив за женску особу', потврда само *Скороћечи*), *невольица*, *йилирица*, *шандивила*¹³, *шлијка*.

3.1. Сравњивање погрдних речи из наведених извора, показало је да је мали број експресива потврђен само у *Скороћечи*. Већина њих потврђена је сумарно у истом облику и значењу у наведеним изворима, али су највише, наравно, обухваћене Речником САНУ и Матичним речником, који су и овај списак из *Скороћече* уврштавали у свој лексички корпус. Наиме, из списка погрдних имена за мушкарце 49 речи, од укупно 154, подвучено је за експертизу за Речник САНУ, а из списка погрдних речи за женске особе 13 речи од укупно 51. Међутим, у досад урађеним томовима Речника неке од подвучених речи су изостале, или су ушле у нешто изменјеном облику или са дру-

¹² За облик *кофа* Б. Сикимић, виши научни сарадник Балканолошког института САНУ, која се бави говорима Војводине, тврди да у Суботици значи 'проста женска особа', 'алапача' и 'пиљарица'.

¹³ Облик *шиндивила* по Б. Сикимић, значи 'шмијзла'.

гачијим значењем ако су имале потврду и у другим изворима.¹⁴ За ову прилику само ћемо навести погрдна имена која су подвучена, а нису ушла у дескриптивне речнике савременог језика. То су: *бањаш*, *брольов*, *виглов*, *дружичар*, *зујко*, *кравољац*, *шуволеж*, *суклейта*, *сушкихолба*, *хунсвуйт*, *циција*, *штирка* — из списка за мушки особе и: *оишљо-йрда*, *шандивила* — за женске особе. У наведеним речницима савременог српског језика из списка погрдних речи изостали су и следеће не-подвучене речи: *демун* (има *демон*), *орјатин*, *процесија*, *сашанило*, *сојтон* (има *сојтона*), *штуњало*, *циганин*, *шишиџубуб* — за мушки, односно: *ојајдача* (има *ојајдара*) за женске особе. Са изменењим обликом или са другачијим, углавном непренесеним, значењем у ове речнике ушли су следеће јединице: *арамбаша*, *логов*, *марвинче*, *шар*, *стришељ*, *сунђер*, *чађа*, *бона*, *вила*, *додола*, *невољица*, *шљарица*, *шљука*, *бобојтало*. Остале погрдне речи потврђене су у ова два дескриптивна речника савременог српског језика, а неке од њих потврђене су само примерима из разматраног броја *Скорошече* и обележене су квалификованима „застарело“ или „покрајински“.

3.2. У Вуковом Рјечнику, који бележи лексику истог раздобља српског језика као и списак *Скорошече*, изостало је 81 погрдна реч из списка за мушки особе и 32 за женске особе. У Рјечнику је потврђена експресивна лексика заједничка за цео српски језик, а изостала су нека покрајинска, регионална и окзионална погрдна имена. Међу изостављеним именима су хунгаризми и германизми који су на простору Војводине преузимани у директном контакту српског језика са мађарским и немачким језиком, али су или због необичног или контаминираног облика остајали у статусу локалне лексике. Међутим, турцизми су и у сегменту експресивне лексике били раширени на читавом простору српског језика, тако да су погрдна имена овог типа забележена и у *Скорошечи* и у Вуковом Рјечнику. У Вуковом Рјечнику, по правилу, изостале су и погрдне речи адхерентне експресивности, добијене семантичком деривацијом у изведеним, секундарним значењима, типом *медвед*, *шас*, *крава*, *сунђер* и сл. као експресивна имена за људе негативних особина, јер овај извор наводи само номинациона значења. Тако су у њему забележене углавном речи инхерентне експресивности са карактеристичним гласовним склопом и одређеним творбеним моделима.

¹⁴ Изостављене речи само ћемо навести, мада би са историјског, нормативног и функционално-стилског аспекта било знимљиво позабавити се типом изостављене лексике, тим пре што су у Речник САНУ ушли неке друге речи које су потврђене са-мо у *Скорошечи*.

3.3. Много мањи број погрдних речи из *Скорошече* потврђен је у друга два историјска речника, у Речнику страних речи и Посрбица, што је и разумљиво с обзиром да су ово диференцијални речници славеносрпског и српскословенског језика и да обухватају само номинациона, а не и изведена значења.¹⁵ У Речнику страних речи, који представља страну несловенску лексику језика наведеног периода, нашли само 11 потврда, и то: *бекрија* (тур.), *бишанга* (мађ.), *душман* (тур.), *лойов* (мађ.), *тиљарица* и *тиљар* (према тур. 'ситничар', али у правом значењу), *хунцфуӣ* и *хунцвуӣ* уместо *хунсуӣ* (нем. 'хуља, нитков'), *цимирија* (тур. 'тврдица'), *чанколиз* (тур. + лиз) и *лижисан*, *хорјашин*, *хорјаш* (тур. 'сељак, неотесанац'), *угурсуз* (тур. 'неваљалац, несрећник'), *таралажса* (грч. + лажа 'особа која полагује'). Позајмице у сфери експресије улазиле су преко разговорног стила у директном контакту српског језика са другим језицима, а највише их је, као и у средњем и нижем слоју других типова лексике, било из турског, што показује да је језик овог периода, и поред црквено-словенске баштине, преузимао и елементе народног говора заједничке за цео његов простор (Михаиловић 1972: VII; Ристић 1996б: 118, 124–125). Елементи народног говора улазили су у књижевни језик под утицајем ванлингвистичких фактора: јачањем грађанске класе не само у Војводини него и у Србији, популаризацијом образовања и ширењем (језичке) културе (Ивић П. 1991: 237–240). У Посрбицама, које представљају дублете српског језика у односу на позајмљену лексику¹⁶ најчешће у виду контактних синонима, нашли смо 9 експресива: *горојад*, *горојадник*, *звекан*, *кровник*, *лујеж*, *прошута*, *скићница*, *чанколиз* (лижисан), *таралажса*. Овај речник је драгоцено сведочанство напора писаца и преводилаца предвуковског времена да зауставе најездуду страних речи (Михаиловић 1984: 648), а погрдне речи домаћег, српског порекла, засведочене у њему, продужиле су своје трајање не само до вуковског времена, како показује списак у *Скорошечи*, него и до савременог језика.

3.3.1. Већина потврђених погрдних речи припада експресивима са значењем особе са негативним моралним особинама. Тако се и овим податком, као и сличним у другим нашим истраживањима, показује да је група експресива са наведеним значењем, без обзира на тип корпуса и на период у развоју српског језика, најприсутније и нај-

¹⁵ О карактеристикама ових речника, о славеносрпском и српскословенском језику чију лексику они представљају, као и о неким карактеристикама лексике из ових речника в. Михаиловић I 1972: I–VII и 1984 II: 658–651; Ристић 1996г; 1996д.

¹⁶ О лексичкој дублетности у славеносрпском језику в. Ивић П. 1991: 237–238.

типичније средство емоционалне оцене. Зато се група експресива за именовање особа по моралним и психичким особинама јавља као главни носилац карактеристика експресивности и њеног историјског континуитета. У главном корпузу експресиви за именовање особе по негативним моралним и психичким особинама репрезентују разговорни стил српског језика сакупљачевог времена, што се види по њиховом високом и повишеном тоналитету, типовима и бројности, док у испоређиваним речницима, који представљају средњи и нижи стил писаног славеносрпског и српскословенског језика¹⁷, у питању су само експресиви страног порекла, односно посрбице као њихови контактни синоними, због чега су знатно малобројнији. Типови експресива по тоналности и њихов број условљени су и нормом. У писаном језику, кога репрезентују Речник страних речи и Посрбице, због строжије норме број експресива је мањи и обично су то експресиви снижене и повишене тоналности. У говорном језику, кога представља списак погрдних речи из *Скорошче*, норма је флексибилнија, па је и употреба експресива бројнија и у питању су експресиви повишене и високе тоналности.

3.4. У Речнику жаргона потврђени су следећи експресиви: *ала-яча*, *буква*, *букван*; *дивљак* 'лажно семе'; 'човек под лажним именом'; *логош* уместо *ло(н)гов* 'војни бегунац' (шатровачки); *лумиос* уместо *лумијов* (омладински); *лудњак* уместо *лудак*; *мамлаз*; *медвед* 'лопов који краде по теретним вагонима' (шатровачки); *мрцина*; *мулац* уместо *мула*; *мућурла* 'глава'; *обешењак* 'обесач на капуту'; *йсетьо* 'ружна девојка'; *јрдавац* 'сир, кајмак' (шатровачки); *јријалишће* уместо *јријалица*, *стјрвина*; *сунђер* 'пијанац'; 'студент који брижљиво похађа наставу и води белешке'; 'онај који је попустљив, благ' (омладински); *шврле*, *шврћа* 'малишан'; 'мали новчаник'; *шинђер* 'контролор у возилу градског саобраћаја'; *штица* 'девојчурак'; *џамбас*; *куга* 'инкасант друштвеног предузећа'; *ојајдара* 'оговаруша' (фамилијарно) уместо *ојајдача*; *ојровњача* 'лепотица' уместо *ојровница*; *шуша* 'подлац, ништак, олош'; *ћурка*; *квочка* 'жена педесетих година'; *куједра* 'особа са коврџавом косом' (укупно 27). Као што се види, многе наслеђене речи у жаргону имају другачија, углавном сужена значења или модификован облик, што и јесу битне карактеристике творбених процеса у жаргонској лексици. Посежући за креативним говором, учесници комуникације у жаргону, осим стварања

¹⁷ О средњем и нижем слоју славеносрпског језика, о култивисаности писаног језика световног садржаја и његовој „војвођанској обојености“ в. Грицкат 1987: 117–118.

нових јединица, активирају речи из пасивног лексикона српског језика, подржавајући и на тај начин континуитет, евидентан и у нашем анализираном корпусу. Овај пасивни лексикон чува се у сазнању носилаца српског језика, а правилно активирање, као и правилну употребу експресива уопште, омогућавају психоглосе, стабилне јединице знања које чувају заједничке карактеристике (прте) српског језичког типа у сфери експресије.

4. Само у *Скороћечи*, а ни у једном од наведених речника, потврђене су речи: *бањаш*, *брольов*, *виглов*, *демун*, *дружичар*, *зујко*, *крвотац*, *куца*, *логов* и *лонгов*, *процесција*, *шуволеж*, *сатанило*, *сойтон*, *суклећа*, *сушихолба*, *штуњало*, *циганин*, *цицирија*, *чађа*, *шкора*, *ширка*, *шишићбуб*, *чандрља*, *бона*, *додола*, *невољица*, *ојајдача*, *шандивила*, *шљука* (укупно 30) у оваквом облику и експресивном погрдном значењу. Већина ових експресива су необичног гласовног склопа, при чему су евидентне креативне ономатопеичне и композитне јединице, а по облику или по значењу могли би бити окационализми било да су до маћег порекла било да су контаминиране стране речи, или стране речи секундарне адаптације.

4.1. Овакве речи су изван језичке компетенције и овог истраживача, али имајући у виду континуитет језичког развоја у сфери експресије евидентан и у њиховој формалној структути, можемо и на основу њих пратити континуитет у домену творбених модела карактеристичних за експресивну лексику.

4.2. Тако се реч *зујко* може повезати са ономатопејском основом *зуј-* или са глаголом *зујати*; *сатанило* се може довести у везу са речју *сатана*, *суклећа* са речима *склатиа* и *суклатиа* из Матичиног речника, *штуњало* са гл. *штуњати* (исп. *цуњало*). Речи *циганин*, *бањаш* и *чађа* могу да буду именовања за особе неуредног, прљавог изгледа, или да у метафоричном значењу именују особу одређених негативних особина, модел семантичке деривације етника карактеристичан за експресивну лексику и у савременом језику. Реч *шкора* могла би се довести у вези са придевом *шкорав*, који по Матичином речнику значи 'местимично скупљен, смежуран, набран'. Деминутивни облик *nevolioца*, као суфеминизирани назив за женску особу која за некога представља праву невољу, заснива се на семантичкој деривацији са стереотипом стања (исп. *nesreća* из *Скороћечиног* списка експресива). Експресивно значење хунгаризма *логов* (*лонгов*) 'коњ који се у запрези упреже са стране ради обуке или помоћи' лако је претпоставити на основу других зоонима евидентних у семантичкој деривацији бројних примера из списка погрдних речи или примера у савременом жаргону (нпр. *риба* 'привлачна женска особа'). Реч *шишићбуб* је сложеница, као и *шуволеж* веро-

ватно у значењу 'лења особа' (у савременом језику *ладолејс*), а сложеница *сушихолба* највероватније значи пијаница, јер њен други део *холба*, по Соку значи 'меру за течност од пола литра, полић'. У вези са сложеницом *шандивила* нашли смо у Речнику жаргона гл. *шандарайти* 'говорити нешто што се не може доказати' и *шандрмирайти* 'задиркивати, терати шалу, шегу (с неким)', чија би се значења могла повезати са погрдним значењем ове сложенице (в. и нап. 13).

4.3. Препознајући моделе творбе у наведеним примерима, првили смо и неке претпоставке о њиховим значењима. Што се тиче творбених модела уочавају се начини творбе карактеристични и за савремени језик: афиксална деривација (*шушиљетало*, *сајтанило*, *накињало*, *тињугало*, *дружичар*), имена без суфикса (*сойтон*, *мокоњ*, *мозок*), композиција (*сакалуда*, *йуволејс*, *сушихолба*, *шандивила*), ономатопеичне речи (*зујко*, *шмрдало*, *склатића*, *шкора*, *штирка*); семантичка деривација зоонима (*лонгов*), апстрактних именица (*невољица*) и етника (*циганин*, *бањаш*).

5. Исти континуитет у творбеним моделима запажа се и на целокупном корпузу експресива из *Скорошече*, што показују примери афиксалне деривације и то или са истом дистрибуцијом суфикаса (*шушиљетало*, *сајтанило*, *накињало*, *тињугало*, *курбейшаши*, *ћројераница*, *лумијов*, *ноћник*, *ушљивица*, *чубавица*, *нейрелја*, *шитрангов*), или са нешто другачијом дистрибуцијом (*грубијаш*, *лудов*, *оћајдача*); затим примери композиције (*городадник*, *вештрогоња*, *назлобрз*, *заметкавга*, *сакалуда*, *оишљорда*, *дериклућа*, *йуволејс*, *сушихолба*, *шандивила*) и ономатопеичних речи (*згад*, *звекан*, *шуша*, *шетриља*, *шмрдало*, *склатића*, *шкора*, *штирка*, *шицица*). Нарочито је, са етнолингвистичке и лингвокултуролошке тачке гледишта, значајан континуитет стереотипа у семантичкој деривацији, при чему је евидентна антропонимизација зоонима (*йсејто*, *шићене*, *цукала*, *лисаџ*, *зольја*, *кучка*, *гуја*, *ћурка*, *квочка*, *буба*, *крава*, *крмача*, *крме*, *свиња*, *магараџ*, *марвинче*, *мевед*), фитонима (*буква*, *ајдара*), имена предмета, ствари (*сунђер*, *ојров*, *будак*), митолошких бића (*бештија*, *вештица*, *вила*), стања (*несрећа*, *невољица*), болести (*шуга*, *колера*, *куга*), као и апелативизација етника (*циганин*, *бањаш*).

6.0. У даљем разматрању погрдних експресива из *Скорошече* пажња ће бити усмерена на континуитет који се испољава у социолингвистичком и лингвокултуролошком аспекту њиховог функционисања. Окосницу тог континуитета чине карактеристике експресива заосноване на параметру пола. У занимљивом немалом списку речи из овог часописа заправо је истакнут параметар пола на основу кога су погрдни експресиви подељени на две групе, на имена за мушкирце и

на имена за жене. Улога тог параметра разматраће се у оквиру издвојених група погрдних експресива за мушкарце и жене (в. т. 2.1), и то на основу података о друштвено-историјском контексту у коме је публикован сам часопис, као и на основу података о начину употребе погрдних експресива, датих у часопису.

6.1. Тако је поднаслов испред списка речи „Оваква имена дају људи єдан његовима кад се грде и руже“ информативан не само у смислу одређивања употребе наведених имена у експресивном говорном чину „грдње“ и „ружења“, него и у смислу њиховог општег денотативног и конотативног значења. Сазнајемо да се речима из списка именују особе према актуелизованој особини која се у датој ситуацији оцењује негативно.

6.2. Имена из списка класификована су само по параметру пола, што значи да по параметрима узраста и социјалног статуса, такође релевантним за типологију експресива¹⁸, представљају јединствену групу. У питању су погрдна имена која упућују „једни другима“ одрасле особе „људи“¹⁹. Могућа реципрочност у употреби погрдних имена, назначена у поднаслову, карактеристична је, иначе, не само за особе истог узраста него и за особе истог социјалног статуса.

6.3. У праћењу континуитета експресивне лексике на социолингвистичком и лингвокултуролошком плану имају се у виду и резултати испоређивања корпуса из *Скороћече* са корпусом из историјских и савремених речника српског језика. Као што смо већ навели, списак погрдних речи из часописа *Скороћече* сравњен је са речницима који су му блиски на временској и просторној равни. То су Речници страних речи и Посрбица и Вуков рјечник. Континуитет у развоју експресивне лексике, како је већ истакнуто, праћен је до савремених извора,

¹⁸ Начин класификације експресива неког периода српског језика одражава и социолингвистичке аспекте њихове употребе у датом периоду, што показује и списак избора погрдних назива српског језика у књизи Д. Шипке. Параметри његове класификације указују на жаргонску природу корпуса, јер он издваја групе које су маркантне за савремене жаргоне, као што су: сексуалне мањине (хомосексуалци, лезбијске и бисексуалци), професије (проститутке и полицајци), етичке, религијске и расне групе (Срби/православци, Хрвати/католици, Муслимани/муслимани, немуслимани, Јевреји/јевреји, нејевреји, Роми/Ромкиње и Албанци), регионалне групе, неградско становништво, добне групе (младе особе, старе особе), карактеристике и навике (вид, слух, интелигенција, ход, висина, тежина, претерана причљивост, алкохолизам и наркоманија) (Шипка 1999: 215–227); (исп. и класификације експресива у поглављима ове монографије).

¹⁹ Погрдна имена у *Скороћечи* односе се само на одрасле особе, на што је указао други списак речи у овом часопису у коме се речи класификују и по параметру „старији“ и „омлађина“.

па је за контролни корпус узет Речник САНУ, односно Матичин речник и Речник жаргона (в. т. 1.3).

6.4. Тако је на основу наведених података и резултата испоређивања, а пре свега на основу друштвено-историјског контекста корпуса, који је временски и просторно омеђен самим часописом *Скороћећа*, штампаног у Војводини половином 19. века, било могуће реконструисати неке социолингвистичке и лингвокултуролошке карактеристике погрдних експресива у делу српског језика прошлог века и установити континуалност у развоју експресивне лексике српског језика у наведеним аспектима.

7.0. Улогу параметра пола, у функционисању лексичких експресива, као што је већ истакнуто, илуструју и неки бројчани показатељи (в. т. 1.2). Чињеница да је, без обзира на историјски период српског језика, број експресива за особе мушких пола увек већи него за особе женских пола, такође се може узети као показатељ континуитета у развоју експресивне лексике.

7.1. Међутим, у савременом језику и његовим жаргонима издвајају се и експресиви којим се именују особе уопште као носиоци одређених особина, што се може узети као показатељ извесне промене у континуитету и иновације у развоју српског језика у сфери експресије (в. наредни одељак). Узроке таквих промена нисмо могли наћи у лингвистичким чињеницама, тим пре што се приличан број експресива, који су наведени и у часопису *Скороћећа*, у савременом језику употребљава за именовање особе уопште. Са становишта лингвистичких факата, пре свега оних којим се у претходном излагању указује на истоветност облика и творбених модела експресива у испоређиваним изворима (в. т. од 3.1. до 3.4. и т. 5), могло би се закључити да је разлика у наведеном смислу резултат непотпуне класификације у списку *Скороћеће*, у коме се не издвајају погрдни називи за особу уопште. Међутим, примери речи *куга*, *шуга* и *буба* наведени у списку имена и за особе мушких и за особе женских пола, дакле имена за особу уопште, упућују на то да је састављач списка имао и оваква имена у виду и да их је морао, уколико их је још било, представити на исти начин у обе парадигме. Имајући ово у виду, може се претпоставити да наведена класификација у *Скороћећи* одражава социолингвистичко и културолошко стање у језику тог времена у коме нису функционисала експресивна имена за особу уопште, него су била поларизована само према полу.

7.2. Зато би, поред континуитета, имало смисла истраживати и разлике у употреби наслеђених експресива у српском језику различитих периода. При томе, уколико те разлике нису условљене лингви-

стичким факторима, неопходно би било изналазити друге, нелингвистичке факторе, од којих су за експресивну лексику најрелевантнији: прагматички, социјални и културни фактори.

8.0. За сада се, бар на основу досадашњег истраживања, може тврдити да истакнута, као и друге могуће разлике у употреби наслеђених експресива, не утичу на смањивање бројчане разлике између имена за мушкарце и имена за жене. Ову бројчану разлику, која се чува у историјском развитку српског језика у сфери експресије, сматрамо, такође, значајним континуитетом не само са лингвистичког становишта и са становишта језичке личности српског језика, него и са становишта комуникативне ситуације и статуса и улоге њених учесника. У даљем излагању размотриће се, управо, неки нелингвистички, комуникативни, психички и социјално-културолошки аспекти тог континуитета.

8.1. Употреба експресивне лексике, као што смо већ истицали, карактеристична је само за незваничну ситуацију, најчешће за непосредну комуникацију, у којој је субјекат именовања по статусу *надређен* или *раван* са другим учесницима у комуникацији. Судећи по већем броју експресива за особе мушких пола, главни актери такве комуникационе ситуације су мушкарци, што значи да они преовлађују и у улози говорника — субјекта именовања и у улози предмета комуникације — објекта именовања. Оваква расподела улога евидентна је и у преовлађивању негативних, често и врло грубих експресива над позитивним у српском језику, што би опет била одлика „мушки“ („грубог“) говора. Овде треба имати у виду да су мушкарци као главни носиоци комуникационих улога усмерени на ширење „мушки говора“ или из психичких разлога, рецимо због непознавања „женског говора“, или из културолошких разлога, рецимо због слободе и нецензурисања сопственог говора у опхођењу. Наведени фактори делују као ограничавајући у сфери „женског говора“, нарочито они културолошки, по којима је жена у складу са патријархалном традицијом обавезнија на аутоцензуру и суздржаност у комуникацији. Тако, доминација мушкараца у улози субјекта говора и у неформалној комуникативној ситуацији, одражена кроз експресивну лексику у континуитету до савременог језика, указује на то да се статус жене у говорној заједници носилаца овог језика није битно променио, без обзира на промену њене улоге у савременом друштву. На њену запостављеност и подређен статус у нашим социјалним и културним приликама указују лексички експресиви још неким својим карактеристикама, одражавајући трајност стереотипа у односи-

ма између полова и особеност сценарија патријархалне традиције и културе носилаца српског језика.

8.2. У складу с таквом традицијом и културом конципирана је и норма интеракције у комуникацији (в. Ристић 1997в: 230–231), која, без обзира на указану доминацију мушкараца и грубост којом се одликује „мушки говор“, налаже извесна ограничења и правила у употреби експресивне лексике у свакодневној комуникацији. Нека од њих односе се и на комуникацију са особама женског пола, као и на комуникацију у њиховом присуству. Ограниченија овог типа у континуитету развоја српског језика испољава се и у мањем броју погрдних имена за жене, што показује и наш главни корпус из *Скорошече* и корпус контролних извора. Патријархална норма интеракције, ма како ишла на руку мушкарцима, обавезује и говорнике „јачег пола“ на извесну уздржаност и толеранцију када су у питању особе „слабијег пола“ било да се јављају у улози објекта комуникације било у улози саговорника. Знатно мањи број погрдних имена за жене у *Скорошечи* јесте и показатељ такве уздржаности, која је евидентна и у бројчаној разлици лексичкосемантичких група (в. т. 2.1).²⁰

9.0. Као што је показано у т. 2.1. експресивна имена за мушкие особе представљена су у 18 група, а за жене у 7 група. И једна и друга имена раслојавају се на 7 семантичких група по истим негативним особинама: неморалности, глупости, злоби, лаживости, лоповљуку, лењости и неизгледности.

9.1. Погрдни експресиви за именовање неморалних особа, поред осталог²¹ (в. т. 3.3.1), одражавају и стереотип о женској сексуалној неморалности, који се задржао до наших дана и по коме се ова неморалност жигоше експресивима високе тоналности. У нашем корпузу то су експресиви типа: *ајдара* 'распуштена жена, која радо скита', *дроља, оїајдача, ордуља, воркија* 'пропалица, развратница', а у корпузу савременог језика тај број је много већи, па имамо примере типа:

²⁰ У вези са нашим досадашњим истраживањем важно је истаћи да се извесна уздржаност испољена у мањем броју погрдних имена за жене и њиховој малобројној семантичкој раслојености, компензира у тоналитету експресивности. Тако кад су у питању моралне и психичке особине и спољашњи изглед, погрдна имена за жене и по броју и по високом тоналитету не заостају за погрдним именима за мушкарце.

²¹ Оцењивање људи по морално-психичким особинама најчешћи је начин исказивања личног става према њивовим поступцима и понашању, који се заснива или на општој оцени о 'добром/лошем' (*бийанџа, нитиков, йријалица, вуцибайтна* и сл.) или на оцени конкретног поступка (*лајсов, лойов, йревваранӣ, скитишица*); затим на односу према другим људима (*душман, крвник, сїлєйткарош*), као и на оцени личне особине, поступка која се не испољава у односу према другом (*кукавица, млакоња, ўијаница, лумбов* и сл.).

*курва, јуруља, намигуша, дроца, ћрофукљача, фуфа, фуфуља, гоблен, сићо и др.*²²

9.2. Слободно сексуално понашање и промена партнера, кад су у питању мушки, оцењује се блажим експресивима, од којих се мно-ги одликују и позитивном конотацијом „одавања признања, дивље-ња“, па се та имена чак не могу сврстати у исту групу са оним која именују неморалне особе (1. група имена за мушки и за жене) него се издвајају у посебну групу (8. група имена за мушки), типа: *ве-трењак, већрогонја, лола, секеш* 'стар човек који се врти око младих девојака', *обешењак, ђилкош, бећар*, а из прве групе овима се може приклучити само један пример изразито негативне конотације и ви-соког тоналитета, а то је реч *курбеташ* 'курвар'. У савременом језику имамо примере типа: *мангуй, намигљивац, већройир, баџа, фаџа, фрајер, шмекер, мачомен* и др.²³

9.3. Табу из сфере сексуалности, како показују експресиви *Ско-рођече*, већ је половином прошлог века био отворен у домену хетеро-сексуалних односа кад су у питању мушки, док је отварање тог та-буа у домену хомосексуалних односа новија појава, и то више изра-жена, опет, у вези са мушкима, што показују експресиви савреме-ног језика, а нарочито савременог омладинског жаргона (в. наредно поглавље и Шипка 1999: 215–217).

9.4. Само мушкима приписују се следеће негативне особине: лукавство, несталност, нестабилност, бахатост, грубост, ћудљивост, неодлучност, кукавичлук, тврдоглавост, немарност у обављању после и претераност у јелу, пићу и причљивости. Од наведених особина ка-рактеристичних само за мушки, неке се оцењују као негативне са становишта друштвеног морала и опхоења, јер се испољавају кроз неприхватљиве поступке према другима: грубост (*грубијаш, кав-гација, назлобрз, злойамшило*); бахатост (*арамбаши, дивљак, џамбас, орјанин*); лукавство (*бургијаш, лисац, шмрдало, цимрија, шицица*). У многим сферама у којима је функционисала експресивна лексика на-веденог типа, с обзиром на време из кога потиче наш корпус, жена није била присутна, па су се неки стереотипи о 'добром' и 'лошем', како је показано, односили углавном на мушки.

²² Колико се тај број повећао у савременом језику и његовим жаргонима илу-струје богат списак из књиге *Описујене речи* Д. Шипке, у којој је дат само избор погрд-них речи из српског језика (1999: 217–219).

²³ Занимљиво је да у поменутом списку погрдних речи у књизи Д. Шипке не-ма групе са овим значењем, него је у њему представљен велики број експресива у ко-јима се се живоше само мушка хомосексуалност (Шипка 1999: 215–216).

9.5. Занимљиво је и необично са становишта стереотипа о „женској причљивости, брљивости“, који се до данас задржао у схватању људи у нашој средини, да међу погрдним именима за жене у часопису *Скорошече* нема оних које означавају претерану говорљивост или склоност за оговарање, него се та негативна особина актуелизује погрдним именом *алайача* само кад су у питању мушкарци. Ова реч у савременом језику употребљава се углавном за женске особе. Такође су у овом списку, кад су у питању жене, изостала погрдна имена за оне које много једу и пију, јер се наведена особина актуелизују само кад су у питању мушкарци. И у савременом корпусу имена са овим значењем, па и она наведена у Скоротечи: *ала, изелица, гладница, йујаница, исийчушура*, употребљавају се за мушкие особе и за особе уопште, а у мањем броју за женске особе. Што у *Скорошечи* нема погрдних имена за жене у групама експресива са значењем 'претераности' у јелу, пићу и причљивости, може се објаснити патријархалном нормом, која актуелизацију ове особине допушта само кад су у питању особе „јачег пола“. Овај стереотип се у схватању носилаца савременог српског језика мења, али постепено, што показује повећан број експресива у разматраним сферама значења, и то пре свега експресива за именовање особа уопште, а затим и за именовање особа женског пола. Тако у савременом језику, упркос повећаног броја експресива за жене у овој групи (исп. пр. из савременог језика, типа: *брљивица, ћорокуша, наклапалица, клейешуша, кокошка, квочка* и др.) и упркос увреженом стереотипу о женској причљивости, експресивна имена ове отворене групе, која се непрекидно повећава, и даље истичу реалност мушкие причљивости (в. списак у Шипка 1999: 226). Реалност претеране причљивости, испољена у обе групе експресива у савременом језику, може се објаснити напоредним утицајем поменуте патријархалне норме и стереотипа о женској причљивости у историјском развоју српског језика, што би се опет могло узети као потврда континуитета који не мора бити испољен или забележен на синхроној равни тог историјског развоја.

9.6. Међутим, број погрдних имена за женске особе по спољашњем изгледу, у историјском континуитету увек је већи од броја имена за мушкие особе, што показују и погрдна имена из *Скорошече*. И у историјском и у савременом корпусу српског језика бројна је група именица којим се означава спољашњи изглед жене и непрекидно се попуњава новим јединицима. Ова група је и најподложнија променама. Мањи број јединица чине непроменљиво језгро, које се преноси кроз памћење носилаца српског језика, док се већина имена смењује генерацијски. Оне настају по усташтвима творбеним моделима, најче-

шће у жаргонима и идиолектима, актуелизујући параметре 'лепог/ружног' једне генерације у одређеном времену. У нашем корпусу погрдна имена истичу ружан изглед уопште (*авет*, *наказа*, *накарада*), мршавост (*рага*), неуредну, тршаву косу (*кујсдра*, *чујавица*), неуредан изглед (*ђубрејтара*) и загађеност паразитима, (*ушљивица*).²⁴ Погрдна имена за мушки особе негативно оцењују само неуредан изглед (*чађа*, *чергар*).

10. Преглед лексичкосемантичких група погрдних речи из *Скорошече* на лингвистичком плану показује велику сличност са типовима експресива у дескриптивним речницима савременог српског језика и другим корпусима савременог језика. То се, такође, може сматрати континуитетом у развоју српског језика у сфери експресије. Велики број експресивне лексике која се употребљавала у другим историјским раздобљима српског језика, употребљава се и данас, што овај немали фонд сврстава међу јединице које чине језгро лексичког система. Други, промењљиви слој експресива који је карактеристичан само за одређено време, као и други типови нестабилне лексике, чине периферију лексичког система српског језика одређеног времена. То су, као што показује наш главни корпус, углавном речи страног порекла непотпуне адаптације, затим покрајинске и регионалне речи и окзионализми. У корпусу *Скорошече* то су погрдни експресиви који нису потврђене ни у једном испоређиваном извору и чије значење nije јасно носиоцима савременог стандардног српског језика.

²⁴ У Речнику жаргона савременог српског језика погрдна имена овог значења, осим наведених особина, негативно оцењују и неубичајену висину (*жирафа*, *мойка*, *чайља*; *доколеница*, *кокиџа*, *жгольавица*), дебљину (*мечка*, *јайија*, *регал*; *глиста*, *скуша*), неубичајене димензије и изглед одређених делова тела: груди (*сименталка*, *музара*, *вимара*), ногу (*рода*, *сврака*), задњице (*гузичарка*, *дуйетара*). За мушки особе, кад су упитању делови тела, оцењују се ширина рамена (*шрокрилац*, *шифоњер*), шаке (*шайтоња*), глава (*главоња*, *чониаш*, *тикван*), а код особа уопште оцењује се изглед носа (*клариниста*, *сурлаш*, *тирћа*), очи (*окаџ*, *сова*) и зуби (*креза*, *крња*), а за именовање особа по изгледу у савременом језику и његовим жаргонима в. списак експресива у Шипка 1999: 222, 225–226.

ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У НАЈНОВИЈЕМ
ОМЛАДИНСКОМ ЖАРГОНУ И У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОМ ЈЕЗИКУ
(социолингвистички аспекти употребе и развоја)*

1.0. У овом одељку ћемо са социолингвистичког и лингвистичког аспекта показати промене и континуитет у развоју експресивне лексике савременог српског језика. Дијахрони план тог развоја, представљен у претходним одељцима овог поглавља, настављамо и у овом одељку, и то разматрањем експресивне лексике урбаног (омладинског) жаргона¹ из четири средине: вршачке, београдске, нишке и ваљевске, у распону од десет последњих година, у поређењу са експресивном лексиком српског језика из ранијих периода, у распону од око 150 година. У питању су именички експресиви, углавном негативне оцене, којим се именује човек по неким психичким или физичким особинама. У социолингвистичком приступу разматраћемо како се актуелизују те особине у одређено време и у одређеној друштвеној средини и како неки параметри ту актуелизацију условљавају. Имамо у виду параметре пола, узраста, социјалног (професионалног) статуса и етничке припадности, и то како на плану објекта тако и на плану субјекта именовања.

1.1. Најновији жаргонски корпус разликује се међусобно по припадности носилаца жаргона различитим социјалним групама. Преовлађује омладински (ђачки) жаргон (вршачки, нишки, ваљевски), док су носиоци београдског жаргона припадници непрестижних група,

*В. Ристић 2000б.

¹ Под жаргоном подразумевамо онај говорни идиом који се као лексичко-семантички подсистем карактерише нарочитом стилском сниженашћу, експресивном обојеношћу и ограниченим кругом носилаца; исп. Борисова-Лукашанец 1983: 105, нап. 7. О жаргону са лингвистичког, социолингвистичког и творбеног становишта в. Бугарски 2003. У монографији је теоријски представљен сам појам жаргона и дате су основне информације о проучавању овог проблема код нас (в. прво поглавље 9–16), а овом приликом истичемо и поглавље у коме је разматран и проблем жаргона у лексикографији (107–120).

углавном деликвенти градског подземља (бескућници, лопови, џепароши, проститутке, наркомани и сл.).² Главни корпус узет је из *Речника ђачког жаргона* из Вршца, а помоћни корпус из спискова жаргонске лексике од по неколико стотина речи, из радова објављених у *Пећничким свескама*.³ Експресивна лексика с којом се испоређују жаргонски експресиви углавном је одређена списком из часописа *Скорочечка* из 1844. год., који је сравњен са релевантним историјским и савременим речницима српског језика.⁴ Разматрања у овом делу на довезују се на резултате тог сравњивања и анализе.

1.2. Имајући у виду важност наведених параметара за функционисање именичког експресива, и то пре свега параметра пола и припадности социјалној групи, па и за издвајање психичких и физичких особина по којим се именују лица, жаргонске експресиве главног корпуса представићемо у пет група и више подгрупа:

I. Експресиви за мушкарце:

1. добар, најбољи: *цар, хација;*

2. самоуверен, супериоран, онај који је у тренду, који лепо изгледа, дотеран: *баци* 'наметљиво изгледан, моћан дечко'⁵ (Погледај, какав *баци!*), *ђилкоши* 'младић' (Свиђа ми се онај *ђилкоши!*), *кулер, мрча* 'онај који је развијен', *фаџа, фрајер, фраџа, шимекер лијуко, ма-чо, мачомен;*

3. богаташ, човек на положају: *бумбар* (Треба ми један *бумбар*), *буржуз, буџа, дексер* 'имућнији човек', *рокфелер*;

4. онај који има нарочити стил, који по облачењу, понашању и сл. припада некој тинејџерској групи: *дизелаши, мейалац* 'онај који слуша хеви-метал музику', *шадавичар* 'који слуша алтернативну музику', *рейер, рокер, цибер*;

5. изразито потентан: *шарах;*

6. вешт, окретан: *махер;*

² Овде нас неће занимати жаргонске особености ове лексике, јер је о њима до-ста писано у нашој и страној лингвистичкој литератури, а навешћемо само неке најновије радове у којима је дата и релевантна библиографија из овог домена: Каастојчева 1988; Бугарски 1997: 301–309 и 2003; Косановић 1998: 177–182; 1999: 191–196; Илић: 1999: 197–205.

³ Пуни назив наведених извора дат је у литератури.

⁴ О циљевима оваквог испоређивања експресивне лексике в. претходно поглавље.

⁵ Значења дата уз неке речи уствари су преузете дефиниције из *Речника ђачког жаргона*, јер су многе од њих дали сами носиоци жаргона (в. Речник: стр. 6), што сматрамо релевантним за социолингвистички приступ зато што чувају аутентичност значења и употребе овог типа лексике, као и информације о субјекту именовања.

7. паметан, даровит, стручан: *ајништан* (*Ајништан* је успео да за-веже пертлу! — иронично), *сократ*; *бата живојиновић* (Па ти си *Ба-та Живојиновић* за авионе!);
8. глуп, ограничен: *баки* (Де си, *баки*?), *бамбус* (Е, *бамбус* је-дан, да из психологије добијеш кеца!), *биво, болид, дебил, дебос, де-ген, дурак, кеса, којот, коњина, крам, леваш, лајави крелац, менштол, меншалац, пајијан, пањ, пањина, пајак, пајер, пајаваз, сточар, ћоле* 'који нешто не разуме', *шаран, шодер*;
9. неспособан, неспретан: *килавац, маљуган, шмокља, шмокљан, шоња*;
10. досадан: *тириперко, црвоточац*;
11. прост, примитиван: *билмез, сандујис, сељак, сељанин, сеља-чина, сељос, сировина, чобан, шабан*;
12. неморалан, неодговоран: *фукара, цибер, бараба, дријац, мангаш, фарбић, шалабајзер, хулиган, мафиоза*;
13. зао, опак: *мачкосек* 'човек моји мучи мачке', *шабакера* 'чо-век који туче кера, пса', *сивоња* 'силеција' ;
14. онај који лаже: *кењакор*;
15. онај који много прича: *лајавац*;
16. хомосексуалац: *врућко, дербе, њешкир, љешко*;
17. наркоман: *другос*;
18. онај који пуно пије: *рокација, ћарапанћић*;
19. почетник у нечemu, незрео, детињаст: *жутиокљунац, клиња, лејмер, младић, недонашче*;
20. стара мушка особа: *бенгалац, фосил, фосилац, хокејаш, чи-лагер*;
21. старомодан: *вазелинац*;
22. неизгледан, ружан, недотеран, онај који је у лошем стању: *годзила, девијанти, пајер* 'онај који нема стила у облачењу', *јадник*;
23. дебео, пун, крупан, висок, дугачак, снажан: *вишаминац, ћай-кар, двокрилни шифоњер, дугаљија, сирмина, шифоњер*;
24. онај који има велики нос: *гонзо* (према лицу из Мапет шоуа) (Баш је прави *гонзо*);
25. онај који има дугу косу: *марциштан, раша, чујавац*.
- II. Експресиви за жене:
1. нечија девојка, девојка уопште: *женска, фии, рибизла* 'девој-ка', *цуши, цутика*;
2. она која претерује у сексуалном животу, која мења мушкице, неморална, непоштена: *гоблен* (Ова је невина ко *гоблен*), *дроџа* 'лака

девојка', курава, куварица 'девојка која има много младића', *профукњача*, *сийо*, *сјеџијалка*, *фанфуља*, *фанфура*, *фафалица*, *фукара*, *фукса*, *фуфа*, *фуфица*, *џава*, *шишарка*, *штикука* 'девојка сувише слободног понашања, слабог морала', *сјонзоруша* 'она која иде с мушикарцом ради пара';

3. она која је лишена сексуалног живота: *калуђеруша* 'невина'; *манасијирка* 'неудата жена';

4. она која је трудна *сјомаклија*, *шрудњача*;

5. опака, зла: *ванда* (према лицу вештице из цртане серије) (Она ванда ће ми помрсити све конце);

6. ограничена, глупа: *глүдерда*, *кокошка*, *комуналка*, *крамјача*, *левашка*, *шуканка*, *ћурка*, *шубара*;

7. необична, непредвидљива: *лујка*;

8. стидљива, наивна: *глүса* (Остави њу, глүса једна!), *кокошка*;

9. несташна, необуздана: *несмајница*, *фрајерица*;

10. она која много прича: *алайача* (Смањи доживљај, алайачо!), *кокошка*, *кrekешуша*, *сидашица*, *шорокуша*;

11. проста, неуглађена: *ђуђанка* 'сељанка', *љанкеса*;

12. она која се прави важна: *мешла*;

13. она која има одређен стил: *дизелација*;

14. лепог изгледа: *двојоторац* 'јако лепа девојка', *дрндар* 'лепа девојка која ради у кафићу', *маџа*, *мачка*, *млазњак*, *риба*, *сјокица*;

15. ружна, неукусно одевена: *калашићура* и 'жена лаког морала', *караконџула*, *корњача*, *лойаша*, *сахрана*, *грабуља* (Пази грабуљу, као да је дошла са бувљака), *делетанчиња* 'неукусно обучена девојка';

16. дебела: *фрижидерка*;

17. са великим грудима (и задњицом): *мулка*, *сандучара*;

18. са мини-валом: *овџа*;

19. претерано нашминкана: *шудла*;

20. ученице друштвено-језичког смера: *језичаре*;

21. млађа ученица: *шутер*;

22. која игра трбушни плес: *мешалица*.

III. Експресиви за особе уопште:

1. неморална: *верчон* 'пробисвет' (Верчон је запалио жито), *ђубре*, *јајара*, *мувајор*, *муфљуз* (*муфљоз*), *мућак*, *росија*, *смрад*, *фуњара*, *чукела*;

2. груба, опака, зла: *животиња*, *фурија*, *мафија*, *хијена*;

3. неодговорна, непромишљена, нестална: *аламуња*, *лукшер*, *аверел* (Где си, *авереле?*), *зракојриц* 'јебиветар';

4. кукавица, плашивац: *зенитара, мудара, тремарош, штребер;*
5. издајица: *тииздоши* 'особа која изда сваку тајну', *тродана душа, шасијер;*
6. улизица: *чейуљ, чейуља, шлихтара, шлихтер;*
7. тврдица, себичан: *стийса, мудара;*
8. глупа, ограничена, будала: *аршиох* (Баш си *аршиох!*), *бена, бленића, бузга, буздан, бузданов* (Она је тешки *буздован*), *букван, глуйсон, говедоид* (За друштвене науке био је *говедоид*), *дилеја, дилкан, дитиу-дитиу* (према роботу из филма „Рат звезда“) (Ти си баш неки *дитиу-дитиу!*), *имбецил, крелац, креле, крембил, крећенозоид, леваша, мазга, мазгов, мајмун, макса, мамлаз, миседо, морон, момбрил, мулација, тајсер, слејац, сом, сторокай, точак, толмен, шумилек, шулијан, шука, шрујац, фанијазија, шукса;*
9. необична: *дијабола* 'неко ко се нађе у друштву а није као остали' (Која *дијабола!*), *паџијенћ, фанатик;*
10. особа која се прави паметна, важна, која све зна: *геније* (Онај *геније* опет нешто филозофира), *главоња, а значи и 'паметан човек', мудара* 'нарцисоидна особа', *енциклопедија;*
11. особа неупућена у нешто, која прича глупости: *труба, бисер* (*Бисеру, опет провалајујеш!*);
12. досадна, особа која гњави: *гиљотина* (Јуче ме један дечко мувао и испао *гиљотина*), *давеж, куга, мудросер, тицајзла, сумирдиоксид, тријер, триша, туришија, цајкало, шийсон;*
13. снисходљива, понизана: *голум* 'понизно биће' (вероватно према лицу из филма „Господар прстенова“ (Увек си био *голум*));
14. размажена: *хемо, тектмес;*
15. проста, примитивна: *бабун* (*Бабун ми каже*), *кулов;*
16. лења, трома, неспретна: *дембел, зјакан* 'онај коме време протиче ни у шта', *луфтигуз, мрцина, шуњав, шугави* 'никакав, сметен';
17. неспособна: *квака* 'неспособњаковић';
18. весела, необуздана, забавна особа: *ћаво, лушка* (Седим у клупи са *лушкиком*), *смајница;*
19. мирна, хладнокрвна, равнодушна, индиферентна: *енглез, лујка* (Нисам знала да си таква *лујка*), *флегма;*
20. особа која много пије: *алкос* (Види оног *алкоса!*), *весељко* 'пијана особа' (Био сам *весељко* у суботу), *зидари* 'пивопије' (зидати 'пити пиво'), *морка* 'пијан до бесвести', *танкер, шљокација;*
21. она која много прича: *млин за кафу;*
22. ћутљива: *муфлон;*
23. особа која све схвата буквально: *буквалец;*

24. наивна: *живина* (Зезнуо сам ону *живину* данас);
 25. неизживљена: *жельник* (Е, јеси *жельник*, мајке ми!);
 26. лепа, дотерана особа: *лукчица*;
 27. ружног изгледа: *авет*, *аветиња* (Зацопала се у *авет*; Скини ми се *аветињо!*!), *акреј* (Какав *акреј!*), *габор*, *киклой* (Немој да ме упознајеш са њом ако је неки *киклой*), *мутант*, *стидоба*, *фаџош*;
 28. висока особа: *жирафа*;
 29. мршава, танка: *вејка*, *комарац*;
 30. дебела, крупна, незграпна особа: *гројница* (Не свиђа ми се та *гројница*), *лајтара*, *медвед*, *таромб*, *тарафика*, *тарокрилни орман*, *тарутико*, *чамбас*;
 31. са великим stomаком: *тарбари*;
 32. особа са великим ушима: *дамбо* (лик из Дизнијевог филма) (Види *дамба* што лепрша около), *клемта*, *тарајан*;
 33. са великим устима: *фафа*;
 34. особа са великим зубима: *коњослав*;
 35. која нема зуба: *креза*;
 36. глуве: *таробија*, *тарой*;
 37. особа у неком стању, ситуацији и сл.: *бечлија* 'особа која се чуди' (Што си такав *бечлија?*!), *вашика* 'особа која се стално чеше' (*Вашика* је скратила *косу*), *шадобранац* 'особа која је дошла непозвана на журку', *конијуза* 'особа која ружно хода', *таја* 'особа која брзо воzi', *смрдаља* 'особа која смрди на зној'.

IV. Експресиви за особе по занимању:

1. професор, професори: *гмаз* (Неће вальда онај *гмаз* да нас пи-та), *давићељ*, *зрикавци*, *каубој*, *мучићељ*, *профа*, *профан*, *ровац*, *сенилци*, *фика* 'професор физике', *фосил*, *црна удовица*;
2. слаб ученик: *војсковођа* (*Војсковођи* оцене марширају: 1, 2, 1, 2);
3. полицајац: *дрош*, *кљун*, *марича*, *муријаш*, *мурјак*, *мурка*, *тајкан*, *шлавац*, *шуб*, *штурумф*;
4. контролор карата у градском превозу: *кондор*, *риџа*;
5. друге професије: *доџа* 'доктор', *кљован* 'зубар', *крамиоштежничар* 'копач', *филателист* 'физички радник', *маф* 'мајстор', *клубијановић* 'члан клуба', *кум* 'вођа неке групе', *феномен* 'човек који уме да укључи фен', *чомба* 'стари војник'.

V. Експресиви за више особа које чине неку групу, заједницу:

1. родитељи: *буђави*, *савремени диносауруси*, *сенилци*;
2. мноштво, скуп: *багра* 'друштво' (Еј, *багро*, идемо у град!), *љагани* 'необразовани људи', *тарашинари* 'пешадија', *раја* 'друштво',

свет', *руља*, *сабор* 'скуп рођака', *савет старица* 'родитељски састанак', *фейтуси* 'ученици прве године војне школе', *хибриди* 'они који су најбољи', *хийоши* 'људи са дугом косом', *хор бечких девчака* 'добри момци'.

2.1. У експресивној лексици ћачког (омладинског) жаргона, као што се види из прегледа група, углавном су издиференцирана имена за особе уопште (група III) од имена за особе мушких, односно женских пола (групе I и II), и по томе су жаргонски експресивни слични експресивима савременог српског језика, а разликују се од експресива из списка *Скоротиче*, у коме нису издвојена имена за особу уопште. Занемаривање полних разлика у оцењивању носилаца негативних особина, карактеристично за експресиве савременог језика у односу на језик Вуковог периода, занимљиво је за социолингвистички и лингвокултуролошки приступ феномену експресије, па је посебно разматрано у претходном одељку.

2.2. У овом жаргону, као и у савременом језику, именују се и припадници одређених професија (група IV) и социјалне групе (група V), што нисмо нашли у списку *Скоротиче*. Овакво раслојавање, евидентно и у експресивној лексици савременог језика, одражава поделу друштва на све већи број различитих група, при чему традиционална поларизација на „ми“ и „они“, по којој су „они“ по правилу носиоци негативних особина, непрекидно активира стваралачке потенцијале у сferи негативне експресије. У омладинском жаргону, као што показују примери из групе IV и V, та негативна оцена није тако изразита као у експресивној лексици језика уопште, него је, као и сва жаргонска лексика, ублажена подсмешљивим тоном и хумором (исп. пр. најведенних група са примерима којима се у савременом језику исказује омаловажавање, ниподаштавање и сл., типа: *дечурлија*, *млађарија*, *майорци*, *женскадија*, *мушкадија*, *студентијарија*, *школарци*, *физикалици*, *капутије*, *сељаци*, *брократе*, *ландури*, *Србадија*, *Турадија* и сл.). Емоционално-експресивна сфера омладинског жаргона, за разлику од те сфере у савременом језику уопште, носи обележје ведрог омладинског духа, чији емоционални набој налази одушка у забави и шали. Оне се поред осталог постижу и употребом новог, необичног и духовитог имена за носиоце особина које се у одређеној ситуацији актуелизују као позитивне или негативне. Међутим, као и у експресивној лексици језика у целини и у овом жаргону преовлађују експресивни негативне оцене.

2.2.1. Експресивна имена добијају носиоци не само оних занимања која су актуелна за омладински/ћачки живот: професори, ученици, полицијаци, доктори, контролори у градском саобраћају и други чува-

ри реда, него и оних занимања на чији се рачун могу насмејати и нашалити: физички радници, мајстори и вршиоци неких тривијалних радњи (*феномен, шабакера, мешалица, бечлија*). Без обзира на престижност, важност или тривијалност онога што именована особа обавља, сва имена из ове групе су подругљива и духовита, чиме се постиже шаљиви ефекат и употпуњава забава. Хуморни ефекти постижу се највише употребом непримерених имена, погрдних и деминутивних за престижне професије: професоре, докторе, зубаре (*гмаз, давићел, зрикавац, каубој, сенилац, фосил, ирна удовица, доџа, кљован*), деминутивних за полицајце (*пажан, мурка, штрумф*), почасних и ласкавих за непрестижне професије (физичке раднике, копаче, контролоре, лоше ученике) и тривијалне радње (*филателист, крамбиотехничар, кондор, војсковођа, феномен*).

2.2.2. Исто тако непримерена имена дају се појединим социјалним групама, заједницама, актуелним за омладински миље: групи другара, родитељима, рођацима, војницима, припадницима одређеног стила, моде и др. Погрдна имена дају се родитељима као и професорима (*буђави, савремени диносауруси, сенилци*), омаловажавајућа и подругљива имена војницима (*прашинари, фейтуси*) иронична имена најбољим и лепо васпитаним момцима, (*хидриди, хор бечких дечака*), као и окупљањим рођацима (*сабор*). У београдском и ваљевском жаргону подругљива имена дају се и припадницима других етничких група и подручја (*белокапић за Албанце, Далмош за Далматинце, жустаћ, дониро и широдон за Кинезе*).

2.2.3. Иако се многи експресиви из ове две разматране групе одликују окационалношћу и шаљививим тоном, као и већина омладинских жаргонизама, ипак многи својом подругљивошћу и иронијом показују критички однос данашње омладине према неким традиционалним вредностима и самосвест о сопственој вредности. По традицији, без обзира на подржавану поларизацију „ми“ и „они“, не доводи се у питање поштовање старијих, професора и родитеља од стране млађих, деце и ученика, страхопоштовање и лојалност према полицајцима, војницима и осталим „чуварима реда“, као ни лепо, „бечко“ васпитање, рођачка окупљања и сл. Млади данас раскидају с том патријархалном традицијом која их је потиснула на маргину друштвених збивања и на ироничан и подсмешљив начин испољавају своје незадовољство и изневереност очекивања у вези са наведеним традиционалним вредностима и неоствареним улогама претпостављених ауторитета у садашњим друштвеним приликама.

2.3. Носиоци (омладинског) урбаног жаргона самосвест о сопственој вредности показују и супериорношћу над непрестижним социјалним групама. Тако припаднике неквалификованих и сеоских занимања именују смешним или подругљивим именима (нпр. физичке раднице: *љагани, крамбогтехничари, филателисти*), или употребљавају називе из сеоског живота за именовање негативних особина (простаклука: *сельак, сельос, сељанин, сточар, чобанин*; глупости, необразованости: *крамб, биво, коњина, говедоид* сл.). Негативан став имају и према припадницима деликвентних урбаних група, којима се у савременим условима, осим лопова, превараната, шверцера, проститутки, приклучују дилери, наркомани и хомосексуалци (мафиоза; *курава, фуфа, йрофукљача; дрогос, ђойли брај, врућко, Јешкир, Јешко*). Хумористични ефекти се и код овог типа експресива, као и код многих у омладинском жаргону постижу употребом еуфемизма, хипокористика и деминутива, као и другим уобичајеним начинима творбе: игром речи (*филателисти*), окационалним сложеницама (*крамбогтехничар*), употребом неадекватног, обично страног форманта, карактеристичног за научну и стручну терминологију (*сельос, говедоид*).

3.0. У погледу параметра пола жаргонски експресиви од експресива из *Скорогчече*, како смо већ истакли, разликују се по издавању имена за особу уопште, при чему је ова група у омладинском жаргону веома бројна и разноврсна. На основу издвојених подгрупа у овој групи и стања у савременом језику у сferи експресије, изгледа да се популаризација по 'полу' неутралише у зони стандардних вредности, чији носиоци могу бити подједнако и жене и мушкарци. У главном корпузу евидентирали смо око двадесет особина које се актуелизују погрдним именима: неморал, кукавичлук, издајство, полтранство, себичност, суровост, глупост, лењост, тврдоглавост, лакоумност, примитивност, равнодушност, снисходљивост, неинвентивност, неодмереност, прекомерност у нечemu, необичан изглед (по висини, дебљини, по појединим деловима тела) и сл.⁶ У овој групи преовлађују подгрупе експресива којима се именују особе по моралним особинама и које нису неутралне у погледу 'поля' са становишта субјекта именовања и типа комуникативне ситуације. Обично су то имена високог тоналитета експресивности која се одликују грубошћу и вулгаризацијом, карактеристичним за мушкарце као субјекте именовања или за

⁶ У групама експресивних имена за жене и мушкарце евидентне су следеће заједничке негативне особине: злоба, ограниченост, глупост, простаклука, претерана причљивост и неприкладни изглед. У корпузу *Скорогчече*, као што је показано у претходном одељку, претерана причљивост приписује се само мушкарцима.

комуникацију између особа мушких пола (*ђубре, јајара, смрад, фуњара, џукела, аламуља, мудара, йиздош, чепуља*).⁷ Увредљива имена овог типа, и у омладинском жаргону и у језику уопште (исп. примере из *Скорошече*, типа: *вуцибатина, џукела, йсейто, свиња, сирвина, хуља, йрдавац, фурда, йогузијаш; ђубретара, дроља, ордуља*), употребљавају се у афективним ситуацијама, било у директном обраћању објекту именовања било у обраћању на дистанцу. Ова вербална агресивност, евидентна у експресивној лексици српског језика у разматраним периодима, указује на несуздржан, афективан темперамент припадника ове језичке заједнице, чији се груби и вулгаризовани начини испољавања преко језика, у савременим условима либерализације односа, све чешће појављују и толеришу, чак и у сferи језичке норме.

3.1. За разлику од експресива језика уопште, код којих су најбројније подгрупе за именовање особа по моралним и психичким особинама (в. поглавља о типовима именичких експресива), код жаргонских експресива најбројнија је подгрупа за именовање особа по глупости, ограничености. Без обзира у којој групи се реализује, ова подгрупа експресива одликује се сниженим степеном тоналитета и шаљивим тоном, чему нарочито доприносе имена необичне гласовне структуре и сликовите фигуративности (*баки, бамбус, дебос, лајави крелац, менјол, йайак, џуканка, шубара, глуйсон, говедоид, крејенозоид, дийту-дийту, миседо, момбрил, сјорокай, йолмен, џумилек*). Изрежирана емотивна напетост која се остварује духовитим именима овог типа срачунаста је на позитиван штимунг код актера комуникације, чак и ако се именовани налази у „ми“ позицији, што ову подгрупу експресива сврстава у кооперативна средства комуникације (в. Ристић 1997в: 227–228). Уз подгрупе које су јој сличне по значењу и чијим јединицама се исказује оцена о незнану, необавештености, неуклоњености у „друштво“, и уопште о неблаговременом и неадекватном реаговању у одређеној ситуацији (*дијабола, йаџијенић, фанатик, лујка, џруба, геније, главоња, мудара, гиљотина, давеж, мудросер, сум-йордиоксид, џријер, хемо, џекmez, буквалица, џадобранац, глуйса, мејла, батаја јсивојиновић, ајшићан, сократ, џријерко, црвоточац и сл.*), ова подгрупа заузима централно место међу омладинским жаргонским експресивима.

3.2. У жаргонској лексици, као и код експресива језика уопште, бројчано преовлађују експресиви којим се именују особе мушких пола над оним којим се именују особе женског пола (у главном корпусу

⁷ О карактеристикама и нормирању овог типа експресивне лексике в. Ристић 1997в: 228–230.

Речика однос је 125 : 72). По особинама које се оцењују очигледно је да су мушкарци доминантни не само као објекти него и као субјекти именовања. То се види и по томе што се у оцени особа мушких пола реализује више подгрупа експресива са позитивном оценом (иако са мањим бројем јединица), при чему се истичу следеће особине: добра-та, даровитост, окретност, као и супериорност по изгледу, ставу, сек-суалној потенцији и материјалном стању (в. подгрупе од 1 до 8). Од негативних особина које се приписују само мушкарцима јесу следеће: хомосексуалност, пијанчење и дрогирање, а у оцени изгледа истичу се висина, дебљина, широка рамена, дуга коса, велики нос и сл. Схватање секуналне слободе за мушкарце, код омладине, потпуно је либерализовано за разлику од традиционалног схватања, што нам потврђују експресиви из омладинског жаргона у односу на експресиве из ранијих периода српског језика. У омладинском жаргону хетеросекуналне слободе мушкарца не доводе се у везу са кршењем морала, па се такво понашање именује експресивима позитивне оцене, типа: *баџа, ђилкош, фаџа, фрајер, мрџа, шмекер, мачо, мачомен, шарах*. У списку *Скорошече*, а и међу експресивима савременог језика, за типове мушкараца који претендују на више жена, налазимо погрдне називе, типа: *курвар, курбешаш, швалер, већрењак, већрогоња, лола, сечки* 'стар човек који се врти око младих девојака', *ноћник, обешењак, шарлатан, бећар*.

3.3. Код експресива за особе женског пола реализују се само две подгрупе са позитивном оценом, и то по лепом изгледу и по ведром расположењу (в. подгрупе 14. и 9), док сви други експресиви исказују негативне оцене које су углавном у вези са секуналним понашањем жена, што показује да су и у овој групи субјекти оцене мушкарци. Тако експресиви омладинског жаргона чувају континуитет са експресивном лексиком српског језика уопште, при чему је евидентан традиционални став, по коме је жена објекат мушких секуналности, што се испољава у експресивним именима за девојку уопште: *женска, фиши, риба, цући, цућика*, као и у великим броју експресива са негативним ставом према слободи испољавања женске секуналности. Погрдним именима високог тоналитета експресивности жигоше се појачана секунална активност или промена мушкараца (*гоблен, сићо, дроца, фуфа, фанфуља* као и у *Скорошечи* и у савременом језику: *ордуља, дролја, воркија, ојајдача, курва, фуфа, йрофукљача*). Чак и многи експресиви са позитивном особином, којима се актуелизује леп изглед (*дрндар, мачка, риба, сићокица*), дотераност (*йудла, овца*), истицање поједињих делова тела (*мулка, сандучара*) и супериорно држање (*мешла*), реализују негативне конотације, које су у вези са традиционал-

ним мушким ставом да су наведене особине недопустиви начини јавног и слободног испољавања женског сексуалног изазова (исп. и призоре из ранијих извора: *симениталка, вимара, музара, гузичарка*). Код мушкараца, као што је већ истакнуто, ове особине оцењују се позитивном оценом: као изузетана потентност, лепота, привлачан изглед, супериорно држање, став и сл. (в. т. 3.2). Слободно показивање женске сексуалности дозвољено је, као и код експресива жаргонске лексике из ранијих периода, само кад је оно у функцији личне жеље мушкарца (исп. *двомоторац, млазњак, насмејаница, фрајерица* из Речника и пр. из ранијих извора: *каравела, авион*). Погрдним експресивима именују се жене које из разних разлога нису предмет сексуалне жеље мушкараца (*калуђеруша, манастирка, трудњача и стоматклија*). Мушкарци су нарочито немилосрдни кад им се нека жена не свиђа по изгледу, па се грубошћу одликују и експресиви којима се таква оцена исказује (исп. пр. из Речника: *грабуља, калашићура, кара-конџула, корњача, лойаћа, сахрана, фрижидерка* и пр. из ранијих извора: *корба, цубос, ској, тракљача, лойаћа, крокодилка, алигаторка, кркуша, кайела, гробарка, авеј, куждра, наказа, рага*).

3.4. У домену поларизације експресива по параметру пола савремени омладински жаргон се не разликује много од других типова експресивних имена у српском језику у свим његовим разматраним периодима од друге половине прошлог века. Модел мушки-женских односа задржао се до данашњег дана, и никаква либерализација схватања није га променила. Најновије генерације мушких популација, које се критички односе према многим традиционалним вредностима, и то поред осталих начина исказују и експресивима (в. од т. 2.2. до т. 3), задржавају супериорну позицију из које се жене оцењују као објекат мушких жеља и потреба и у домену изгледа и у домену њихове сексуалне слободе.

3.5. Сексуалне слободе у нашој средини за оба пола, и кад су упитању хомосексуални и хетеросексуални односи, и данас, као и у ранијим временима, више су остварене у пракси, него у схватањима људи, у моралним и законским нормама. Ова конзервативност у схватањима, како се са становишта неких развијенијих и престижнијих средина може оцењивати стање у нашој средини, одражена је у језику њених носилаца и у сегменту експресије, а њу, како смо показали, потврђује и омладински жаргон. У читавом корпусу (нишки жаргон) нашли смо само једно име за хомосексуалне односе жене: *лебос*, док су такви односи међу мушкарцима именовани експресивима сниженог тоналитета: *врућко, дерће, йешкир, йеша, йешко, йешак, йоћли браћ, йешкица, хумос, йичкица* 'љубавник главног криминалца', *буљаш*,

при чemu сe начини духовитог именовања: употреба деминутива, пре-
метање слогова, игра речима, могу схватити или као подсмењивање и
неодобравање или као еуфемизација и одобравање оваквих односа.
Либерализација у вези са хомосексуалношћу, која је до скора била та-
бу, данас је у сфери експресије евидентна у откривању дела табуа, са-
мо тог вида мушке сексуалности. У *Скорошчи* нема експресива овог
типа, а у савременом језику до сада се углавном употребљавала само
реч *шедер*.

4.0. Експресиви омладинског жаргона показују да су за емоцио-
нално-експресивни однос носилаца жаргона примарније особине које
се тичу самих носилаца те особине од особина које се испољавају
према другима, за разлику од експресива српског језика уопште, код
којих се на прво место ставља однос према другима. То је евидентно
у прве три групе, где су односи у корист особина које се тичу самог
носиоца, следећи: 20 : 6 у групи за мушкарце, 19 : 3 у групи за жене и
27 : 10 у групи особа уопште. Експресивна имена у бројнијим подгру-
пама ових група одликују се духовитошћу, сниженим и подсмешљи-
вим тоном, па иако указују на негативне особине, она се прихватају
као нормативно кооперативна средства неофицијелне комуникације.
Експресиви мање бројних подгрупа одликују се грубошћу, погрдним
тоном и повишеним степеном експресивности и спадају у непожељна,
увредљива средства комуникације (*фукара, џибер, ђубре, јајара, му-
фљуз, смрад, фуњара, џукела, профукљача, фанфуља, фукса*).

4.1. Континуитет српског језика у сегменту експресивне лексике
за именовање особа по неким особинама, како показује и корпус ек-
спресива савременог омладинског жаргона, евидентан је на синхроном
плану у већем броју експресива за особе мушких пола од експресива
за особе женског пола. Тако се односи по разматраним жаргонима у
корист имена за мушкарце, могу представити на следећи начин: у вр-
шачком жаргону 125 : 72, у ваљевском жаргону 73 : 16, у нишком
жаргону 67 : 21, у београдском жаргону 38 : 8. Међутим, континуитет
у броју истоветних јединица у разматраним жаргонима није евиден-
тан на синхроном плану. Највећи број истих јединица имају вршачки
и нишки жаргон (од укупно 88 имена нишког жаргона само је 30 за-
једничких, а 58 нових имена у односу на вршачки жаргон, од којих
ћемо навести само нека: *амза* 'глуп, досадан човек', *бабојебац* 'мла-
дић који воли старије жене', *бубалица*, *буљаш*, *вуџибайина* и *дрош*,
'полицајац', *горила* 'чувар реда, редар у кафићу или дискотеци', *гре-
шица* 'робље' ружна девојка или жена', *гуска* 'глупача', *гушићери* 'вој-
ници на обуци', *даска* 'девојка малих груди', *даваљка* 'лака девојка',
дилер, *домаџ*, *дркаџија*, *еншеријер* 'стални посетилац неког места' и

др.). Најмањи број заједничких имена имају вршачки и ваљевски жаргон (од укупно 89 имена само је 9 заједничких, а 80 нових имена у ваљевском жаргону, од којих ћемо навести само нека: *гек* 'простак', *декиниш*, *екића*, *комијанија*, *краљ* 'фаца', *тилешина* 'згодна млада девојка', *тицољак*, *развиотка*, *смор* и др.). Београдски жаргон, иако не припада истој социјалној групи са испоређиваним жаргонима, показује већу сличност са вршачким жаргоном, јер од укупно 46 имена београдског жаргона 10 је заједничких, а 36 нових имена, од којих ћемо навести само неке: *ваљайор* 'препродавац лоше робе', *веџејка*, *гмаз*, *друкер*, *јајара*, *камењарка*, *овца*, *редњара*, *сељцов*, *тиреба* 'де-војка, жена уопште', *фиксa* 'наркоманка', *тиљакер*, *тилајгерџица*, *ши-шумига* 'луцкаста особа' и др. Ове разлике на синхроном плану мање проистичу из различите дијалекатске основе разматраних жаргона, а више из творачке креативности иоказионалности, као битне карактеристике жаргона, при чему се углавном користе сви усталјени начини и потенцијали творбе и значења.

4.2. Континуитет у заједничком фонду жаргона испољава се више на дијахроном плану, што показују подаци испоређивања појединачних жаргона са жаргоном Андрићевог речника, наведени уз радове у *Пејничким свескама* (Пејничке свеске 40, 1997: 13, 32, 372), а што се показује и испоређивањем експресива *Речника ћачког жаргона* са експресивима у српском језику који данас чине стабилни фонд савремене и наслеђене експресивне лексике. Тако од укупно 385 експресивних имена за особе у Речнику, 163 јединице могу се сматрати новим или по облику или по значењу или по оба параметра. Већи број од 222 јединице чини заједничку основу експресива савременог српског језика, од којих се многи могу наћи и у испоређиваном списку погрдних имена из часописа *Скороштеча*. Навешћемо само неке: *згад*, *џукела*, *свиња*, *смрад*, *дурак*, *мула*, *ћилкош*, *фукара*, *цибер*, *бараба*, *дрићац*, *мангаши*, *шалабајзер*, *хулиган*, *сивоња*, *болид*, *дебил*, *деген*, *коњина*, *меншиол*, *тијацер*, *баца*, *кулер*, *фаца*, *фрајер*, *шмекер*, *махер*, *шмокљан*, *шоња*, *билmez*, *сељак*, *сировина*, *шабан*, *фосил*, *чилагер*, *буџа*, *мафиоза*, *дизелаши*, *лајавац*, *випаминац*, *дугајлија*, *жусуокљунац*, *давишиљ*, *мурија*, *тијкан*, *тирофукљача*, *фуфа*, *алайача*, *глүтерда*, *ћурка*, *лујла*, *дизелашица*, *дрндар*, *мачка*, *риба*, *калашнијера*, *караконџула*, *овца*, *ћубре*, *јајара*, *муватиор*, *муфљуз*, *мућак*, *росијија*, *ала-муња*, *тиремарош*, *тијребер*, *тиродана душа*, *чейуља*, *шилихтара*, *стийса*, *живошиња*, *фурија*, *мафија*, *хијена*, *бена*, *бленда*, *буздан*, *буќван*, *диљеја*, *креле*, *мајмун*, *мамлаз*, *кулов*, *дембел*, *мрцина*, *ћаво*, *флегма*, *тиљокација*, *тируба*, *геније*, *мудросер*, *авеши*, *авешиња*, *гabor*, *киклоид*, *жирафа*, *медвед*, *клема*, *креза*.

4.3. Континуитет у сфери експресије потврђују и нове јединице уобичајеним начинима творбе: суфиксалном деривацијом (*фарбић, вазелинац, врућко, дрогос, кљован, клубијановић, калуђеруша, сидашица, комуналка, крамићача, леватика, шуканка, фрајерица, штудњача*), композицијом (*шабакера, мачкосек* према познатом *мачкодер, црвоћочац, крамићотехничар, двомоћорац, зракоћриц, луфтигуз, коњослав*), преметањем слогова (*дерће, љанкеса*), игром речи (*филателист, феномен*) и променом значења речи (*бенгалац, хокејаш, каубој, војсковођа, сијеџијалка, манастирка, стомаклија, мешалица, йаџијенић*). Уочљиво је да се неки потенцијали творбе проширују све бројнијим примерима мешовите творбе у деривацији и композицији, у којој се на речи страног порекла додају домаћи суфикси или друге речи, и обрнуто (*кењакор, фосилац, девијанит; глүса, глүсон, дебос, дрогос, крејтенозоид, крембил, штүсон, миседо, момбрил; сандуйис, лејмер, филателист, шолмен*); затим употребом страних речи (*шарах, маљуган, декстер, фии*), евфемизацијом (*мрица, фраџа* према *фрајер, сељос, дилкан, лушкица, сељанин, наслеђаница, фрајерица*), пејоризацијом (*стокица, дриндара, бумбар, стомаклија, штудњача, мулка, сандучарка, овца*), ономатопеичним именима (*ћоле, рокација, ћарайан-ћић, риџа, фафалица, дийту-дийту, зјакан, цајкало, фафа*). Нарочито је евидентно проширивање потенцијала семантичке деривације увођењем нових помоћних субјеката метафоре у традиционалне начине стереотипизације, и то: фитонима (*бамбус*), зоонима (*којоћ, йавијан, шаран, бумбар, зрикавци, ровац, црна удовица, кокошка, кондор, йайкар, йайак, кљун*), имена ствари, предмета (*кеса, крамић, йлајваз, шодер, гоблен, сијбо, шубара, сумбордиоксид, шуршија*), болести (*сидашица, штрићер, шромб*) и др. Овакво повећавање броја помоћних субјеката метафоре указује на проширивање асоцијативних поља у лексичком систему савременог српског језика, а на когнитивно-мотивационом плану на проширивање граница сазнања језичке личности српског језика и обогаћивање језичке слике света новим (квази)стереотипима. Уводи се и постаје продуктивна апелативизација (преко имена познатих личности и имена из литературе и углавном страних (пртаних) филмова: *батајна животиња, аништајн, сократ, штрумф, дийту-дийту, годзила, дамбо, голум, ванда, гонзо*), као и вишечлана имена (*лајави крелац, грета габор, савет ствараца, савремени диносауруси, хор бечких дечака, црна удовица*).

5. Социолингвистички приступ експресивној лексици савременог омладинског жаргона у поређењу са стабилном експресивном лексиком језика уопште, указао је на континуитет и на неке промене у развоју експресивне лексике српског језика, у вези са параметрима који од-

ређују карактеристике овог типа лексике: параметру пола, узраста и социјалног статуса. У омладинским жаргону, уз традиционалну поларизацију на „ми, добри“ и „они, лоши“, форсирано се наставља процес либерализације односа у сферама узраста и социјалног статуса, чиме се раскида са традиционалним односом према ауторитетима било по годинама било по социјалном статусу. Процес либерализације у односу међу половима у омладинском жаргону огледа се у скидању табуа са сексуалних слобода, али само за мушкарце и кад су у питању хетеросексуални и хомосексуални односи. Кад су у питању жене, њихова слобода у вези са хетеросексуалним односима и даље се традиционално оцењује као кршење јавног морала, што се показује великим бројем експресивних имена високог степена експресивности за јавно жигосање таквог понашања. Та слобода је, по схватању како данашње генерације тако и пређашњих генерација мушкине популације, дозвољена само ако се остварује у функцији задовољења мушкине сексуалности. Табу женских хомосексуалних односа, судећи по броју експресива, још се не дира ни у сфери најновијег омладинског жаргона.

6. Испоређивање експресивне лексике различитих периода српског језика у домену лингвистичких карактеристика, указало је на језичке законитости које регулишу настанак и функционисање ових јединица, а које се испољавају као процес експресивизације језика. Јединице овог индивидуалног језичког стварања, и поред окационалних случајева, успешно се интегришу у општи језички фонд захваљујући континуитету, који се одржава не само у начинима творбе него и великим броју заједничких јединица, карактеристичним за експресивну лексику савременог српског језика у свим његовим развојним етапама. Прихватање нових експресивних јединица најпре се потврђује у жаргонима српског језика одређеног периода, што и јесте уобичајени начин њиховог увођења у заједнички стандардни језик (исп. „У језику само појединац ствара а колектив прихвата или одбацује“, Бугарски 1997: 307). У сваком језичком стварању, па и настајању експресивне лексике као ефикасног средства разговорног језика, прихватање у жаргону је потврда ваљаности и функционалности новонастале јединице. Међутим, за само настајање експресивне лексике, за сам процес језичког стварања, битан је емотивно-експресивни импулс, који покреће креативну употребу језика и механизме стварања, па смо зато склони да овај процес настајања назовемо експресивизацијом, а не жаргонизацијом како се он назива и прати у истраживањима Р. Бугарског (Бугарски 1997: 301–308). Сталним процесима експресивизације у језику претходе процеси деекспресивизације, функционално-стилске истрошеноности постојећих јединица, који настају због честе упо-

требе и опште прихватљивости експресива. Ову истрошеност најпре региструје појединац и зато тражи и налази нови начин исказивања актуелних емотивно-експресивних садржаја. При томе се његово стварање креће у границама творбеног и семантичког потенцијала материјег језика, а креативност у настајању експресива огледа се у новој комбинацији расположивих језичких елемената, која се може остварити на структурном или семантичком плану. Нормативност те комбинације проверава се најпре у жаргону, а масовна употреба почиње увођењем у заједнички разговорни, па и у стандардни језик. Функционисање новонастале експресивне јединице у лексичком систему испољава се у томе што преко парадигматских односа проширије творбене и семантичке потенцијале језика. У непрекидном реверзибилном кружењу творбених и семантичких потенцијала на релацији језичка употреба — језички систем, експресивна лексика игра посебну улогу јер у језик уводи појединца — језичку личност, са многим њеним психичким, социјалним, прагматичким и другим карактеристикама.

V. СИНХРОНИ АСПЕКТИ ЕКСПРЕСИВНОСТИ

УНИВЕРБИЗАЦИЈА КАО СРЕДСТВО ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈЕ*

1. Предмет овог дела књиге јесу они видови експресивизације лексике који се у разговорном језику реализују различитим творбеним типовима сажимања сложеног, вишечланог имена, при чему новонастала реч задржава исто денотативно значење као и мотивирајући вишечлани, аналитички еквивалент, али добија ново, конотативно значење. На плану лексичког система и лексичке употребе овај творбени процес издава се као јединствен начин именовања који се означава термином „универбализација“¹.

1.1. За експресивни аспект ове појаве узето је одређење појма универбализације А. Бабанова, по коме је универбализација процес другостепене номинације у коме настају праста имена према постојећим сложеним именима од којих се разликују јасно израженим експресивним компонентама значења (Бабанов 1994: 131–132)². Са творбног аспекта универбализација се у истраживаном корпусу јавља као процес

* В. Ристић 1995а.

У србији се ова појава на лексичком плану разматра тек у новијим истраживањима и означава се и термином *универбализација* (Ристић 1995а: 125–133; Бугарски 2003: 102), који код нас преовлађује у односу на варијантни облик *универбација* (Оташевић 1997: 52–63). Код Оташевића је дат преглед одређивања овог појма у славистици и наведени су типови универбализације на лексичком нивоу (52–55). У мом истраживању на ограниченој лексичкој корпузу појам универбализације у ужем смислу употребљава се онако како је одређен код Бабанова. У поменутом раду Бабанова (1994: 125–132) дат је и историјат питања (в. нап. 1 на стр. 125 и текст на стр. 125–128). У истраживању сам имала у виду и одређење овог појма у књизи Динамика, по коме је универбализација творбени процес и новија тенденција лексичког развоја карактеристична нарочито за професионалну и експресивну комуникацију (Динамика 1989: 299; в. и 298–306, 370, 381–382, 383). Појаве сличног типа на синтаксичком плану (универбализација у ширем смислу) код нас су разматране под појмом *кондензација* (Ивић М. 1979: 117–122 и Радовановић 1990: 13–50). У књизи Радовановића најведена је наша и страна литература о проблемима синтаксичке кондензације.

² По Бабанову универбом се не могу сматрати прости и сложени еквиваленти различити по пореклу (домаће и страно име нпр.), као ни еквиваленти са заједничком мотивационом основом али неиздиференцираним експресивно-стилским компонентама значења (1994: 131–132).

који се регуларно остварује суфиксалном деривацијом једног од чланова сложеног имена при чему се остали чланови изостављају. Универби овог типа се у номенклатуру лексичког система укључују као јединице са експресивном функцијом и конотативним компонентама значења.³

1.2. Иако је процес универбизације на формалном плану повезан са сажимањем (скраћивањем) сложеног (аналитичког) имена, не може се рећи да је она само резултат деловања принципа језичке економије, који је иначе најчешће узрок структурног синтетизма, наравно, под условом да не доводи у питање реализацију делотворнијих језичких принципа. По Бабанову у језичкој употреби су примарни и делотворни „принципи достатности и адекватности“, па би универби који су најчешће комуникативно недостатни у неутралној употреби опорнили наведеним принципима, упркос оствареног принципа економичности. За подржавање универбизације као продуктивног процеса у језику, по Бабанову, много је пресуднији „принцип експресивности“, што смо се и ми на основу корпуса уверили (исп. Бабанов 1994: 131). Овај принцип примарно је одређен индивидуалном креативношћу субјекта именовања која се реализује као стилски поступак замене сложеног имена простим и његовим деривирањем, и то са емоционално-експресивним ефектом, што универбизацију сврстава у инхерентни тип експресивности (исп. Зима 1961: 12—42). Иако се код свих експресивних јединица оба типа експресивности — адхерентне и инхерентне — емоционално стање субјекта именовања јавља као стимуланс избора имена са експресивним ефектима, у реализацији се издвајају два типа маркираности експресивних јединица: емотивно-експресивна и функционално-стилска маркираност. Коме ће типу одређена јединица припадати зависи шта се перципира као примарно у номинализацији: емотивни садржај или језичко средство. У случају примарности садржаја, што се обично реализује као адхерентна експресивност, јединице ће се перципирати као емотивно маркиране, а у случају примарности језичког средства, што се обично реализује као инхерентна експресивност, јединице ће реализовати стилску маркираност (в. одељак Конотативни аспекти значења експресивне лексике). Универби су углавном стилски маркиране јединице које сигнализирају прелазак у неофицијелни експресивни регистар комуникације са илокуцијским ефектима подсмејања, ругања, иронисања и шаљења.

³ Универбизација обухвата много више творбених типова и разноврснијих случајева од ових који су нађени у разматраном корпузу и на основу којих универбизацију посматрам само као један од начина експресивизације, док су други начини експресивизације представљени у више одељка књиге, па и у наредном одељку.

1.3. На формалном плану универб је најчешће у творбеној вези са својим сложеним еквивалентом (мада не мора да буде), а на плану садржаја тај однос је сложен као и код јединица адхерентне експресивности. Сложени еквивалент се и у овом начину именовања узима као помоћни елеменат из чијег концепта се издваја актуелизовано својство које мотивише ново име референта и иницира стварање новог концепта. Битне карактеристике новог концепта одређује чињеница да његово синтетизирање обавља појединац, језичка личност у самом акту комуникације, који, зависно или независно од стереотипа, прави свој избор из садржаја полазног, помоћног концепта (унутрашње форме сложеног имена). Избор се осим на стереотипима може заснивати и на квазистереотипима, јер појединачна — лична представа о референту не мора да одговара стварности. Ново сажето и дериврано име, као што се из наведеног види, заснива се и на спољашњој и на унутрашњој форми сложеног еквивалента, па се може рећи да универбизација представља сложени тип адхерентне и инхерентне експресивности. И конотативна семантика универба, као и конотативна семантика експресива, садржи комплексну информацију: репрезентативну (издавање објекта — неког његовог својства), вредносно-емотивну (лични став и емотиван однос према објекту именовања) и стилску (експресивно-илокуцијски ефекат) (исп. Телија 1988: 42). Почетни стимуланс и крајњи исход оваквог именовања је лични став, однос према објекту именовања. Сложене смишона структуре новонастале јединице — универба, као и осталих типова експресивне лексике, одређена је прагматичким елементима комуникације, међу којима су најважније улоге говорника и саме ситуације.

1.4. На номинационом плану универби функционишу као јединице другостепене (секундарне) номинације, које, осим упућивања на референте, исказују и лични став, однос субјекта именовања према њима (исп. Бабанов 1994: 129).

1.5. На комуникативном плану универби се јављају као експоненти експресивног говорног чина карактеристичног за неофицијелне идиоме разговорног језика, који се у савременим условима урбанизације и демократизације остварују у многим жанровима писаног и говорног језика. Универби, као и други типови експресивне лексике, дају комуникацији емоционалну тоналност, што се на скали престижности вреднује као сниженост стила. Нормативна употреба јединица овог типа карактеристична је за незваничну, спонтану комуникацију уужем кругу говорника. Претходно знање и препознатљивост ситуације, као прагматички елементи комуникације, омогућавају правилну

интерпретацију њихове сажете експликације и сложене информације, што их сврстава у економична и стилски ефектна језичка средства.

2.0. У савременим условима појачане динамике развоја и бржег темпа који се у језику остварује сажимањем и редуковањем језичких јединица, универбизација представља значајну тенденцију тог развоја и могућности функционално-стилског нијансирања прагматичких садржаја.

2.1. У недостатку репрезентативнијег корпуса за најновију ситуацију у српском језику узета су два дела која могу бити индикативни за тему којом се бавимо. То су Клајнов *Речник нових речи* са корпусом из језика средстава информисања и Селенићев роман *Уби-сіљво с йредумишиљајем* са лексиком најпрестижније урбане — београдске средине. И језик средстава информисања и језик урбане средине су захвални корпуси за праћење актуалних појаве у језику. Примери у одабраном корпузу обухватају само неке случајеве универбизације, чије ћемо карактеристике представити у даљем излагању. Већина универба у Речнику означена је неадекватно квалификатором „фамилијарно“ уместо примеренијег општег квалификатора „експресивно“. Однос између наведених квалификатора је хипонимичан, па се први може употребити само за неке случајеве експресивности. Међутим, примери овако маркирани у Речнику имају заједничку карактеристику ограниченошти употребе, што карактерише жаргонску лексику. Исту карактеристику имају и примери из Селенићевог романа, јер се јављају у језику носилаца београдског омладинског жаргона.

2.2. Општа карактеристика примера жаргонске лексике на творбеном плану јесте да настају суфиксалном деривацијом, при чему се као мотивирајућа основа најчешће узима једна јединица из сложеног имена, а остale јединице се изостављају. У корпусу су најбројније именничке изведенице, затим глаголске, а нешто мањи број је придевских изведеница. Изведена реч — универб задржава исто денотативно значење као и његов сложени еквивалент, али реализује нови, додатни, за комуникацију важнији садржај, чије конотативне компоненте исказу дају експресивни ефекат. Конотативно значење нових јединица мотивисано је личним ставом, односом субјекта именовања према објекту (референту), али садржи и друге прагматичке компоненте у вези са намером (циљем) говорника, са адресатом и са говорном ситуацијом.

2.3. Универби ће бити представљени према врстама речи, са назнаком најопштијих творбених карактеристика и експресивног, илокуцијског ефекта. Већи број потврда нашли смо у Речнику него у Селени-

ћевом роману, па уз прве нећемо давати податак о извору, а друге ћемо представљати са овим податком и у контекстуалном окружењу.

3.0. Именички универби

Према типу експресивности именичке универбе смо поделили на оне који се односе на человека, на неку његову карактеристику у вези са занимањем, поступцима, карактерним и др. особинама и сл. и на оне које упућују на све остало.

3.1.0. У прву групу спадају универби типа: *ћоловњак* 'мушка особа у зрелим годинама' (код Клајна као прво значење наведено је 'половни аутомобил') и *ћоловњача* 'женска особа у зрелим годинама', *забавњак, народњак* 'извођачи забавне/народне музике', *мировњак* 'пипадник мировног покрета', *културњак* 'културни радник/онај који се бави културом', *усмерењак* 'ученик усмереног образовања', *позоришњак* 'човек из позоришта/позоришни уметник', *вилењак* 'власник виле', *прввезњак* 'прввезан човек'; *физикалац* 'физички радник', *стихокленац* 'песник који прави лоше стихове', *емотивац* 'емотивна особа', *дейтресивац* 'особа склона депресији', *маригиналац* 'особа од маригиналног значаја', *домаџ* 'особа која станује у дому/интернату', *годишњеодморац* 'особа на годишњем одмору'; *усретивач* 'особа која усретује (некога)', *прекидач* 'онај који штрајкује с прекидима', *цабалебар* 'онај који цаба једе хлеб', *катастирофичар* 'онај који предсказује катастрофу'; *досадњаковић* 'досадан човек'; *дођоши* 'онај који је дошао/доселио (негде)'; *гребајшор* 'онај који се греће/који живи на туђи рачун'; *цемиераши* 'онај који обично појављује у цемперу а не у саку како би се иначе очекивало'; *лован* 'човек који има много лове/новца'; *добег* 'онај који је добегао (негде)'; *ћутолог* 'онај који ћути/ који се не изјашњава (о нечему)'.

Из ове групе именица код Селенића се јавља само универб *прекидач*, па ћемо навести примере: Како смо дигли дупета, *прекидачи* нагрнуше да апишу наше столице (37); Око осам, одемо до Бермудског... да видимо шта се дешава међу господом студентима... Појма ми немамо да су *прекидачи* за то вече заказали протестну шетњу центром Београда; Један из мудрог руководства, онај врљави... важан *прекидач* запази кретена на штакама (104).

3.1.1. Уз наведене универбе дати су и њихови сложени еквиваленти на основу чега се јасно може видети тип суфиксалне деривације. Као мотивациона основа узима се она јединица из сложеног имена која експлицира својство актуализовано у комуникацији (то су обично одредбене речи: придеви, глаголи, падежни облици именица) и на њу се додаје неки од продуктивних суфикса за ову категорију именица. Најбројније су изведенице са суфиксом *-њак*, затим се ја-

вљају суфиксис: *-ац/-лац*, *-ач*, *-ар* и појединачни примери са суфиксисма: *-ић*, *-ош*, *-ор*, *-аш*, и *-ан*. У корпусу се јављају и примери композиције типа: *добег*, *ћутолог*, *џабалебар*, *стихоклейац*, *годишњеодмарац*. Универби и сложени еквиваленти имају исто денотативно значење, али ови први реализују и додатне конотативне компоненте. Семантички помак новонастале јединице диференцира се од постојећих еквивалената не само стилском маркираношћу него и личним ставом, односом, као и емотивно-експресивним илокуцијским ефектом. Конотативно значење ових јединица, зависно од наведених прагматичких елемената комуникације, реализује се као експресија са илокуцијском снагом подсмевања, ругања, омаловажавања, презирања, ниподаштавања, иронисања и сл.⁴

3.2.0. Другу групу именица чине универби који не именују лица, особе него друге реалије. То су примери типа: *лажњак* 'ono што је лажно', *круйњак* 'крупни план' (према изразу „у крупном плану“), *груйњак* 'групни секс'; *бувљак* 'бувља пијаца', *студењак* 'студентско насеље', *слободњак* 'слободан ударац (у фудбалу)'; *цртић* 'цртани филм', *порнић* 'порнографски филм', *љубић* 'љубавни роман', *минић* 'мини сукња', *дјутић* 'дјути-фри шоп'; *минималац* 'минимални лични доходак', *швајцац* 'швајцарски франак'; *сића* 'ситан новац'; *каубојац* 'каубојски филм'; *дискаћ* 'диско-клуб'; *саобраћајка* 'саобраћајна несрећа'.

У Селенићевом роману јављају се само јединице *лажњак* и *круйњак*, за које ћемо навести примере: Старац их гледа сетно. Приметила сам и раније тај поглед *лажњак*; Седимо у „Плавом јахачу“. Старац Којовић и ја... ко на Сан Мишу. Старац у *круйњаку*. Около хос (10).

3.2.1. И код овог типа универба преовлађује суфиксална деривација која се остварује на исти начин као и код претходне групе именица суфиксисма: *-ак/-њак*, *-ић*, *-ац*, *-аћ* и *-ка*. Ново значење изведеница реализује се као стилска маркираност неофицијелне комуникације. Конотативне компоненте реализују се углавном као општа експресив-

⁴ У комуникацији се сваки пут актуелизује нови вид емотивног односа, па се сложени смисао експресивне реализације мора у сваком случају посебно представљати одговарајућим квалификаторима наведеног смисла и са прагматичким елементима комуникације. Правilan избор квалификатора и уочавање релевантних прагматичких елемената нарочито је значајно у лексикографском представљању експресивних јединица. Међутим, процедуре идентификоваша наведених елемената је компликована јер захтева разрешавање сложене смисаоне структуре емотивног значења (исп. Телија 1988: 48–52; сложеност смисаоне структуре квалификатора *презриво* представљена је на стр. 50, а в. и Димитрова 1994: 61–67).

ност, мада се у неким случајевима, зависно од комунитавне ситуације, могу идентификовати као омаловажавање или иронисање.

4.0. Глаголски универби

У корпусу се јављају примери типа: *мићингаштити* 'држати митинг', *менаџерисати* 'бавити се менаџерством', *драмити* 'понашати се драматично', *усоситиши(се)* 'довести (некога)/доспети у неугодан положај' (према изразу „бити/налазити се у сосу“), *ћоркирати* 'затворити у ћорку', *чабрирати* 'запасти у тешку ситуацију' (према изр. „бити у чабру“), *кризирати* 'доживљавати кризу (обично о наркоманима)', *ноктирати* 'дати некоме нокат (одбити некога)', *декинтирати* 'остати без кинте (новца)'.

Код Селенића се јављају универби: *ћоркирати*, *декинтирати* и *ноктирати* у примерима: Да ли је Ставра заиста мутио са Швабама? Или су га *ћоркирали* сасвим без везе (119); Мене нервира само то што смо *декинтирали* (135); Потпуно смо *декинтирали* (66); Мука мени, али много мило кретену... Нисам могла да га *ноктирам*. Гледа болећиво, ђубре кртеснко (208); Јесте се на мене намерачио економ кампа... *Ноктирам* ја њега кад год ми приђе (90).

4.1. И глаголски универби су настали суфиксалном деривацијом мотивационе основе за коју се узима прилошка одредба или објекат из сложеног еквивалента. Од суфикса јављају се: *-ирати* (најчешће), *-исати* и *-ашити*. У основи неких изведеница, као што показују примери, јављају се фразеолошке јединице и жаргонска експресивна лексика, па се универби овог типа реализују као стилска средства за појачавање експресивности. Експресивност глаголских универба у нашем корпусу је углавном општег типа као и код именица из друге групе. Зато се и они јављају као стилска средства у неофицијелној комуникацији, са конотацијом која се у појединим случајевима може реализовати као ругање и иронисање.

5.0. Придевски универби

Већина примера овог типа јавља се у Селенићевом роману као окационалне изведенице са нарочитим стилским ефектима. То су: *увоболни* (према изр. „боли га/је уво“), *збрдоздолисан* (према изр. „с брда с дола“), *свекрви* 'који су за све окривљавани', *бебећи* 'који је као у бебе'. Примери: Врталов — крунски сведок за чије сведочење никог не боли уво. Осим, нарафски, кртена и мене. Па *увоболни* кртен пита (192); А књига, како год да је зденем, биће састављена од пабирака. Разних. Понекад, бојим се — биће и *збрдодолисаних* (7); Бивши *свекрви* постају свеци (120); Не могу рећи ни када се надражај населио у мој *бебећи* мозак (49). Код Клајна смо нашли само два примера: *ки-*

частӣ 'који има особине кича' и *наваленӣан* 'који наваљује (на некога)/који је насртљив'.

5.1. Придевски универби у нашем корпусу нису регуларна појава, него се јављају као окционалне реализације са тенденцијом установљавања нарочитог творбеног типа који није својствен именичким и глаголским универбима. То је творбени тип у коме се универби реализују као еквиваленти фразеолошких јединица који се, као стилска средства, употребљавају за појачавање експресивности исказа. Негативна конотација ових јединица у неким случајевима може бити идентификована као омаловажавање или ругање, исмејавање.

6. Изразитија емотивно-експресивна маркираност, чији се сми-сао у свакој ситуацији посебно може прецизно утврдити, одваја прву групу именичких универба од осталих група из анализираног корпуса. Ови универби, којим се именују лица, особе према наведеним карактеристикама, исказују и одређени став субјекта именовања (језичке личности) према именованом објекту, док се универбима којим се именују друге реалије тај став не исказује према објекту именовања, него је усмерен на учеснике у комуникацији, на адресате. У оба случаја, само на различите начине, реализује се антропоцентричко на-чело као битна карактеристика свих типова лексичких експресива. Показало се, наиме, да начин реализације антропоцентричног начела у говорном чину представља значајан фактор који условљава тип маркираности експресивних јединица, као и типове саме експресивности. Зато се универби којим се не именују лица, особе него друге реалије јављају само као функционално-стилска средства за прелазак на незваничну комуникацију са експресивним ефектом чија се илокутивна снага у највећем броју случајева не може прецизно утврдити.

7. Из изложеног се види да је универбизација творбени тип који се на плану комуникације реализују као процес експресивизације чије јединице — универби на лексичком плану функционишу као јединице инхерентне експресивности са емотивно-експресивним значењем и стилском функцијом. Реализација емотивно-експресивних, илокуцијских и стилских ефеката употребљених универба зависи од њиховог денотативног значења и од прагматичких елемената комуникације. Тако се показало да емотивно-експресивни ефекат типа шале, подсмеха, поруге, ироније и сл. реализују универби који именују лице, особу, док се универби који именују друге реалије јављају само као стилска средства неиздиференциране експресивности.

ЕКСПРЕСИВИЗАЦИЈА И ЕУФЕМИЗАЦИЈА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

1.0. У овом одељку биће разматрани процеси експресивизације и евфемизације карактеристични за развој српског (књижевног) језика у најновијем периоду. Ова два напоредна, али супротна процеса који се најопштије могу одредити као појачавање, истицање, односно ублажавање, прикривање актуелног садржаја супротна су и по илокуцијској снази коју уносе у комуникацију. Процесом експресивизације субјекат говора има намеру да некога/нешто похвали или покуди, а у процесу евфемизације субјекат говора има намеру да елиминише очекивану покуду с обзиром на оцену актуелног садржаја, која је у одређеној ситуацији обавезно негативна. Заједничко за један и други процес јесте указивање на одступање од норме и на субјективни став према таквом садржају комуникације, који се заснива на оцени о добром (позитивном) и лошем (негативном), што их повезује са другим аксиолошким појавама у језику. И процес експресивизације и процес евфемизације језичких јединица одвија се по принципима аксиолошке скале са нормом као тежишном тачком и крајњим тачкама скале. Експресивне јединице функционишу на крајњим тачкама скале, а евфемистичне на некој тачки негативног поља скале, али у смеру њеног позитивног краја.¹

1.1. Језичке јединице које одражавају појаве експресивизације и евфемизације, у смислу како су напред одређене, разматраће се као експресиви и евфемизми. И један и други појам употребљаваће се у ширем смислу него што су до сада употребљавани, јер ће обухватати

* В. Ристић 2002.

¹ У психолингвистичким истраживањима принцип по коме функционишу евфемистичне јединице у комуникацији назван је „принципом Полиани“ (princip Polianni). То је принцип који се заснива на уклањању или ублажавању непријатних тема и саопштења. Лексички развијен крај скале и принцип Полиани показују утицај прагматичког фактора на лексики систем. Развитак краја скале доводи до повећавања броја антонима, а принцип Полиани јача везу језика са идеализованом сликом света (Арутјунова 1998: 66).

не само примарно маркиране јединице него пре свега оне које таква значења реализују у контексту.

2.0. Ове јединице когнитивно-мотивационог плана, означавајући актуелне садржаје који се тичу човека — корисника језика и његовог односа према објективној стварности, јављају се и као сигнали одређених промена и тенденција у развоју језика. За савремено стање српског језика, као и других словенских језика, поред осталих појава, запажена је и појава појачане експресивизације². Она се манифестије у повећаном броју експресива и њиховој употреби у функционалним стиловима књижевног језика у којима нису били заступљени или су били заступљени у мањој мери. Овде пре свега мислимо на публицистички стил, јер се управо језик представа јавног информисања данас истиче као пример забрињавајућег стања у српском језику и претеране експресивизације која излази не само из оквира језичке норме, него и из оквира културе опхођења (исп. Данојлић 1990: 7, 125; Српски језик: 57).

2.1. Наиме, у српском језику најновијег времена, а нарочито са почетком ратне кризе у Југославији, имамо појаву не само ширења експресива и еуфемизма из неофицијелних и нестандартних разговорних идиома у официјелне и стандардне, него и процесе експресивизације и еуфемизације у оквиру стандардних идиома српског језика. Ти процеси, најевидентнији у језику представа јавног информисања, захватили су неутралне лексичке јединице и контексте различитог обима, од синтагме до већих текстуалних целина, који су се као експресивне јединице и клишеи почели преносити у друге идиоме и функционалне стилове. Поводом тога све чешће су изрицане оцене о кварењу српског језика, о некултури јавног говора, о стварању вештачког, клишеираног језика, о језику као средству пропаганде и манипулатије и сл.

2.2. Ове промене, запажене као појаве либерализације језичке норме, везиване су за преломне године значајне по променама које су се дешавале у друштву. Тако се почетак појава либерализације у српском језику везује за шездесете године 20. века (Српски језик: 57, Данојлић 1990: 35–36), од када је, поред осталог, евидентирана повећана употреба експресива, опсцене и жаргонске лексике, псовки и еуфемизма, и то најпре у неофицијелним говорним идиомима. Временом се ова појава проширила на језик белетристике, позоришта и филма, а

² Експресивизација се манифестије као појачана употреба погрдних, вулгарних, опсцених и жаргонских речи, нарочито у средствима јавног информисања (првенствено у експресивној а не номинационој функцији). Ове језичке појаве условљене су друштвеним појавама и деструкцијом у области културе и друштвеног живота. Исп. Српски језик (79–82) и Руски језик (11–15).

затим на официјелне идиоме преко професионалних жаргона, да би пуни свој размах добила у језику средстава јавног информисања почетком деведесетих година до данас.

2.3. Наведене и друге нормативне, социолингвистичке и културалне промене, условљене најпре процесима либерализације у друштву, временом су учиниле да рестриктивну језичку норму, којом се до тада одликовао српскохрватски књижевни језик, замени либерална, чиме је стандардни језик под наведеним називом ушао у нову fazu развоја. Најзначајнија промена у овој фази јесте цепање јединственог књижевног стандарда најпре на варијанте, а затим и на посебне књижевне језике: српски, хрватски и бошњачки, што је условљено пре свега политичким променама у друштву и распадом Југославије.

2.4. Период либералне норме, од краја шездесетих до деведесетих година, који се одликовао дестабилизацијом стања у развоју језика, донео је низ других промена. Оне су се у најопштијим цртама манифестовале као појачани утицаји периферних идиома на стандардни језик, што се, поред осталог, одразило и на колебање граница између функционалних стилова. Тако је дошло и до продора експресивне лексике у стандардне идиоме више него што је норма дозвољавала. У новим ратним и поратним условима, под утицајем других унутрашњих и спољашњих ванјезичких фактора, процес наведених промена појачано се наставља, чиме се стање у српском језику у погледу норме и даље дестабилизује. Процеси експресивизације и еуфемизације и њихово ширење на идиоме стандардног језика одражавају динамику и континуитет тих промена које су још у току.

3.0. Садашње стање у погледу разматраних појава најбоље одражава језик средстава јавног информисања, па је корпус за истраживање узет из дневне и недељне штампе.³ Језик медија, као најтипичнији вид савремене комуникације, одражава и актуелне појаве и промене когнитивног и мотивационог нивоа српског језика, као и промене експресива и еуфемизама који функционишу на наведеним језичким нивоима. Повећаним бројем извора публицистичког стила омасовљена је улога субјекта говора, тако да се стиче утисак да је у масовну комуникацију уведено личносно начело и да је укинута привилегија јавног говора. Међутим, утисак вара, јер ово личносно начело, како показују најновије појаве експресивизације и еуфемизације, није остварено и на другом крају комуникационог канала. Тако се у нашим друштвеним и културним приликама и данас као и раније у јавној комуникацији

³ Назнаку извора даваћемо само уз текстуалне примере, а списак извора наведен је у литератури.

цији у улози адресата не очекује активни судионик и саговорник, а поготову неистомишљеник, него пасивни прималац поруке — публика, најчешће неиздиференцирана група људи, колектив. Без обзира коме жанру припадају, новински текстови су конципирани по принципу монолога са разрађеним стратегијама убеђивања, наметања ставова, идеологије и других деловања на адресата. Важан је адресант, који је по правилу друштвено признат ауторитет или изабраник неког ауторитета и важан је објекат комуникације. Адресат је анонимни члан заједнице, коме је дата прилика да се огласи у посебној рубрици (тренутно је то рубрика „Међу нама“), и који је стављен у позицију пасивног учесника у комуникацији.

3.1. Овакво рангирање улога и деперсонализација адресата у сferи социјалне комуникације, како показује језик дневне и недељне штампе, умногоме се реализује нарочитом употребом језичких јединица, које у контексту функционишу као експресиви и еуфемизми. Ове јединице јављају се као ефикасна средства манипулатије у социјалној сфери комуникације, па их можемо назвати социјалним експресивима и еуфемизмима. У улози експресива и еуфемизама у социјалној сferи, осим лексичких јединица примарно маркираних, јављају се и неутралне јединице неодређеног, општег и апстрактног значења, чија се експресивизација и еуфемизација реализује у контексту, па их можемо назвати и контекстуалним експресивима, односно еуфемизмима.

3.2. Они се од лексичких експресива и еуфемизама, који су карактеристични за личну сферу употребе — лични експресиви и еуфемизми — разликују не само по контекстуалној условљености него и по начину функционисања, што ће се показати у даљем излагању. Разлике су примарно условљене сфером употребе. Експресиви који се употребљавају у личној сфери карактеристични су за разговорни језик неофицијелне комуникације, па су им битне особине условљене психичким и социјалним факторима, што смо у претходним поглављима књиге и показивали. Јединице које се употребљавају у социјалној сфери карактеристичне су за писани и разговорни језик официјелне комуникације, па су примарно условљени социјалним, нормативним и културалним факторима.

4.0. О експресивним језичким јединицама, које се могу реализацијати на свим језичким нивоима, доста је писано код нас и у свету, о чему су већ наведени релевантни подаци, а за ово разматрање узећемо у обзир само неке опште карактеристике. То је њихова стилска маркираност и улога средстава експресивног говорног чина. За само диференцирање личних експресива од социјалних битан је однос између емотивно-експресивног садржаја и функционално-стилске маркира-

ности. За употребу личних експресива типа: *хохштайлер*, *гад*, *мрцина*, *мућак*, *лакшарош*, *маторац*, *млакоња*, *наклайало*, *насмејанко*, *весьлак*, *добрчина*, *млешти*, *млатишти*, *мандрљашти*, *марнуши*, *здийши* и сл., како су показала наша истраживања, основни стимуланс је емотивни однос субјекта говора према објекту именовања, који се у интерпретацији прима као функционално-стилски сигнал са одређеном илокуцијском снагом. Објекат именовања може да се јави у било којој улози у комуникацији, у улози адресата, учесника, а може да буде и одсутан. У вредновању објекта именовања полази се од објективне оцене о доброму и лошем, али се став, однос према објекту заузима на основу субјективне оцене о допадању или недопадању, која не мора да буде у сагласности са објективном оценом. Код социјалних експресива стимуланс за избор језичких средстава није емоција, него намера говорника да одабраном употребом језичких средстава постигне функционално-стилски ефекат са илокуцијском снагом изазивања емотивног односа адресата према објекту комуникације. Оцена о објекту комуникације, који је најчешће одсутан, у чину продукције (именовања) доноси се на основу субјективне оцене о допадању или недопадању која се нарочитим избором и употребом језичких средстава намеће као објективна оцена о доброму или лошем.

4.1. Објективизирање субјективне оцене остварује се употребом квалификатора и квантifikатора неодређене, опште семантике, а нарочито употребом градираних придева и њихових облика (*добар*, *прави*, *лeй*, *ружсан*, *велики*, *мали*, *највећи*, *испакнут*), затим употребом општих заменица, исказивањем субјекта оцене множинским облицима заменице *ми* и *наши*, као и именницама са значењем колективна, зједнице: (*наши*) *народ*, *чланови ЈПРСЈе*, *грађани*, *одбори* и сл.

4.2. За функционисање социјалних експресива веома је важно то да емоционално-експресивни аспекти њихове употребе омогућавају говорнику да покаже своју вољу и да утиче на вољу слушаоца. Ова мобилизирајућа функција социјалних експресива остварује се преношењем емотивно-експресивног набоја у сферу другог лица — адресата (исп. Гак 1998: 246–247), и нарочито је значајна при покретању масе на митинзима и протестима. Пример такве експресивизације остваривао се преко графита и парола, нарочито за време последњег бобардовања и демонстрација у већим градовима Србије. Навешћемо само два графита: *Бобардујте, ил' да кречим!*; *Бобардујте и нас! Нијесмо ваљда губави!* Свест о мобилизирајућој улози експресива присутна је и код људи који се не баве језиком, што показује одговор једног опозиционог лидера на примедбу новинара да му је говор на митингу био

груб, који гласи: *На митингу /се/ мора говорити митингашки, а не салонски.*

4.3.0. Емотивна снага социјалних експресива може се појачавати на два начина: интензификацијом и аргументацијом.

4.3.1.0. Интензификација се остварује квалитативно или квантитативно. Квалитативна интензификација постиже се на различите начине.

4.3.1.1. Најочигледнији начин је употреба речи са веома јаким експресивним набојем или са веома негативним конотацијама. Тако је за представнике власти у претходном периоду опозиција била: *комбинација лойова и йлађених Ђошказивача, људи који немају елементарно васићтање и хигијенске навике, Ђошкуљене кукавице, личностији са сумњивим биографијама, фрустрирани мушкарци, хормонално Ђоремећене жене, мале слуге и кравави савезници окупатора, НАТО шерпаци, а Београд у коме је опозиција била на власти је: грађевинско и духовно смештиште.* За опозицију су представници ондашње власти били: *доглавници, лойови, мафијаши, криминалици, диктатори и сл.*

4.3.1.2. За социјалне експресиве нарочито је карактеристична употреба приједа у функцији интензификатора и квантификатора, као у примерима типа: *надмоћни говор графита, дрчна луцидносћ; бесрамни леци, мали и ружни по форми леци, истовремено грофесни и лицемерни;* /леци су/ *велике црне ру gobе;* /летак је/ *нейисмен и сав тун мрака и незнაња;* *црна ћесница фантомске организације „Отијор“;* *опозиција и њихови фашистички јуришини одреди;* /Промоција књиге је/ *прворазредни културни и политички догађај;* *промоција је била у чувеном (најрепрезентативнијем) париском хотелу „Рафаел“, култном месецу француских и светских интелектуалаца;* *промоцији су присуствовали истакнути француски интелектуалици; елегантна, леја и усјешна промоција;* аутор књиге је жена *високог сензибилитета, изузетног политичког слуха и истинчаног смисла за критичку анализу;* *тон, елеганција, доспојанство у необичном су концепту са арганцијом и насиљем које велике земље примењују на мале;* *књига /је/ оштра, нежна, често лирска; Јиџац... је историјски и политички савременик свакидањица.*

Ови примери као и многи из језика штампе показују да се гомилањем речи, у овом случају гомилањем приједа, обесмишљавају исказани садржаји, а на битније узроке и карактеристике обесмишљавања језика указао је М. Данојлић: „Човек је принуђен да говори и кад му се не говори... Изговорена... без надахнућа — свака се реч обесмишљава... Није проблем у писмености, већ у поштењу. Непоштено мишље-

ње... упада у спор са логиком и смислом... Превелика је слобода не-зналаштва, прејак замах неодговорности“ (Данојлић 1990: 133–134).

4.3.1.3. Улога придева у експресивизацији текста је вишеструка. Размотрићемо још неки аспект из примера, узетих из *Политике* (16. јул, 2000., стр. 17): *велики колонизатор има кратак историјски живот; главна претрека /великом колонизатору/ су велики историјски народи; народи велики и јаки, а йогошто сложни, могу предста-вљаши претреку не само колонизацији која се залупила ка њима, већ и колонизацији уйтише*. Овде би ишла и реченица исказана пред рударима у Алексинцу: *Ми смо мали, али смо велики*. Придеви, прагматички квантifikатори, мали и велики обично се употребљавају са идеологемама: *колонизатор, непријатељи, савезници, историј-ски/наши народ, наша земља, наша борба, ми* у значењу ’наш народ, наша земља/отаџбина/држава’, они у значењу ’припадници других зе-маља/држава’ и сл. ’Ми’ смо, обично, са становишта субјекта говора добри, а ’они’ су зли.

4.3.1.4. Идеологеме са значењем заједнице често се јављају у спојевима са присвојном заменицом *наш* која као експресивно средство, зависно од ситуације, има вишеструки стратегијски задатак: да истакне однос власништва и подаништва, однос старатељства или однос солидарности, заједништва, близкости, јединства и сл., што показују примери типа: *Социјалисти имају програме и хоће да воде народ ка бољем суштира; две трећине човечанстива признају нашу борбу про-тив неонацистича и означава нашу земљу као светионик мира; наш народ види ко ради у његовом интересу, зато је народ тамо где су дела, где се гради; ЈУЛ је објективна и одговорна партија која зна да се само радом, љубављу и знањем према земљи и народу може из-грађивати срећнија будућност* (в. и примере кандидовања С. Милошевића за орден, т. 5.4).

4.3.1.5. Емотивно-експресивни набој код адресата постиже се и употребом митологема: *косовски мић, косовски завет, међу које се уврштава и једна нова која је поникла у последњем рату, и којој се даје митски значај, као у примеру: Идеја живог зида којим /наш народ/ настоји да сачува своје мостове, фабрике, институције; живи шипшиш, ланац од људских тела, јавио се с тога у име живота а не у име смрти* (*Политика* 1. 5. 1999., стр. 19).

4.3.1.6. Експресивни набој и жељени емотивни став појачава се и контрастирањем речи у контексту: *велики колонизатор – кратак историјски живот, ми смо мали ал' смо велики, мале слуге и крвави савезници окунатијора, прогрес као регрес и сл.*, при чему се у опзицијама не налазе увек прави антоними него и контекстуални: *велики –*

крајак, мали — крвав, а у једном примеру се у опозицији јавља иста реч: главна *йрејрека великом колонизатору су велики историјски народи*. Придев *велики* у првој позицији има негативно значење, а у другој позитивно.

4.4.0. Евидентно је и хипостазирање, подизање тоналности на различите начине.

4.4.1. Један од њих је и употреба придева и њихових облика који исказују крајњи степен својства: *јрворазредни, најрејрезентативнији, истакнути, високи, изузетан, истанчан, мали, велики, јак, кратак*. У примеру: *највећи егоизам у историји човечанства* значење крајњег степена негативног садржаја именице *егоизам* појачано је и крајњом мером која се мери границом човечанства. Експресија се појачава и плеонастичком употребом придева уз именице које имају исте компоненте значења: *јрљава пропаганда; јрљава лаж*.

4.4.2. Распрострањен начин хипостазирања реализује се и употребом речи са општим, неодређеним, безличним и апстрактним значењем за конкретне садржаје и ситуације⁴: *велики колонизатор* (под којим се подразумевају Сједињене америчке државе), *велики историјски народ* (српски народ), *догађај, свет, земља, грађани, личности, елеганција, доспојансство, арганција, насиље, смисао* и сл. Општа и апстрактна имена у контекстима са конкретним садржајима реализују експресивну функцију јер на монотоном фону свакодневице функционишу као аксиолошке јединице на крајњим тачкама скале (исп. Арјутунова 1998: 198–199).

4.4.2.1. Ове јединице реализоване најчешће у виду когнитивних метафора одражавају когнитивно-мотивациони и прагматички ниво језика. Употреба ових категорија на рачун личних и одређених показује с једне стране да у савременој комуникацији публицистичког стила преовлађују илокутивне функције језика над информативном функцијом, чиме је улога адресата као активног учесника у комуникацији потиснута на маргину. Евидентно је да се данас и у званичној и у незваничној комуникацији много радије прича, него слуша, а у политичком жаргону те су улоге јасно раздвојене. С друге стране, повећано присуство неодређености у језику и говору одражава и неодређеност у расуђивању, која се по нашем запажању јавља као последица нестабилних социјалних и културних прилика у нашој средини (исп.

⁴ Безличне и неодређене категорије у језику увек су активне, али нису обавезне. Оне су значајне, али нису неопходне и улазе у фонд „слободне граматике“. Њих не намеће језик говорницима него говорници језику. Оне су често и непотребне, па су против њих поборници културе говора, а избегавају их и добри стилисти (Арутјунова 1998: 794).

Арутјунова 1998: 796, 815).⁵ Тако експресивне јединице са значењем неодређености у ширем смислу, откривају особености менталитета носилаца српског језика, које се испољавају не само у њиховој дистанцираности од неповољне стварности, него и у разним врстама фобија карактеристичним за „изврнуту“ стварност, што се може видети из ових примера: *научно-технолошка неман; технолошка империја; нови колонијализам под именом глобализација*, као и дела текста узетог из *Политике* (27. 10. 1996., стр. 15): — Школу [Међународна школа за пластичну, као и гениталну и транссеексуалну хирургију] отвара-мо у *Београду зато што је Београд центар Европе, он је предворје источне Европе...* задатак ове школе није само да подучава стручња-ке већ да *помогне у лечењу сиромашне деце, пре свега избеглица из Босне...* Надамо се да ће ова школа *показати целом свету* колико велики допринос ови људи дају опоравку своје лепе и пријатељске зе-мље (рекао је М. Гаспароти).

4.4.2.2. Неодређени контекстуални експресиви јављају се и као знаци неизражених или неизразивих смишљајних компонената: непознатих узрока догађаја, нејасних мотива и поступака. Нејасне мотиве и поступке показују експресиви у следећим примерима из *Политике* од 1. 5. 1999., стр. 20: *Према новом хуманизму* (наднаслов) *Фронти рада* *после фронтира одбране* (наслов); *Хуманизација и рационализација рада* *афирмишу реалну наду за наши социјални стања* из овако драматичне угрожености личног и друштвеног стапандарда (понаслов). Наведени примери и они који следе узети су из серије текстова на тему *Нови хуманизам и њитеви како да се до њега дође*, а њихови аутори су угледна имена из разних области књижевности, природних наука, медицине и сликарства: *структурна моћника унутар и изван радног процеса; хуманизација претпоставља објективизацију (или оптимизацију) односа* (*тонашања*) *појединача према радном колективитету* и, обрнуто, *колективитета* *према појединцу*; *чврсте моралне и друге рационалне подлоге; витални интереси* човека у раду на бази *резултата рада; процедуре и регултиве хуманизације и рационализације; стапно распушти пренос квалиитета живота* у нашој заједници и сл.

⁵ Преовлађивање јединица за неодређеним, расплинутим значењем у поједи-ним периодима развоја једног језика узимано је и као мерило прогреса или регреса у језику, што, по Гаку није тачно (Гак 1998: 693–694), јер периодична појачана или смањена употреба јединица овог типа не одражава ниво језичког развоја него, како смо и ми уочили, промену социолингвистичких фактора који условљавају одређени тип комуникације.

4.4.2.3. Експресивни ефекти задивљености широких народних маса у улози пасивних адресата, у наведеним примерима политичког дискурса, желе се постићи представљањем апстрактних и неодређених садржаја као значајних циљева и задатака у решавању драматичне друштвене стварности. У сензационалном најављивању оваквих пројекта најпознатији интелектуални ауторитети из различитих области, аутори ових текстова и пројекта, рачунају на учинак кључних речи и фразеологизама политичког жаргона, чији апстрактна и неодређена значења без референтних комуникационих елемената не само да не морају имати реална покрића него не обавезују ни на елементарну логичку повезаност садржаја. Ова реторика празних речи, као опробани рецепт саморекламирања ради задржавања стечених позиција и остајања на власти, јесте и својеврсна стратегија прећуткивања неуспеле политике, пораза и непожељног социјалног стања.

4.4.2.4. Тако су неодређена значења, како се у лингвистици истиче, и својеврсни знаци ћутања и ућуткивања, семантичке празнине, маркери раскола између интуитивног схваташа света и вербализације, знаци заташкавања неких сфера стварности или човекове личности. Зато у савременим приликама и поред многоречја и гомилања речи са категоријалним и апстрактним значењима, човекова истина и истина о човеку, као посебна врста „неверификоване истине“, више него икад измиче слушаоцу и посматрачу (исп. Арутјунова 1998: 823).

4.4.2.5. Уопштавање за којим се данас посеже и у свакодневној и у социјалној комуникацији не одвија се по логичким правилима и ретко претендује на истинитост. Оно је подчињено емоцијама и носилац је илокутивне снаге исказа. Тако се јављају примери типа: *колонизација юношиште, цело човечансство, глобализација, сви прави кадрови су СПС*. Употреба оваквих речи омогућава настављање исказа чије се уланчавање, супротно логичким правилима, може заснивати на допусним или супротним значењима, нпр.: *Срби /су/ у начелу доспа чедан народ или се барем таквим воле да приказују* (Политика 1. 5. 1999., стр 19). Уопштавању се прибегава често и због прагматичких разлога, или да би се умањила нечија кривица или да би се оправдали нечији поступци (као у последњем примеру) (исп. Арутјунова 1998: 824).

4.5. Експресивизација политичког дискурса појачава се и квантитативним понављањем експресивних јединица. Ово понављање емотивних елемената чини семантичку градацију. Обично понављање је врло ретко и оно има одређену стилску функцију. Чешће се реализује понављање са варирањем значења, што заједно чине емотивни блок, као у примерима типа: *Противници партије ЈУЛ-а, то речима Живорада Борђевића, јесу: вечити губитници, пропали студенти,*

времешини новокомјоновани йолишчири, анишхероји, вазали, йоданици, йетоколонаши, йријадници йолиштичке и медијске простирујује, главни адјутанти йолиштичке и медијске агресије НАТО баштнаша (НИН 2000., стр. 19); *Овакав лешак /је/... реализован несигурном руком већиших ступената, насиљника или чак криминалаца* (Политика 15. 6. 2000., стр. 15); *Памфлети њисмо анонимне групе професора је несхваљив, нейатриотски чин йолиштичке манипулатије, шићарцијског морала и злоупотребе Филозофског факултета* (Политика 4. 6. 2000., стр. 16). Варирање емотивног садржаја остварује се низањем јединица сличног значења у емотивним комплексима. Као што је показано принцип стварања емотивног блока састоји се у његовом потпуном или делимичном варирању (исп. Гак 1998: 648–649). Илокутивна снага у оваквим случајевима не заснива се на ставу или осећању говорника ни на броју поновљених исказа, него на општој оцени објекта комуникације, којом се истиче да је објекат увек спреман да поступа у складу са наведеним негативним особинама. Под утицајем стварног или симулираног афекта субјекат говора може да оствари дугу говорну тираду нижући нове и нове детаље, као што се види из наведених примера. Зато емотивни блок може бити јако обиман⁶ (исп. исто: 651–652).

4.6.0. У емотивном блоку политичког дискурса емотивно-оценјивачку изражајност може да појачава и аргументација која је битна и за појачавање мотивације говорника и за убеђивање са говорника. Аргументација се може ослањати на чињенице, околности, прецеденте, а може и на оцену ауторитета који је такав у очима говорника (исп. Гак 1998: 652–654), што се може видети на примерима из текста узетог из Политике (27. 10. 1996., стр. 15): *Јуче у Рекордшу Београдског универзитета (наднаслов) Свечано отворен Међународни центар за естетску и транссеクсалну хирургију* (наслов): Међународни центар ће почети да ради у оквиру *Приватне клинике „Авиџена“*, а уз подршку *Министарства здравља Србије*. Део прихода од школарине користиће се за пацијенте из ратом угрожених подручја и школовање младих стручњака у иностранству. Предавачи најистакнутији стручњаци у овој области; /даље из текста/: *У овим шешким временима за нашу земљу у Београду се отвара први Међународни центар... за естетску пластичну хирургију и гениталну*

⁶ Блок емотивних исказа има јаку илокуциону снагу, али се та снага може постићи и на други начин, па и ћутањем, нутром номинацијом, или на индиректан начин неутралним исказима без икаквих назнака личног става. Овај најефектнији начин, по Гаку, у светској књижевности нарочито је остварио Чехов (Гак 1998: 651–652).

трансексуалну хирургију. „Где је ту интерес државе? Њен интерес је огroman јер је официјелни став државе да *подржи сваку добру идеју*. Ми зnamо да се лепша будућност не чека, него се ствара. И стварамо је управо сада међународном школом која иза себе има *ауторитет државе*, али и велики *ауторитет стручњака...* Са њима ћемо добити још десетак амбасадора који ћe *авенитично заслујати наше жеље и добре намере* и показати да умемо да радимо и *осетимо шта је права ствар*“, рекла је *Лејосава Милићевић, министар здравља у Влади Републике Србије* на свечаном отварању међународне школе естетске и трансексуалне хирургије *јуче у Ректорату Београдског универзитета*. *Међународна школа за аластичну, као и гениталну и трансексуалну хирургију* примаће прву генерацију полазника *јочетком следеће године*, а идеја о њеном оснивању потекла је од *специјалне болнице „Авиџена“... професора др Марка Гаспаротија из Рима и професора др Саве Перовића, редовног професора Медицинског факултета у Београду* а уз сагласност *Министарства здравља РС...* Тежиште рада школе је практикан стручни рад, *обука у вештинама и техникама, упознавање са „малим шајнама великих мајстора“*. — Школу отварамо у *Београду зато што је Београд центар Европе, он је предворје источне Европе...* задатак ове школе није само да подучава стручњаке већ да *помogne у лечењу сиромашне деце, пре свега избеглица из Босне...* Надамо се да ћe ова школа показати целом свету колико велики допринос ови људи дају опоравку своје лепе и пријатељске земље (рекао је М. Гаспароти)... Свечаности су присуствовали и *проф. др Мира Марковић, председник Дирхије ЈУЛ-а*, као и многобројне *званице из областии науке*.

4.6.1. Улогу језика који је исмејао невеште манипулаторе нема потребе да истичемо. Текст са конкретним подацима времена, места, назива пројекта и свих учесника свечаног догађаја, као и са политичким представљањем тог догађаја као да је смислио вешт сатиричар или писац апсурда. У прецењивању политичке моћи и потцењивању језичке логике прешла се граница, и реклами покушај је пропао. Текст је поучан и за лингвисте и све друге који се брину због кварења језика. Језик се може кварити, али се не може покварити, јер има сопствене механизме одбране од претеране анархије. Овај текст и многи други примери које смо навели то недвосмислено потврђују. У вези са појавама које кваре језик, а које смо разматрали у склопу експресивизације и евфемизације, подсећамо на речи М. Данојлића: „Ово је време рушења, кварења и незнalaштва... Није језик крив што су се

неуки домогли... положаја... Речи су само одсликале пометњу која се у главама и у установама додогодила“ (132).

4.6.2. У тексту су комбиновани многи начини експресивизације. Осим аргументације и понављања евидентна је и употреба јединица са неодређеним и апстрактним значењем како би се рекламном реториком конкретном пројекту, непримереном ратној ситуацији у земљи, сумњивог значаја и нечијег личног интереса, дао не само општедржавни него и приоритетни значај. Међутим, као у сваком непримереном гомилању речи и невештом покушају злоупотребе језика режимске новине су овим текстом уместо сезанционалне вести откриле апсурдност друштвених збивања и показале орвеловску употребу језика.

4.6.3. Аргументација може бити заснована само на оцени, као у примерима о промоције књиге (в. т. 4.3.1.2), при чему се улога факата потпуно маргинализује. Руководећи се начелом манипулатије аутори оваквих текстова бирају и комбинују језичке елементе тако да у исту раван стављају стварне чињенице и апстрактне садржаје, укидајући на тај начин и референтност стварних елемената комуникације. Тако се постиже неаргументована реторика за рекламне и антирекламне сврхе у којој привидну логику имају и реторичке стратегије: улепшање/ружење садржаја, позивање на ауторитете и сл. Емотивни елементи у оваквим текстовима немају мобилизациону него компензациону улогу.

4.6.4. Субјекти јавног политичког говора компезационом улогом експресива изазивају осећање беспомоћности и пасиван однос према неминовности актуелних збивања, за које се најчешће узрок наводи у глобалним приликама у свету. Говорници су обично представници власти, или било које интересне групе, који своју улогу обављају дијагностицирањем стања, у коме конкретне појаве и познате узрочнике замењују општим и неодређеним, чија имена у политичком дискурсу због своје нереферентности функционишу као формуле, којима се обезвређују референтне вредности дугих јединица у контексту. Тако се комуникација своди на игру, ритуал, манипулатију у којој се говорник ставља у позицију актера, мага који вешто сроченим исказима као магичним формулама ствара паралелну стварност са црно-белом поделом улога учесника комуникације и са намером да изазове негативне или позитивне емоције адресата. Често се у овој игри занемарују језичка правила, па се јављају бесмислени искази и необичне, неуспеле стилске фигуре и когнитивне метафоре, што се може видити у примерима типа: *До данашњег дана јам ћим тај бедни и унезверени осећај, хоћу рећи сопствен као да стије прећукли труду жесну; мали и ружни то форми леци, истовремено и гротескни и лице-*

мерни; /леци су/ велике црне ругобе исцртане једандано шаблоном; лейтак је... нейисмен и сав ћун мрака и незнაња.

4.7. Участале појаве овог типа у публицистичком стилу доводе у питање језичку фактивност и везу језичких јединица са изванјезичком стварношћу, на што упозорава све фреквентнија употреба речи којима се истиче нефактивност исказаних садржаја, као у примерима типа: *шакозvana ојпозиција*; *шакозvana културна чаршија*; *фантомска/шакозvana организација „Отипор“*; *шзв.* независно гласило *наводних НАТО демократија*; *шакозвани* српски пријатељи Беле куће; оно *што зовемо „друштвени живот“*. Нефактивне речи у политичком дискурсу функционишу и као експресиви којима субјекат говора игнорише оно што му се не допада. Њима су слични и експресиви за ниподаштавање и омаловажавање, типа: *групница професора*; *групација, шачица злонамерних људи*; *невабијска средина*; *светови неких Дачића и Никачевића*.

4.8. За разлику од лексичких експресива који су примарно стилски маркирани, у функцији контекстуалних експресива могу се наћи јединице неутралног значења, које у контексту добијају негативно значење иако га не садрже у свом семантичком потенцијалу, као у примерима типа: *научно-технолошка неман*; *технолошка империја*; *нови колонијализам под именом глобализација*; *ојпозиција се углавном ослања на љензионере, неспособне и нестручне кадрове*; [летак је] *рализован несигурном руком већијих ступената*; *империјално-љачкашке идеје комфорта и конзумерског прогреса*; *прогрес као регрес*.

4.9. Занимљива је све чешћа употреба неких перцептивних и менталних глагола са илокутивном снагом упозорења, претње: *Деловање ојпозиције народ све више претпознаје*; *Тиме су им [члановима организације „Отпор“] ставили до знања да су их прочиштали и претпознали*.

4.10. У контексту повишене тоналности публицистичког стила, који у садашњим околностима најбоље одражава стање духа и савременог језика, и друге рубрике, осим политичких, показују да је процес експресивизације језика изгледа једини начин да се у претераној гласности истакне индивидуални говор. Њој нису одолели ни сами противници експресивизације као раширеном начину кварења језика, па своју бригу због стања у српском језику, исказују експресивима типа: *језик на крају ћута*; *вештачки/измишљени језик [је] промовала смрада што прати распадање система*; *језички монструм*; *српски језик је уништен медијским манипулатацијама*; *метасистема језика*; *речник клевета и увреда никада у српској историји није био гори*; у

језику власћи... претпостављамо ратничке добоште; речник нашег режисера... речник је лошији васпитања и ниског укуса; улогу оваквог језика у политичком дискурсу виде као: вербално насиље, говор мржње, бесправну ратнохуашачку пропаганду, а речи политичког дискурса оцењују као: ружсне и опасне речи, јевтине речи, речи уништења, поштешене речи.

5.0. Као епилог бриге о језику која није својствена само нашој средини, али која се показује на други начин, наводимо текст из *Политике* (28. 1. 2000., стр. 18): *После одлуке стручног жирија у Немачкој* (наднаслов) *Колатерална штета као најчиничнија реч* (надслов): У Франкфурту је... реч „колатерална штета“... у конкуренцији 1.063 речи, проглашена за најружнију реч 1999. године. Одлуку о томе донео је стручни жири који је у образложењу навео да је НАТО, користећи израз „колатерална штета“ током интроверзије у Југославији „смрт недужних цивила представљајући јуки, нејезени, споредни ефекат“. Избор најружније речи године у Немачкој је, иначе... традиционалан, а чињеница да је ружну „штету“ ионела реч за коју су „заслужене“ и оружане снаге Немачке показује колико је франкфуртски жири био нејошкуљив. У истом броју на стр. 2. уз коментар истог садржаја дodata је и реченица: *Логичан ред ствари би био, додаје „Велиј“, да и Џејми Шеј буде проглашен „нечовеком године“.*

5.1. Последња реченица из наведеног текста скреће пажњу на нелогичан ред ствари, јер се у контексту избора типичном за оцењивање, вредновање људи нашао језик, а не човек који језик употребљава и злоупотребљава. У текстовима ове врсте имамо замену тезе, дакле, стратегију којом се свесно или несвесно манипулише чињеницама. Уместо да се доноси суд о људима на основу њихових поступака и намера који се манифестију и преко речи, језика, суди се речима, чиме се камуфлира не само „главни кривац“ него и сама камуфлажа. Индикативно је да је између хиљаду „ружних речи“ у Немачкој титулу „најружније“ понео еуфемизам, а не пејоратив, вулгарна, увредљива или груба реч. Ова игра двоструког скривања указује на функционално-стилски потенцијал еуфемизама и њихову илокутивну снагу. Наведени текст, који је примарно заснован на еуфемизацији, а који је преузет из стране штампе и објављен у водећем режимском листу *Политика*, као још један прилог осуде НАТО бобардовања и њиховог злочина, дакле, који је погрешно интерпретиран и/или перципиран као експресивни говорни чин осуде, показује да је еуфемизација комплекснији процес од експресивизације.

5.2. Навешћемо још један пример еуфемизације и „колатералне штете“, или начињене у међусобном партизанско-четничком убијању у другом светском рату. Она је исказана много мање успелим, недипломатским, грубим еуфемизмом, иако у креацији нашег познатог писца и академика: „У Херцеговини смо први пут палили кућу... *грешка је њалићи људско станишиће...* њочинили смо *грешку...* њалили смо чећничку кућу, а њалили њартизну“ (Политика 25. 10. 1997). И реч *грешка* као и реч *штета* прествљају циничне еуфемизме за почињено недело, за *грех* паљења и убијања, а у овом примеру још је циничније поимање суштине ’грешке’ од стране самог починиоца, дато у коментару(*њалили смо чећничку кућу, а њалили њартизну*). При свом пишчевом настојању да после дужег времена које га дели од драматичних догађаја буде искрен у исповедању греха, у покајању, победила је статусна арганција непогрешивог академика, у чему га је издао језик којим се поиграо. Не знамо да ли је писац имао реч *грех* у свом вокабулару, али знамо да би му први пример еуфемизације уз множински облик субјекта био типичан пример контекстуалног еуфемизма да ју је употребио уместо речи *грешка*. У другом примеру ни та реч не би умањила почињени грех без обзира на учињену грешку због које писац има грижу савести. Еуфемизми јесу моћно средство манипулације и зато их је писац употребио у свом јавном говору. Међутим, њихова употреба захтева вешту реторику које нема без јасне и прецизне мисли, без одређене намере и без креативне употребе језика (ове недостатке показује и продужетак текста истог аутора: „До данашњег дана памтим *штај бедни и унезверени осећај, хоћу рећи стид као да сме претпукли труду* жену“).

5.3. Управо због назначених карактеристика, еуфемизми се јављају као моћно средство манипулације у политичком дискурсу. Језик представља информисања то најбоље показује. Нарочито је појачана еуфемизација у социјалној сferи у вези са човековим делатношћу и поступцима, са његовим односом према другима, према друштву, према власти и сл. (исп. Руски језик: 389–390). Еуфемизми у социјалној комуникацији, као и експресиви, најчешће су контекстуално условљени, и по начину функционисања, како смо већ показали, разликују се од лексичких — личних еуфемизама⁷.

⁷ Процес еуфемизације у личној сфери традиционално се јавља у вези са табуизираним садржајима: физиолошким процесима и стањима, појединим деловима тела, односима међу половима, болешћу, смрћу и др. (исп. Руски језик: 389–390).

5.4. О проблему еуфемизама писано је много.⁸ Скривање правог актуелизованог садржаја заменом денотата или имена са илокутивном снагом ублажавања или прећуткивања негативног садржаја чини еуфемизацију моћним функционално-стилским средством и моћним средством за манипулатију. Примери социјалних, контекстуалних еуфемизама не само да то недвосмислено показују него указују и на још неке битне карактеристике еуфемизације које до сада нису биле истицане и разматране. То је пре свега могућност преклапања еуфемизације и експресивизације у одређеном контексту. Примери показују да се у неким контекстима еуфемизми могу интерпретирати као експресиви (први пр. еуфемизације у т. 5.0), као и то да еуфемизација може бити остварена експресивним средствима. Контекстуални еуфемизми остварени експресивима јављају се као ефикасно средство пропаганде, јер уз нормативну легитимност кооперативних јединица комуникације добијају и експресивну тоналност, што их чини ефикаснијим стилским средством. То показују и примери из текста о кандидатури бившег председника С. Милошевића за орден народног хероја: *Немерљив дойринос* [С. Милошевића] у *одбрани слободе и обнови земље* и *дойринос за усвојавање мира на Балкану*; Његово [Слободаново] *одлучно Не америчко-найтовској хегемонији; Народ је безрезервно подржасао политику свог председника; И као што је народ у штампаџинском рату био херој, тако је и човек који је на челу штог народа — херој* (Саопштење окружног одбора ЈУЛ-а за Сремски округ, *Политика*, 4. 6. 2000, стр. 15).

Покретање иницијативе за доделу ордена народног хероја аргументовано је експресивном реториком, у којој се истиче и хвали оно што је у стварности сасвим супротно и што заслужује осуду. Оваква манипулатија постиже се употребом истакнутих експресива (идеоложема: *одлучно Не, народ*; заменице *свој* којом се истиче близост, присност и јединство председника и народа; митологема: *херој, херој свог народа*, прагматичких квантификатора и интензификатора: *немерљив, безрезерван, у поштуности*).

5.5. У контекстуалне еуфемизме убрајамо и политичке метафоре и фразе којима се из стилских или прагматичких разлога замењују

⁸ В. библиографију у Руски језик: 387. Еуфемизам се, према наведеном извору, одређује као реч или израз који у одређеним условима служи да замени такве садржаје који су за говорника неподежљиви, непријестојни и груби (Шмелов 1979), или као емоционално неутралне речи или изрази употребљени уместо синонимичних речи или израза који су за говорника неприлични, груби, нетактични (Арапова 1990), или као речи или израза који замењују табуизиране речи (Варбот 1979). О најбитнијим карактеристикама еуфемизама в. исти извор, стр. 387–402.

појмови или друге језичке јединице зато што су у одређеној ситуацији непримерене, непожељне, неоствариве, непознате, непостојеће и сл. Ова еуфемизација најчешће се остварује обезличавањем, употребом родног појма уместо врсног, апстрактног уместо конкретног и општег уместо појединачног. По одсуству референтних показатеља ове јединице когнитивно-мотивационог плана имају снагу свевременских крилатица или прецедентних текстова једне идеологије, која не делују семантиком ни смислом, него препознатљивошћу и трајањем, па се њихова пропагандна снага не би смела занемаривати. То показују и ови примери из *Политике*, углавном из наслова и изјаве политичара: *инсийтиција* *шородиће* налази се у *шешком* *йоложају*; *младој организацији* *шреба обезбедиши* *социјалну сигурносћ*; *водиши народ ка бољем сутра*; *изграђиваши* *срећнију будућносћ*; *Будућносћ* се *пројектише* и *гради*; *ешичка* *штолерација* у нашој земљи много значи; [државнике] *ће стићи рука* *правде*; у *предлогу* реформи обра-
зовања... *шосебна* *шажња* мора се *шосветиши*... *оставаривању* *стри-шешких* *пројеката*; *обесправљена* *људска бића*; *шриваши* *субјек-ти*; *криминализација* *друштва*; *стечиши/шревазилазиши* *експресне* *си-тиуације* [у Босни за време последњег рата]; *разгово-ри/политичара* су *отворени и искрени*; *данашња друштвено-поли-тичка* *си-тиуација* у земљи је *веома сложена*. По критеријуму одређивања лексичких еуфемизама само би последњи пример по употреби придева *сложен* био сврстан у еуфемизме. Међутим и у другим наведени примерима реализује се битна карактеристика контекстуалних еуфемизама, а то је механизам замене који је врло често мотивисан намером да се нешто прикрије било у језичкој било у изванјезичкој реалности. У некој даљој анализи могла би се утврдити и илокуцијска снага контекстуалних, социјалних еуфемизама, чиме би се свакако до-
пунио списак језичких јединица са прагматичком и стилском функцијом.

VI. ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА
У ДЕСКРИПТОВНОЈ ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

МОДЕЛИ ТИПСКЕ ОБРАДЕ ЕКСПРЕСИВНЕ ЛЕКСИКЕ У РЕЧНИКУ*

1.0. На основу укупних резултата у истраживању, а нарочито на основу урађеног когнитивног модела значења експресивне лексике у српском језику, као и на основу примерених лексикографских поступака у традиционалној лексикографији, у завршном поглављу књиге предложемо и представљамо типски начин обраде експресивне лексике у речнику.

1.1. Зато ће у овом поглављу експресивна лексика српског језика бити разматрана са лексиколошког и лексикографског становишта. Узимајући у обзир битне карактеристике експресива на лексичком и комуникативном плану, у фокус овог дела ставићемо проблем идентификације експресивне лексике и начин њеног представљања у дескриптивном речнику.

1.2. При томе смо имали у виду да експресиви на лексичком плану функционишу као јединице другостепене номинације за исказивање субјективне оцене (позитивне или негативне) и емотивног става (одобравања или неодобравања) и то: 1) у синонимским редовима (*украсити* — *здитити*, *мрднути*, *маћи*; *йобећи* — *збрисати*, *штурнути*, *клиснути*; *отпац* — *ћале*, *матори*, *стари*; *деше* — *кличе*, *дерле*; *йисац* — *шкрабало*, *йискарало*; *велики* — *голем*, *огроман*, *гломазан*, *грандиозан* и сл.), 2) у полисемичним структурама (нпр. називи животиња, биљака, ствари, религиозних и апстрактних појмова у значењу особа са одређеним особинама: *магарац*, *буква*, *ћубре*, *душа*, *анђео*, *ћаво* и сл.) и 3) у творбеним моделима (*већројип*, *мућивода*, *ладолеж*, *гребајор*, *мућкароц*, *лактароц*, *камкало*, *клетало*, *нећо*, *хоћо*, *зврк*, *џангризало*, *шандркало* и сл.). Ове опште карактеристике експресивне лексике могу се узимати као језички — структурни и семантички параметри за њихово идентификовање, а у великој мери и за и типско представљање у дескриптивном речнику.

1.3. Међутим, на комуникативном плану лексички експресиви функционишу као експоненти експресивног говорног чина, па су за

* В. Ристић 2002а.

идентификовање ових карактеристика експресивне лексике, а нарочито за начин њиховог представљања у дескриптивном речнику, неопходни додатни, когнитивно-мотивациони, прагматички и функционално-стилски параметри. Они се у лексикографском раду не могу утврђивати непосредно него на основу правила до којих се долази когнитивном анализом значења коју смо и ми примењивали у свом истраживању.

2.0. За представљање конотативног значења експресивне лексике у дескриптивној лексикографији нарочито је важно когнитивно опредељење да се у структури значења морају представити и сви типови знања. Они се, као што је истицано, чувају у значењу као информације обједињене кроз типске представе и кроз концепт који, осим референтног значења, садржи и оцене културне вредности и емоционалног односа субјекта именовања. Затим, за тумачење експресивне лексике значајно је и то да се у когнитивном приступу лексичко значење разматра у вези са ситуативношћу, са фрејмом одређене ситуације у коме се дата реч јавља или у контексту ширег фрејма или да означи сам фрејм укључен у одређену ситуацију.

2.1. Наведени захтеви обједињени су у представљању значења у тзв. „декларативно-процедуралном режиму“¹, у коме се, поред осталог може показивати и несиметричност „значења говорника“ и „значења слушаоца“, и то у посебним блоковима са разним когнитивним операцијама — кодирајућим и декодирајућим (исп. Телија 1996: 101–102). У когнитивном приступу значењу експресивне лексике ми смо још 1996. год. дошли до јединственог модела њихове семантичке структуре који по начину записивања информација подсећа на поменути декларативно-процедурални модел. Наш модел је методолошки сличан когнитивном опису значења А. Вјежбицке у коме се представља пут сазнања смисла концепта, и то тако што се интуитивно, неексплицирано знање преводи у експлицирано. Као и Вјежбицка, у анализи значења експресивне лексике представљали смо и експлицирани знање говорника, уз претпоставку и назнаку постојања заједничког знања са слушаоцем (назнаке у нашем моделу, типа: „као што се зна“, „у овој ситуацији“ и др.). Наш декларативно-процедурални модел представља и експлицира и друге релевантне информације које се односе на комуникативну ситуацију, на њене учеснике и функционално-стилске ефekte, што овде показују истакнути делови у наведеним

¹ Форма тумачења значења у коме се наводе све смишоне компоненте заједничке за језичку личност у њиховој узајамности, назива се декларативно-процедуралном (Телија 1996: 105).

примерима модела (који су иначе већ представљени и у одељку Именице типа 'особа + психичка или морална особина').²

ДАНДАРА (тип јединица негативне експресије високог степена): 1) особа која се понаша на (**веома**) неодговоран, непромишљен начин (денотативна компонента ДК) + 2) то је, **као што се зна**, лоше (компоненте објективне, денотативне, оцене КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (таква неодговорност, непромишљеност) **неприхватљиво** (**ја то не одобравам**, **ја то осуђујем**) и сл. (компоненте субјективне, конотативне, оцене КСО) + 4) (зато) **ја исказујем презир/гнушање** и сл. (према особи која се понаша на такав начин) (емотивна компонента ЕмК) + 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи коју именујем и/или другима (експресивна компонента прагматичког типа ЕксКП) + 6) (дајући јој одговарајуће име, експресивно, са негативном конотацијом и необичном гласовном структуром) **ја сам спреман (имам намеру)** да свој став, суд јавно изнесем (експресивна компонента стилистичког типа ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја дајем себи за право** да се понашам на **груб/увредљив** (и сл.) **начин** (функционално-стилска компонента ФСК — говорни поступак).

МАЧАК (тип јединица повишеног степена експресије): 1) особа која се понаша лукаво, препредено (**као мачак**) (ДК) + 2) то је, **као што се зна**, лоше (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (такво лукавство, препреденост) **неприхватљиво**, **ја то не одобравам** (КСО) + 4) (зато) **ја исказујем своје непоштовање/презир** и сл. (према особи која се понаша на такав начин) (ЕмК) + 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором имена из сфере животињског света (мачак — семантичка деривација) **ја сам спреман (имам намеру)** да јавно изнесем своје неодобравање (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја дајем себи за право** да будем **увредљив/заједљив**, **да се подсмехнем** и сл. (ФСК).

БОГ (тип јединице високог степена позитивне или негативне експресије): 1) особа (**као Бог**) а. која има моћ, власт над неким; б. која ужива нечију љубав и поштовање; в. која је у нечemu савршена,

² Истакнути делови у примерима представљају метајезик декларативно-процедуралног модела, чије јединице поред осталог прецизно именују различити смисао субјективне оцене, емоционалног односа и намера субјекта именовања, па се могу употребљавати и као јединице лексикографског метајезика за прецизно и системско квалификоваше, маркирање емоционално-експресивне функције ових лексичких јединица. Овај метајезик, значајан и за лексикографско-лексиколошки приступ експресивима, не може се представити ван модела, нити се инвентар његових јединица може видети из једног примера, па је то разлог што и у овом делу књиге понављамо већ наведене репрезентативне примере именичних и глаголских експресива којима се бави ова монографија.

недостижна (ДК) + 2) то је, **као што се зна**, а. лоше, а може бити и добро; **б. в.** то је добро (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (особа са таквим својствима) **оличење моћи/доброте/савршенства** и сл. (КО) + 4) (зато) **ја исказујем своје страхопоштовање/попштовање/дивљење** и сл. (ЕмК) + 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором имена из сакралне сфере (Бог — семантичка деривација) **ја сам спреман (имам намеру)** да свој став, суд јавно искажем (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја дајем себи за право да се патетично (увищеним тоном)** и сл. **дивим** (таквој особи) (ФСК).

ЗВРК (тип јединица сниженог степена позитивне експресије) 1) (**веома, врло**) немирна, несташна особа (обично дете); жива, темпераментна, окретна особа (ДК) + 2) то, **као што се зна**, може бити и добро и/или лоше (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (такво понашање) **неприхватљиво (неподношљиво, непримерено)** и сл. или **прихватљиво (симпатично, смешно, да се не може узети за зло)** и сл. (КО) + 4) (зато) **ја исказујем своју нетрпељивост (неразумевање)** и сл. или **разумевање (симпатије)** и сл. (ЕмК) 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором (ономатопеичног) имена из сфере предмета — семантичка деривација и карактеристична гласовна структура) **ја сам спреман (имам намеру)** да свој став јавно изразим (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја себи дајем за право да (такву особу) укорим (да се подсмехнем, нашалим и сл. (на рачун такве особе) (ФСК).**

НАКЛАПАТИ (тип јединице сниженог степена експресије): 1) (**много и непромишљено**) причати (ДК) + 2) то је, **као што се зна**, лоше (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (такво причање) **неприхватљиво, досадно, неподношљиво** и сл., или **да се може разумети, прихватити** и сл. (јер особу познајем/јер ми је пријатељ/јер му је то једина мана, слабост и сл.) (КО) + 4) (зато) **ја исказујем своју нетрпељивост/презир** и сл. или **своје разумевање/подсмењање** и сл. (ЕмК) + 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи која обавља такву радњу и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором новог, експресивног имена за такву радњу) **ја сам спреман (имам намеру)** да своје став, суд јавно изнесем (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја дајем себи за право да се фамилијарно/пријатељски и сл. наругам/подсмехнем или нашалим** и сл. (ФСК).³

³ Формулације истакнуте болдом експлицирају знања (пресупозиције) (пресупозиције емпатије, ситуације општења и др.), прагматичке компоненте оцене, емоције и експресивности, као и различите илокуцијске ефекте експресивног чина.

2.2. Овакво когнитивно моделирање указује на инваријантне јединице значења и знања представљене у виду седмокомпонентне структуре, чији се сложени конотативни смисао, с обзиром на идентификоване типове компонената, може типски и системски представити у лексикографској обради експресивне лексике. Тим пре, што је истраживање показало да типови компонената и њихова уређеност у структури нису условљени творбеним карактеристикама експресивне лексике нити врстом речи.

2.3. Установљено је да значење експресивне лексике организују следећи типови компонената: ДЕНОТАТИВНЕ компоненте које одређену јединицу повезују са изванјезичком реалијом (неким њеним својством) (ДК), компоненте ОЦЕНЕ (објективне — КОО и субјективне — КСО), ЕКСПРЕСИВНЕ компоненте које одражавају намере субјекта именовања/говора (прагматичког — ЕксКП и стилског типа — ЕксКС), ЕМОТИВНЕ компоненте које одражавају унутрашња превлађавања, емоције субјекта именовања/говора (ЕмК) и СТИЛСКЕ компоненте које одражавају стилску и ситуациону (функционално-стилску) употребу јединица овог типа (ФСК).

Установљени модел⁴ седмокомпонентне семантичке структуре експресива, независан од типа творбе и од врсте речи, као што је већ показано, може се формално представити на следећи начин:

$$\text{ДК} + \text{КОО} + \text{КСО} + \text{ЕмК} + \text{ЕксКС} + \text{ЕксКП} + \text{ФСК}.$$

3.0. Значење говорника и значење слушаоца у овом декларативно-процедуралном моделу разматра се као скуп компонената и когнитивних процедура заједничких за језичку личност српског језика. Из примера се види да је узимање у обзир заједничког знања, као битне карактеристике језичке личности, без обзира на улоге у актуелној комуникацији, експлицирано формулацијом „као што је познато“ (у компонентама објективне оцене), „у овој ситуацији“, „такав поступак/радња“, „таква особа“ (у компонентама субјективне оцене и функционално-стилским компонентама). Уопште, форма тумачења значења моделира процес кодирања, у коме су представљене процедуре које указују на знања, оцене, интерпретацију метафора и превлађавања њихове представе од стране говорника (код експресива до бијених семантичком деривацијом), намере говорника (експресивне компоненте прагматичког и стилског типа) и илокуцијски ефекат говорне делатности (функционално-стилске компоненте) (исп. Телија 1996: 103).

⁴ О моделирању значења емотивне лексике в. Шаховски 1994: 22–24.

3.1. Когнитивни модел сложене компонентне структуре, представљајући и експлицирајући јединице и процедуре знања у значењу експресива, обезбеђује и друга правила за њихову идентификацију и лексикографску обраду допуњавајући наведене структурне и семантичке параметре. Експликацијама имплицитних садржаја значења у записивању компонената овог модела изграђује се се лексикографски метајезик за прецизан и системски опис примењив како у одабирању одређених квалификатора тако и у дефинисању значења.

4.0. Међутим, да бисмо показали значај правила која се могу извести из овог модела за лексикографску обраду, мораћемо се задржати још на неким типовима информација представљених у компонентама модела.

4.1. Међу записаним информацијама за експресивну лексику⁵, као и за друге типове лексике, основне су денотативне информације. То је блок информација које чине базу знакове функције и које су у вези су са референтом, денотатом и типском представом. И док су код неекспресивне лексике те информације „објективне“ јер су објекти стварности неутрални у односу на аксиолошку слику света језичке личности, код експресива као јединица другостепене номинације⁶, оне су и у денотативном блоку релативизоване ставом субјекта према објекту именовања. Тада став условљен је не само аксиолошком нормом карактеристичном за језички колектив, него и субјективном оцесном актуелизованог својства као посебног, нарочитог. Тако се релативност својства објектата изванјезичке реалности код експресивне лексике реализује већ у денотативним компонентама у виду пресупозиције оцене нарочитог својства, неубичајене мере, количине, интензитета и сл. То се у нашем моделу записује одговарајућим детерминаторима: *веома, врло, јако, снажно, много, у великој количини, мало, довољно, недовољно, обилно, навелико* и сл. (в. примере модела и из Речника САНУ, као и т. 6.1). Јединице овог типа такође су део лексикографског метајезика и препоручујемо их као обавезне елементе де-

⁵ Денотација је обавезна за све типове значења, па и за експресиве, јер сама типска представа јесте, уствари, „тема“ лексичког значења. Она није обавезна за афективе (језичке знаке који одражавају емоције, а не именују их). По Телији то су узвици и речи за ословљавање: ласкаве и погрдне речи, међутим, ми ове друге такође убрајамо у експресиве јер и оне исказују емоцију и експоненти су експресивног говорног чина, само се као јединице за ословљавање и обраћање разликују од номинационих експресива (Телија 1996: 105).

⁶ Са номинационог аспекта ова објективност се доводи у питање и код других номинационих јединица зато што се типска представа изједначава са денотатом, а концепт са укупношћу знања о својствима денотата (исп. Телија 1996: 100).

финиције уз речи којим се идентификује денотат, односно референт. Управо ови елементи дефиниције указују у чему је разлика између денотативног значења одређеног експресива и денотативног значења његовог неутралног еквивалента, нпр. између *ударити* (некога) и *клетити*, *треснути*, *марнутити*, *распалити*, или између *триталица* и *ала-тича*, *тторокуша*, *блебетуша*; затим *јунак* и *јуначина*, *делија*, *мајковић*; *мришав коњ* и *рага* и др. Међутим, субјективна оцена исказана преко асоцијативно-сликовитих представа (код експресива семантичке деривације), такође експлицирана у запису нашег модела у оквиру денотативних компонената („као Бог“, „као мачак“), у дефинисању се не мора експлицирати, јер се њен смисао чува у типској представи експресивног метафоричног имена (исп. т. 5.2).

Тако се показало да нема оштре границе између фигуративних и формалних средстава емотивне експресивности, а само постојање „унутрашњих“ и „спољашњих“ форми као стимуланса пребацања оцене из рационалног или психолошког регистра у регистар са илокутивном снагом одобравања/неодобравања, презирања и сл. јесте главни смисао другостепене номинације експресивима. То показују и разлике у именовању човека, његовог својства, типа: *глүй* и *магарац*, *лукав* и *лисица*, *ойасан* и *змија* и сл. Другим речима, емотивност се наслојава на денотативно-аксиолошки амалгам, што се може видети из наведених примера сложеног јединственог модела којим смо представили значења експресива (исп. Телија 1996: 121).

4.2. Модел компонентне анализе лексичког значења експресива у свом декларативно-процедуралном режиму открива и друге типове пресупозиција, међу којима је за емотиван став и експресивно деловање веома важна она која указује на тачку гледања (позицију) самог субјекта говора. Позиција субјекта говора — емпатија (у терминологији когнитивне психологије) у значењу експресивне лексике реализује се као знак „+“ или „–“ оцењиваног својства — као позитиван или негативан став, суд у домену субјективне оцене, и он не мора бити у сагласности са знаком објективне оцене, која такође, улази у компонентну структуру значења експресива. У нашем моделу пресупозиција типа емпатије субјекта именовања/говора записује се у оквиру компоненте субјективне оцене оператором *сматрати*, који се допуњава предикатима са општим смислом одобравања/неодобравања ((у овој ситуацији) ја *сматрам* да је *тво* *тритављиво/нейтритављиво* (ситнично, смешно, да се не може узећи за зло или да је нейодношљиво, нейримерено и сл.). Овај оператор, за разлику од оператора *знаити*, оператора објективне оцене, укључује 'вольу' по којој субјекат оцењује објекат у складу са својим интересом, зависним од позиције, и

по којој креира тип општења (в. начин записивања овог типа знања у примерима модела) (исп. Телија 1996: 110). У дескриптивној лексикографији ове информације треба представљати, и углавном се представљају одговарајућим квалификаторима (нпр. *йогрдно, превиво, подсмешиљиво, јејоративно, хипокористично, ласкаво, шаљиво*), а често се, с обзиром на релевантне елементе комуникације, могу дати у виду допунских објашњења, глоса (у *шаљивом обраћању, у обраћању млађим/старијим/драгим особама, у љубињи/срби, у ласкавом обраћању* и сл.). Међутим, недоследности у представљању информација типа емпатије у дескриптивном речнику јављају се због сложености поступка идентификовања, издвајања и записивања ових нејезичких информација, које припадају прагматичким аспектима говорне делатности. Информације овог типа су важне за активно овладавање потенцијалом експресивне лексике и комуникационом компетенцијом српског језика.

4.3. Информације о умесности/неумесности употребе дате експресивне јединице у одређеним социјалним условима говора, чине онај блок значења који се традиционално назива стилском маркираношћу. У декларативној процедуре тумачења значења тај блок информација даје се као завршни, а у динамичком — когнитивном представљању та когнитивна процедура избора јединице означава се као „знање о условима говора“ (о његовом „стилу“). То је уствари пресупозиција говорне делатности. Стилска маркираност зависи још од тога о чему се говори, од денотата, а и од тога какву типску представу садржи одговарајућа реч у свом значењу.

Тако знање о стилској маркираности значења припада неколикоим сферама језичке делатности: језичкој компетенцији (владање кодом), норми општења и прагматичким аспектима општења. Језичка компетенција се одређује као способност говорника да из многобројних начина изражавања изабере онај који највише одговара типу говора, ситуацији, социјалним односима говорника, задацима изражавања итд. (исп. Телија 1996: 123–124). Ова способност заснована је на когницији, заједничком знању о стереотипности релевантних елемената комуникације: учесника у комуникацији и комуникативне ситуације. Стереотипност учесника комуникације — субјекта и објекта именовања и реципијента — испољава се као однос надређености/подређености на основу социјалне, статусне, полне, узрасне и сл. припадности учесника ситуације, а стереотипност ситуације као: формална, неформална, фамилијарна, грубо фамилијарна, интимна, професионална и сл. комуникација. Информације о знању које се тиче ове стереотипности записане су лексикографским метајезиком у нашем мо-

делу значења у експресивним компонентама стилског и прагматичког типа и у функционално-стилским компонентама. Ове информације се на лексичком и лексикографском плану одређују као функционално-стилска употреба експресива. Она је, како нам показује наш модел значења, условљена ограниченим бројем наведених параметара, па се у лексикографској обради може типски представити одговарајућим јединицама лексикографског метајезика, тј. квалификаторима функционално-стилске вредности: *вулгарно, грубо, нейристично, иронично, еуфемистично, експресивно, фамилијарно, интимно* и др.⁷

5.0. Наведени структурни, семантички, прагматички и функционално-стилски параметри омогућавају не само идентификацију експресивне лексике него и њено системско — типско представљање у дескриптивном речнику.

5.1. У даљем излагању показаћемо у којој мери су ови захтеви, дати са теоријског аспекта, оствариви и остварени у досадашњој дескриптивној лексикографији. При томе ћемо имати у виду не само то које од наведених информација представљених у моделу значења експресивне лексике улазе у дефиницију, него и то које од њих се не представљају ни у дефиницији ни у поменутим квалификаторима и напоменама (глосама), као и разлоге за њихово „прећуткивање“.

5.2. Лексикографске поступке размотрићемо на примерима различитих типова експресивне лексике из дескриптивног Речника САНУ.

мајмун 2. фиг. погрд. а. особа која слепо подражава, опонаша друге. — Код нас је та проблематична „нова уметност“ дошла... од... имитатора и књижевних *мајмуна* немачких; **б. блесав, будаљаст човек**, глупак, будала. — Рекао је /то/ некакав академски образован *мајмун*.

Овај пример зооморфног модела семантичке деривације је уобичајен, регуларан тип творбе експресива (когнитивна метафора) и не треба га маркирати квалификатором *фиг.(урађивно)*, како се то иначе често непотребно чини у Речнику САНУ. Когнитивну заснованост оваквих семантичких и других деривата налазимо у типским представама основног (примарног) појма, у које, осим знања о објективним својствима именоване реалије, улази и знање о еталонима вредновања (оценјивања) и другим комуникативним и прагматичким стереотипима. Ова друга знања спадају у домен комуникационске компетенције и у досадашњим дескриптивним речницима, с обзиром на њихову примарну намену, нису била посебно експлицирана, а не би их требало ни експлицирати. Тако су знања у речима *зеџ, мајмун, мачак, змија*,

⁷ О проблемима идентификовања, издвајања и записивања прагматичких и стилских информација експресивне лексике в. Телија 1986: 113, 121–132.

када се ове речи односе на человека, имплицитно садржана, како смо у моделу показали, у компонентама објективне и субјективне оцене, чиме се мотивише избор експресивног имена.⁸ Није потребно у дефиницији давати ни информацију о емотивној компоненти значења, јер се она реализује као стимуланс у чину експресивног именовања и делао вања, што се у моделу експлицира перформативним оператором *искавати* и допунским предикатима позитивних или негативних осећања, емоција (поштовања, дивљења, разумевања, симпатије или непоштовања, презирања, гнушања, неразумевања и сл.).

5.2.1. Овај наш став ћемо детаљније образложити, јер су разлози које имамо у виду релевантни за саму природу другостепене номинације, по којој се експресиви разликују од јединица првостепене номинације. У лексичком значењу експресива, заснованом на асоцијацијама са типским садржајем првобитног (примарног) значења чува се и редукована типска представа — гешталт структура, као нова типска представа.⁹ Зато се објекат изванјезичке реалности не удваја, а његова типска гешталт структура преузима улогу квазиденотата. Знање о њему чува се у језичкој реалности у обиму у коме је прешло у концептуални садржај другостепеног имена. Типска представа 'мајмун' живи у знању носилаца српског језика и доживљава се као емоционални стимуланс, што показује и разлика у значењу примера *Он је мајмун* према *Он је имитатор* или *Он је глуп*.¹⁰ Фрејмови ситуације могу до-

⁸ Са становишта традиционалне дескриптивне лексикографије по којој се по правилу дефинише денотативно а не концептуално значење, а и због удвајање типских представа у концепту експресивног имена, мислимо да је непотребно когнитивне информације овог типа записсивати било код основног, било код изведеног експресивног значења, иако је било таквих предлога. Тако, Д. Гортан-Премк предлаже да се код основног значења експлицира типска представа, нпр. *гуска 1. а.* домаћа припитомљена птица пловуша издуженог врата...; женка те птице (*за коју се верује да је глупа*) (истакла С.Р.) (Гортан-Премк 1997: 66). Представљена когнитивна сема индукује само једну типску представу, док у концепту експресива *гуска* функционишу две несливене типске представе: глупости и уображеност. У концептима експресива овог типа могу функционисати и више од две типске представе (нпр. у употреби експресива *крава* за именовање женске особе функционишу три типске представе: лењости, дебљине и неурдности).

⁹ Лексичко значење јединица првостепене номинације представља прилично компактан информациони блок зато што се лексичком номинацијом издава, категоризује и вербализује типска представа у сагласности са природном таксономијом — наивном сликом света (исп. Телија 1996: 130).

¹⁰ На пример у експресива *мајмун* и *мајмунист* се (о одраслом човеку) квазиденотат се чува у стереотипу доживљености гримасе мајмуна у чину опонашања човека. У процесу овакве номинације сличност се заснива на знању о својствима екстензионала поређења, који зато преузима улогу квазиденотата и који се, сагласно

вести до информационе полифоније, тако да у језичком сазнању могу „звучати“ неколико мотива, стимуланса истовремено. Особа названа *мајмуном* није само ’слепи подражаватељ других’ него је и ’глупа’, или, пак, жена назvana *гуском* није само ’глупа’ него је и ’уборажена’ и сл. У сазнању, кад су у питању лексички експресиви семантичке деривације, често имамо узајамно деловање две типске представе: ’глупа женска особа’ и ’уборажена женска особа’, које кореспондирају свака са својом гештант структуром: ’глупости’ и ’уборажености’. У типској представи оваквих експресива још се нису слила два система својстава, а у њиховом концепту делују два система знања (исп. Телија 1996: 130–131). Ова информациона полифонија у комуникацији се разрешава контекстом, а на лексичком плану се реализује у посебним значењима, што олакшава и поједностављује поступак лексикографске обраде експресивних јединица (као што показује наш пример за реч *мајмун*)¹¹.

5. 3.

мајковић 1. онај који се одликује храброшћу, одважношћу..., делија, јуначина, јунак. — Србима је необично драго што се нашао та-
кав *мајковић* да се пред аgom испрси.

млатишума онај који прича којешта; онај који улудо троши време, замлайта. — Нисам толика *млатишума* да бих урадио тако што; Састале се *млатишуме* па шугаве празне разговоре.

Ни један ни други експресив у Речнику САНУ нису маркирани, чиме су, погрешно изједначени са неутралном лексиком и јединицама првостепене номинације, чије је значење конципирано на сасвим дру-
гачији начин. Има и других пропуста. Друга лексема реализује два значења која је требало раздвојити словима, јер припадају различи-
тим синонимским редовима, прво реду са значењем ’особа која при-
ча свашта’ — *лујетало*, а друго реду са значењем ’особа која улудо
троши време’ — *замлайта*). Затим, ни начин дефинисања није адеква-

концепцији метафоре, уводи модусом фiktивности „као да је“ (исп. Телија 1996: 111–112). Та сличност преовлађује у денотативном блоку другостепених имена, што показује и начин њеног записивања у денотативној комоненти значења у нашем де-
кларативно-процедуралном моделу.

¹¹ Полифони концепт овог експресива у контексту, наведеном примеру за прво значење речи *мајмун*, разрешава се употребом детерминатора *књижевни* и кла-
сног, стереотипног појма *имићайпор*, из кога се издава именована јединка са актуе-
лизованим својством ’слепог имитирања, подражавања’. Друго значење овог експре-
сива под б. није тачно ни адекватно, типски дефинисано, а могло би да се представи
типски, на следећи начин: ’особа која се понаша веома неодговорно, неозбиљно, глу-
по, глупак’ или ’веома глупа, неодговорна, неозбиљна особа, глупак’. Наведени си-
ноним *будала* не одговара значењу овог експресива.

тан експресивном значењу. Експресиве, који ни у оцени ни у емоцији не ноше знак плус или минус, као што је случај са нашим примерима, требало би маркирати општим квалификаторима *експр.(есивно)*, са додатном напоменом о обичнијем позитивном или негативном значењу уколико нас на то упућује контекст употребе. За први пример, напомена — гласа, иза општег квалификатора могла би да гласи:

„обично за исказивање одобравања/дивљења и сл.“ а за други пример: „обично за исказивање неодобравања/презира/подсмеха и сл.“ Неутрални еквиваленти се никако не би могли наводити као синоними експресива (нпр. *јунак* за *мајковић*, *будала* за *мајмун* и сл.).

5.4.0.

млакоња 1. презр. онај који је по природи пасиван, неборбен, без потребне одлучности, предузимљивости и сл., индолентан човек, *слабић*. — Цепидлакама, педантима... *млакоњама*... и лукавцима не треба никада повјеровати.

Експресивни квалификатор *йрезр.(иво)* још је једна у низу функционалних метајезичких јединица за представљање сложених експресивних садржаја. Осим што маркирану јединицу уврштава у категорију експресива, овај квалификатор садржи и многе друге информације: негативну објективну оцену, субјективну оцену неодобравања, емотивну реакцију презирања, самосвест о надређености субјекта именовања над објектом именовања и експресивни говорни чин омаловажавања, ниподаштавања.

маторац 1. в. хип. одрастао, велики дечак; дечак који се понаша као одрастао, зрео човек. — Нуто мога *маторца* како ми ради.

маторка 1. б. хип. одрасла, зрела девојчица; девојчица која се понаша као одрасла, зрела особа. — Моја слатка *маторка!*... Она је свога ћеда разумела.

Наведени примери показују да је сложени прагматички садржај фамилијарне, интимне употребе експресива сасвим добро и економично представљен, под условом да се под квалификаторима *хий.(окористично)* и *ћеј.(оративно)*, односно *йрезр.(иво)* обухватају приближно исти елементи комуникативне ситуације: неофицијелна, фамилијарна комуникација, надређен однос субјекта именовања у односу на објекат именовања, поштовање/непоштовање личности, одобравање/неодобравање и сл. Ови квалификатори, осим на експресиве регуларне творбе деминутивним и аугментативним суфиксима (*девојчук*, *дечачић*, *девојчура*, *женитурача*), примењиви су и на многе друге који не припадају том творбеном моделу, па би се њиховом доследном и адекватном употребом показивала системност у реализаци-

ји значења хипокористичне и пејоративне лексике. Функционалност ових типова квалификатора потврђује нам и следећи пример:

мељава 3. фиг. пеј. празан, бесадржајан говор, брбљање, накла-
пање, нагваждање. — Глава човека да заболи од те његове *мељаве*.

У овом примеру сувишан је само квалфикатор *фиг.*, а што се ти-
че дефиниције и у описном и у синонимском делу, она би се могла
узети као образац за типско дефинисање овог типа експресива.

5.4.1. Традиционалне квалификаторе типа: *љубазно, шаљиво,*
*фамилијарно, еуфемистично иронично, ласкативо, вулгарно, грубо, прев-
зиво, увредљиво* и сл., који припадају прагматичкој зони значења,
неопходно је детаљније испитати и описати семантичким метајезизком
да би се представили њихови различити садржаји који се најчешће ре-
ализују у прагматичком пољу хипокористичности или пејоративно-
сти. Широки дијапазон значења квалификатора *хипокористично* и *пеј-
оративно* ограничава њихову употребу на оне реализације експре-
сивног значења које, осим позитивног/негативног става, емоције, не
указују на одређени говорни поступак који се, иначе, маркира горе
наведеним квалификаторима. Зато би одређене експресиве са обе на-
значене реализације прагматичких садржаја требало маркирати са два
квалификатора, при чему се хипокористичност, односно пејоратив-
ност може реализовати у било ком говорном поступку, без обзира да
ли је позитиван или негативан. Најчешћи су, наравно, примери деми-
нутивно-хипокористичне, односно аугментативно-пејоративне упо-
требе експресива, који се у Речнику САНУ представљају грама-
тичким дефиницијама, нпр. **клупица** *дем.* и *хий. од клућа*, или **клупе-
тина** *аумг. и њеј. од клућа*. Ове јединице, које на семантичком плану
функционишу као антоними (*клуцица* 'мала клупа', *клућетина* 'вели-
ка клупа'), на прагматичком плану реализацију заједнички садржај који
се може представити на следећи начин: *X мали/велики (мала/велика
клупа, клуцица, клућетина)* = 'говорник није равнодушан на величи-
ну X-а и тежи да своје расположење пренесе и на адресата'. Зато де-
минутиви и аугментативи експресивно употребљени могу реализова-
ти позитивно или негативно значење зависно од комуникативне ситу-
ације, док се пејоративна употреба деминутива и хипокористична
употреба аугментатива обично реализације као говорни поступак који
се одређује према контексту употребе, што би у лексикографском
опису требало представити описном дефиницијом и одговарајућим
квалификатором или глосом за говорни поступак, типа: *превизиво, ю-
грдно, љубазно, ласкативо, иронично, еуфемистично* и сл. (исп. Апре-
сјан 2: 145–146).

5.5. Мора се, дакле, имати у виду да у експресивном говорном чину емотивне компоненте експресивне лексике, зависно од позиције субјекта говора, могу мењати смисао не само у оквиру скале емоције једног типа (различите емоције и њихове нијансе на скали позитивне или на скали негативне емоционалности¹²⁾), него могу да промене и тип скале. Ови случајеви емпатије реализују се нпр. као шаљива или фамилијарна употреба пејоративних експресива, затим иронична или јуфемистична употреба хипокористичних експресива и сл., што се у лексикографској обради мора назначити одговарајућим квалификатором говорног поступка.

Занимљив начин емпатије исказују експресиви са негацијом, ти-па: *нејач, нејачица, нејакиња, нејелица, нејеша, неједица, несіавлија, несіавач, нейилица, немука* (**немука** одсуство, непостојање муке. — ир. Доњцу од *немуке* очи искашаше, вапећ сунце и кишу), код којих се емпатија говорника реализује као 'саосећање, солидарност', а не као оцена количине, интензитета одмерена на скали прагматичке квантификације као код негираних параметарских придева (*немали, невелик*). Међутим експресивност негираних облика није уопште маркирана у Речнику САНУ, сем ретких случајева, типа: **непилица шаљ.** 'особа која не пије алкохолна пића', или осим шаљиве употребе која је у Речнику илустрована примером: Служите и прислужујте... створите ме од *нейилице* попилицом! (Винавер С. у преводу Раблеовог Гаргантуа), засведочена је и иронична употреба у народној пословици: Не јелелице све иђеше, *нейилице* вино попише (код Вука у преписци). Стилским маркером *йесн.(ички)* маркиране су јединице типа: *нейлок, нейодоб, нейокрећ, нейољуб, нейребол, нейристој, нейристуј, нейробуд.* Међутим, експресивно значење реализују и јединице типа: *нечовек, нишишавац, нишишак, нишишарија, нишишица, несретник, несретница, нишков, нејунак, нејунакиња, некоговић, неотесанац, неотесаница, нейослушко, нейослушник, нейослушница, нейреља, нейрегалац, нерадуља, недоштупавац, незасићник, незахвалник, незахвалница, незгодник, незграјница, незграјуља, незећ, некум, немајка, неотпац, незнабожац, незнабраћ, незрелица; недух, нелубав, нежживоћ,*

¹² По В. И. Шаховском скала човекове емоционалности је отворена и садржи неограничени број емоција и емоционалних нијанси, а промене емоција на плану језика одражавају емотивне компоненте „емосеме“. Оне, како истиче Шаховски, нису просте. „Их структура включает в себя два и более примитивы: семантический признак „эмотивность“ + семные конкретизаторы: „любовь“, „презрение“, „восхищение“, „возмущение“, „пренебрежение“ и т.д., т.е. всю шкалу эмоциональных отношения и состояний человека, включающей около 5000 наименований“ (Шаховски 1994: 24).

нездрвље, нездравица, нейући, немилица, нерука, несортна, несој, несојлук, несклати, ништиавлук, ништиавило, никости; нечувен, нечисти, нечовечан, недођућаван, незграјан, неизмеран, неизрецив, нелей, не мајчински, немашан, неојисив, нећреболан; нечуveno, незграjno, не здраво, неизмерно, неизрециво, нелейо, неојисиво, нейостиidно, ни штиавно и др.¹³

5.6. У дефиницији експресива којим се именује човек општу обезличавајућу формулатију „онај који...“ требало би системски заменити формулатијом „особа која...“, јер се управо овом формулатијом истичу две битне карактеристике експресива као јединица дру- гостепене номинације: а) именовањем већ именованог појма рефе- рентна јединка се издваја из класе истих као јединствен, нарочит слу- чај по актуелизованом својству; б) оваквом формулатијом се истиче и личносно начело као неопходан услов за употребу и функционисање експресива.

Предложеном формулатијом за идентификовање денотативног значења, уз употребу одговарајућих детерминатора за исказивање особености актуелизованог својства, у лексикографској обради пред- ставили бисмо референтност као битну карактеристику значења екс- пресивне лексике и њихове функције експонената експресивног го- ворног чина. На плану лексичког система ова референтност се засни- ва на могућности укључивања типске представе у различите фрејмо- ве, као и на могућности обједињавања заједничког знања о својствима или диспозицијама референта (исп. Телија 1996: 105).

Личносно начело у функционисању експресива остварује се и на друге начине, без обзира на то да ли експресиви именују човека или особину, радњу, стање, апстрактан појам, начин и др. Дакле, без обзи- ра на врсту речи, у експресивима се остварује „говорна личност“ (ње- гова субјективна оцена, емотиван однос и експресивно деловање), што се на комуникативном плану реализује као експресивни говорни чин са одговарајућом илокуцијском снагом упућеном на реципијенте (учеснике у комуникацији).

6.0. Размотрићемо како се личносно начело и неке друге карак- теристике реализацију у глаголским експресивима и како су они пред- стављени у дескриптивном Речнику САНУ.

¹³ Лексичка негација је предмет мог даљег истраживања и већ је урађено не- колико радова (в. Ристић 2000б; 2003; 2003а; 2004).

6.1.

макнути 2. разг. ударити, лупити, *треснути*, *распалити*. — Док те **макнем** добро ћеш ме познати. **3. а. разг.** кришом узети нешто туђе, украсти, *дићи*. — Он воли да што туђе **макне**.

марнути 1. у експресивном изражавању:јако ударити, лупити, *клейти*, *млатити*. — Фића Гром ју је зграбио једном руком за раме, другом *марнуо* по потиљку; *Марнуо /бих га/* с лијева бока.

млавити 1. а. тући, ударати, *лемати*, *млатити*. — *Млавио /сам/* пулгер и патролу; Марко Краљевић служио је султана... а сипације, бузданом *је млавио*; Мене би требало затворити у шталу, па сваки дан *млавити* коцом; **6. шући**, побеђивати (противника). — Наши тако добро *млаве* црвени и пробијају им фронт; **2.а.** *шући*, засипати некога. — Киша */их је/* ту сву драгу ноћ *млавила*; **3.а.** рушити, обарати, косити, *брисати*. — Стена се била одронила с висине и све *млавила* пред собом; **6. односити, одрањати** (о води). — Воде се слевају низ брда... и *млаве* црницу; **5. пројдрљиво, халапљиво** јести, *шаманити* (храну). — Ви *млавите* гушчиће и пилиће; ви се преждирете.

млатити 2.а. снажно, јако тући, ударати, премлаћивати (некога нечим). — Многе сам лопове *млатио*; Људи тојагама *млати* мршаве говечиће; **6. фиг.** (некога) наносити некоме **велике губитке, тешке поразе, шући**, убијати (у окршају, борби и сл.), побеђивати. — Штатијерици су *млатили* Турке, да се је гора орила; **4.** свирати на неком инструменту (**обично невешто**), ударати, лупати, *дрндати*. — *Млати* већ прилично по гласовиру; **6. фиг. а.** ловити у **великим количинама, шаманити**, *уништавати*. — Кад настану славе: тада се риба „*млати*“ у масама; **6. снажно, обилно** падати, **обично наносећи штету**, засипати, *шибати* (о киши, граду и сл.). — Или дува сјевер или *млати* киша; **8.** (језиком или без допуне) **разг.** говорити **много и којешта, брњаји, блебејаји, луйејаји**. — Ти би цијели дан *млатио* језиком као и твој дјед; Ти и не знаш шутјети, него само којешта *млатити* и додијавати; **10. разг. а.** (паре, новце и сл.) зарађивати **навелико, стицати, згрјајаји** (новац). — Мора да је та банка *млатила* добре паре; *млатити* милионе; **6. много** трошити, употребљавати **у великим количинама**. — У то вријеме... у граду се је опћенито *млатио* алкохол, у нешто око двеста разноврсних точиона; **II млатити се 1. а.** уз. повр. ударати један другога, тући се. — Ако се стану *млатити* с другом дјечурлијом, то туле, да им је отац начелник; **2. разг. а.** *мотати се, врзмати се, вући се, скршати се, шумараји*. — *Млатио* се негде по свету, па дошао натраг; **6. губити, трађити време, замлаћивати се**. — Ти знаш да ја немам кад да се сад с тобом ту *млати*.

штим; в. разг. понашати се **неозбиљно**, измоЖавати се, лудирајти се;

3. покр. разметати се, хвалити се. — Што си се узо ту **млатијти**?

млатарати (обично у експресивном говору или с појоративним призвуком) **I.1.** (нечим) **живо**, брзо покретати нешто **тамо-амо**, **клатајати**, размахивати; **За.** покретати се слободно **тамо-амо**, клатити се, **ландарајти**; **б.** ићи **гегајући се**, клатити се, поводити се; **4. фиг.** говорити **бесмислице**, **лутетати**, **блебетати**. — И онда си исто овако **млатарао...** на главну тему. **II. млатарати се 2.** бавити се нечим **бескорисним**, глупо траћити време, **замајавати се**. — Докле ћеш се **млатарајти** с тим стварима.

мандрљати разг. **1.** говорити **неразумљиво**, **мрмљати**. — Родитељи стижу... да чују и виде како ми **мандрљамо** разне пјесме о отаџбини; **2. аљкаво**, **безобзирно** вући, вуцарати, **шумбати**, непажљиво бацати (нешто). — Бистричани /га/ натежу и вуку и **мандрљају** по снегу; **3. ландарајти**, трести се, **клојарати**, **дрндајти**. — Треба да ушијеш те закре да не **мандрљају** за тобом.

млети 4. разг. а. говорити **много**, **неуморно**, **шорокати**; говорити **једнолично**, **досадно**, **дробити**; говорити **безначајне**, **досадне ствари**, **блебетати**, **лутетати**. — Како ли само **меље**, никад краја! **б.** говорити **неразговетно**, **мумлати**. — Не разумијем, што **мељеш в.** претресати (нешто), **разглабати**, **нагваждати** (о нечему). — Пуши /се/ и пљуцка, и тако се **мељу** велики проблеми.

Наведене глаголе, као и експресивне глаголе уопште, такође треба типски дефинисати, што је донекле учињено и у примерима, али није доследно. Многи од њих могу бити маркирани општим квалификатором *експресивно* а не квалификатором *разговорно* којим се маркира неутрална лексика разговорног (колоквијалног) идиома. У дефиницији би се за идентификовање денотативне компоненте морао употребљавати неутрални, доминантни, члан синонимског реда, а наслојавање емотивно-експресивног значења требало би обавезно прецизирати одговарајућим квантитативним, начинским или било којим другим (оценјивачким) детерминатором, типа: **много**, **јако**, **снажно**, **надугачко**, **нашироко**, **дештально**, до **најситнијих** **шојединостити**, **навелико**, у **неограниченој** количини, **шојштуну**; **једнолично**, **досадно**, **безначајно**, **неразговетно**, **неразумљиво**, **безобзирно**, **немилосрдно**, **нейажљиво**, **живо**, **брзо**, **невешито**, **обилно**, **неодговорно**, **глућо**, **шројсдрљиво**, **халајљиво**, **изненада**, **кришиом**, **крадом**, **нейриметито**, **безначајне ствари**, **којешти**, **без икаква реда**, **не водећи рачуна**, **без циља/правца**, **с разлогом**, **наносећи штетиту** (**губитак**, **шораз**) и сл. Овим елементима дефиниције исказује се емотивно-експресивна мотивисаност одређене јединице и позиција — емпатија говорника у односу на

учеснике предикатске ситуације. Примери нам показују да је код по-
лисемичних експресивних глагола емпатија условљена односом го-
ворника према учесницима предикативне ситуације, што се испољава
као преовлађујућа позитивна или негативна оцена (а што је нарочито
евидентно код значења која се реализују у ограниченој спојивости).
То би се у лексикографском представљању морало назначити додат-
ном информацијом у виду напомене, типа: „обично у позитивном (хи-
покористичном) значењу“ или „обично у негативном (пејоративном)
значењу“. У нашим примерима додатну информацију требало би дати
за глаголе *марнутти*, *макнутти*, *млавитти* 1.а.б. и *млатитти* 2.а.б. и
10.а. Квалификатор *фиг.* у представљању експресивних глагола, тако-
ђе је сувишан.

Треба имати у виду да и у реализацији значења глаголских екс-
пресива функционишу неки елементи знања, пресупозиције, који не
улазе у типске представе, али су информације о њима неопходне за
препознавање фрејмова, у нашим примерима фрејмова заслуженог ка-
жињавања батинама (истакнута значења за гл. *млавитти*, *марнутти*, *мак-
нутти* и *млатитти*), наношења пораза непријатељу (истакнути случаје-
ви гл. *млатитти* и *млавитти*) и стицања новца, капитала или постиза-
ња добrog улова (значења гл. *млатитти*; уз друго значење улова, до-
врљан је био синоним *шаманити*, док је синоним *уништаватти* неадекватан
значењу и примеру у коме се значење реализује). У експресив-
ном значењу разматраних глагола у питању је пресупозиција емпатије
говорника, која се испољава не само у одабирању одговарајућег име-
на¹⁴, него и у његовој употреби у одговарајућој ситуацији. Позиција
говорника при именовању актуелне радње испољава се као одобрава-
ње/неодобравање независно од радње и оцене о радњи (исп. Телија
1996: 106). Захваљујући могућности да скривају позицију говорника
експресиви постају моћно средство за маскирање правих намера го-
ворника које не морају увек бити у складу са откривеном позицијом,
што показује и еуфемистична употреба експресива (гл. *марнутти*, *ма-
знутти*, *макнутти*, *маћи* у значењу украсти, прид. *нелей*, *неглүй*), затим
иронична употреба експресива, употреба експресива у ословљавању,
ласкању и сл.

7. У представљању експресивне лексике, осим типске дефини-
ције, веома је важно одабрати и одговарајући квалификатор, који са-

¹⁴ На пример: кад говорник за некога употреби реч *обавешталајац*, он осим неутралног става открива и своју позицију припадника групе, заједнице у чијем се инте-
ресу обавља именована професија, док ће употребом речи *шијујун* за исту професију
исказати свој негативан став према именованом и открыти своју позицију припадника
групе, заједнице на чију се штету обавља именована професија (Телија 1996: 106).

држи многе информације у вези са улогом експресива у комуникацији и са њиховим статусом у лексичком систему. Улогу експресива у комуникацији означавају квалификатори експресивне тоналности, који ма се маркира **говорни поступак**, типа: *вулгарно, јејораћивно, Јо-градно, превриво* и сл. (негативна експресивност) и *шаливо, ласкаво, хийкористично* и сл. (позитивна експресивност) или **тип општења, форма говора**, типа: *иронично, еуфемистично* и сл. (ниски степен експресивне тоналности); *експресивно, фамилијарно* и сл. (повишени степен), *јросито, грубо, нејриситојно, интимно* и сл. (високи степен) (в. Ристић 1997в: 223–232).

Статус експресива у лексичком систему означавају функционално-стилски квалификатори, типа: *књишики, јубилисистички, јеснички, фолклорно* и сл. и квалификатори друштвеног престижа — нормативни квал., типа: *застарело, архаично, варваризам, шуђица, неологизам; Јокрајински, жаргонски, професионално* и сл.

8.0. Из примера се види да се у традиционалним дескриптивним речницима експресивна лексика представља тако што се дефинише само њихова денотативна компонента значења, док се све друге информације представљају квалификаторима и глосама, и то врло редукованим и бројчано ограниченим јединицама лексикографског метајезика. Примереност лексикографског записивања мотивационо-кognитивних јединица знања које суделују у реализацији лексичког значења експресивне лексике, као јединица другостепене номинације, огледа се у максималној економичности и прецизности која би се системски могла остварити употребом одговарајућег метајезика. Иако је тај метајезик у досадашњој лексикографској теорији прилично установљен, у лексикографској пракси, како смо показали, још увек наилазимо на његову недоследну, неадекватну и неједнозначну употребу, и то како на плану лексикографске обраде тако и на плану интерпретације информација које тај лексикографски метајезик садржи.

8.1. На основу размотрених лексикографско-лексиколошких проблема и појава, предложемо заједнички модел дефинисања именичких и глаголских експресива у дескриптивном речнику, чији би се уопштени запис уз обавезне квалификаторе и/или глосе, који претходе дефиницији, могао представити на следећи начин:

за именице

'особа која има (нарочито) добру/лошу особину/која се понаша на (нарочито) добар/лош начин', односно '**оно што је (нарочито) добро/лоше'**

за глаголе

'радити (чинити) добро/лоше/мало/много (на нарочит начин)',
односно 'бити (налазити се) у (нарочито) добром/лошем стању'.

8.2. Овакво редуковање информација у лексикографској обради могуће је и прихватљиво само за дескриптивну лексикографију, при чему информације дате у квалификаторима, дефиницијама и примерима употребе кореспондирају са језичком и комуникацијском компетенцијом изворних носилаца језика. Међутим за речнике активног типа и за двојезичне (вишејезичне) речнике ове информације нису дољне, па би се морале допунити релевантним информацијама из домена језичке и комуникативне компетенције, чији су садржаји експлицирани у когнитивном моделу представљеном и анализираном и у овом поглављу. Наравно, у даљем истраживању у србијистици требало би утврдити које су од тих информације релевантне за одређени тип речника (активни речник, двојезични речник генетски сродних или разнородних језика и др.), као и начине њиховог записивања како би се установио јединствен лексикографски метајезик и правила његове употребе.

8.3. При томе би требало да се има у виду да велика помоћ у тумачењу експресива представља познавање типичних ситуација у којима се одређени језик реализује, као и то да је сама вербализација изванјезичке ситуације и нејезичких елемената технички много сложенија него тумачење значења. Па ипак би при изради дескриптивних речника, као и при изради дијалекатских речника, неопходно било налазити начине да се у њих унесе што више нејезичких информација које ће помоћи да се потпуније и тачније открије семантички садржај и потенцијал експресивне лексике. До ових информација се долази у директном контакту са изворним носиоцима одређеног језика/дијалекта, било да се исказују спонтано у разговору, било да се дају као одговори на постављена питања истраживача. Они садржај сликовитих представа (асоцијација), на коме се заснива семантика експресива, често експлицирају додатним објашњењима или микроконтекстом из које је представа настала. Из језичког контекста лексикограф/истраживач често не може да одреди смисао компонената оцене, који условљава како ће одређена лексема бити употребљена: неутрално, са позитивним или са негативним значењем. У ситуационом контексту директног контакта истраживача са испитаницима овај смисао експлицирају сами испитаници, тако да њихови искази често имају улогу метејезичких израза којим се објашњава норма употребе појединих речи или оцена експресивне номинације типа: „добро/лоше име (назив)“, „лоше (погрдно, непристојно) име (назив)“; затим исказима типа: „та

се реч не употребљава за похвалу“, „зли језици говоре“, „кажем... кад се ругам“, „шаливо се каже“, „употребљава се с љутњом“ и сл., упућује се на говорни поступак, на ситуацију могуће употребе одређене језичке јединице. У метајезичким исказима типа: „добар/лош човек“, „лош/задњи човек“ емоционална оцена говорника преноси се заједно са општедруштвеном, објективном оценом (исп. Лукјанова 1986: 193–208). Многи од овако добијених метајезичких израза и исказа од аутентичних носилаца одређеног језика или дијалекта могу да се употребе, а у традиционалној лексикографији се неки и употребљавају, у представљању значења експресивне лексике, постајући тако део лексикографског метајезика, што смо показали и на примерима из Речника САНУ.

9. Анализа стања у традиционалној дескриптивној лексикографији, представљена у овом делу књиге, показује да су предложени критеријуми обраде експресива задовољени у појединачним случајевима, а да у лексичком систему они нису реализовани ни на лингвистичком ни на когнитивно-прагматичком плану. У приличном броју проверених примера остварен је наведен предложени модел обраде експресива у дескриптивној лексикографији: у квалификаторима и гласама на економичан и редукован начин дате су релевантне когнитивне и прагматичке информације, а у дефиницијама је представљено њихово денотативно значење. Међутим, у већем броју примера примерени и предложени модел није остварен или је делимично остварен. Недоследност и несистематичност нарочито је евидентна у представљању когнитивних и прагматичких информација, односно у употреби одговарајућих квалификатора и гласа, као и одговарајућих дeterminatora и синонима у дефиницијама. Одсуство системности највећи је недостатак обраде експресивне лексике у традиционалној дескриптивној лексикографији. Због таквог стања позитивни примери обраде са релевантним прагматичким и когнитивним информацијама, веома важним у функционисању експресивне лексике, нису се могли наметнути као предмет научне опсервације, па нису могли бити ни препоручивани као правила и обрасци у лексикографској пракси. С друге стране, због специфичности лексикографског метајезика они су остајали ван домаћаја и интересовања лингвиста других усмерења. Зато није чудо што до данас, бар у српској лексикографији, не само да нема такве опсервације него нема ни пописа инвентара лексикографског метајезика, тако да се не зна у којој мери би тај попис допринео установљењу неопходних лексикографских правила.

10. Међутим, у контексту савремених когнитивних приступа језичким феноменима, попис инвентара лексикографског метајезика у

обради експресивне лексике у традиционалној дескриптивној лексикографији имао би смисла у решавању два питања која су нам се у истраживању наметнула: 1) да ли су и експресивне јединице као носиоци когнитивних и прагматичких информација преко лексикографских записа иницирале когнитивни приступ језичким феноменима, с обзиром на то да је тај приступ у савременој лексикографији нашао своју пуну примену у изради речника активног типа; 2) да ли су и у којој мери ови „когнитивни“ лексикографски поступци могли одиграти улогу у установљењу и развијању неких лингвистичких когнитивних теорија, мислимо пре свега на теорију интегралног описа језика или теорију системске лексикографије.

VII. ЗАВРШНО ПОГЛАВЉЕ

РЕЗИМЕ

1.0. Монографија *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)* на богатом корпусу из савремених речника српског језика и других изабраних извора расветљава феномен експресивности српског језика на лексичком плану.

1.1. Истраживање посвећено овој теми показало је да експресивна лексика представља посебан функционално-стилски слој, чије се значење, засновано на конотацији као специфичној макрокомпоненти, одликује контекстуалном условљеношћу, али са ограниченим бројем варирања. Регуларност тог варирања установљена је компонентном анализом *јединица значења* и *јединица знања*, које чине садржај сложене структуре значења овог типа лексике. Оваква анализа осим традиционалног, структурног приступа заснована је и на когнитивном приступу, као и на примени теорије језичке личности.

2. Са структурно-семантичког, лингвистичког аспекта закључено је да експресиви на лексичком плану функционишу као јединице другостепене номинације за исказивање субјективне оцене (позитивне или негативне) и емотивног става (одобравања или неодобравања) и то: 1) у синонимским редовима (*украсити* — *здрийтити*, *мрднути*, *маћи*; *ћубећи* — *збрисати*, *иштурнутити*, *клиснути*; *оћац* — *ћале*, *матери*, *стари*; *дете* — *клинче*, *дерле*; *тисац* — *шкрабало*, *тискарало*; *велики* — *голем*, *огроман*, *гломазан*, *грандиозан* и сл.), 2) у полисемним структурама (нпр. називи животиња, биљака, ствари, религиозних и апстрактних појмова у значењу особа са одређеним особинама: *магарац*, *буква*, *ћубре*, *душа*, *анђео*, *ћаво* и сл.) и 3) у одређеним творбеним моделима (*већройир*, *мућивода*, *ладолејс*, *гребатор*, *мућкарош*, *лактарош*, *камкало*, *клейкало*, *нећо*, *хоћо*, *зврк*, *џангризало*, *шандркало* и сл.). Ове опште лингвистичке карактеристике експресивне лексике препоручују се као параметри за њихово идентификовање, а у великој мери и за типско представљање у дескриптивном речнику.

3.0. Са аспекта теорије језичке личности утврђено је да компоненте значења експресива и на номинационом и на комуникативном плану одражавају неке социјалне, психичке и когнитивне карактери-

стике језичке личности српског језика — субјекта именовања/говора. Оне се на плану језичког система реализују као одређени национални и културни стереотипи који су у нашим анализама значења експресивних јединица на дијахроном плану представљени или у оквиру *йсихоглоса*, стабилних инваријантних јединица структуре језичке личности српског језика или у оквиру *хроноглоса*, динамичних инваријантних јединица те структуре. На синхроном плану ови стереотипи су представљени у оквиру *изоглоса*, динамичних јединица структуре језичке личности.

3.1. У стандардном српском језику експресивност се реализује углавном у именичким и глаголским лексемама, што се може узети и као типолошка карактеристика српског језика у односу нпр. на руски језик код кога је експресивност карактеристична и за придавске лексеме. Зато је анализа рађена на неколико типова именичким експресива и на лексикографским типовима глаголских експресива. Показало се да се лексичко значење глаголских експресива реализује у оквиру категоријалних граматичких значења радње и стања (расположења), која се ограничавају на носиоце из сфере 'човек, лице (особа)'. Представљање њиховог значења семантичким примитивима указало је на неке елементе језичке слике човека и начина концептуализације његовог деловања у свету који га окружује. Глаголски експресиви указују да се личносно начело у деловању човека остварује снагом воље која се код носилаца српског језика руководи принципом објективне оцене о 'добром/лошем', док је емотивно-експресивни ефекат заснован на социјалним, културалним и психичким карактеристикама, што се на плану (функционално-стилске) употребе експресивних глагола испољава као емотивна обложеност језика/говора а на плану културе понашања оцењује као (нижи) фамилијарни вид опхођења својствен менталитету носилаца српског језика.

4.0. Социолингвистичким приступом на дијахроном плану, заснованим на испоређивању корпуса из различитих периода развоја савременог српског језика, показано је да су континуитет и промене у развоју експресивне лексике условљени параметрима пола, социјалног статуса, узраста, менталитета, културних и националних стереотипа.

4.1. Појачана употреба експресива указује и на промењене односе у сферама узраста и социјалног статуса, што се нарочито огледа у слабљењу или укидању традиционалног односа поштовања и суздржаности према старијим и ауторитетима. Процес либерализације у односу међу половима на основу употребе експресива огледа се у скидању табуа са сексуалних слобода, али само за мушкарце, и кад су у питању хетеросексуални и хомосексуални односи. Кад су у питању

жене, њихова слобода у вези са хетеросексуалним односима и даље се традиционално оцењује као неморално понашање. Табу са женских хомосексуалних односа, судећи по броју експресива, још се не дири у сфери најновијег омладинског жаргона. При свему се мора имати у виду релативност бројчаних показатеља и закључака у вези са њима, јер је истраживање рађено углавном на корпсусу писаних извора, а спонтана и типична употреба експресивне лексике везана је за неформалне идиоме разговорног језика.

5.0. У најновијем развоју српског језика настављен је процес либерализације норме у погледу употребе експресива, започет од педесетих година 20. века, тако да се данас може пратити као процес *експресивизације* у најширем смислу, који захвати и оне функционалне стилове и жанрове у којима традиционално није био уобичајен. Овај процес у савременом српском језику реализује се у два вида са супротним ефектима на стилском и когнитивном плану, а са различитим експресивним (мотивационо-прагматичким) ефектима на комуникативном плану. Први вид експресивизације пратили смо преко лексичких *експресива* (*експресивност* у ужем смислу), а други вид преко *контекстуалних експресива* (*експресивност* у ширем смислу).

5.1.1. Експресивизација у ужем смислу у савременом српском језику се реализује преко лексичких експресива као стваралачки, креативни процес којим се стилизују разговорни идиоми и идиолекти. Овај појачани процес, како је показало испоређивање експресивне лексике различитих периода српског језика, поред осталог, заснован је и на континуитету лингвистичких карактеристика експресивне лексике. Он се одржава не само у начинима творбе него и великим броју заједничких јединица, карактеристичних за експресивну лексику савременог српског језика у свим његовим развојним етапама. Континуитет у творбеним моделима запажа се у продуктивној афиксалној деривације (*дизелаши, мафиоза, лајавац, емотивац, дейресивац, вишаминац, дугаљија, давићељ, глуберда, калашибура, мувайбор, шљокаџија, шремарош, штребер, шалабајзер, шушљетало, сашанило, накињало, йробераница, лумбов, ноћник, ушљивица, чубавица, нећреља, штрангов, грубијаш, лудов, ојајдача; нафурати се, накрцати се*); затим у композицији (*јасуточкунац, караконцула, мутивода, мудросер, городадник, вејрогоња, назлобрз, заметкавга, ошљойрда, дериклуба, йуволејс, шандивила; вуновлачарићи*) и ономатопеичној творби (*фифа, фурија, лујла, згад, звекан, шуша, шејртља, ширдало, склата, шкора, штрка, штица; клетићи, крнући, жвајзнући, бубнући, звекнући*). Нарочито је, са етолингвистичке и лингвокултуролошке тачке гледишта, значајан континуитет стереотипа у семантичкој

деривацији, при чему је евидентна антропонимизација зоонима (*жис-войтиња, хијена, Џејто, штепене, цукела, лисац, зольја, кучка, гуја, Ђурка, квочка, буба, крава, крмача, крме, свиња, магарац, марвинче, медвед*), фитонима (буква, *ајдара*), имена предмета, ствари (фосил, му-ћак, сунђер, *отров*, будак, кофа), митолошких бића (*Ђаво, анђео, саштана, бештија, вештица, вила*), стања (смрад, *несрећа, невољица*), болести (*шуга, колера, куга*), као и апелативизација антропонима (*рокфелер, аништијн*) и етника (*циганин, бањаш*).

5.1.2. У процесу експресивизације српског језика посебно је разматрана улога универбализације и категорије збирности (на примеру деривата са збирним суфиксом *-ија*).

5.1.3. Експресиви, најчешће као јединице индивидуалног језичког стварања, и поред окзионалних случајева, успешно се интегришу у општи језички фонд захваљујући овом континуитету. Прихваташе нових експресивних јединица најпре се потврђује у жаргонима српског језика одређеног периода, што и јесте уобичајени начин њиховог увођења у заједнички стандардни језик. Међутим, за само настајање експресивне лексике, за сам процес језичког стварања, овде је битан емотивно-експресивни импулс, који покреће креативну употребу језика и механизме стварања. Стваралачком процесу експресивизације у језику претходи процес деекспресивизације, функционално-стилске истрошешности постојећих експресива, који настаје због њихове честе употребе и опште прихватљивости. Ову истрошеношт најпре региструје појединач и зато тражи и налази нови начин исказивања актуелних емотивно-експресивних садржаја. При томе се његово стварање креће у границама творбеног и семантичког потенцијала матерњег језика, а креативност у настајању експресива огледа се у новој комбинацији расположивих језичких елемената, која се може остварити на структурном или семантичком плану. Нормативност те комбинације проверава се најпре у жаргону, а масовна употреба почиње увођењем у заједнички разговорни, па и у стандардни језик. Функционисање новонастале експресивне јединице у лексичком систему испољава се у томе што преко парадигматских односа проширује творбене и семантичке потенцијале језика. У непрекидном реверзibilном кружењу творбених и семантичких потенцијала на релацији језичка употреба — језички систем, експресивна лексика игра посебну улогу јер у језик уводи појединца — језичку личност, са многим њеним психичким, социјалним, прагматичким и другим карактеристикама.

5.1.4. Функционално-стилске, стилематске и нормативне особености експресивне лексике представљене су и на корпусу књижевног дела (*Вукашин и Ивкове славе* — С. Сремца). Показало се да језик јед-

ног књижевног дела и писца, без обзира на све његове уметничке и стилске особености, одражава и препрезентује опште стање језика пишевог времена са свим његовим нивоима и аспектима, и да, уз уважавање наведених специфичности, може да буде валидан корпус за испитивање различитих лингвистичких појава, па и појаве експресивности.

5.2. Експресивизација у ширем смислу разматрана је преко контекстуалних експресива, и то на језику дневне и недељне штампе. Контекстуални експресиви у језику представља информисања, као најрепрезентативнијем идиому савремене комуникације, указују на негативне ефекте експресивизације на стилском и когнитивно-мотивационом плану и јављају се као један од начина кварења језика, а такође и као средства манипулације језиком. Далекосежне последице овог процеса најевидентније су у обезличавању комуникације и укидању основних функција језика (у овом случају информационе и естетске), као и у стварању формула и читавих емотивних блокова без значења и смисла. Замена имена, као основни механизам овакве употребе језика, приближила је експресивизацију и *еуфемизацију*, два процеса са супротним стилским и илокуцијским ефектима, а контекстуалне експресиве и *контекстуалне еуфемизме* учинила подједнако употребљивим средствима за манипулацију у маскирању правих садржаја и намера. Основна намера овакве употребе језика јесте да се побуђују или стишавају емоције реципијената, адресата на другом крају комуникационог канала који је устројен по принципима орвеловског језика. Главни механизам тог канала је рециклажа садржаја, која се остварује непрекидним преименовањем у складу са намерама творца таквог језика. Средства тог преименовања су и контекстуални експресиви чија мобилизујућа или компензирајућа илокуцијска снага делује не само на емоцију адресата него и на његову мисао, спознају (когницију). То су јединице најчешће са општим, неодређеним и апстрактним значењем, које у контексту функционишу или као експресиви или као еуфемизми. Њихово емотивно-експресивно деловање, поред осталог, остварује се и поништавањем многих референтних елемената комуникације.

6.0. За идентификовање карактеристика експресивне лексике као експонената експресивног говорног чина, а нарочито за начин њиног представљања у дескриптивном речнику, когнитивном анализом утврђени су додатни, когнитивно-мотивациони, прагматички и функционалностилски параметри, па је значење експресивне лексике представљено у виду декларативно-процедуралног модела, чије јединице — компоненте обухватају све типове информација (језичке и изванјезичке) представљене јединственим природним метајезиком.

6.1. Установљено је да значење експресивне лексике организују следећи типови компонената: ДЕНОТАТИВНЕ компоненте које одређену јединицу повезују са изванјезичком реалијом (неким њеним својством) (ДК), компоненте ОЦЕНЕ (објективне — КОО и субјективне — КСО), ЕКСПРЕСИВНЕ компоненте које одражавају намере субјекта именовања/говора (прагматичког — ЕксКП и стилског типа — ЕксКС), ЕМОТИВНЕ компоненте које одражавају унутрашња преживљавања, емоције субјекта именовања/говора (ЕмК) и СТИЛСКЕ компоненте које одражавају стилску и ситуациону (функционално-стилску) употребу јединица овог типа (ФСК). Тако је у српском језику, без обзира на врсту речи и тип творбе, модел лексичког значења експресивне лексике представљен јединственим формалним записом типова компонената које улазе у његов састав на следећи начин:

ДК + КОО + КСО + ЕмК + ЕксКС + ЕксКП + ФСК.

6.2. Овај когнитивни модел указује на инваријантне јединице значења и знања представљене у виду седмокомпонентне структуре, чији се сложени конотативни смисао, с обзиром на идентификоване типове компонената, може показати на примеру експресивне именице и глагола:

ЗВРК (тип јединица сниженог степена позитивне експресије) 1) (**веома, врло**) немирна, несташна особа (обично дете); жива, темпераментна, окретна особа (ДК) + 2) то, **као што се зна**, може бити и добро и/или лоше (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (такво понешање) **неприхватљиво** (**неподношљиво, непримерено**) и сл. или **прихватљиво** (**симпатично, смешно, да се не може узети за зло**) и сл. (КСО) + 4) (зато) **ја исказујем своју нетрпељивост (неразумевање)** и сл. или **разумевање (симпатије)** и сл. (ЕмК) 5) **чиним то на такав начин** да буде јасно особи коју именујем и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором (ономатопејичног) имена из сфере предмета — семантичка деривација и карактеристична гласовна структура) **ја сам спреман (имам намеру)** да свој став јавно изразим (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја себи дајем за право** да (такву особу) **укорим (да се подсмењем, нашалим и сл. (на рачун такве особе) (ФСК).**

НАКЛАПАТИ (тип јединице сниженог степена експресије): 1) (**много и непромишљено**) причати (ДК) + 2) то је, **као што се зна**, лоше (КОО) + 3) (у овој ситуацији) **ја сматрам да је то** (такво причање) **неприхватљиво, досадно, неподношљиво** и сл., или **да се може разумети, прихватити** и сл. (јер особу познајем/јер ми је приятель/јер му је то једина мана, слабост и сл.) (КСО) + 4) (зато) **ја исказујем своју нетрпељивост/презир** и сл. или **своје разумевање/под-**

смењање и сл. (ЕмК) + 5) чиним то на такав начин да буде јасно особи која обавља такву радњу и/или другима (ЕксКП) + 6) (избором новог, експресивног имена за такву радњу) **ја сам спреман (имам намеру)** да своје став, суд јавно изнесем (ЕксКС) + 7) (у овој ситуацији) **ја дајем себи за право да се фамилијарно/пријатељски** и сл. **нарушам/подсмењем или нашалим** и сл. (ФСК).

6.3. Истакнути делови у записивању поједињих компонената указују на опште заједничке карактеристике експресивног значења (које се реализују углавном у денотативним компонентама, компонентама објективне оцене и експресивним компонентама које суделују у остваривању експресивног говорног чина), као и на могућа контекстуална варирања условљена компонентама субјективне оцене, емотивним компонентама и функционалностилским компонентама. Различити типови информација садржани у значењу експресивне лексике исказани су јединственим семантичким језиком — семантичким примитивима, који указују на системску уређеност експресивног значења, а који се могу узети и као метајезичке јединице лексикографско-лексиколошког описа.

6.4. Уопште, форма тумачења значења моделира процес кодирања, у коме су представљене процедуре које указују на знања, оцене, интерпретацију метафора и преживљавања њихове представе од стране говорника (код експресива добијених семантичком деривацијом), намере говорника (експресивне компоненте прагматичког и стилског типа) и илокуцијски ефекат говорне делатности (функционалностилске компоненте).

6.5. Когнитивни модел сложене компонентне структуре експресива установљава и друга правила за њихову идентификацију и лексикографску обраду допуњавајући наведене структурне и семантичке параметре. Експликацијама имплицитних садржаја значења у записивању компонената овог модела употпуњен је лексикографски метајезик, примењив како у одабирању одређених квалификатора тако и у дефинисању значења.

6.6.1. Код експресива као јединица другостепене номинације објективна оцена је релативизована ставом субјекта према објекту именовања или другим елементима комуникационе ситуације. Тај став условљен је не само аксиолошком нормом заједничком за цео језички колектив него и субјективном оценом актуелизованог својства, садржаја као посебног, нарочитог. Ова пресупозиције оцене нарочитог својства, неубичајене мере, количине, интензитета и сл., у представљеном моделу записује се детерминаторима типа: *веома, врло, јако, снажно, много, у великој количини, мало, доволно, недовољно,*

обилно, навелико и сл., који такође чине део лексикографског метајезика, па се препоручују као обавезни елементи дефиниције уз речи којим се идентификује денотат, односно референт. Управо ови елементи дефиниције указују у чему је разлика између денотативног значења одређеног експресива и денотативног значења његовог неутралног еквивалента, нпр. између *ударити* (*некога*) и *клетити*, *треснути*, *марнути*, *расцелити*, док друге метајезичке јединице из модела указују у чему је разлика између лексичких јединица са аксиолошким неекспресивним, неутралним значењем и њихових експресивних еквивалената, нпр. између *глупак* и *магарац*; *лукав* човек, *лукавац* и *лисица*; *ојасан* човек, *ојасаник* и змија затим *јунак* и *јуначина*, *делија*; *мршав* коњ и *рага* и др. Другим речима, емотивност се наслојава на денотативно-аксиолошки амалгам, чиме се у случају експресива семантичка структура знатно усложњава.

6.6.2. Лексеме типа: *испинолубац*, *праведник*, *јунак*; *убица*, *лов*, *лајсов*, *трелјубник*, *нейправедник*, *кукавица*, *издајица*, које имају аксиолошко значење засновано на објективној оцени имају једноставнију семантичку структуру, за коју је утврђен следећи модел: 1) 'човек', денотативна компонента високог ранга, архисема — ДКВР + 2) 'типична (морална или психичка) особина', денотативна компонента низег ранга, идентификациона сема — ДКНР + 3) 'што је, као што се зна, добро, позитивно/лоше, негативно', компонента објективне оцене, диференцијална или потенцијална сема — КОО. Формални запис овог модела трокомпонентне структуре представили смо на следећи начин:

ДКВР + ДКНР + КОО

6.7. Сложена структура лексичког значења експресива, представљена у декларативно-процедуралном режиму, открива и друге типове пресупозиција, међу којима је веома важна она која указује на тачку гледања (позицију) самог субјекта говора. Позиција субјекта говора — емпатија (у терминологији когнитивне психологије) у значењу експресивне лексике реализује се као позитиван или негативан став, суд у домуену субјективне оцене, и он не мора бити у сагласности са објективном оценом, која такође, улази у компонентну структуру значења експресива. У нашем моделу пресупозиција типа емпатије експлицира се (записује се) оператором *сматрати*, који се допуњава предикатима са општим смислом одобравања/неодобравања ((у овој ситуацији) ја сматрам да је *што* прихваћљиво/нейприхваћљиво (симпатично, смешино, да се не може узећи за зло или да је нейподношљиво, нейримерено и сл.). Овај оператор, за разлику од оператора *зна*, оператора објективне

оцене, укључује 'вольу' по којој субјекат оцењује објекат у складу са својим интересом, зависним од позиције, и по којој креира тип општења. У дескриптивној лексикографији ове информације треба представљати, и углавном се представљају одговарајућим квалификаторима (нпр. *йогрдно, йрезиво, йодсмешиљиво, љејоративно, хитокористично, ласкаво, шаљиво*), а често се, с обзиром на релевантне елементе комуникације, могу дати у виду допунских објашњења, гласа (*у шаљивом обраћању, у обраћању млађим/старијим/драгим особама, у љутњи/срби, у ласкавом обраћању и сл.*)

7. На основу анализе значења и установљеног модела утврђено је и јединствено решење типске и системске обраде експресивне лексике у речницима. Тако смо предложили следеће моделе дефинисања именичних и глаголских експресива у дескриптивном речнику уз обавезну употребу квалификатора и/или гласа, који би претходили дефиницији:

За именице

'особа која има (нарочито) добру/лошу особину/која се понаша на (нарочито) добар/лош начин', односно '**оно што је (нарочито) добро/лоше'**

За глаголе

'радити (чинити) добро/лоше/мало/много (на нарочит начин)', односно '**бити (налазити се) у (нарочито) добром/лошем стању'**.

Примереност лексикографског записивања мотивационо-когнитивних јединица знања у значењу експресивне лексике огледа се у максималној економичности и прецизности која би се системски могла остварити употребом одговарајућег метајезика.

8. Употреба семантичког и лексикографског метајезика у опису српског језика представља један од начина позитивне промене стратегије у опису језичких феномена, јер, поред осталог, указује и на многе елементе наивне слике света у свести његових носилаца (његове језичке личности), што се данас сматра једним од важнијих задатака семантике и лексикографије.

РЕЗЮМЕ

1.0. Монография «Экспрессивная лексика в сербском языке: теоретические и нормативно-культурологические аспекты», опираясь на богатый корпус материала современных словарей сербского языка и других отобранных для исследования источников, освещает феномен экспрессивности сербского языка в плане лексики.

1.1. Исследование этой темы показало, что экспрессивная лексика представляет собой особый функционально-стилистический слой, значение которого, будучи основано на коннотации как на специфическом макрокомпоненте, характеризуется контекстуальной зависимостью, причем с ограниченной варьируемостью. Регулярность варьируемости была установлена при помощи компонентного анализа единиц значения и единиц знания, составляющих содержание сложной структуры значений лексики такого типа. Указанный способ анализа опирается помимо традиционного, структурного, и на когнитивный подход, а также на применение теории языковой личности.

2. В структурно-семантическом, лингвистическом плане сделан вывод о том, что в лексическом аспекте экспрессивы функционируют как единицы вторичной номинации для выражения субъективной оценки (положительной или отрицательной) и эмоционального отношения (одобрения или неодобрения), причем: 1) в синонимических рядах (*украсити* [рус. 'украсть, своровать'] — *здити*, *мрднути*, *маћи*; *побећи* [рус. 'убежать, убежать'] — *збрисати*, *иштурнути*, *клиснути*; *отац* [рус. 'отец'] — *ћале*, *матори*, *стари*; *деше* 'ребенок' — *кличе*, *дерле*; *писац* [рус. 'писатель, литератор'] — *шкрабало*, *пискарало*; *велики* [рус. 'большой'] — *голем*, *огроман*, *гломазан*, *грандиозан* и т. п.); 2) в полисемических образованиях (как например, использование названий животных, растений, вещей, религиозных и абстрактных понятий при обозначении лиц с определенными особенностями: *магарац* [русс. 'осел'], *буква* [русс. 'бук'], *ћубре* [русс. 'навоз, сор'], *душа* [русс. 'душа'], *анђео* [русс. 'ангел'], *ћаво* [русс. 'дьявол'] и т. п.); и 3) в определенных словообразовательных моделях (*већаройир*, *мућивода*, *ладолеж*, *гребаћор*, *мућкарош*, *лакћарош*, *камкало*, *клейало*, *нећо*, *хоћо*, *зврк*,

чангизало, тандркало и т. п.). Указанные общие лингвистические характеристики экспрессивной лексики рекомендуются в качестве параметров для ее определения, а также для типологического описания в дескриптивных словарях.

3.0. С позиций теории языковой личности установлено, что компоненты значения экспрессива как в плане номинации, так и в коммуникативном плане отражают отдельные социальные, психические и когнитивные характеристики языковой личности сербского языка — субъекта именования / речи. На уровне языковой системы компоненты значения реализуются как определенные национальные и культурные стереотипы, которые в нашем анализе значений экспрессивных единиц в плане диахронии представлены в виде *психоглосс*, стабильных инвариантных единиц структуры языковой личности, или в виде *хроноглосс*, динамичных инвариантных единиц структуры языковой личности. В плане синхронии данные стереотипы представлены в виде *изоглосс*, динамичных единиц структуры языковой личности.

3.1. В современном литературном сербском языке экспрессивность реализуется, главным образом, в лексемах существительных и глаголов, что можно принять как типологическую характеристику сербского языка по сравнению, например, с русским языком, в котором экспрессивность присуща также и лексемам прилагательных. Поэтому в исследовании были проанализированы несколько типов существительных-экспрессивов и лексикографические типы глагольных экспрессивов. Оказалось, что лексическое значение глагольных экспрессивов реализуется в рамках категориальных грамматических значений действия и состояния (настроения), сводящихся на их носителя из сферы 'человек, лицо (персона)'. Представление значения глагольных экспрессивов семантическими примитивами указало на некоторые элементы языковой картины человека, а также способов концептуализации деятельности человека в окружающем его мире. Глагольные экспрессивы показывают, что личностное начало в деятельности человека осуществляется силой воли, которая у носителя сербского языка подчинена принципу объективной оценки о 'плохом / хорошем'. При этом эмотивно-экспрессивный эффект базируется на социальных, культурных и психических характеристиках, что в плане (функционально-стилистического) употребления экспрессивных глаголов выражается как эмотивная окрашенность языка / речи, а в плане культуры поведения оценивается как (сниженный) фамильярный тип поведения, присущий менталитету носителя сербского языка.

4.0. В диахроническом аспекте при помощи социолингвистического подхода, основанного на сопоставлении корпуса материала из разных периодов развития современного сербского языка, показано, что непрерывность и изменения в развитии экспрессивной лексики обусловлены параметрами пола, социального положения, возраста, менталитета, культурных и национальных стереотипов.

4.1. Интенсивизация использования экспрессивов указывает и на изменения отношений в поле возраста и в поле социального положения, что особенно хорошо заметно при ослаблении или отмене традиционного уважительного и сдержанного отношения к старшим и к социальным авторитетам. Процесс либерализации в отношениях между полами на основании показаний употребления экспрессивов наблюдается в снятии табу с сексуальных свобод, но только для мужчин, причем когда речь идет и о гетеросексуальных, и гомосексуальных отношениях. Если говорить о женщинах, то их свобода в гетеросексуальных отношениях продолжает традиционно оцениваться как безнравственное поведение. Табу же на женские гомосексуальные отношения, если судить по количеству экспрессивов, пока остается неприкосновенным даже в сфере новейшего молодежного жаргона. При этом следует учитывать относительность количественных показателей и опирающихся на них выводов, поскольку исследование выполнялось, в основном, на корпусе письменных источников, в то время как спонтанное и типичное употребление экспрессивной лексики связано с неформальными идиомами разговорного языка.

5.0. В новейшем периоде развития сербского языка продолжался процесс либерализации нормы с точки зрения употребления экспрессивов, начатый в 50-х годах XX века. Таким образом, сегодня можно наблюдать процесс *экспрессивизации* в самом широком смысле, процесс, охватывающий и те функциональные стили и жанры, для которых традиционно это явление не было присущим. В современном сербском языке указанный процесс осуществляется в двух видах с противоположными эффектами в стилистическом и когнитивном плане, а также с разнообразными экспрессивными (мотивационно-прагматическими) эффектами в коммуникативном плане. За первым видом экспрессивизации мы наблюдали посредством лексических экспрессивов (*экспрессивность в более узком понимании*), а за вторым — посредством контекстуальных экспрессивов (*экспрессивность в более широком понимании*).

5.1.1. В современном сербском языке экспрессивизация в узком смысле происходит посредством лексических экспрессивов как

созидательный, творческий процесс, при котором стилизуются разговорные идиомы и идиолекты. Этот интенсивный процесс, как показывает сопоставление экспрессивной лексики разных периодов развития сербского языка, базируется, помимо прочего, и на преемственности лингвистических характеристик экспрессивной лексики. Экспрессивизация отражается не только на способах словообразования, но и в многочисленных общих показателях, характерных для экспрессивной лексики современного сербского языка на всех этапах его развития. Преемственность словообразовательных моделей наблюдается при продуктивной аффиксальной деривации (*дизелац, мафиоза, лајавац, емотивац, дейресивац, вишаминац, дугаљица, давићељ, глуперда, калашићура, муватор, шљокација, шремарош, штребер, шалабајзер, шушљетало, саћанило, накињало, проптераница, лумпов, ноћник, ушљивица, чујавица, нейреља, штрангов, грубијаш, лудов, ојајдача; нафурати се, накрцати се*); затем в композитах (*жутокљунац, караконџула, мутинвода, мудросер, гороћадник, већрогоња, назлобрз, заметкавга, ошљойрда, дериклућа, пуволеж, шандивила; вуновлачарићи*) и в ономатопейном словоизвлечении (*фифа, фурија, лујла, згад, звекан, шуша, шећртља, шмрдало, склата, шкора, штрка, шицица; клейтићи, крнтићи, жвајзнући, бубнући, звекнући*). С точки зрения этнолингвистики и лингвокультурологии особенно важна преемственность стереотипов при семантической деривации, с наблюдаемой при этом антропонимизацией зоонимов (*животиња [рус. 'животное'], хијена [рус. 'гепард'], ћето [рус. 'собака'], штене [рус. 'щенок'], цукела [рус. 'нес'], лисац [рус. 'лис'], золь [рус. 'оса'], кучка [рус. 'сука'], гуја [рус. 'змея'], ћурка [рус. 'индеец'], квочка [рус. 'наседка'], буба [рус. 'жук'], крава [рус. 'корова'], крмача [рус. 'свиноматка'], крме [рус. 'подсвинок'], свиња [рус. 'свинья'], магарац [рус. 'осел'], марвинче [рус. 'животное, скотина'], медвед [рус. 'медведь']*), фитонимов (*буква [рус. 'бук'], ајдара [sort яблони]*), названий предметов, вещей (*фосил [рус. 'ископаемое'], мућак [рус. 'испорченное яйцо'], сунђер [рус. 'губка'], оштров [рус. 'яд'], будак [рус. 'кирка'], кофа [рус. 'ведро']*), мифологических существ (*ћаво [рус. 'дьявол'], анђео [рус. 'ангел'], саћана, бештија [рус. 'бестия'], вештица [рус. 'ведьма'], вила [рус. 'вила (фея, волшебница, русалка, нимфа)']*), состояний (*смрад [рус. 'вонь'], несрећа [рус. 'несчастье'], невољица [рус. 'несчастьюшка']*), болезней (*шуга [рус. 'чесотка'], колера [рус. 'холера'], куга [рус. 'чума']*), а также с апеллятивацией антропонимов (*рокфелер, аништајн*) и этнонимов (*циганин, бањаш*).

5.1.2. При описании процесса экспрессивизации сербского языка особо рассмотрена роль универбации и категории собирательности (на примере дерриватов с собирательным суффиксом *-ија*).

5.1.3. Благодаря указанному континуитету экспрессивы чаще всего как единицы индивидуального языкового творчества, наряду с окказиональными случаями, успешно интегрируются в общий языковой фонд. Факт принятия языком новых экспрессивных единиц находит подтверждение, прежде всего, в жаргонах сербского языка определенного периода, что и является наиболее распространенным способом введения их в общий литературный язык. Однако для самого возникновения экспрессивной лексики, для собственно процесса языкового созидания важен эмоционально-экспрессивный импульс, дающий ход творческому употреблению и создающим механизмам языка. Творческим процессам экспрессивизации в языке предшествуют процессы деэкспрессивизации, функционально-стилистического «изнашивания» существующих экспрессивов, возникающие из-за частого употребления последних и их приемлемости для всех. Эту «изношенность» первым замечает отдельный носитель языка, и тогда начинает искать и находит новый способ выражения актуального эмоционально-экспрессивного содержания. При этом творческие возможности человека ограничены словообразовательным и семантическим потенциалом родного языка, а изобретательность при появлении экспрессива отражается в новой комбинации подручных языковых элементов, причем такой комбинации, которая может быть выполнена в плане структуры или семантики. Нормативность этой комбинации проверяется, прежде всего, в жаргоне, а массовое употребление начинается с введения ее в общий разговорный, а затем и в современный литературный язык. Функционирование новой экспрессивной единицы в лексической системе выражается в том, что посредством парадигматических отношений она расширяет словообразовательные и семантические потенциалы языка. В непрерывном обратимом кружении словообразовательных и семантических потенциалов по маршруту «языковое употребление — система языка» экспрессивная лексика играет особую роль, поскольку в язык она вводит отдельного человека — языковую личность с множеством ее психических, социальных, прагматических и прочих характеристик.

5.1.4. Функционально-стилистические, стилематические и нормативные особенности экспрессивной лексики показаны и на материале литературного произведения (*C. Сремац „Вукадина“ и его же „Ивковы славы“*). Оказалось, что язык отдельного литературного

произведения и отдельного писателя, не взирая на совокупность его художественных и стилистических особенностей, отражает и демонстрирует общее состояние языка эпохи писателя на всех уровнях и во всех аспектах, и с учетом указанной специфики может рассматриваться как достоверный корпус материала для проверки различных лингвистических явлений, а следовательно, и явления экспрессивности.

5.2. Экспрессивизация в широком смысле рассматривалась через призму контекстуальных экспрессивов на примере языка ежедневной и еженедельной периодики. Контекстуальные экспрессивы в языке СМИ (как в наиболее репрезентативной идиоме современной коммуникации) указывают на негативные эффекты экспрессивизации в плане стиля и когнитивной мотивации и являются одним из способов порчи языка, а также средств манипуляции языком. Далеко идущие последствия процесса экспрессивизации наиболее заметны в обезличивании коммуникации и в отмене основных функций языка (в данном случае, информационной и эстетической), а также в создании формул и целых эмоциональных блоков, не имеющих значения и смысла. Замена имени как основной механизм такого типа использования языка сблизила экспрессивизацию и *эвфемизацию*, два процесса с противоположными стилистическими и иллокуционными эффектами, а контекстуальные экспрессивы и *контекстуальные эвфемизмы* сделала равноправно употребимыми средствами для манипуляций при скрытии истинного содержания и намерений. При таком использовании языка основным намерением является возбуждение или успокоение эмоций реципиента, адресата на противоположном конце коммуникационного канала. Коммуникационный канал построен по принципу языка Оруэлла, и в соответствии с намерениями создателей такого языка основной механизм этого канала выполняет утилизацию содержания путем непрерывного переименования. Средствами этого переименования являются контекстуальные экспрессивы, мобилизирующая или компенсирующая иллокуционная сила которых действует не только на эмоции, но и на мысль, сознание (*cognitio*) адресата. Как правило, это единицы с общим, неопределенным и абстрактным значением, которые в тексте функционируют или как экспрессивы, или как эвфемизмы. Их эмоционально-экспрессивное воздействие, помимо прочего, реализуется и в уничтожении многих референтных элементов коммуникации.

6.0. Для определения характеристик экспрессивной лексики, представляющих собой экспоненты экспрессивного речевого акта, и в особенности, способа их представления в дескриптивном словаре,

были установлены при помощи когнитивного анализа дополнительные, когнитивно-мотивационные, прагматические и функционально-стилистические параметры. Затем значение экспрессивной лексики было представлено в виде декларативно-процедуральной модели, компоненты которой охватывают все типы информации (языковой и внеязыковой), при этом сама информация описывается универсальным естественным метаязыком.

6.1. Установлено, что значение экспрессивной лексики формируют следующие типы компонентов: ДЕНОТАТИВНЫЕ компоненты, связывающие определенную единицу с внеязыковой реалией (с неким ее свойством) (ДК), компоненты ОЦЕНКИ (объективной — КОО, и субъективной — КСО), ЭКСПРЕССИВНЫЕ компоненты, отражающие намерения субъекта именования / говорения (прагматического типа — ЭксКП, и стилистического типа — ЭксКС), ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ компоненты, отражающие внутренние переживания, эмоции субъекта (ЭмК) и ситуационное (функционально-стилистическое) употребление единиц этого типа (ФСК). Таким образом, в сербском языке модель лексического значения экспрессивной лексики, не взирая на часть речи и тип словообразования, может быть представлена в формальной записи типов компонентов, входящих в его состав, следующим способом:

ДК + КОО + КСО + ЭмК + ЭксКС + ЭксКП + ФСК.

6.2. Эта когнитивная модель указывает на инвариантные единицы значения и знания, представленные в виде семикомпонентной структуры, составной коннотативный смысл которой, с учетом идентифицированных типов компонентов, можно показать на примере экспрессивного имени существительного и глагола:

ЗВРК [русск. 'кубарь, волчок'] (тип единицы со сниженной степенью позитивной экспрессии): 1) (**весъма, очень**) беспокойный, озорной человек (обычно ребенок); живой, темпераментный, подвижный человек (ДК) + 2) это, **как известно**, может быть и хорошо и / или плохо (КОО) + 3) (в данной ситуации) **я считаю, что это** (такое поведение) **неприемлемо (невыносимо, возмутительно)** и т. п. или **приемлемо (мило, смешно, в этом нет ничего плохого)** и т. п. (КСО) + 4) (поэтому) **я высказываю свое нетерпение (непонимание)** и т. п. или **понимание (симпатии)** и т. п. (ЭмК) + 5) **я делаю это таким образом**, чтобы стало понятно тому человеку, которого называем, и / или другим людям (ЭксКП) + 6) (при помощи (ономатопейного) существительного из поля вещей — семантическая деривация и характерная звуковая структура) **я готов (намереваюсь)**

выразить свое мнение публично (ЭксКС) + 7) (в данной ситуации) **я считаю себя вправе упрекнуть** (такого человека), **(подтрунить, подшутить** и т. п.) (над таким человеком) (ФСК).

НАКЛАПАТИ [русск. *'болтать без толку, пустословить'*] (тип единицы со сниженной степенью экспрессии): 1) (**много и необдуманно**) говорить (ДК) + 2) это, **как известно**, плохо (КОО) + 3) (в данной ситуации) **я считаю, что** (такая болтовня) **неприемлема, скучна, невыносима** и т. п., или (это) **можно понять, принять** и т. п. (поскольку этого человека я знаю / потому что он мой друг / потому что это его единственный недостаток, слабое место и т. п.) (КСО) + 4) (поэтому) **я выражаю свое нетерпение / презрение** и т. п. (ЭмК) + 5) **я делаю это таким образом**, чтобы стало понятно человеку, который выполняет такое действие, и / или другим (ЭксКП) + 6) (при помощи выбора нового экспрессивного названия для такого действия) **я готов (намереваюсь)** выразить свое мнение, суждение публично (ЭксКС) + 7) (в данной ситуации) **я беру на себя право фамильярно / по-дружески** и т. п. **высмеять / подтрунить** или **подшутить** и т. п. (ФСК).

6.3. Выделенные части в записи отдельных компонентов указывают как на общие характеристики экспрессивного значения (которые реализуются, главным образом, в денотативных компонентах, в компонентах объективной оценки и в экспрессивных компонентах, участвующих в осуществлении экспрессивного речевого акта), так и на возможные контекстуальные вариации, обусловленные компонентами субъективной оценки, эмоциональными компонентами и функционально-стилистическими компонентами. Различные виды информации, содержащиеся в значении экспрессивной лексики, выражены универсальным семантическим языком — семантическими примитивами, указывающими на систематическую упорядоченность экспрессивного значения, которые можно принять как метаязыковые единицы лексикографически-лексикологического описания.

6.4. Форма толкования значения вообще моделирует процесс кодирования, в котором представлены процедуры, указывающие на знание, на оценку, на интерпретацию метафор и переживание говорящим их представления (в случае экспрессивов, полученных при семантической деривации), на намерения говорящего (экспрессивные компоненты pragматического и стилистического типа) и иллокутивный эффект речевой деятельности (функционально-стилистические компоненты).

6.5. Когнитивная модель составной компонентной структуры констатирует и иные правила их идентификации и лексикографичес-

кой обработки, дополняя указанные структурные и семантические параметры. Экспликациями имплицитного содержания значения при записи компонентов этой модели дополнен лексикографический метаязык, который может применяться как при выборе определенных квалификаторов, так и при дефиниции значения.

6.6.1. У экспрессивов как единиц вторичной номинации объективная оценка релятивизирована мнением субъекта об объекте именования или иными элементами коммуникативной ситуации. Это мнение обусловлено не только оценочной нормой, общей для всего языкового коллектива, но и субъективной оценкой (актуализированного характера) содержания как особого, особенного. Эта пре-суппозиция оценки особого характера, необычной меры, количества, интенсивности и т. п. в представленной модели записывается детерминаторами типа: *весьма, очень, сильно, много, в большом количестве, мало, достаточно, недостаточно, обильно, вовсю* и т. п., — которые также являются составной частью лексикографического метаязыка, и поэтому рекомендуются как обязательные элементы дефиниции наряду со словами, идентифициирующими денотат или референта. Именно эти элементы дефиниции указывают на то, в чем состоит различие между денотативным значением отдельного экспрессива и денотативного значения его нейтрального эквивалента, например, между *ударийи* (*некога*) [русс. 'ударить кого-либо'] и *клейийи*, *преснуйи*, *марнуийи*, *распалийи*, в то время как другие метаязыковые единицы модели указывают на то, в чем состоит различие между лексическими единицами с аксиологическим неэкспрессивным, нейтральным значением и их экспрессивными эквивалентами, например, между *глубак* [русс. 'глупец'] и *магарац* [русс. 'осел']; *лукав човек* [русс. 'хитрый человек'], *лукавац* [русс. 'хитрец'] и *лисица* [русс. 'лиса']; *оїасан човек* [русс. 'опасный человек'], *оїасник* [русс. 'очень опасный человек'] и *змија* [русс. 'змей']; затем *јунак* [русс. 'герой'] и *јуначина* [русс. 'молодчина, герой'], *делија* [русс. 'храбрец, герой, боец']; *мришав коњ* [русс. 'тощая лошадь'] и *рага* [русс. 'клияча'] и др. Другими словами, эмотивность наслаживается на денотативно-аксиологическую амальгаму, что в случае экспрессивов значительно усложняет семантическую структуру.

6.6.2. Лексемы типа: *истинольбац* [русс. 'правдолюб'], *праведник* [русс. 'праведник, справедливый человек'], *јунак* [русс. 'герой']; *убица* [русс. 'убийца'], *лойов* [русс. 'вор'], *лажсов* [русс. 'лгун'], *прелубник* [русс. 'прелюбодеи'], *нейправедник* [русс. 'несправедливый человек'], *куквица* [русс. 'трус'], *издајица* [русс. 'предатель'], — аксиологическое значение которых основано на объективной оценке,

имеют простую семантическую структуру, для которой определена следующая модель: 1) 'человек', денотативный компонент высокого ранга, архисема — ДКВР + 2) 'типичная (моральная или психическая) особенность', денотативный компонент более низкого ранга, идентификационная сема — ДКНР + 3) 'что является, как известно, хорошо, положительно / плохо, отрицательно', компонент объективной оценки, дифференциальная или потенциальная сема — КОО. Формальное описание такой модели трехкомпонентной структуры мы представили следующим образом:

$$\text{ДКВР} + \text{ДКНР} + \text{КОО}$$

6.7. Сложная структура лексического значения экспрессива, будучи представлена в декларативно-процедуральном режиме, открывает и иные типы пресуппозиций, среди которых весьма важна та из них, которая указывает на точку зрения (позицию) субъекта речи. Позиция субъекта речи — эмпатия (по терминологии когнитивной психологии) — реализуется в значении экспрессивной лексики как положительное или отрицательное мнение, суждение в кругу субъективной оценки, и оно не обязательно соотносится с объективной оценкой, которая также входит в компонентную структуру значения экспрессива. В нашей модели пресуппозиция эксплицируется (описывается) оператором *считать*, который дополняют предикаты с общим смыслом одобрения / неодобрения (*(в данной ситуации) я считаю, что это приемлемо / неприемлемо (мило, смешно, в этом нет ничего плохого или это невыносимо, возмутительно и т. п.)*). Этот оператор, в отличие от оператора *знать* (оператора объективной оценки), включает в себя 'желание, охоту', в соответствии с которыми субъект оценивает объект согласно своей собственной заинтересованности, зависящей от позиции, и в соответствии с которыми он выстраивает тип общения. В дескриптивной лексикографии такую информацию нужно представлять, и, как правило, ее представляют соответствующими квалификаторами (например, *бранное слово, презрительно, насмешливо, пренебрежительно, уменьшительно, ласковательно, шутливо*), а зачастую, учитывая релевантные элементы коммуникации, дают в виде дополнительных объяснений, глосс (*при шутливом обращении, при обращении к младшим / старшим / дорогому человеку, в злобе / гневе, при ласковом обращении и т. п.*).

7. На основании анализа значений и установленной модели констатировано единое решение типовой и системной обработки экспрессивной лексики в словарях. Так, нами предложены следующие модели дефиниции экспрессивов-существительных и экспресси-

вов-глаголов в дескриптивных словарях с обязательным использованием квалификаторов и / или глосс, которые бы предваряли дефиницию:

для имен существительных

'человек, имеющий (особенно) хорошее / плохое свойство характера / который ведет себя (особенно) хорошо / плохо', и 'нечто (особенно) хорошее / плохое');

для глаголов

'делать (совершать) хорошо / плохо / мало / много (по-особому)', и 'быть (находиться) в (особенно) хорошем / плохом состоянии'.

Образцованность лексикографической записи мотивационно-когнитивных единиц знания в значениях экспрессивной лексики выражается в максимальной экономичности и точности, которая бы могла систематически выполняться в случае использования подходящего метаязыка.

8. Использование семантического и лексикографического метаязыка при описании сербского языка является одним из способов изменения в лучшую сторону стратегии при описании языковых феноменов, поскольку, помимо прочего, указывает на многие элементы наивной картины мира в сознании носителей сербского языка (языковой личности), что в настоящее время считается одной из важнейших задач семантики и лексикографии.

*Перевод
Марины Обижсаевой*

SUMMARY

1.0. The monograph *The Expressive Lexicon in the Serbian Language (Theoretical Bases and Normative-Cultural Aspects)*, through the rich corpus from the modern dictionaries of the Serbian language and other selected sources, presents the phenomenon of expressivity of the Serbian language on the lexical level.

1.1. The researches dedicated to this theme showed that the expressive lexicon represents a special functional-stylistic layer, whose meaning, based on connotation as a specific macrocomponent, has the characteristic of contextual causality, but with a limited number of variations. The regularity of these variations is determined by the component analysis of *units of meaning* and *units of knowledge*, which represent the content of the complex structure of meaning of this type of lexicon. This kind of analysis, besides the traditional, structural approach, is also based on the cognitive approach, as well as on the application of the theory of language personality.

2. From a structural-semantic, linguistic point of view, it was concluded that expressives, on the lexical level, function as units of second level nomination for expressing subjective evaluation (positive or negative) and emotional attitude (approving or disapproving) and this: 1) in synonymous lines (*ukrasti* — *zdipiti*, *mrdnuti*, *maći*; *pobeći* — *zbrisati*, *šturnuti*, *klisnuti*; *otac* — *ćale*, *matori*, *stari*; *dete* — *klinče*, *derle*; *pisac* — *škrabalo*, *piskaralo*; *veliki* — *golem*, *ogroman*, *glomazan*, *grandiozan* etc.), 2) in polysemic structures (e.g. names of animals, plants, things, religious and abstract concepts referring to a person with certain attributes: *magarac*, *bukva*, *đubre*, *duša*, *andeo*, *davo* etc.) and 3) in certain blend words (*vetropir*, *mutivoda*, *ladolež*, *grebator*, *mućkaroš*, *laktaroš*, *kamkalo*, *klepalo*, *neće*, *hoće*, *zvrk*, *džangrizalo*, *tandrkalo* etc.). These general linguistic characteristics of the expressive lexicon recommend themselves as parameters for their identification and, to a big extent, also for typical representation in the descriptive dictionary.

3.0. From the point of view of the theory of language personality it was concluded that the components of meaning of expressives, on the nomination and communicative level, reflect social, psychical and cogni-

tive characteristics of the language personality of the Serbian language — the subject of nomination/ speech. They are realized, on the level of language system, as certain national and cultural stereotypes, which are, in our analysis of the meaning of expressive units, on a diachronic level, present either in the context of *psychoglosses*, the stable invariant unit of the language personality of the Serbian language, or in the context of *chronoglosses*, the dynamical invariant unit of this structure. On the synchronic level, these stereotypes are present in the context of *isoglosses*, the dynamical unit of structure of language personality.

3.1. In the standard Serbian language, expressivity is realized mainly through nominal and verbal lexemes, which can be considered a typological characteristic of the Serbian language, in comparison, for example, with the Russian language, where expressivity can also be rendered by adjectival lexemes. Because of this, the analysis was based on a few types of nominal expressives and on lexicographical types of verbal expressives. It was demonstrated that the lexical meaning of verbal expressives is realized in the context of categorial grammatical meanings of action and state (mood), which are circumscribed on the speaker from the sphere “man, person (individual)”. The representation of their meaning by semantic primitives pointed to some elements of the linguistic picture of the person and ways of conceptualization of his/her acting in the surrounding world. Verbal expressives suggest that the personal principle in the acting of a person is realized by the strength of will which, with the speakers of Serbian, is ruled by the principle of objective evaluation about “good/ bad”, while the emotive-expressive effect is based on the social, cultural and psychical characteristics, which, on the level of (functional-stylistic) use of expressive verbs, becomes apparent as emotive coloring of the language/ speech and, on the level of culture of behaving, is evaluated as (lower) familiar type of behaving specific to the mentality of the speakers of Serbian.

4.0. The sociolinguistic approach on the diachronic plan, based on the compared corpuses from different periods of evolution of the modern Serbian language, shows that continuity and change in the development of the expressive lexicon are conditioned by parameters of gender, social status, age, mentality, cultural and national stereotypes.

4.1. The enforced use of the expressives also implies modified relations in the sphere of age and social status, which are reflected particularly in the diminution and disappearance of traditional relations of respect and esteem towards older people and authorities. The process of liberalization, in the relation between genders, based on the use of expressives, is reflected in the disappearance of taboos about sexual freedom, but only for men, and when it comes to heterosexual and homosexual relations. As far

as women are concerned, their freedom related to heterosexual relations is further considered an immoral behavior. Taboos about women homosexual relations, judged on the number of expressives, do not belong even to the sphere of the most recent youth slang. According to this, the relatively big number of indicators and conclusions connected to them must be taken into consideration, because the research is mainly based on written sources, while spontaneous and typical use of the expressive lexicon is connected to the informal idioms of spoken language.

5.0. In the newest stage of development of the Serbian language, one can notice the continuation of the process of liberalization of the norms regarding the use of expressives, which started in the '50s of the 20th century, which can be considered today a process of *expressivisation* in the widest meaning, and has also extended to those functional styles and genres where it was not traditionally common. This process, in the modern Serbian language, is realized in two ways, with opposite effects on the stylistic and cognitive plan, but with different expressive (motivational-pragmatic) effects on the communicative plan. We analyzed the first way of expressivisation by *lexical expressives (expressivity in a narrow meaning)* and the second one by *contextual expressives (expressivity in a wide meaning)*.

5.1.1. Expressivisation in a narrow meaning in the modern Serbian language is realized by lexical expressives as a creative process by which spoken idioms and idiolects are styled. This enforced process, as it was shown by the comparison of expressive vocabularies from different periods of the Serbian language, besides other things, is also based on the continuity of the linguistic characteristics of the expressive lexicon. This is true not only for the ways of word creation, but also for the big number of common units, characteristic for the expressive lexicon of the modern Serbian language in all its development stages. Continuity in the created models can be noticed in the productive derivation with affixes (*dizelaš, mafioza, lajavac, emotivac, depresivac, vitaminac, dugajlja, davitelj, gluperda, kalaštura, muvator, šljokadžija, tremaroš, štreber, šalabajzer, šušljetalo, satanilo, nakinjalo, proteranica, lumpov, noćnik, ušljivica, čupavica, neprelja, štrangov, grubijaš, ludov, opajdača; nafurati se, nakrcati se*); then in blend words (*žutokljunac, karakondžula, mutivoda, mudroser, goropadnik, vetrogonja, nazlobrz, zametkavga, ošljoprda, deriklupa, puvolež, šandivila; vunovlačariti*) and in onomatopoeic creations (*fifa, furija, lujla, zjad, zvekan, šuša, šeprtlja, šmrđalo, sklata, škora, šprka, špica; klepiti, krnuti, žvajznuti, bubenuti, zveknuti*). The continuity of stereotypes in semantic deviation is particularly significant from an ethnolinguistic and linguistic-cultural point of view. Through this, the

anthroponomization of zoonimes (*životinja, hijena, pseto, štene, džukela, lisac, zolja, kučka, guja, čurka, kvočka, buba, krava, krmača, krme, svinja, magarac, marvinče, medved*), fitonimes (*bukva, ajdara*), names of objects, things (*fosil, mućak, dunder, otrov, budak, kosa*), mythological creatures (*đavo, anđeo, satana, beštija, veštica, vila*), states (*smrad, nesreća, nevoljica*), diseases (*šuga, kolera, kuga*), as well as appellativization of anthroponimes (*rokfeler, anštajn*) and ethnonims (*ciganin, banjaš*) become evident.

5.1.2. In the process of expressivisation of the Serbian language, a special emphasis was placed on studying the role of univerbization and the category of composed words (for example derivates with the suffix *-ija*).

5.1.3. Expressives, most usually as units of individual language creation, with some occasional exceptions, are successfully integrated in the general language stock because of this continuity. The acceptance of new expressive units is first of all confirmed in the jargon of the Serbian language from a certain period, which is the usual way of their introduction in the standard language. However, for the mere beginning of the expressive lexicon, for the mere process of language creation, the emotive-expressive impulse is important here. This propels the creative use of language and of creation mechanisms. Before the creative process of expressivisation, the process of de-expressivisation is introduced in the language. This refers to the functional-stylistic voiding of existing expressives, which are disappearing because of their frequent use and general acceptance. Most usually, this voiding is first noticed by individuals who look for and find new ways of expressing the current emotive-expressive content. According to this, its creation falls within the borders of creative and semantic potential of the mother tongue, while creativity in the introduction of expressives is reflected in the new combination of the available language elements, which can be realized on the structural or semantic level. The normativity of this combination can be most of all noticed in the jargon, but it started being massively introduced in community discussions, as well as in the standard language. The functioning of the newly created expressive unit in the lexical system is revealed by the fact that pragmatic relations enlarge the creative and semantic potential of the language. In the continuous reversible circulation of the creative and semantic potential, in relation with language use — language system, the expressive lexicon plays an important role because it brings the individual into the language — into the language personality, with his psychical, social, pragmatic and other characteristics.

5.1.4. Functional-stylistic, stylematic and normative traits of the expressive lexicon are also present in the corpus of literary works (*Vukadin*

and *Ivkova slava* — by S. Sremac). It was shown that the language of one literary work and writer, regardless of all its artistic and stylistic characteristics, reflects and represents the general state of the language of the writer's period with all its layers and aspects, and that, in spite of the mentioned specificity, it can be a valid corpus for the research of different linguistic phenomena, as well as the phenomenon of expressivity.

5.2. Expressivisation in a wide meaning was examined through the use of contextual expressives in the language of daily and weekly press. Contextual expressives in the language of means of information, as the most representative idiom of modern communication, indicate the negative effects of expressivisation on the stylistic and cognitive-motivational level and represent one of the ways of language deterioration, as well as a means of language manipulation. The long term effects of this process are most evident in the fading away of the communication and disappearance of the basic functions of the language (in this case, informational and aesthetical), as well as in the creation of formulas and of an entire emotional block without meaning and sense. The switching of names, as a basic mechanism for this kind of use of the language, brought closer expressivisation and *euphemisation*, two processes with opposite stylistic and illocutionary effects, and made the contextual expressives and *contextual euphemisms* equally usable means for the manipulation and concealing of the real content and intention. The basic aim of such a use of the language is either to arise or to soothe the emotion of the recipient, of the addressed, placed at the other end of the communicational channel, which is structured on the principles of Orwell language. The main mechanism of this channel is the recycling of the content, which is created through the continuous pre-nomination, in accordance with the intention of the creator of this language. Pre-nomination can also be realized by contextual expressives whose mobilizing or compensating illocutionary power affects not only the emotion of the addressed, but also his ideas, perceptions (cognition). These are, most frequently, units with general, indistinct and abstract meaning, which function in the context either as expressives, or as euphemisms. Their emotive-expressive influence, besides other things, is also realized by the canceling of many referential elements of communication.

6.0. For the identification of the expressive lexicon's characteristics as exponents of the expressive action of speech, and particularly for their representation in the descriptive dictionary, the cognitive analysis established other cognitive-motivational, pragmatic and functional-stylistic parameters. Then the meaning of the expressive lexicon was presented from the point of view of the declarative-procedural model, whose units/com-

ponents comprise all types of information (linguistic and non-linguistic), represented by the unique natural metalanguage.

6.1. It was established that the meaning of the expressive lexicon is organized by the following types of components: DENOTATIVE components, which connect the specific unit with the extra-lingual realia (through some of its characteristics) (DK), components of EVALUATION (objective – KOO and subjective – KSO), EXPRESSIVE components, which reflect the intentions of the subject of nomination/ speech (pragmatic – EksKP and stylistic type – EksKS), EMOTIVE components, which reflect the interior feelings, emotions of the subject of nomination/ speech (EmK), and STYLISTIC components, which reflect the stylistic and situational (functional-stylistic) use of this type of units (FSK). Thus, in the Serbian language, regardless of the type of words and type of creation, the model of lexical meaning of the expressive lexicon can be represented by the unique formal code of types of components which are part of it in the following way:

DK + KOO + KSO + EmK + EksKS + EksKP + FSK.

6.2. This cognitive model indicates the invariant units of meaning and sense presented from the point of view of this seven folded structure, whose complex connotative meaning, with regard to the identified types of components, can be illustrated, for example, by expressive nouns and verbs:

ZVRK (type of lower degree unit of positive expression): 1) (**very, quite**) agitated, dynamic person (usually a child); quick, temperamental, agile person (DK) + 2) this, **as we know**, can be either good and/or bad (KOO) + 3) (in this situation) **I think it** (this behavior) **is unacceptable (inadmissible, intolerable)** etc., or **acceptable (attractive, funny, that you can't consider bad)** etc. (KSO) + 4) (therefore) **I express my intolerance (not understanding)** etc. or **tolerance (sympathy)** etc. (EmK) + 5) **I do this in such a way** that it is clear to the person whom I nominate and/ or to others (EksKP) + 6) (by choosing (onomatopoeic) appellations from the sphere of objects — semantic derivation and characteristic verb structure) **I am ready (I intend)** to publicly express my attitude (EksKS) + 7) (in this situation) **I allow myself to blame (to mock at, to banter etc.)** (such a person) (FSK).

NAKLAPATI (type of lower degree unit of expression): 1) to talk (**a lot and without thinking**) (DK) + 2) this is, **as we know**, bad (KOO) + 3) (in this situation) **I think it** (such a talk) **is unacceptable, boring, inadmissible** etc., or **that it can be understood, accepted** etc. (because I know the person/ because he/she is my friend/ because this is his/her only flaw, shortcoming etc.) (KSO) + 4) (therefore) **I express my intolerance/ con-**

tempt etc or **my understanding/ irony** etc (EmK) + 5) **I do this in such a way** that it is clear to the person who has such a behavior and/ or to others (EksKP) + 6) (by choosing new, expressive appellation for such an act) **I am ready (I intend)** to publicly express my attitude/ opinion (EksKS) + 7) (in this situation) **I allow myself to familiarly/ friendly** etc **ridicule/ mock at** or **banter** etc (FSK).

6.3. The emphasized parts in the analysis of particular components indicate general common characteristics of the expressive meaning (which are realized mainly through denotative components, components of objective evaluation and expressive components which take part in the creation of the expressive act of speech) and possible contextual variation of the conditioned components of subjective evaluation, of the emotive and functional-stylistic components. Different types of information included in the meaning of the expressive lexicon are expressed by the unitary semantic language — semantic primitives, which indicate the system order of the expressive meaning and which can be considered metalingual units of lexicographic-lexicological description.

6.4. In general, the interpretation of meaning models the process of coding, in which there are represented procedures that imply knowledge, evaluation, interpretation of the metaphor and the feeling of their representation from the speaker's side (for the expressives from the received semantic derivation), the intention of the speaker (expressive components of the pragmatic and stylistic type) and illocutionary effect of the activity of speech (functional-stylistic components).

6.5. The cognitive model of the complex component structure also establishes other rules for their identification and lexicographical elaboration, completing the mentioned structural and semantic parameters. With the explanation of the implicit content of the meaning, in recording the components of this model, the lexicographical metalanguage is completed, being applicable both for choosing certain qualificators and for defining the meaning.

6.6.1. In the case of expressives as units of the second degree nomination, the objective evaluation is rendered relative by the position of the subject towards the object of nomination or towards other elements of the communicational situation. This position is conditioned not only by the evaluative norm of the community for the entire language collective, but also by the subjective evaluation of the actualized characteristic, content, as specific, distinctive. This presupposition of the evaluation of a particular characteristic, uncommon size, dimension, intensity etc., is rendered in the represented model by determinatives of the type: *veoma, vrlo, jako, snažno, mnogo, u velikoj količini, malo, dovoljno, nedovoljno, obilno,*

naveliko etc., which are also part of the lexicographic metalanguage and recommend themselves as compulsory elements of the definition, together with the words with whom the denotatum, respectively the referent, is identified. Exactly these elements of the definition indicate the difference between the denotative meaning of a certain expressive and the denotative meaning of its neutral equivalent, e.g. between *udariti* (*nekoga*) and *klepiti*, *tresnuti*, *marnuti*, *raspaliti*, while other metalingual units of the model indicate the difference between lexical units with axiological, non-expressive, neutral meaning and their expressive equivalents, for eg. between *glupak* and *magarac*; *lukav čovek*, *lukavac* and *lisica*; *opasan čovek*, *opasnik* and *zmija* then *junak* and *junačina*, *delija*; *mršav konj* and *raga* etc. In other words, emotivity is inscribed in the denotative-axiological amalgam, whose semantic structure, in the case of expressives, is substantially complicated.

6.6.2. Lexemes of the type: *istinoljubac*, *pravednik*, *junak*; *ubica*, *losov*, *lažov*, *preljubnik*, *nepravednik*, *kukavica*, *izdajica*, which have an axiological meaning based on the objective evaluation, posses a simpler semantic structure, for which the following model is established: 1) “man”, denotative component of high rank, archi-sem – DKVR + 2) “typical (moral or psychic) trait”, denotative component of lower rank, identification sem – DKNR + 3) “what is, as we know, good, positive/bad, negative”, component of objective evaluation, differential or potential sem – KOO. We represented the formal record of this model of tripartite structure in the following way:

DKVR + DKNR + KOO

6.7. The complex structure of the lexical meaning of expressives, represented in the declarative-procedural regime, also reveals other types of presuppositions. Among these, the one which indicates the point of view (position) of the very subject of speech has a special importance. The position of the subject of speech – empathy (in the terminology of cognitive psychology) in the meaning of the expressive lexicon, is realized as a positive or negative attitude, opinion in the domain of subjective evaluation, and it is not compulsory to be in accordance with the objective evaluation, which is also part of the component structure of the meaning of expressives. In our model, the presupposition of the empathy type is explained (described) by the operator *smatrati* (*to believe*), which is added to the predicates with the general meaning of acceptance/ non-acceptance (*(in this situation) I believe that this is acceptable/ non acceptable (nice, funny, that can't be considered bad)* or *that this is intolerable, repugnant etc.*). This operator, in contrast with the operator *znati* (*to know*), the operator of objective evaluation, involves “the wish” which helps the subject

to evaluate the object in accordance with his/her interest, depending on the position, and according to which he/she creates the communication type. In the descriptive lexicography, this information must be presented and is mainly presented by adequate qualificators (eg. *sniffy, derisive, pejorative, hypocoristic, toady, comic*) and, with respect to the relevant elements of communication, can frequently be given in the form of additional explanation, glosses (*in a comic addressing to smb., in addressing to young/old/dear persons, in anger/resentment, in a flattery addressing etc.*).

7. On the basis of the analysis of meaning and established model we also set up a common solution for the typical and systematical elaboration of the expressive lexicon in the dictionaries. We suggested the following models for the definition of nominal and verbal expressives in the descriptive dictionaries, together with the compulsory use of qualificators and/ or glosses, which would anticipate the definition:

For nouns:

“a person who has (particularly) good/ bad character/ who behaves in a (particularly) good/ bad way”, respectively “what is (particularly) good/ bad”

For verbs:

“to do (make) good/ bad/ little/ a lot (on a specific way)”, respectively “to be in a (particularly) good/ bad mood”

The adequacy of lexicographic description of motivational-cognitive units of meaning, in connection to the expressive lexicon, is reflected in the maximal economy and preciseness which could be systemically realized by the use of adequate metalanguage.

8. The use of semantic and lexicographic metalanguage in the description of the Serbian language represents one of the ways of positive modification strategies in the description of language phenomena, because, apart from other things, it also points to the elements of naive representation/ imaginary in the mind of the speakers (its language personality), what is considered today one of the most important tasks of semantics and lexicography.

*Translated by
MA Annemarie Sorescu Marinković*

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Апресјан 1993 Апресјан В. Јо., Апресјан Ју. Д., Метафора в семантическом представлении эмоций, *Вопросы языкоznания 3*, Москва, 27–35.
- Апресјан 1995 Апресјан Ју. Д., *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Москва.
- Апресјан 1995a Апресјан Ју. Д., *Интегральное описание языка и системная лексикография*, Москва.
- Арутјунова 1998 Арутјунова Н. Д., *Язык и мир человека*, Москва.
- Бабанов 1994 Бабанов А. В., Универбизация как стилистическое средство, *Stylistyczne konfrontacje*, Opole, 125–132.
- Бабић 1986 Babić S., *Tvorba riječi i hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb.
- Бјелетић –
Влајић-Поповић
1991 Bjeletić M., Vlajić-Popović J., Etimološki problemi nekih eks- presivnih glagola kretanja, *Wiener slavistisches Jahrbuch 37*, Graz-Köln, 127–134.
- Бјелетић –
Влајић-Поповић
1993 Bjeletić M., Vlajić-Popović J., On Serbo-Croatian verb *гегашти* ce 'to stragger', *Балнанско езикознание / Linguistique, Linguistique balkanique XXXVI*, 2, София, 93–99.
- Бјелетић 1993 Бјелетић М., Експресивна средства у творби српскохрватских глагола (на материјалу говора југоисточне Србије), *Научни са-стапак слависта у Вукове дане 22/2*, Београд, 265–271.
- Бјелетић 1993a Бјелетић М., Српскохрватско чалабрично, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 36/2*, Нови Сад, 37–45.
- Бјелетић 1994 Бјелетић М., О неким експресивним глаголским префиксими, *Говори призренско-тимочке областии и суседних дјјалеката*, Ниш, 351–358.
- Бјелетић 2000 Бјелетић М., *Типови експресивних превербалних форманата у српскохрватском језику*, Докторска дисертација у рукопису, Београд.
- Блиц Блиц, дневне новине, Београд, 1999; 2000.
- Борисова–
Лукашанец 1983 Борисова-Лукашанец Е. Г., О лексике современного моло- дежного жаргона (Англоязычные заимствования в студенче- ском сленге 60–70-х годов), *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 104–120.
- Бугарски 1997 Бугарски Р., Жаргонизация у творби речи, *Научни са-стапак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 301–308.
- Бугарски 2003 Bugsarci R., *Žargon, Lingvistička studija*, Biblioteka XX vek, Beograd.

- Буркхарт 1989 Burkhart D., *Kolektiva in den Balkansprachen, Kulturräum Balkan*, Berlin–Hamburg.
- Вајс 1994 Vajs N., *Leksikografski metajezik, Filologija 22–23*, Zagreb, 323–333.
- Винокур 1989 Винокур Т. Г., К характеристике говорящего. Интенция и реакция, *Язык и личность*, Москва, 11–23.
- Визель 1989 Визель Т. Г., Особенности языковой личности больного с афазией и проблема межполушарной асимметрии мозга, *Язык и личность*, Москва, 144–148.
- Вјежбицка 1991 Wierzbicka A., *Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction*, Trends in Linguistics, Studies and Monographs 53, Berlin — New York.
- Вјежбицка 1996 Вјежбицкая А., *Язык. Культура. Познание*, Москва.
- Влајић-Поповић 1993 Влајић-Поповић Ј., *Један семантички помак код ономатопејских и експресивних глагола „ударити“ — „јести“*, *Научни састанак слависта у Вукове дане 21*, Београд, 125–132.
- Влајић-Поповић 2002 Влајић-Поповић Ј., *Историјска семантика глагола удараша у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 21, Београд.
- Вуков речник Стефановић Каракић В., *Српски речник*, Београд, 1852, 1890.
- Гак 1998 Гак В. Г., *Языковые преобразования*, Москва.
- Глас јавности Глас јавности, дневне новине, Београд, 2000.
- Гортан-Премек 1993 Гортан-Премек Д., О регуларности семантичког варирања, *Јужнословенски филолог XLIX*, Београд, 23–28.
- Гортан-Премек 1997 Гортан-Премек Д., *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 14, Београд.
- Грепл 1967 Grepl M., *Emocionalné motivované aktualizace v syntaktické strukture výrovně*, Brno.
- Грицкат 1955 Грицкат И., Деминтивни глаголи у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог XXI*, Београд, 45–96.
- Грицкат 1975 Грицкат И., *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд.
- Грицкат 1988 Грицкат И., Значења афиксалне глаголске деминуције, *Први лингвистички научни склоп у спомен на Радосава Бошковића*, Титоград, 131–139.
- Грицкат 1994 Грицкат И., Из историје стабилизације књижевног језика код Срба после Вукове и Даничићeve победе, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 5–31.
- Даничић 1860 Даничић Ђ., Српска деминуција и аугментација, *Гласник друштва српске словесности 12*, Београд, 474–499.
- Даничић 1876 Даничић Ђ., *Основе српскога или хрватскога језика*, Београд, 76–83.
- Данојлић 1990 Данојлић М., *Мука с речима*, Београд.
- Дешић 1982 Дешић М., Експресивна лексика у српскохрватском језику, *Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2*, Београд, 71–85.

- Димитрова 1994 Димитрова С., Изразяване на неодобрение, безразличие и презрение, *Stylistyczne konfrontacje*, Opole, 61–67.
- Динамика 1989 *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, J. Horecký, K. Buzássyová, J. Bosák, a kolektív, Bratislava.
- Зима 1961 Zima J., *Expresivita slova v současné češtině*, Studie lexikolo-gická a stylistická, Praha.
- Ивић М. 1979 Ивић М., Предикатска кондензација у граматичком опису словенских језика, Зборник реферата са заседања Међународне комисије за проучавање граматичке структуре словенских језика, Скопје, 117–122.
- Ивић М. 1983 Ivić M., Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem, *Lingvistički ogledi*, Beograd, 9–36.
- Ивић П. 1991 Ивић П., *О Вуку Карапићу*, Целокупна дела IV, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Ивић П. 1991а Ивић П., *Из историје српскохрватског језика*, Избрани огледи II, Ниш.
- Илић 1999 Илић Д., О новом омладинском жаргону у руском језику, *Славистика III*, Београд, 197–205.
- Jakobson 1966 Jakobson Р., *Лингвистика и тоетика*, Београд.
- Калева 1994 Калева Ст., К вопросу о коннотированных средствах выражения характеристики лица (на материале русских существительных), *Вопросы современного состояния и исторического развития систем русского и болгарского языков*, Шумен, 85–92.
- Карастојчева 1988 Караствойчева Ц., *Българският младежки говор*, София.
- Караулов 1987 Караулов Ю. Н., *Русский язык и языковая личность*, Москва.
- Караулов 1989 Караулов Ю. Н., Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения, *Язык и личность*, Москва, 3–8.
- Клајн 1992 Клајн И., *Речник новых речи*, Нови Сад.
- Клајн 2003 Клајн И., *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, Суфиксација и конверзија, Београд.
- Косановић 1998 Косанович М.-М., Жаргонизмы в постмодернизме и в студенческой аудитории, *Славистика II*, Београд, 177–182.
- Косановић 1999 Косанович М.-М., Универби у руском жаргону младих, *Славистика III*, Београд, 191–196.
- Кузнецова 1989 Кузнецова Э. В., *Лексикология русского языка*, Москва.
- Кустова 1994 Кустова Г. И., Падучева Е. В., Словарь как лексическая база данных, *Вопросы языкоznания 4*, Москва, 96–106.
- Лакоф 1988 Лакофф Дж., Мышление в зеркале классификаторов, *Новое в зарубежной лингвистике, XXXIII*, Когнитивные аспекты языка, Москва, 12–51.
- Лиханов 1994 Лиханов В. И., *Эмоционально-оценочные и экспрессивные слова в якутском языке*, Новосибирск.
- ЛС 1990 *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва.
- Лукjanова 1986 Лукянкова Н. А., Языковая интуиция носителей говоров как источник информации о семантике экспрессивного слова, *Синтаксическая и лексическая семантика*, Новосибирск, 193–208.

- Љапон 1989 Лјапон М. В., Оценочная ситуация и словесное самомоделирование, *Язык и личность*, Москва, 24–34.
- Маретић 1899 Maretić T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Масловска 1988 Masłowska E., *Derywacja semantyczna rzeczowników eks-presywnych*, Prace Slawistyczne 73, Wrocław etc.
- Медникова 1988 Медникова Э. М., Адекватность лексикографических помет стилистическим характеристикам слова, *Словарные категории*, Москва, 145–150.
- Мельчук —
Жолковски
1984 Мельчук И. А., Жолковский А. К., Введение, *Толково-комбинаторный словарь современного русского языка*, Опыты семантико-сintаксического описания русской лексики, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 14, Wien.
- Мельчук 1995 Мельчук И. А., *Русский язык в модели „Смысл ↔ Текст“*, Москва-Вена.
- Милојковић 2000 Милојковић М., *Речи. Речник ћачког жаргона*, Вршац.
- Михајловић Михајловић В., *Грађа за речник српских речи у предвуковском времену I, II*, Нови Сад, 1972, 1974.
- Михајловић Михајловић В., *Посрбице од Орфелина до Вука I, II*, Нови Сад, 1982, 1984.
- Михиз 1986 Михајловић-Михиз Б., *Ойтпужени Пера Тодоровић*, Атеље 212, Београд.
- Младеновић 1989 Младеновић А., *Славеносрпски језик*, студије и чланци, Нови Сад.
- Младеновић 1993 Младеновић А., Развитак и стабилизација екавског изговора српског књижевног језика у другој половини XVIII и првој половини XIX века, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/I*, Нови Сад, 79–83.
- М-В 1990 Mrazović P., Vukadinović Z., *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Мурат 1988 Мурат В. П., Стилистическая система современного русского языка по данным „Словаря русского языка“ С. И. Ожегова (Изд. 14-е, 1982), *Словарные категории*, Москва, 134–139.
- Никитина 1989 Нikitina C. E., Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре, *Язык и личность*, Москва, 34–40.
- НИН НИН, недељне новине, Београд, 1997–2000.
- Новиков 1988 Новиков А. А., Карапулов Ю. Н., Русский язык и языковая личность, Москва: Наука, 1987, 262 с., *Известия Академии наук СССР, серия Литературы и языка, том 47/5*, Москва, 479–483.
- Ортони 1996 Ортони А., Клоур Дж., Коллинз А., Когнитивная структура эмоций, *Язык и интеллект*, Москва, 314–384.
- Оташевић 1997 Оташевић Ђ., Универбација, *Наши језик XXXII/1–2*, Београд, 52–63.
- Петничке свеске Петничке свеске 40, Језичке мене и живот речи, Ваљево, 1997.
- Петров 1996 Петров В. В., Язык и искусственный интеллект: рубежи 90-х годов, *Язык и интеллект*, Москва, 5–13.

- П-М 1985 Пекић Б. и Михајловић-Михиз Б., *Заклећи сласилац дављеника*, Атеље 212, Београд.
- Политика Политика, дневне новине, 1996–2000.
- Радић-Дугоњић 1995 Радић-Дугоњић М., Лексичко-семантичка група и њено приказивање у руско-српским преводним речницима, *Научни састанак слависта у Вукове дане 24/1*, Београд, 241–248.
- Радић-Дугоњић 1999 Радић-Дугоњић М., Идентификатор — кључни елемент семене структуре речи, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд.
- Радовановић 1990 Радовановић М., *Синтаксе и семантике*, Сремски Карловци — Нови Сад.
- Разг. Корпус разговорног језика, прикупљен у оквиру пројекта „Психолингвистичка истраживања“ (од 1981. до 1994), руководилац С. Савић, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Расковник 1993 *Расковник*, часопис за књижевност и културу, Београд.
- Рахилина 1994 Рахилина Е. В., О лексических базах данных, *Вопросы языкоznания 4*, Москва, 107–113.
- Речник жаргона 1976 Андрић Д., *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи*, Београд.
- Р(ечник) МС Р(ечник) МС, *Речник српскохрватскога књижевног језика IV–VI*, Матица српска, Нови Сад, 1969–1976.
- Р(ечник) САНУ Р(ечник) САНУ, *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика 1–16*, САНУ, Београд, 1959–2001.
- Ристић 1994 Ристић С., Конотативни аспекти значења експресивне лексике, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII/1–2*, Нови Сад, 537–542.
- Ристић 1995 Ристић С., Лексичке јединице као носиоци стилске информације, *Научни састанак слависта у Вукове дане 23/2*, Београд, 53–60.
- Ристић 1995а Ристић С., Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике, *Јужнословенски филолог LI*, Београд, 125–133.
- Ристић 1996 Ристић С., Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом *-ија*, *Наш језик XXXI/1–5*, Београд, 85–95.
- Ристић 1996а Ристић С., Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел „особа + психичка и морална особина“), *Јужнословенски филолог LII*, Београд, 57–78.
- Ристић 1996б Ристић С., Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник српских речи у предвуковском периоду, I том* Велимира Михајловића), *Српски језик I/1–2*, Београд, 118–131.
- Ристић 1996в Ристић С., Лексичка семантика као одраз односа човека и његовог језика (на примеру именица модела „особа + морална или психичка особина“), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1*, Нови Сад, 99–109.
- Ристић 1996г Ристић С., Неке карактеристике стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник српских речи у предвуковском периоду, I том* Велимира Михај-

- ловића), *Научни саставак слависта у Вукове дане 25/2*, Београд, 177–186.
- Ристић 1996д Ристић С., Лексика покућства страног порекла у речницима предвуковског времена, *О лексичким йозајмљеницама*, Суботица–Београд, 253–268.
- Ристић 1997 Ристић С., Лексичка семантика експресивних глагола у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/1*, Нови Сад, 167–176.
- Ристић 1997а Ристић С., Морфолошке и синтаксичке карактеристике неких типова експресивне лексике, *Научни саставак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 207–217.
- Ристић 1997б Ристић С., Неке карактеристике експресива у делима Стевана Сремца, *Књижевно дело Стевана Сремца – ново чишћење*, Ниш, 43–56.
- Ристић 1997в Ристић С., Нормативна питања у вези са лексиком разговорног језика, *Трећи лингвистички склоп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 223–232.
- Ристић 2000 Ристић С., Експресивна лексика — из историје српског језика, *Јужнословенски филолог LVI/3–4*, Београд, 951–964.
- Ристић 2000а Ристић С., Погрдни експресиви у часопису Скоротеча 1844. год. (социолингвистички и лингвокултуролошки приступ), *Српски језик V/1–2*, Београд, 293–307.
- Ристић 2000б Ристић С., Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику, *Наш језик XXXIII/3–5*, Београд, 73–88.
- Ристић 2000в Ристић С., Конкуренција неких лексичких и граматичких средстава у градирању прагматичке квантификације, *Научни саставак слависта у Вукове дане 29/1*, Београд, 223–233.
- Ристић 2001 Ристић С., Именички експресиви у српском језику (тип 'особа + спољашња особина'), *Словянський збірник VIII*, Філологічний факультет, Одеса, 63–70.
- Ристић 2002 Ристић С., Актуелни аспекти експресивизације и еуфемизације у савременом српском језику, *Научни саставак слависта у Вукове дане 30/1*, 167–178.
- Ристић 2002а Ристић С., Експресивна лексика у дескриптивном речнику, *Дескриптивна лексикографија српског језика и њене теоријске основе*, Нови Сад — Београд, 89–102.
- Ристић 2003 Ристић С., Улога конкуренције у регулисању лексичке и функционално-стилске норме, *Пети лингвистички склоп „Бошковићеви дани“*, Подгорица, 195–206.
- Ристић 2003а Ристић С., Нека запажања о негацији и негираним именицима, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, Београд (у штампи).
- Ристић 2004 Ристић С., Неки аспекти функционалног раслојавања језика на лексичком нивоу, *Научни саставак слависта у Вукове дане 32/2*, Београд.
- Ришкина 1986 Ришкина О. А., Экспрессивная лексика американского сленга (словообразовательный и семантический аспекты),

- Синтаксическая и лексическая семантика, Новосибирск, 208–218.
- Робер Robert P., *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Le Petit Robert, Paris, 1990.
- Рождественски 1996 Рождественский Ю. В., *Введение в культуроведение*, Москва.
- Руски језик 2000 Русский язык конца XX столетия (1985–1995), Москва.
- Селенић 1982 Селенић С., *Косанчићев венац 7*, Атеље 212, Београд.
- Сел(енић) 1993 Селенић С., *Убисајво с предумишљајем*, Београд.
- Сикимић 2003 Sikimić B., *Banjaši u Srbiji iz balkanske lingvističke perspektive, Актуални проблеми на балканското езикознание. Аспекти на изследването на общобалканската лексика*, София, 114–129.
- Симовић 1985 Симовић Љ., *Путујуће йозоришић Шойаловић*, Југословенско драмско позориште, Београд.
- Скоротеча 1844 Пештанско-будимский Скоротеча, год. III, Пешта.
- Сремац 1899 Сремац С., *Ивкова слава*, Београд.
- Сремац 1903 Сремац С., *Вукадин*, Загреб.
- СРЈа Словарь русского языка I–IV, Академия наук СССР, Москва 1981–1984.
- Српски језик 1996 Српски језик на крају века, Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић М., *Савремени српскохрватски језик I*, Београд.
- Стојчић 1987 Стојчић Ђ., *Сјај разговора, народне изреке*, Ниш—Приштина.
- Телија 1986 Телия В. Н., *Коннотативный аспект семантики номинативных единиц*, Москва.
- Телија 1988 Телия В. Н., Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция, *Метафора в языке и тексте*, Москва, 26–52.
- Телија 1996 Телия В. Н., *Русская фразеология – семантический, прагматический и лингвокультурический аспекты*, Москва.
- Толстој 1993 Толстой Н. И., Толстая С. М., Слово в обрядовом тексте (культурная семантика слов + –), *Славянское языкознание*, Москва, 162–186.
- Требска 1987 Trembska A., *Polskie prace dotyczące ekspresywności – przegląd problematyki*, Acta Universitatis Palackianae Olo-mucenesis Facultas philosophica, Philologica 56, *Slavica olo-mucensia VI*, Praha, 177–184.
- Турански 1990 Туранский И. И., *Семантическая категория интенсивности в английском языке*, Москва.
- Филмор 1988 Филмор Ч., Фреймы и семантика понимания, *Новое в зарубежной лингвистике, XXIII*, Когнитивные аспекты языка, Москва, 52–92.
- Хајмз 1980 Hajmz D., *Etnografija komunikacije*, Beograd.

- Химик 1990 Химик В. В., *Категория субъективности и ее выражение в русском языке*, Ленинград.
- Ходакова 1983 Ходакова Е. П., Народно-разговорная лексика и литературная норма, *Литературная норма в лексике и фразеологии*, Москва, 5–36.
- Черњејко 1997 Чернейко Л. О., *Лингво-философский анализ абстрактного имени*, Москва.
- Чомски 1990 Čomski N., *Jezik i problemi znanja*, SOL 10–11, sv. 1–2, Lingvistički časopis, Zagreb, 3–23.
- Шаховски 1994 Шаховский В. И., Типы значений эмотивной лексики, *Вопросы языкоznания 1*, Москва, 20–25.
- Шипка 1999 Шипка Данко, *Оћицене речи у српском језику*, Београд — Нови Сад.

VIII. РЕГИСТРИ

РЕГИСТАР ЕКСПРЕСИВА

- аверел 172
авет 82, 156, 168, 174, 180
аветиња 60, 66, 70, 107, 174, 182
авион 88, 91, 180
адвоцирање 136, 141
ајдара 155, 161, 165, 246
ајдук 136, 138, 141
акати се 125, 129
акреп 174, 89
ала 155, 167
аламуља 178
аламуња 172, 182
алапача 155, 159, 167, 172, 182, 223
алигаторка 88, 93, 180
алкос 173
амза 181
анђео 13, 49, 53, 60, 69, 70, 107, 217,
243, 246
анонимна група професора 207
антихерој 207
анштајн 171, 178, 183, 246
арамбаша 154, 157, 166
ароганција 204
аршлох 173
аспира 155
астроном 89
ауторитет државе 208
ауторитет стручњака 208
ашик 136, 138, 142, 144

бабац 136, 138, 141
бабун 173
багатела 136, 138, 142
багра 174
бадавација 136, 138, 141
баканџош 155

баки 171, 178
балавадија 96
балавандерија 96
балавандија 98
балавардија 96
балавац 107, 110, 111
балавурдија 96, 98
балван 79
Балканија 96, 100, 101, 102
бамбус 171, 178, 183
бањаш 155, 157, 160, 161, 246
бараба 171, 182
бараберија 96
барабија 97, 99
бата живојиновић 171, 178, 183
бауљати 13, 122, 124, 131
баца 166, 170, 179, 182
бебећи 195
бедни и унезверени осећај 209, 212
бедник 136, 138, 141
безрезерван 213
бекељити се 136, 138, 139
бекрија 155, 158
белокапић 176
бена 154, 173, 182
бенгалац 171, 183,
бескућник 136, 138
бесрамни летак 202
бесрамна ратно-хушачка пропаганда
211
бећар 154, 166, 179
бечити се 124
бечлија 174, 176, 178
бештија 155, 161, 246
биво 171, 177
билмез 171, 182

- бињеција 136, 138, 142, 144
 бирократа 175
 бисер 173
 бистренце 60, 70
 битанга 153, 158, 165
 блебетати 232, 233, 233
 блебетуша 223
 блејати 13, 122, 125
 блента 173, 182
 блеса 60, 68, 77, 79, 82
 блесавко 79
 блесан 13, 53, 60, 68, 69, 107, 154
 бобота 155
 боботало 155, 157
 бог 13, 49, 60, 62, 64, 69, 70, 107, 112, 219
 Бог 69
 bona 156, 157
 боранија 14, 136, 138, 141
 босорка 156
 брблјати 232
 брблјивица 167
 бреновати 126, 128
 брисати 13, 122, 125, 232
 брњов 155, 157, 160
 буба 154, 156, 161, 163, 246
 бубалица 181
 бубати 136, 138, 140
 бубнути 13, 19, 122, 125, 131, 245
 бувљак 194
 Бугарија 96, 99, 101
 бугарија 97, 99, 102
 будак 154, 161, 246
 будала 60, 69, 77, 82, 113, 136, 138, 142, 154
 бујави 174, 176
 бузга 173
 бузда 173
 буздован 173, 182
 буква 154, 159, 161, 217, 243, 246
 буквалац 173, 178
 букван 154, 159, 173, 182
 бульаш 180, 181
 бумбар 170, 183, 183
 бургијаш 155, 166
 бурдук 154
 буржуј 170
 буцов 136, 138, 141
 буџа 170, 182
 вазали 207
 вазелинац 171, 183
 ваљатор 182
 ванда 172
 варалица 84
 ватати 124
 ватати се 124
 ватра 49
 вашка 174
 вејка 174
 велики 201, 203, 204
 велики историјски народ 204
 велики колонизатор 203, 204
 вербално насиље 211
 верчон 172
 веселица 60
 веселница 136, 138, 140
 весељак 60, 69, 77, 79, 201
 весељко 173
 ветар 13
 ветрењак 154, 166, 179
 ветрогоња 60, 154, 161, 166, 179, 245
 ветропир 13, 53, 60, 68, 107, 113, 166, 217, 243
 веџејка 182
 вечити губитници 206
 вечити студенти 207, 210
 вештачки/измишљени језик 210
 вештица 156, 161, 246
 виглов 155, 157, 160,
 вила 156, 157, 161, 246
 вилењак 193
 виловњак 154
 вимара 89, 91, 94, 168, 180
 вирнути 129
 висок 204
 витални интереси човека 205
 витаминац 88, 90, 94, 171, 182, 245

- витаминџија 88
вихор 13
Влашадија 96, 99
Влашчадија 96, 99
во 60, 67, 113
водити народ ка бољем сутра 214
војсковођа 174, 176, 183
воркија 155, 165, 179
враг 154
времешни новокомпоновани
 политичари 207
врзмати се 232
врућко 171, 177, 180, 183
вуновлачарити 13, 122, 125, 129, 245
вући се 136, 232
вуцибатина 153, 165, 178, 181
вуци се 140

габор 89, 174, 182
габорка 93
гад 60, 66, 70, 107, 112, 113, 201
гадура 13, 16, 60, 66, 70, 74, 107, 113
гамизати 13, 122, 124, 131
гвожђарија 103
гвожђерина 104
гвожђија 103
гвожђурак 104
гвожђурија 96, 97, 103, 104
гвожђуштина 104
гвоздурина 104
гвожђусина 104
геак 182
гегула 13, 60, 66
геније 173, 178, 182
гиљотина 173, 178
глава 13, 53, 60, 69, 70, 107
главоња 14, 89, 94, 107, 111, 112,
 168, 173, 178
гладница 155, 167
глиста 88, 168
глобализација 204, 206, 210
гломазан 217, 243
глуварити 125, 129, 131
глуматати 125

глупак 250
глуперда 172, 182, 245
глупса 172, 178, 183
глупсон 173, 178, 183
гмаз 174, 176, 182
гњетавац 60, 68
гоблен 166, 171, 179, 183
говедоид 173, 177, 178
говор мржње 211
годзила 171, 183
годишњеодморац 193, 194
голем 217, 243
голум 173
гонзо 171, 183
горила 181
городан 88
горопад 158
горопадник 153, 158, 161, 245
господчић 136, 38, 141
грабанцијаш 154
грабуља 172, 180
грађани 201, 204
грандиозан 217, 243
гребати се 125
гребатор 13, 53, 60, 107, 183, 193, 217,
 243
грета гробље 181
грмаљ 136, 141
гробарка 88, 180
гројница 174
гроктати 13, 122, 125
грубер 88
грубијаш 154, 161, 166, 245
групација 210
групица професора 210
группњак 194
губити се 13, 122
гузити се 126
гузичарка 168
гузичарка 89, 91, 94, 180
гуја 156, 161, 246
гукати 125
гукнути 13, 122, 125, 136, 138
гуланфер 136, 138, 140, 142

- гуле 140
 гуликова 60, 67, 113
 гулити 136, 138
 гурбет 136, 138, 142, 144
 гуска 181, 226
 гущнути 136, 138, 139
 гуштери 181
 даваљка 181
 давеж 173, 178
 давитељ 174, 176, 182, 245
 Даљмош 176
 дамбо 174
 дангуба 113
 дандара 13, 60, 61, 64, 66, 70, 107, 219
 даса 13
 даска 89, 181
 дашчара 89
 двокрилни шифоњер 171
 двомоторац 172, 180, 183
 дебелько 136, 138, 141
 дебил 60, 171, 182
 дебос 171, 178, 183
 девијант 171, 183
 девојчура 228
 девојчурак 228
 деген 171, 182
 декинтирати 126, 132, 195
 декинтош 182
 декстер 170, 183
 делетанткиња 172
 делија 223, 250
 дембел 154, 173, 182
 демон 157
 демун 154, 157, 160
 депресивац 13, 53, 60, 107, 193, 245
 дерати 136, 138
 дериклупа 154, 161, 245
 дериште 107, 110
 дерладија 95, 96, 98, 217, 243
 дерпе 171, 180, 183
 дерати 140
 дечачић 228
 дечурлија 95, 96, 97, 98, 107, 110, 113, 175
 дивљак 154, 159, 166
 дизелаши 170, 182, 245
 дизелашица 172, 182
 дијабола 173, 178
 диктатори 202
 дилеја 173, 182
 дилер 181
 дилкан 173, 183
 диркатаи 124,
 диркатаи се 124, 129
 дискађ 194
 диту-диту 173, 178, 183
 дићи 232
 дјутић 194
 добар 201
 добег 193, 194
 добрица 60
 добричина 60, 69, 77, 79, 201
 догађај 204
 догамизати 124
 доглавници 202
 додола 156, 157
 додрљика 156
 дођош 193
 доколеница 88, 168
 докотрљати се 124
 докусурити 125
 долијати 126
 домац 181, 193
 донтра 176
 досадњаковић 53, 60, 193
 достојанство 204
 доца 174, 176
 дракула 88
 дракут 88
 драле 88
 драмити 126, 131, 132, 195
 дрвендека 60
 дрипац 136, 138, 171, 182, 140
 дркација 181
 дриндара 172, 179, 182, 183
 дриндати 232, 233

- дробити 233
дрогос 171, 177, 183
дроља 155, 165, 178, 179
дрот 174, 181
дроца 166, 171, 179
дружичар 155, 157, 160, 161
друкер 182
дрчна луцидност 202
дугајлија 171, 182, 245
дупенда 89, 94
дупетар 168
дупетара 89, 94
дупетаровић 89
дурак 154, 171, 182
дусњача 88
душа 13, 49, 53, 60, 69, 70, 107, 112, 113, 217, 243
душман 154, 158
- ђаво 13, 14, 49, 60, 66, 70, 107, 154, 173, 182, 217, 243, 246
ђечурлија 110
ђидија 155
ђилкош 154, 166, 170, 179, 182
ђубре 13, 60, 66, 70, 74, 107, 113, 113, 136, 141, 172, 178, 181, 182, 217, 243
ђубретара 155, 168, 178
ђуђанка 172
- екипа 182
елегантна промоција 202
елеганција 204
елемент 136, 141
емотивац 13, 53, 60, 107, 193, 245
енглез 173
ентеријер 181
енциклопедија 173
ешек 136, 141, 144
- жабар 14
жвајзнути 125, 130, 245
жвакати 13, 122, 125, 129, 131
жгеба 107, 112
жгоља 88
- жгољавица 88, 168
жгољавко 88
жгољо 107, 112
ждерати 124, 136, 138, 140
ждероња 60
ждракати 124, 131
ждребадија 96
жебрак 154
жельник 174
жена 13, 49, 54, 60, 67, 107, 112, 202
женска 13, 60, 67, 171, 179
женскадија 96, 97, 98, 99, 175
жентурача 228
жеравица 49
живина 174
живи штит 203
животиња 172, 182, 246
жирафа 88, 168, 174, 182
жулаћ 176
жутокљунац 171, 182, 245
- забављач 60, 77
забавњак 193
забација 155
завезати 13, 123, 125
завитлант 60
заврнути 125
загрдити 136, 138, 140
закерати 136, 138, 140
залудњак 136, 142
замајавати се 125, 129, 131, 233
заметкавга 154, 161, 245
замлата 13, 60, 68, 112, 227
замлаћивати се 232
зателебати се 126, 131
зафркант 60, 107
заџакати 136, 140
збрдоздолисан 195
збрисати 217, 243
звекан 154, 158, 161, 245
звекнути 13, 122, 125, 131, 245
звер 107, 111
зверадија 96, 102
зверка 107, 111

- звирнути 124, 129, 131
 звонозвека 60
 звоцати 13, 122, 125, 131
 зврк 60, 62, 64, 217, 220, 243, 248
 зврџнути 136, 138, 139
 згад 153, 161, 182, 245
 зглајзати 126
 згртати 232
 здипити 18, 201, 217, 243
 зезати 125
 зезнути 125
 зезнути се 125
 зелье 136, 138, 140
 земља 204
 зентара 173
 зец 60, 68, 113, 225
 зечадија 96, 102
 зивкати 136, 140
 зидари 173
 зјакан 173, 183
 злопамтило 69, 154, 166
 злоћа 154
 змија 31, 32, 223, 225, 250
 зольја 154, 161, 246
 зракопрц 172, 183
 зрикавац 176, 174, 183
 зујко 155, 157, 160, 161
 зулумћар 136, 138, 141
 зуцкати 13, 122, 125, 129, 131,
 зуцнути 125
 идеја живог зида 203
 идиот 60, 66, 70, 72, 77, 74, 79, 107
 избечити се 124, 131
 изблјувак 13, 60, 66, 70
 извалити 125, 131
 извисити 126, 132
 изграђивати срећнију будућност 214
 изгубидановић 13, 53, 60
 издајица 136, 138, 141
 изелица 155, 136, 138, 140, 167
 изритати 13, 122, 125, 130
 изузетан 204
 имбецил 173
 империјално пљачкашке идеје
 комфора 210
 институција породице 214
 исколачити се 124, 131
 испичутура 136, 138, 141, 155, 167
 истакнут 201
 истакнути 204
 истанчан 204
 историја човечанства 204
 историјски/наш народ 203, 204
 исфурати 125, 131
 јаблан 88, 90, 94
 јагорида 136
 јагурида 136, 144, 142
 јадник 171
 јађеник 136, 138, 140
 јајара 60, 172, 178, 181, 182
 јак 204
 јапија 88, 168
 јашивук 60
 јевтине речи 211
 језичаре 172
 језички монструм 210
 јогуница 53, 60, 107
 јолдаш 136, 138, 142, 144
 јуда 28, 30, 31
 јунадија 95, 96, 102
 јунак 223
 јуначина 223, 250
 јуруља 13, 53, 60, 166
 јуруљетина 53
 кавгација 67, 154, 166
 кажипрда 13, 53, 60, 69
 кајишар 136, 138, 141
 какоћало 13, 53, 60
 калаштура 88, 93, 172, 180, 182, 245
 калуђеруша 172, 180, 183
 камен 13
 камењарка 182
 камкало 13, 53, 60, 107, 217, 243
 канажлија 155
 капела 88, 93, 113, 180

- карирати 125
каннути 125, 129
кароња 107, 111
капуташ 107, 111
капутлија 107, 111, 175
каравела 88, 91, 180
карађозлија 136, 138, 142, 144
караконџула 88, 93, 172, 180, 182, 245
касапин 13, 60, 67
катастрофичар 53, 60, 194
каубој 174, 176, 183
каубојац 194
квака 173
квоцати 125
квочка 156, 159, 161, 167, 246
кезити се 124, 131
кењакор 171, 183
кењчина 60, 67
кер 13
кеса 171, 183
кики 88
кикlop 88, 174, 182
килавац 60, 68, 13, 171
кичаст 195-196
клада 13, 60, 67, 112
кларинетиста 89, 94, 168
кларатари 233
клатити се 124, 131
клемпа 174, 182
клепало 53, 60, 217, 243
клепетуша 167
клепити 13, 122, 125, 130, 136, 138, 139, 223, 232, 245, 250
клиберити се 124, 131
климатати се 124, 129
климати 124, 131
клиници 107, 110, 217, 243
клиничадија 96
клиничурдија 97, 98
клиничурија 96
клиња 171
клипан 13, 16, 60, 68, 74
клиснути 217, 243
клопарати 233
клопати 124
клубијановић 174, 183
кљован 174, 176, 183
кљун 174, 183
кљуцати 125, 139
кљуцнути 136, 138
кмекнути 136, 139
кобила 88
којот 171, 183
кокица 88, 94, 168
кокодакати 13, 122, 125
кокошка 167, 172, 183
колатерална штета 211
колебљивац 60, 68, 113
колективитет 205
коленовић 107, 111
колера 156, 161, 246
колонизација 205
комарац 174
компанија 182
комуналка 172, 183
кондор 174, 176, 183
конзумерски прогрес 210
контраш 53
контузза 174
коњ 14, 60, 67, 112, 113
коњина 14, 171, 177, 182
коњодер 14
коњослав 174, 183
копиладија 96
копилија 96, 97, 99
корњача 172, 180
корпа 88, 93, 180
корхељ 155
косовски завет 203
косовски мит 203
котрљати 122
котрљати се 124, 131
кофа 156, 246
коцкарин 136, 142
кочоперити се 126
крава 13, 14, 54, 60, 67, 107, 112, 113, 156, 157, 161, 246
краветина 14

- крадљивко 84
 крака 88
 кракоња 107, 112
 краљ 182
 крамп 171, 177, 183
 крампача 172, 183
 крампотехничар 174, 176, 177, 183
 кратак 204
 кратки историјски живот 203
 крвав 204
 крвави савезници окупатора 202, 203
 крвник 60, 67, 112, 154, 158
 крволов 67
 крвольц 155, 157, 160
 крвопија 13, 53, 60, 67, 113, 154
 креатура 14
 кревељити се 124, 131
 креза 89, 94, 168, 174, 182
 крезос 89, 94
 крекетуша 172
 крелац 173, 182
 креле 60, 70, 173, 182
 крембил 173, 183
 крепати 14, 125, 131
 кртен 10, 60, 70, 74
 кртенизам 14
 кртеноzoид 173, 178, 183
 кривогуз 14
 кривопис 14
 кривошија 14
 кризирати 126, 195
 криминалац 202, 207
 кркуша 88, 93, 180
 крмача 156, 161, 246
 крме 153, 161, 246
 крнути 13, 122, 125, 130, 245
 крња 89, 94, 168
 крокодилка 88, 93, 180
 крпа 32
 крупњак 194
 кубурити 126, 132
 куварица 172
 куга 14, 49, 156, 159, 163, 173, 246
 куждра 89, 94, 156, 159, 168, 180
 кукавац 60, 136, 138
 кукавица 60, 68, 82, 155, 165, 202
 кукавица сиња 140
 кукавче 141
 кулер 170, 182
 кулирати 126
 кулов 173, 182
 култно место 202
 културњак 193
 кум 13, 54, 174
 кундачити 13, 122, 125, 130
 курава 172, 177
 курбеташ 153, 161, 166, 179
 курва 166, 179
 курвар 179
 кусати 124
 куца 155, 160
 куче 136, 138, 142
 кучка 155, 161, 246
 ладолеж 161, 217, 243
 лажа 13, 154
 лажара 156
 лажљивац 84
 лажљивко 84
 лажљивчина 84
 лажноборац 13, 53, 60,
 лажњак 194
 лажовчина 84
 лајавац 171, 182, 245
 лајави крелац 171, 178, 183
 лајати 13, 122, 125
 лајтара 174
 лактарош 13, 53, 60, 77, 107, 201,
 217, 243
 лакташ 67, 113
 ландарати 233
 лапонац 13, 53, 60, 107
 лапрдати 13, 122, 125
 левак 13, 60, 66, 70, 107
 леват 171, 173
 леватка 172, 183
 ледоломац 88, 90, 94
 лезбос 180

- лезилеб 68
лејмер 171, 183
лемати 232
леп 201
лепити 125
лижисан 158
лизија 154
лингати 19
липати 124
лисац 155, 161, 166, 246
лисица 32, 223, 250
лицко 170
личност 202, 204
лован 193
ловција 136, 138
логов 154, 157, 160
логош 159
локати 124
локмашити 124
лола 136, 138, 141, 154, 166, 179, 140
лонгов 154, 159, 160, 161
лопата 88, 93, 172, 180, 180
лопов 154, 158, 202
лоповчина 84
лоповчић 84
лопужа 84, 156
лопужара 84
лопужина 84
лоћа 88, 93
луда 60
лудак 68 112, 154, 159
лудњак 159
лудов 154, 161, 245
лујка 172, 173, 178
лујла 182, 245
лукавац 60, 68, 113
лумпов 154, 159, 161, 165, 245
лумпос 159
луњати 13, 122, 125, 131
лупати 125, 131
лупеж 153, 158
лупетало 227
лупетати 13, 122, 125, 232, 233
лупити 13, 122, 125, 131
путкица 174
луфттер 172
луфтигуз 173, 183
лушки 173, 183
љагани 174, 177
љанкеса 172, 183
љубакати 124
љубакати се 124, 129
љубацкати 124
љубацкати се 124, 129
љубић 194
људи 202
магарац 32, 36, 60, 113, 136, 138, 140,
155, 161, 217, 223, 243, 246, 250
Мађарија 96, 99, 100, 101, 102
мажњавати 125
мазало 19
мазга 173
мазгов 155, 173
мазнути 125, 234
мајка 13, 49, 60, 69, 70, 112
мајковић 13, 50, 60, 70, 223, 227, 228
мајмун 49, 54, 60, 107, 113, 173, 182,
225, 226, 227
мајмунисати се 32, 226
макљати 13, 122, 125, 130
макнути 50, 125, 232, 234
макса 173
мале слуге 203
мале тајне великих мајстора 208
мали 201, 202, 204
мали/велики колонизатор 203
мали и ружни по форми леци 202
малограђанин 107, 111
маљуган 171, 183
мама 13, 54, 60, 67, 107, 113
мамипара 53, 60, 67, 68
мамлаз 153, 159, 173, 182
манастирка 172, 180, 183
мангаш 171, 182
мангуп 60, 66, 77, 68, 107, 136, 138,
142, 166
мангупарија 95, 96, 99, 141

- мангурирати се 136, 138, 140
 мандркнути 125, 131
 мандрљати 50, 125, 201, 233
 манија 49
 марва 60, 67, 107, 112, 113
 марвинче 154, 157, 161, 246
 маригиналац 193
 марица 174
 марка 107, 111
 марнуги 50, 125, 201, 223, 232, 234, 250
 марципан 171
 масер 13, 49
 маса 113
 матадор 13, 136, 141
 матора 113
 маторац 50, 110, 175, 201, 228
 матори 107, 110, 113, 217, 243
 маториње 102, 107, 110, 113
 маторка 228
 маћи 217, 234, 243
 маф 174
 мафија 172, 182, 202
 мафиоза 171, 177, 182, 245
 махер 170, 182
 маца 172
 маџан 53, 60
 маџкати се 124, 131
 маџупати се 124
 мачак 53, 60, 61, 64, 68, 107, 112, 219, 225
 мачка 49, 172, 179, 182
 мачкодер 50, 153, 183
 мачкосек 171, 183
 мачо 170, 179
 мачомен 166, 170, 179
 медвед 32, 53, 60, 67, 107, 112, 113, 155, 157, 159, 161, 174, 182, 246
 медијска манипулација 210
 међународни центар за естетску и транс сексуалну хирургију 207
 млети 233
 мљава 229
 мљов 154
 менаџерисати 195
 менталац 171
 ментол 171, 178, 182
 мераклија 136, 138, 142
 мерити 49, 125, 130
 месар 13, 49, 54, 60, 67
 металац 170
 метастаза језика 210
 метиљавко 88
 метла 88, 113, 172, 178, 179
 меџати 13, 122, 125, 130
 меџукнути 125, 131
 мечка 13, 53, 60, 88, 107, 168
 мешалица 172, 176, 183
 мешина 13, 60, 66, 70, 107, 113
 ми 201
 милосница 60, 67
 минималац 194
 минић 194
 миришко 50
 мирничина 60, 107
 миробрижник 50
 мировњак 193
 мируља 50, 60
 миседо 173, 178, 183
 ми смо мали или смо велики 203
 митингашити 195
 мицукало 50
 миш 13, 49, 53, 60, 68, 107
 млавити 232, 234
 младеж 107, 110
 млади 107, 110, 113
 младић 171
 млађарија 96, 98, 107, 110, 113, 175
 млаџњак 172, 180
 млаќоња 13, 50, 53, 60, 68, 68, 107, 113, 155, 165, 201, 228
 млатарати 50, 233
 млатити 49, 125, 130, 140, 201, 232, 233, 234
 млатити се 124, 131, 136, 138, 140
 млатишума 50, 60, 69, 227
 млатнути 232
 млети 13, 49, 122, 125, 129, 201

- млин за кафу 173
мозак 13, 53, 60, 69, 70, 107, 112, 155,
161
мокач 155, 161
молькање 136, 141
момбрил 173, 178, 183
момчадија 95, 96, 98, 99
морална и рационална подлога 205
морка 173
морон 173
мотати се 13, 122, 125, 131, 232
мотка 88, 113, 168
мргуда 156
мрднути 217, 243
мрмљати 233
мртвуљак 60, 68
мрцина 13, 60, 66, 70, 107, 159, 154,
173, 182, 201
мрца 170, 179, 183
мувало 13, 53, 60, 68, 107
мувати се 13, 122, 124
муватор 172, 182, 245
мудара 173, 178
мудра 60
мудраковић 60
мудријанка 60
мудријаш 13, 53, 60, 69, 107, 113
мудријашица 60
мудрица 60, 69
мудричар 60
мудричина 60
мудроња 60
мудросер 13, 53, 60, 69, 107, 173,
178, 182, 245
мудруља 60
музара 89, 91, 94, 168, 180
мула 154, 159, 182
мулац 159, 173
мулка 172, 179, 183
мумлати 233
муња 13, 49
мурија 96, 97, 182
муријаш 174
мурјак 174
мурка 174, 176
мустра 136, 138, 142
мутант 174
мутивода 13, 53, 60, 66, 107, 217, 243,
245
мутити 126
мућак 60, 153, 172, 182, 201, 246
мућкарош 13, 60, 77, 79, 217, 243
мућурла 154, 159
муфлон 173
муфљоз 172, 181, 182
мученица 136, 140
мучитељ 174
мушкадија 96, 97, 98, 99, 175
мушкарци 202
навалентан 196
навући се 126, 132
нагаравити 136, 139
нагваждати 233
награисати 136, 138, 140
нагрувати 136, 138, 140
нагузити се 126
надмоћни говор графита 202
надрљати 140
надувенко 13, 16, 53, 60, 69, 107, 111
наждерати се 124
наждркљати се 124
наждрљати се 124
наждрокати се 124
назлобрз 154, 161, 166, 245
највећи 201, 204
најрепрезентативнији 204
најружнија реч 211
наказа 156, 168, 180
накарада 156, 168
накезити се 124
накилалица 155
накилало 155
накињало 161, 161, 245
наклапалица 60, 61, 64, 167
наклапало 53, 69, 107, 112, 113, 201
наклапати 220, 248
наклатарати се 124, 129,

- наклатити се 50, 124, 129
 наклатица 13, 50
 наклопати се 124
 накљувити 125, 129
 накомица 53, 60, 67, 113
 накотити 125, 129, 131
 накочоперити се 126
 накревельити се 124
 накресати се 124
 накркљати се 125
 накрљати се 13, 122, 125, 129
 накрцати се 13, 122, 124, 125, 129,
 245
 накусати се 124
 налајати се 125, 129
 налепити 125
 нализати се 124
 налипати се 124
 налити се 124
 налицкати се 124, 131
 наложник 60
 наложница 67
 налокати се 124
 налуњати се 125, 129
 налупати се 125, 129
 налупетати се 125, 129
 наљољати се 124
 наљоскати се 124
 наљубакати се 124, 129
 наљуштити се 124
 намагарчти 125
 намагарчти се 125
 намазати 125
 намакљати 125, 129
 намацкарти се 124
 намацккати се 124
 намаџупати се 124, 129
 намачкарати се 124, 124
 наместити 125
 наметљивац 53, 60, 68, 107, 111, 113
 намецати 125, 129
 намецккати 125, 129
 намештало 13, 60, 69
 намигивало 60
 намигљивац 60, 68, 166
 намигуша 13, 53, 60, 68, 166
 намишљалица 60, 69
 намлатити 125
 намлатити се 125
 намодити се 124, 131
 намћор 13, 60, 68
 нанати 124
 нањушити 125, 131
 наорозити се 126
 наочарка 107, 112
 напајкити се 124, 129
 напаковати 125
 напалити се 126, 131
 напапати се 124
 напапити се 129
 напасник 113
 напети се 126
 напеџккати 125
 напирлитати се 124
 напиџанити се 124
 наплести 125
 напљескати се 124
 направити 125, 131
 напрдан 13, 60
 напрдати 125, 131
 напрдивало 60, 69
 напсити се 136, 139, 144
 напујдати 125
 напујдач 13, 53, 60, 67
 напумпати 125
 напупити 125, 129
 напуџати се 124
 напуџккати 125
 наравковић 60
 наравлија 13, 60, 107
 народ 201, 213
 народњак 193
 нарольјати се 124
 насадити 125
 насамаривати 125
 насамарити 125
 насамарити се 125
 насанкнати 125

- насанкати се 125
насапунати 125
насапунити 125
насвирати се 124
насести 126, 132
насильник 207
насиље 204
насисати се 124
насмејаница 180, 183
насмејанко 13, 60, 62, 64, 69, 107, 201
насмејач 60
насмејуљити се 124
насмешити се 124
насмешљивац 60
насмешљивка 60
насртљивац 13, 53, 60, 67
насукати се 124
натакарити 124, 131
натесати 125, 129, 131
натоварити 125
наторокати се 125, 129
натоциљати 13, 122, 125, 129
НАТО шерпаши 202
натрабуњати 13, 122, 125
натрабуњати се 125, 129
натрацкати се 124, 129
натрескати се 124
натронтати се 124, 129, 131
натроцкати се 124
натртити се 126
натрћивати се 126
наћапати се 124
наћарити се 125
наћеретати се 125, 129
наћопати се 129
наћукати 125, 129
научно-технолошка неман 204, 210
нафарбати 125
нафатирати се 125
нафукљати се 125, 129
наfurати се 13, 122, 129, 245
нацерити се 124
нацртати се 126
начинити 125, 131
начути 125, 129
нацирати се 124, 129
нацификати се 124
нацогерити се 126
нацоњати се 124, 129
наш 201
наша борба 203
наша земља 203, 207
нашврљати 125, 131
нашикати се 124
нашкрабати 125, 131
наша заједница 205
не бреновати 123
невелик 230
невољица 156, 157, 161, 246
неглуп 234
недоношче 171
недотупаван 231
недотупавац 230
недух 230
неживот 230
незаситник 230
незахвалник 230
незахвалница 230
незгодник 230
незграпан 231
незграпница 230
незграпуља 230
нездравица 231
нездраво 231
нездрвље 231
незет 230
незнабожац 230
незнабрат 230
незналица 136, 138, 141
незрелица 230
неизмеран 231
неизмерно 231
неизрецив 231
неизрециво 231
нејакиња 230
нејач 230
нејачица 230
неједица 230

- нејелица 230
 нејеша 230
 нејунак 230
 нејунакиња 230
 некоговић 230
 некум 230
 нелеп 231, 234
 нелепо 231
 нељубав 230
 немајка 230
 немајчински 231
 немали 230
 немашан 231
 немерљив 213
 немерљив допринос 213
 немилица 231
 немука 230
 Немчадија 96
 неописив 231
 неописиво 231
 неотац 230
 неотесанац 230
 неотесаница 230
 непилица 230
 неподоб 230
 непокор 230
 непокрет 230
 непољуб 230
 непослушко 230
 непослушник 230
 непослушница 230
 непостидно 231
 непробол 230
 непреболан 231
 непрегалац 230
 непрельја 156, 161, 230, 245
 непријатељ 203
 непристој 230
 неприступ 230
 непробуд 230
 непут 231
 нераденица 156
 нерадуља 230
 нерука 231
 несклат 231
 несмајница 172
 несој 231
 несојлук 231
 несорта 231
 неспавач 230
 неспавлија 230
 неспретњаковић 13, 53, 60
 несртник 136, 140
 несрћа 136, 140, 142, 153, 161, 246
 несрћник 136, 138, 140, 230
 несрћница 230
 неђо 60, 217, 243
 нечист 231
 нечовек 211, 230
 нечовечан 231
 нечувен 23
 нечувено 231
 не шишати 123
 не шљивити 123
 нискост 231
 нитков 77, 79, 153, 165, 230
 ништавац 230
 ништавило 231
 ништавлук 231
 ништавно 231
 ништак 230
 ништарија 60, 67, 230
 ништица 230
 ноктирати 125, 195
 носити се 13, 122
 носоња 107, 112
 ноћник 154, 161, 179, 245
 њупати 124
 њушкало 13, 16, 53, 60, 68, 107, 112
 обесправљено људско биће 214
 обешеник 154
 обешењак 136, 141, 159, 166, 179
 објективизација 205
 овца 172, 179, 182, 183
 огањ 49
 ограбати се 125

- огроман 217, 243
одвалити 136, 140
одлуњати 125
одлучно не 213
одртити 136, 138, 139
окац 89, 94, 168
окотити 125, 131
оладити 126
олајавати 125
олош 13, 16, 60, 66 70, 77, 79, 107, 113
опајдара 157, 159
опајдача 155, 157, 159, 161, 165, 179,
245
опалити 13, 122, 125, 130
оптимизација односа 205
ордуља 155, 165, 178, 179
орјатин 154, 157, 166
особењак 60, 68
отегнути се 125, 131
отров 154, 161, 246
отровница 156, 159
отровњача 159
отфурати 125
ошљопрда 156, 157, 161, 245
оштроконђа 156
- па(в)ор 154, 157
павијан 171, 183
падавичар 170
падобранац 174, 178
паја 174
пајкан 174, 176, 182
пајкити 124
пајсер 173
палити се 126, 131
паметњаковић 13, 53, 60, 69, 107
пангалоз 136, 141, 144
пандур 175
пандурија 95, 96, 97
паникер 60, 68
паничар 60
пањ 171
пањина 171
папак 171, 178, 183
- папити 124
папкар 171, 183
паралажа 154, 158, 158
пас 153, 157
пatak 88
пацер 171, 182
пацијент 173, 178, 183
пашчадија 96
педант 60, 68, 113
педер 181
пекmez 173, 178
пендречити 13, 122
первезњак 193
песничати 130
петоколонаш 207
пецало 154
пецкати 13, 122, 125, 131
пеша 180
пешак 180
пешкир 171, 177, 180
пешко 171, 177, 180
пијаница 155, 167
пиладија 95, 96, 102
пилетина 182
пильар 158
пильарица 156, 157, 158
пинјугало 154, 161
пирлитати се 124, 131
пискарало 217, 243
пицајзла 173
пицанити се 124, 131
пицопевац 88
плавац 174
плајваз 171, 183
плеснути 130
пљуцкати 136, 138, 139
побећи 217
поганија 96, 97, 99, 102
погузијаш 153, 154, 178
поданик 207
подлац 35, 73, 76
позоришњак 193
политичка и медијска агресија НАТО
батинаша 207

- политичка манипулација 207
 половњак 193
 половњача 193
 попуштало 60, 69
 порнић 194
 потказивач 202
 поткојити се 125
 потрошene речи 211
 потрчкало 13, 16, 53, 60, 107
 потуцати се 125, 131
 пошандрцати 126, 131, 132
 пошизити 126
 права ствар 208
 прави 201
 пракљача 88, 93, 113, 180
 пракљос 88
 прашинари 174, 176
 прворазредни догађај 202
 прда 153
 прдавац 153, 159, 178
 прдација 107, 111
 прдоња 107
 преварант 84
 прежвакавати 125
 прездеравати се 124
 прекидач 193, 194
 препознати 210
 прететкити се 126, 131
 прженица 154
 приватни субјекти 214
 припадници политичке и медијске
 проституције 207
 прислушкывати 123
 причалица 223
 прљава лаж 204
 прљава пропаганда 204
 прогрес као регрес 203, 210
 продана душа 173, 182
 прокљувити 125, 131
 пролупати 126, 131, 132
 пропали студенти 206
 пропалитет 159
 пропалица 153, 159, 165
 пртеранац 153
- протераница 153, 161, 245
 проту(в)а 153, 158
 профа 174
 профан 174
 профукљача 166, 172, 177, 179, 181,
 182
 процес хуманизације 205
 процесција 155, 157, 160
 прочитати 210
 прћа 89, 94, 168
 прцољак 182
 псето 153, 159, 161, 178, 246
 пуб 174
 пуволеж 154, 157, 160, 161, 245
 пудла 172, 179
 пудљивко 69
 пуйдати 125
 пумпрати 125
 пупавац 88
 пустаја 154
 путер 172
 пући 126, 132
 пуцкати 125
 пушкаш 89, 94
- рага 156, 168, 180, 223, 250
 радни колективитет 205
 разбацанко 88, 94
 развиотка 182
 разглабати 233
 раздушевити се 126
 раја 102, 174
 распалити 223, 232, 250
 растући тренд квалитета живљења
 205
 рационализација 205
 рационализација рада 205
 рђа 154
 регал 88, 168
 редњара 182
 репер 170
 риба 107, 111, 160, 172, 179, 182
 рибизла 171
 рикавати 126

- рикнути 126, 132
рипира 88
ритати 125, 130
рица 174, 183
рмпалија 88, 90
ровац 174, 183
рода 89, 168
рокација 171, 183
рокер 170
рокфелер 170, 246
роспија 136, 141, 172, 182
ругоба 202
ружан 201
ружне и опасне речи 211
руља 175
- сабор 175, 176
савезници 203
савет стараца 175, 183
савремени диносауруси 174, 176, 183
сакалуда 156, 161
сандупис 171, 183
сандучара 172, 179
сандучарка 183
саобраћајка 194
сатана 246
сатанаило 154, 157, 160, 161, 245
сахрана 172, 180
сваштарија 95
свекрви 195
свет 204
светина 102
сви 206
свиња 35, 153, 161, 178, 182, 246
свињарија 95
сврака 89, 94, 168
севати 13, 122, 125
секаперса 60
секеш 154, 166, 179
сельак 171, 175, 177, 182
сельанин 171, 183
сельачина 171
сельос 171, 177, 183
сельцов 182
- сенилац 176, 174, 176
сивоња 171, 182
сидишица 172, 183
силеција 60, 67, 113
сименталка 89, 91, 168, 180
син 13
сировина 171, 182
сиромашак 136, 138, 141
ситнарија 96, 99, 104
ситнеж 136, 138, 141
ситнурија 96, 99, 104
сито 166, 172, 179, 183
сића 194
скарабуџити 125, 131
скитати се 232
скитница 154, 158
склата 154, 161, 245
склептати 125
скоројевић 107, 111
скот 88, 93, 180
скуша 88, 168
слабић 228
слепац 173
слободњак 194
сложена ситуација 214
слута 156
смајница 173
смандрљати 125, 131
смејуљити се 124, 129
сметењак 155
сметлиште 202
смешити се 124, 129
смешкати се 124, 129
смисао 204
смольва 88
смольавко 88
смор 182
смрад 153, 172, 178, 181, 182, 246
смрадити 126
смрдаља 174
смудити 126
смутити 126
смуцати се 125, 131
снага 13, 49

- снагатор 88, 90, 94
 снајперка 89, 94
 сова 89, 94, 168
 совуљага 89, 94
 сократ 171, 178, 183
 солитерка 88
 сом 173
 сорта 136, 138, 142
 сотон 154, 157, 160, 161
 сотона 157
 соћа 89
 социјална сигурност 214
 специјалка 172, 183
 сплеткар 153
 сплеткарош 153
 сподоба 174
 спонзоруша 172
 спорокап 173, 178
 Србадија 95, 96, 100, 100, 175
 срећнија будућност 203
 срце 13, 49, 107
 стареж 102
 стари 217, 243
 старкеља 107, 110
 стена 13
 стипса 173, 182
 стихоклепац 193, 194
 стока 60, 67, 113
 стокица 172, 179, 183
 стомаклија 172, 180, 183
 сточар 171, 177
 стратешки пројекат 214
 стрбарош 174
 стрвина 60, 70, 88, 107, 153, 159, 178
 стрмина 171
 структура моћника 205
 стршель 155, 157
 студентарија 175
 студенњак 194
 сукати 13, 122, 125, 129
 суклата 154, 157, 160
 сумпордиоксид 173, 178, 183
 сунђер 155, 157, 159, 161, 246
 сурлаш 89, 94, 168
 сушихолба 155, 157, 160, 161
 табакера 171, 176, 183
 такозвана културна чаршија 210
 такозвана опозиција 210
 такозвани српски пријатељи 210
 таманити 232, 234
 тамничарка 136, 144, 142
 тандркало 217, 243
 танкер 173
 тараба 89
 тастер 173
 татош 154
 теткица 180
 технолошка империја 204, 210
 тешка времена 207
 тзв. независно гласило наводних
 НАТО демократа 210
 тикван 89, 94, 168
 тип 107, 112
 тиранин 136, 138
 тиријаћија 136, 138, 142, 144
 тирјани 141
 тобџија 174
 толмен 173, 178, 183
 топ 174
 топли брат 177, 180
 торањ 88
 торокати 125, 131, 233
 торокуша 167, 172, 223
 тоциљати 13, 122, 125, 131
 точак 173,
 трабуњати 13, 122, 125, 131
 трајан 174
 трапавко 32
 трафика 174
 треба 182
 тремарош 173, 182, 245
 треснути 223, 232, 250
 трипер 173, 178, 183
 триперко 171, 178
 триша 173
 трогуз 89, 94
 тродон 176

- трокрилац 88, 168
трокрилни орман 174
тромб 174, 183
трошација 60
тртити се 126
труба 13, 173, 178, 182
трудњача 172, 180, 183, 183
трупац 173
трутко 174
тука 173
туканка 172, 178, 183
тулипан 173
тумарати 232
тумбати 233
тумплек 173, 178
туњав 173
туњало 155, 157, 160
туп 19
тупсон 173, 183
Турадија 95, 96, 99, 100, 101, 175
туршија 173, 183
туцати 124
туцати се 124
- ћале 13, 217, 243
ћарапанћин ћ 171, 183
ћарити 125
ћаћко 136, 138, 141
ћевабџијска средина 210
ћелепир 136, 141
ћеретати 125
ћивта 153
ћоле 171, 183
ћоркирати 125, 195
ћошаксто 137
ћурка 156, 159, 161, 172, 182, 246
ћуталица 136, 141
ћутолог 13, 53, 60, 193, 194
- убавачко 137
убица 154
увоболни 195
угурсуз 153, 158
уждракати 124
- укапирати 125
укокати 125
укокати се 125
улица 60
умник 69
умувати се 125, 131
умукнути 123, 125
уписанити се 124
ушиш 13
урлати 13, 122, 125, 129
урозати се 126, 131, 132
усмерењак 193
усосити се 126, 195
усрећивач 60, 107, 193
ућарити 125
уфуравати се 125
уфурати се 125, 156
ушљивица 161, 168, 245
ушта 155
- фанатик 173, 178
фантазија 136, 138, 142, 144, 173
фантомска такозвана организација
 Отпор 210
фанфуља 172, 179, 181
фанфура 172
фарбати 125
фарбић 171, 183
фафа 174, 183
фафалица 172, 183
фаца 166, 170, 179, 182
фацош 174
фашистички јуришни одреди 202
феномен 174, 176, 176, 183
фетуси 175, 176
физикалац 175, 193
фика 174
фиксса 182
филаделфија 136, 138, 141
филателист 174, 176, 177, 183
фифа 245
фиш 171, 179, 183
флегма 173, 182
фосил 171, 174, 176, 182, 246

- фосилац 171, 183
 фрајер 107, 111, 112, 166, 170, 179,
 182, 183
 фрајерица 172, 180, 183, 183
 фраца 170, 183
 фрижидерка 172, 180
 фронт одбране 205
 фронт рада 205
 фукара 171, 172, 181, 182
 фукса 172, 181
 фуњара 172, 178, 181
 фурати 125, 131
 фурда 153, 178
 фурија 172, 182, 245
 фуфа 166, 172, 177, 179, 182
 фуфица 172
 фуфуља 166
 фушер 155
- хација 170
 хвалисати се 123
 хемо 173, 178
 херој свог народа 213
 хибриди 175, 176
 хијена 172, 182, 246
 хипоши 175
 хокејаш 171, 183
 хор бечких дечака 175, 176, 183
 хорјат 158
 хорјатин 158
 хоћо 60, 217, 243
 хохштаплер 13, 16, 60, 66, 70, 107,
 201
 хулиган 79, 171, 182
 хуља 153, 178
 хуманизација 205
 хумос 180
 хунсвут 153, 157, 158
 хунџвут 158
 хунџут 153
 хунџфут 158
 хушкач 53
- цава 172
 цар 170
- цацкало 173, 183
 цело човечанство 206
 цепидлака 60, 68
 церити се 124, 131
 Циганија 95, 96, 99, 101
 циганија 95, 101, 102
 циганин 153, 157, 160, 161, 246
 цинџарија 96, 99, 102
 Цинџарија 96
 цифрати се 136, 138, 140
 цицирија 155, 157, 160
 цепидлака 113
 цмoља 88
 црвоточац 171, 178, 183
 црна песница фантомске организације
 Отпор 202
 црна удовица 174, 176, 183
 цртић 194
 црћи 125, 131
 цупи 171, 179
 цупика 171, 179
- чабрирати 126, 195
 чађа 154, 157, 160, 168
 чајник 88
 чакља 88
 чанколиз 153, 158, 158
 чантрати 13, 122, 125, 131
 чапкун 68
 чапља 88, 168
 чачкалица 88, 113
 чврсторукаш 13, 60
 чекињос 89
 челебија 136, 138, 142, 144
 чепуљ 173
 чепуља 173, 178, 182
 чергар 154, 168
 чивилук 88, 113
 чикош 154
 чилагер 171, 182
 чмавати 124
 чобан 171
 чобанин 177
 чонташ 89, 168

- чувени париски хотел Рафаел 202
чудак 68, 112
чупа 89, 94
чупавац 171
чупавица 156, 161, 168, 245

цабалебар 13, 53, 60, 193, 194
цакати 136, 138, 139, 140
цамба 174
цамбас 154, 159, 166
цангризalo 217, 243
цандрља 154
цемпераш 193
цибер 170, 171, 181, 182
цигља 88
цимпир 136, 142, 144
цимирија 155, 158, 166
цицати се 124, 131
циомба 174
циондра 89
цињати 124, 129
цибос 88, 93, 180
цикела 153, 161, 172, 178, 181, 182, 246
циумбус 136, 142

шабан 171, 182
шалабајзер 171, 182, 245
шалваруша 136, 142, 144
шалција 60, 69, 70, 136, 138, 142
шаљивац 69
шаљивција 77, 79
шандивила 156, 157, 161, 161, 245
шапоња 89, 168
шаран 171, 183
шарах 170, 179, 183
шарлатан 154, 179
шачица злонамерних људи 210
Швабурија 96, 99, 101
швајцарац 194
швалер 179
швиндлери 68
шврле 159
шврћа 155, 159
шврћо 155

шевити 124
шевити се 124
шепртља 155, 161, 245
шерпењар 155
шећерлема 13, 60, 70
шибати 232
шибициарити 125, 129, 131
шизити 126, 131, 132
шизнути 126
шиљак 88
шиндивила 156
шинтер 153, 159
шипарац 136, 138, 141
шићарцијски морал 207
шифоњер 88, 168, 171
шишарка 172
шишати 126, 128
шкембоња 88
школарци 175
шкора 154, 160, 161, 245
шкрабало 19, 217, 243
шлихтара 173, 182
шлихтер 173
шљакер 182
шљивити 126, 128
шљокација 173, 182, 245
шљука 156, 157
шмекер 13, 166, 170, 179, 182
шмокља 171
шмокљан 171, 182
шмрдало 155, 161, 161, 166, 245
шодер 171, 183
Шокадија 95, 96, 101
шоња 171, 182
шпарција 13
шија 13, 60, 66
шипица 155, 159, 161, 166, 245
шипицбу 155, 157, 160
шипрка 155, 157, 161, 161, 245
штајгерича 182
штене 153, 161, 246
штрангов 154, 161, 245
штребер 173, 182, 245
штркља 88

- штркљан 88
штроква 88, 93
штрумф 174, 176, 183
штука 172
штукнути 136, 138, 139
штурнути 217, 243
шубара 172, 178, 183,
шуга 153, 155, 161, 163, 246
шугави 173
шукса 173
шуша 107, 111, 136, 142, 155, 159, 161,
245
шушљетало 155, 161, 245
шушумига 182

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- административно-политички лексикон 102
адресант (говорник, субјекат говора) 100, 200
адресат (прималац, реципијент) 21, 80, 87, 100, 108, 122, 128, 200, 201, 203, 247
адхерентна експресивност 17, 47, 49-50, 157, 190, 191
аксиолошка (денотативна) модалност 29, 48
аксиолошка експресивна номинација 32
аксиолошка конотација 30
аксиолошка неекспресивна номинација 32
аксиолошка норма 27, 37, 222
аксиолошка скала 25, 197
аксиолошка слика света 27
аксиолошке (евалуативне) јединице значења 27, 204
аксиолошки аспекти значења 37-38
аксиолошко (евалуативно) значење 24, 35, 250
актанти 130, 132
антоними 229
антропонимизација (зоонима, фитонима и др.) 161, 246
апелативизација антропонима 183, 246
апстрактна значења као средства експресивизације 206, 209
аргументација као средство експресивизације 202, 207
архисема 77, 80, 86, 115, 122, 250
асоцијативно поље 183
асоцијативно-сликовита представа 36, 223
аугментатив 72, 229
аугментативно-пејоративни експресиви 229
афективи 30, 222
афектанизација садржаја 102
афиксална деривација 132, 161, 245
афиксално-семантичка деривација 13
безличне категорије као средства експресивизације 204
ближе значење 26
ванлингвистички фактори 158
вербална агресивност 178
вербална експресивност 137
вербално-асоцијативна мрежа 117
вербално-семантички план употребе експресива 54
видови оцене 128
високи степен (тоналитет) експресивности 177, 179, 219
војни лексикон 102
вулгаризација 177
вулгаризми 145
вулгарна реч 211
вулгарност 93
германизми у функцији експресива 157
гештталт структура 33, 35, 36, 226, 227
глаголски експресиви 121-132, 244, 251
глаголски универби 195
гласовна (структурна) форма речи 79
глоса 224, 225, 235, 237, 251
говорна (интеракцијска) норма 75
говорна/језичка делатност 25, 78, 224, 249

- говорна личност 231
 говорна норма 100, 101, 114, 115
 говорна стратегија 132
 говорни догађај 38, 115
 говорни поступак 57, 66, 70, 71, 76, 92, 229, 237
 говорник (адресант), субјекат говора/именовања 26
 градивне именице 95, 103
 градирани придеви 201
 градирање 130
 градуелност 130, 131
 граматичка категорија бројивости 105
 граматичка прецедентност 117
 граматичко знање 116, 117
 граматикализација 116-117
 грубо ласкање 74
- даље значење 26
 двомодална оцена (денотативна и емотивна) 64, 92
 деекспресивизација 184, 246
 деинтензификатори 130
 деинтензификација 139
 декларативна процедура у тумачењу значења 224
 декларативно-процедурални модел 219, 221, 223, 227, 247
 декларативно-процедурално представљање значења 218, 250
 декодирање 87, 146
 деминутив 72, 229
 деминутивно-хипокористични експресиви 229
 денотат 213, 222, 223, 224, 250
 денотативна зона значења 27
 денотативне компоненте значења (семе) 59, 80, 93, 218-221, 248-249, 250
 денотативне информације 30, 222
 денотативни део значења (диктум) 23
 денотативно значење 23, 35, 46, 162, 189, 226, 231, 237, 250
 денотација 152
 деперсонализација адресата 200
 деривација 183
- дескриптивна лексикографија 224, 225, 236, 237, 250
 дескриптивни речник 224, 225, 236, 243, 247, 251
 дескриптивно значење 24
 детерминатори 222, 231, 233, 237, 249
 дефиниција 225, 229, 234, 250
 дијахрони план 59, 82, 143, 146, 149, 151, 182, 244
 дискретни ентитет 105
 диференцијална сема 60, 86, 122, 250
 другостепена (секундарна) имена 28-29
 другостепена (секундарна) номинација 25, 28, 35, 36, 47, 191, 217, 222, 226, 231, 243, 249
 другостепена синтаксичка функција 116
 друштвено-историјски контекст 162, 163
- експлицитност 58
 експресиви (конотативи) 19, 41, 87, 197-214, 247, 250
 експресиви високе тоналности 164
 експресиви за ниподаштавање и игнорисање 210
 експресиви позитивне оцене 179
 експресиви снижене тоналности 130, 180
 експресиви страног порекла 159
 експресиви, емотиви и др. термини 24
 експресивизација 184, 189, 190, 196, 197-214, 245, 246
 експресивна аксиолошка лексика 25
 експресивна вербализација 145
 експресивна компонента прагматичког типа 218-221, 248-249
 експресивна компонента стилског типа 218-221, 248-249
 експресивна лексика 47-48, 50
 експресивна лексика у жаргону 169-185
 експресивна маркираност лексичких јединица 17, 19, 30
 експресивна модалност 48
 експресивна номинација 24
 експресивна реторика 213

- експресивна тоналност 130, 213
експресивна функција језика 29, 38, 48, 56, 142, 190, 204
експресивна функција лексичких јединица 17
експресивне (емоционалне) речи 15
експресивне збирне именице са суфиксом *-ija* 95–105
експресивне именице аксиолошког значења 79–83
експресивне именице снижене, повишене и високе тоналности 71–72
експресивни говорни чин 17, 38, 80, 81, 132, 191, 200, 217, 222, 230, 231, 247, 249
експресивни говорни чин грђе, ружња 162
експресивни говорни чин осуде 211
експресивни квалифicatorи (маркери) 33, 44, 74, 116, 192, 222, 224, 225, 228, 229, 233, 237, 249, 251
експресивни придеви 137
експресивни прилози 137
експресивни универби 189–196
експресивно аксиолошко значење 77–78
експресивно значење 14
експресивност 13, 14, 15, 18, 23, 33, 247
експресивно-стилске лексичке јединице 45
експресиви са негацијом 230
екстензионал концепта 27
екстензионал поређења 28, 226
елементи говорног догађаја 38
елементи комуникативне ситуације 46
елементи у типовима компонената експресива 83
емотивна компонента значења 80, 218–221, 226, 230, 248–249
емотивна лексика 63
емотивна маркираност 48
емотивна модалност 47
емотивна оцена 30–33
емотивна скала оцене 25
емотивне компоненте, семе (емосеме) 65
емотивне лексичке јединице 45
емотивни блок 206–207
емотивни став 217, 243
емотивно лексичко значење 46
емотивно начело 37
емотивно-аксиолошка модалност 122
емотивно-експресивне — конотативне семе 59
емоционална (психолошка) оцена 24, 27, 29, 30–33, 159, 237
емоционална реакција 126
емоционални концепти 38
емоционални стимуланс 226
емоционално значење 24
емоционалност 18, 23
емпатија 27, 100, 223, 224, 230, 233, 234, 250
енкодирање 87
естетска оцена 90, 91, 93
естетска примереност употребе 144
естетски ефекти употребе експресива 143, 146
еталон 25, 37, 225
етичка оцена 90, 91, 128
еуфемизам 138, 197–214, 247
еуфемизација 72, 73, 76, 87, 116, 139, 145, 181, 183, 197–214, 247
еуфемистична употреба експресива 234
жаргон 159, 160, 163, 168, 169, 185, 246
жаргонска лексика (жаргонизми) 159, 175, 176, 192
заједничко знање учесника комуникације 218
замена имена, преименовање 247
заменице као средство експресивизације 203, 213
збирне именице 95
збирност 96, 97, 104–105
знање (спознаја, когниција) 26, 27, 33, 40, 42, 54, 58, 65, 83, 118, 224, 234, 235, 247, 249
знање говорника 218

- знање о квазиденотату 36
 знање о стилској маркираности значења 34
 знање саговорника 218
 значење говорника 218, 221
 значење слушаоца 218, 221
 зооними 160
- идентификатор номинационог значења 80, 88, 93, 108
 идентификациона сема 91, 250
 идеологема 30, 203, 213
 идиолекат 168, 245
 идиоми разговорног језика 132, 144
 изванјезичка реалност 25, 56, 65, 77, 210, 222, 226
 изведено значење 158, 226
 изоглоса 59, 244
 илокуција 40
 илокуцијска снага 31, 201, 206, 207, 231
 илокуцијска снага ублажавања, прећуткивања 213
 илокуцијска снага упозорења, претње 210
 илокуцијска функција 204
 илокуцијски ефекат 108, 192, 196, 247, 249
 илокуцијски ефекат: омаловажавање, ниподаштавање и др. 131–132
 илокуцијски оператори 33
 имена агрегати 104–105
 именички деривати 95
 именички експресиви 53–118, 244, 251
 именички универби 194–196
 имитирани разговорни језик 145
 имитирање разговорног језика 144, 147
 импликација 40
 имплицитност 58
 инваријантне јединице знања 221
 инваријантне јединице значења 221
 иновације у развоју експресивне лексике 163
 интегрални опис језика 128, 238
- интензитет експресије 65
 интензификатори 130
 интензификација 139, 202
 интенсема 139
 интерпретација 97
 информациона полифонија 36, 227
 инхерентна експресивност 17, 47, 49–50, 157, 190, 191, 196
 иронија 73, 76, 87, 145
 иронична употреба експресива 234
 истинска емоција 142, 143
 историјско-друштвени контекст 152
- , „ја“ ситуација 109–113, 116, 117
 јединице знања 42–43, 56, 58, 59, 65, 150, 243
 јединице значења 58, 243
 језгро лексичког значења 80, 81, 86
 језгро лексичког система 168
 језик свакодневне комуникације 143
 језик средстава информисања 199, 212, 247
 језичка делатност субјекта именовања/говора 56
 језичка економија 58, 190
 језичка заједница 24
 језичка компетенција 34, 58, 108, 118, 143, 147, 151, 160, 224, 236
 језичка култура 158
 језичка личност 25, 27, 40, 41, 43, 55, 59, 66, 76, 78, 82, 90, 117, 118, 126, 131, 146, 150, 164, 183, 185, 191, 218, 221, 222, 244, 246
 језичка (наивна) слика света 24, 25, 35, 40, 47, 64, 82, 123, 183, 226, 251
 језичка (наивна) слика човека 126–127, 244
 језичка норма 198
 језичка реалност 25, 56, 65, 226
 језичка употреба 246
 језичка/говорна делатност 26
 језички систем 246
 језички/нејезички фактори 75
 језичко сазнање 227
 карактеристике експресива 149–150

- карактеристике језичке личности 55
карактеристике конотације 128
категоријална (граматичка) значења
глагола 126, 206, 244
категоријална сема 60
квазиденотат 28, 36, 226
квазиденотација 28
квазисинонимија 81, 132
квазисинонимски редови 130
квазистереотип 25, 47, 82, 183, 191
квалитативна интензификација 202
квалификатор говорног поступка 230
квалификатори 201
квалификатори експресивне тоналности 235
квантитативна интензификација 202
квантifikатори 201
кварење језика 210, 247
књижевноуметнички дискурс 135, 139,
144, 146, 147
когнитивна анализа 247
когнитивна информација 226, 237, 238
когнитивна лингвистика 23, 25, 26, 40,
54
когнитивна метафора 204, 209, 225
когнитивна процедура у тумачењу
значења 224
когнитивна сема 226
когнитивне карактеристике експресива
53
когнитивни модел 118, 236, 248
когнитивни ниво језичке личности 117
когнитивни оператор 28, 33, 45
когнитивни приступ 243
когнитивно значење 29
когнитивно моделирање 221
когнитивно-мотивационе карактери-
стике експресива 218–238
когнитивно-мотивациони ниво језичке
личности 150
код 130
кодирање 221, 249
компензациона улога експресива 209
композиција (слагање) 13, 161, 183, 245
компонентна објективне оцене 218–221,
248–249, 250
компонентна субјективне оцене
218–221, 248–249
компонентна анализа 55, 223, 243
коммуникативна ситуација 34, 78, 80,
177, 192, 218, 224, 49
коммуникативне функције експресива
41–42, 45
коммуникацијска компетенција 48, 58,
82, 109, 118, 143, 144, 224, 225, 236
коммуникациони канал 27, 41, 199
коммуникационе улоге учесника кому-
ниције 164
конвенционалне дистанце 101
кондензација 189
конотативна зона значења 27
конотативна компонента значења 17,
22, 23, 25, 36, 108, 190
конотативно значење 19, 36, 162, 189
конотација 18, 22, 23, 25, 28, 29, 39, 40,
46, 54, 152, 243
контактни синоними 158, 159
контаминиране стране речи 160
контекст (дискурс) 38, 39, 57
контекстуална експресивност 47
контекстуална условљеност значења
40
контекстуални антоними 203–204
контекстуални (социјални) експресиви
(експресивизација у ширем смислу)
200–214, 245, 247
контекстуални (социјални) еуфемизми
200–214, 247
континуалност, континуитет у сфери
експресива 147, 151–168, 184, 245
концепт 26, 27, 28, 36, 191, 218, 222,
226, 227
концептуализација 26, 27, 127, 244
концептуални садржај 226
концептуално значење 226
креативна употреба језика 184
криптосема 109
култура говора 114, 204
култура опхођења 198

- културалне универзалије 36
 културални контекст 152
 културални фактори 200
 културна конотација 47
 културни стереотипи 25, 244,
 културолошки аспект 161, 162, 163,
 175
- лексикализација 114, 116-117
 лексикографски аспекти експресива
 43-44, 59
 лексикографски метајезик 33, 44,
 219-238, 249, 250, 251
 лексикографски поступак 59, 217, 225,
 238
 лексикографски тип 123, 131, 132
 лексикографски типови експресивних
 глагола 124-126, 244
 лексичка експресивност 14, 47
 лексичка категорија градивности 105
 лексичка негација 231
 лексички (лични) експресиви (експре-
 сивност у ужем смислу) 200, 201,
 210, 245
 лексички (лични) евфемизми 200, 201,
 212, 214
 лексички (номинациони) план 16
 лексички систем 16
 лексичко значење 18, 35
 лексичко језгро 109
 лексичкосемантичка група 60, 153,
 164, 168
 либерализација језичке норме 198, 245
 либерална норма 199
 лингвистичке карактеристике експре-
 сива 217, 243
 лингвистички фактори 164
 лична сфера 200
 лична сфера говорника 132, 137
 личносно начело 81, 199, 231, 244
- манипулација језиком 247
 маркиране језичке јединице
 међујезик (језик мисли — lingua menta-
 lis) 58, 118
- ментални (прототипски) сценариј 38
 ментални глаголи као средства експре-
 сивизације 210
 метајезик 247
 метафорична деривација 130, 132
 метонимијска деривација 132
 „ми“ позиција 100, 102
 микроконтекст 236
 мисаона делатност субјекта именова-
 ъа/говора 56
 митологема 203
 мобилизациона функција експресива
 209
 модалност 40
 модел дефинисања експресива 235-236,
 251
 модел дискурса (говора) 43
 модел семантичке структуре експреси-
 ва 218
 модел ситуације 43, 58, 146
 модели обраде експресивне лексике у
 речнику 217-238
 моделирање значења емотивне лексике
 63
 модус 23
 модус фиктивности „као да је“ 28, 227
 морфолошке — творбене карактери-
 стике експресива 49
 морфолошке и синтаксичке карактери-
 стике експресива 107-118
 мотив конотације 29
 мотив оцене 36
 мотивационо-прагматичке компоненте
 80
- намера говорника 201
 народни језик 151
 научна слика света 123
 национални стереотипи 25, 40, 244
 неаргументована реторика 209
 негативна експресивност 138
 негативна експресивност високог сте-
 pena 219
 негативна конотација 70, 92, 179, 202
 негирани параметарски придеви 230

- неекспресивна употреба збирних именаца 103–104
- неекспресивне аксиолошке јединице 25
- неекспресивне именице са аксиолошким значењем 83–86
- неекспресивно аксиолошко значење 77–78
- нејезичке информације 224
- нејезички фактори 73, 137, 164
- неодређеност као средство експресивизације 204–205, 209
- неутрална ситуација 110–113, 116
- неутралне, немаркиране језичке јединице 16, 18
- неутрално немаркирано значење 85
- нефактивност 210
- неформална комуникација 164
- неформални идиоми разговорног језика 88, 245
- нивои у структури језичке личности 78
- нижи стил српскословенског језика 159
- номинационо значење 157, 158
- номинациони експресиви 222
- норма говорног језика 145
- норма интеракције 165
- норма понашања у говору 40, 115, 126, 131, 145
- нормативна примереност употребе 144
- нормативне карактеристике експресива 246–247
- нормативни аспект употребе експресива 44, 87–88, 135, 145–146
- нормативни квалификатори 235
- нормативни фактори 200
- норме општења (комуникације) 224
- нулта номинација 207
- обезличавање, дезиндивидуализација (аморфност) 100
- обезличавање као средство еуфемизације 214
- обезличавање комуникације 247
- објекат именовања/говора 164, 169, 179, 192, 200, 201, 207, 249
- објекат оцене 38, 80, 108
- објективна (деноатативна, аксиолошка) модалност 64
- објективна оцена 92, 127, 201, 244, 249
- ограничена спојивост 234
- однос надређености/подређености (статусне, узрасне, полне) 224
- оказионализми 160
- оказионалност 182
- омладински жаргон 169, 175, 177, 192
- „он“, „они“ ситуација (позиција) 100, 102, 109–113, 115, 116
- ономатопејична творба 132, 245
- ономатопејични експресиви 161, 183
- оператор *знати* 250
- оператор *сматрати* 223, 250
- оператори оцене 37
- општа оцена 24, 207
- општи језички тип 150
- орвеловски језик 209, 247
- отвореност/затвореност експресивног значења 144
- отвореност/затвореност језичког идиома 58
- официјелни идиоми 199
- оцене 18, 20, 30, 37, 38, 197, 249
- парадигматски односи 246
- параметар количине/интензитета 129
- параметар пола 151, 162, 244
- параметар социјалног статуса 162, 244
- параметар узраста 162, 244
- пародија 76
- партикуларизација (фрагментација) 103
- пасивни лексикон 149, 160
- пејоратив 145, 211
- пејоративна конотација 98, 99
- пејоративна лексика 229
- пејоративни експресиви 73, 230
- пејоративни суфикс 97
- пејоративност 70, 93, 101, 229
- пејоративизација 87, 114, 116, 138, 139

- периферија лексичког значења 86, 93, 108
 периферија лексичког система 168
 перлокутивни ефекат 31
 перформативни оператор *исказиваши* 226
 перцептивни глаголи као средства експресивизације 210
 перцепција 87, 135
 перципирање 93
 план декодирања 15
 план енкодирања 15
 план интерпретације 38, 42, 87, 114, 117
 план одашиљача поруке, субјекта говора, адресанта 41
 план примаоца говора, адресата 41
 план продукције 38, 42, 87, 114, 117
 плеоназам као средство експресивизације 204
 повишени/високи степен експресивности 131, 219
 погрдни експресиви 149–168
 позитивна експресивност 60, 132, 138
 позитивна конотација 70, 166
 позитивна/негативна емоција 57
 појмовна (концептуална) слика света 25, 47
 покрајински/регионални експресиви 168
 полисемна структура 121, 243
 политички дискурс 101, 206, 207, 212
 политички жаргон 204, 206
 полифони концепт 228
 помоћни субјекат метафоре 183
 понављање као средство експресивизације 206–207, 209
 посрбице 159
 потенцијална сема 86, 250
 прагматика 29
 прагматика знака 20, 22
 прагматичка зона значења 128, 228
 прагматичка интенција 29
 прагматичка информација 21, 22, 237, 238
 прагматичка квантификација 72, 230
 прагматичке карактеристике експресија 43, 46, 53, 54, 218–238
 прагматички квантifikатори 203
 прагматичко значење 35
 прагматичко поље 229
 празне речи 206
 преметање слогова 183
 престижни идиоми разговорног језика 105, 146
 пресупозиција 28, 40, 42, 220, 222, 223, 234
 пресупозиција говорне делатности (знање о условима говора) 34, 224
 пресупозиција оцене нарочитог својства 249
 прецеденти 207
 прецедентни текстови 214
 придеви као средства експресивизације 202–203, 204
 придеви субјективне оцене 72
 придевски универби 195–196
 примарна (првостепена) номинација 36, 226, 227
 примарни експресиви 53
 примарно значење 226
 примереност/непримереност употребе експресива 33, 143
 принцип достатности, адекватности 190
 принцип економичности 190
 принцип експресивности 190
 принцип Полиани (princip Polianni) 197
 принципи интеракције 145
 програм адресанта 38
 програм адресата 38
 програм објекта оцене 38
 продуковање 93
 продукција 97, 135
 пропозиција 26
 прототип 26, 27, 28
 професионални жаргон 199
 психоглоса 42, 56, 59, 160, 244
 публицистички стил 198, 199, 204, 210

- разговорни идиоми 42, 57–58, 126, 198, 233
разговорни језик 138, 143, 184, 185, 246
разговорни стил 158, 159
раслојеност српског језика 152
рационална оцена 29, 31
рационални регистар 32, 223
регистар са илокуционом снагом 32, 223
рестриктивна норма 199
реторичка експресивност 146
реторичка интенција говорника 143
реторичке стратегије: улепшавање/ружење, позивање на ауторитет и др. 209
референт 26, 27, 28, 29, 191, 222, 223, 231, 250
референтни елементи комуникације 247
референтно значење 218
референтност 204, 231
референција 26
рецепција 146
реципијент 30, 142, 143, 146, 224
речник активног типа 238

саговорник, адресат 26
свакодневна комуникација 58
секундарна адаптација 160
секундарни експресиви 53
секундарно значење 157
семантизација знања 147
семантичка градација 206
семантичка деривација 13, 21, 64, 157, 160, 161, 183, 223, 225, 227, 245–246, 248
семантичка норма 152
семантичка празнина 206
семантичке карактеристике експресива 46
семантички деривати 114
семантички метајезик 26, 38, 123, 228, 251
семантички примитиви 124, 244, 249
семантички садржај експресива 24, 45
семантичко поље 121, 122
семема 59
семна структура и типови компонената именничких експресива 88, 89–93
сигнификативно значење 23
симулирана емоција 142, 143, 146
синоним 237
синонимијски редови 227, 233, 243
синтаксичка кондензација 189
синтаксично-семантичке карактеристике експресива 49
синхрони план 59, 82, 143, 146, 149, 167, 182, 244
системска лексикографија 123, 124, 238
скала емоција 65, 230
скала интензивности 130, 139, 143
скала оцене 48, 82
славеносрпски језик 151–152, 158
слободна граматика 204
сложени универби 194
снижене експресивна тоналност 132, 220, 248
сниженост стила 191
социјална сфера 200
социјални односи учесника комуникације 224
социјални услови говора 33, 224
социјални фактори 200
социолект 150
социолингвистички аспект експресива 161, 162, 163, 175, 244
средњи стил српскословенског језика 159
српски језички тип 160
српскословенски језик 151–152, 158
стабилни слој лексике 147
став говорника 38
стандартни идиоми 198
стандартни језик 185, 199, 246
статус учесника комуникације: подређен, надрећен, равноправан 164
статусне улоге учесника комуникације 108

- степен експресивности: снижен, повишен, висок 60, 64
- стереотип 22, 24, 25, 58, 93, 82, 130, 132, 137, 138, 147, 160, 164, 166, 224, 226, 245
- стилематичност 138
- стилематске карактеристике експресива 246–247
- стилска информација 23, 33
- стилска конотација 35
- стилска маркираност 17, 19, 29, 33–34, 48, 142, 200
- стилска сниженост 42
- стилска функција експресива 34
- стилске индивидуализације 152, 153
- стилске карактеристике експресива 46
- стилски експресиви 114
- стилски ефекти употребе експресива 48, 108, 143, 247
- стилски квалификатори (маркери) 230
- стилски контраст 19, 20
- стилски регистар 29
- стилско слагање 19
- стратегија прећуткивања 206
- стратегија убеђивања 200
- структурна структура значења и типови компоненте неекспресивних именица 86
- структурна лексичког значења експресива 61–63
- структурни приступ 243
- субјекат именовања/говора (адресант) 25, 28, 37, 38, 39, 48, 64, 66, 71, 80, 87, 122, 128, 164, 169, 177, 179, 192, 199, 203, 223, 244, 249, 250
- субјективна (конотативна) оцена 64, 72, 126, 127, 201, 217, 223, 243, 250
- субјективни став одобравања/неодобравања 129
- супстантивизација придева 114
- суфиксална деривација 183, 192, 195
- суфикси експресивних универбала 193–194
- сфера језичке делатности (услови говора) 29
- сфера употребе експресива 200
- сценариј 26, 36, 165
- табуирани садржај 131
- творбени модел 160, 161, 243, 245
- творбени партикуларизатори 104
- теорија говорних чинова 15, 39, 132
- теорија интегралног описа језика 20, 123
- теорија језичке личности 25, 40, 54, 55, 81, 93, 117
- теорија конотације 23
- теорија номинације 27
- теорије референцијалних (денотативних) концепција 26
- „ти“ ситуација (позиција) 109–113, 115, 116, 132
- тип говора 224
- тип експресивности 64, 65
- тип општења (комуникације) 224, 251
- тип ситуације 118
- типови аксиолошког значења 77–86
- типови жаргонске лексике 162
- типови знања 27–28, 29, 218
- типови значења 46
- типови информација у значењу експресива 78
- типови информација у лексичком значењу 46
- типови компоненаната семне структуре експресива 61–64
- типови компоненаната експресивних именица 79–80
- типови комуникационе ситуације 224
- типови конотације 30
- типови лексичког значења 35
- типови номинације 32
- типови сема, семантичких компоненти експресива 53, 59
- типови стилских ситуација 34, 35
- типска гештальт структура 33
- типска представа 27, 35, 36, 56, 64, 83, 218, 222, 223, 224, 226, 231, 234, 225
- транспозициона лексикализација 114
- турцизми у функцији експресива 157

-
- увредљива, груба реч 211
 - узуална конотација 29
 - универбизација 13, 189–196, 246
 - униврзални семантички примитиви 38
 - унутрашња форма речи 22, 24, 25, 28, 36, 79, 122
 - употреба експресива у ословљавању 75, 234
 - учесник у комуникацији 21, 201
 - фактивност 210
 - фамилијаризација комуникације 101
 - фамилијарна комуникација 73, 129
 - фамилијарна употреба експресива 228
 - фигуративно (пренесено) значење 22
 - физичка експресивност 137
 - фоново знање 109, 116, 117, 118
 - форме обраћања, ословљавања 222
 - фрејм 26, 28, 36, 218, 226, 231, 234
 - функција деловања експресива 64, 80
 - функционални стилови 104, 150, 152, 98, 199
 - функционално-семантичка ситуација дистанце 100
 - функционално-семантичка ситуација персоналности 100, 109, 115, 116
 - функционално-стилска примереност употребе експресива 144
 - функционално-стилске карактеристике експресива 218–238, 246–247
 - функционално-стилске компоненте експресива 65, 218–221, 248–249
 - функционално-стилски аспект употребе експресива 44, 54, 135, 146
 - функционално-стилски квалификатори 235
 - функционално-стилски сигнал 48
 - хипокористична конотација 98, 100
 - хипокористична лексика 229
 - хипокористична употреба збирних именица 100, 102
 - хипокористични експресиви 75, 230
 - хипокористично значење 129
 - хипокористичност 229
 - хипостазирање 204
 - хроноглоса 42, 59, 244
 - хумористично-сатирични дискурс 138
 - хунгаријзми у функцији експресива 157

АУТОРСКИ РЕГИСТАР

- Андрић Драгослав 87, 113, 150, 163, 182, 277
Апресян В. Ю. 273
Апресян Ю. Д. 14, 20, 21, 22, 23, 29, 123, 127, 128, 132, 137, 229, 273
Арутюнова Н. Д. 197, 204, 205, 206, 273

Бабанов Андрей В. 189, 190, 191, 273
Babić Stjepan 95, 96, 273
Бјелетић Марта 121, 122, 273
Борисова–Лукашанец Е. Г. 169, 273
Бугарски Ранко 169, 170, 184, 273
Burkhart Dagmar 97, 104, 105, 114, 274

Vajs Nada 39, 274
Винокур Т. Г. 143, 274
Визель Т. Г. 274
Wierzbicka Anna 38, 73, 74, 75, 81, 83, 123, 127, 137, 218, 274
Влајић-Поповић Јасна 121, 122, 273, 274
Vukadinović Zora 96, 276

Гак В. Г. 201, 205, 207, 274
Гортан-Премк Даринка 226, 274
Grepl Miroslav 15, 16, 17, 274
Грицкат Ирена 152, 153, 159, 274

Даничић Ђура 96, 274
Данојлић Милован 198, 202, 203, 208, 275
Дешић Милорад 14, 15, 45, 274
Димитрова Стефана 76, 194, 275
Жолковский А. К. 276

Zima Jaroslav 45, 47, 48, 49, 50, 190, 275

Ивић Милка 103, 104, 189, 275
Ивић Павле 152, 158, 275
Илић Даница 170, 275

Јакобсон Роман 38, 79, 87, 135, 142, 149, 275

Калева Ст. 36, 108, 110, 275
Карадочева Цветана 108, 170, 275
Караулов Ю. Н. 39, 40, 42, 55, 57, 58, 59, 82, 117, 118, 275
Клајн Иван 96, 192, 193, 195, 275
Clore G. 276
Collins A. 276
Косановић Марија-Магдалена 170, 275
Кузнецова Э. В. 17, 18, 19, 275
Кустова Г. И. 275

Lakoff G. 275
Лиханов В. И. 14, 275
Лукянова Н. А. 237, 275
Ляпон М. В. 37, 38, 276

Maretić Toma 96, 276
Maslowska Ewa 45, 49, 50, 276
Медникова Э. М. 45, 276
Мельчук И. А. 276
Милојковић Мирјана 276
Михајловић Велимир 150, 158, 276
Михајловић-Михиз Борислав 276, 277
Младеновић Александар 152, 276
Mrazović Pavica 96, 276
Мурат В. П. 45, 276

Никитина С. Е. 277
Новиков А. А. 40, 42, 50, 58, 59, 82, 277

- Ortony A. 276
 Оташевић Ђорђе 189, 276
- Падучева Е. В. 275
 Петров В. В. 276
 Пекић Борислав 277
- Радић-Дугоњић Милана 77, 80, 108, 277
 Радовановић Милорад 189, 277
- Рахилина Е. В. 277
 Ристић Стана 45, 53, 77, 80, 87, 93, 95,
 107, 121, 135, 145, 149, 150, 158,
 165, 169, 178, 189, 197, 217, 231,
 235, 277–278
- Рышкина О. А. 278
 Robert Paul 77, 279
- Рождественский Ю. В. 279
- Селенић Слободан 66, 67, 68, 69, 70,
 74, 110, 111, 191, 193, 194, 195, 279
- Sikimić Biljana 153, 156, 279
 Симовић Љубомир 279
- Сремац Стеван 135, 137, 138, 139, 143,
 144, 145, 146, 147, 146, 279
- Стевановић Михаило 96, 279
- Стефановић Каракић Вук 150, 151,
 157, 274
 Стојчић Ђоко 279
- Телија В. Н. 14, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 43,
 45, 46, 47, 48, 49, 56, 57, 63, 64, 65,
 82, 108, 109, 115, 191, 194, 218, 221,
 222, 223, 224, 225, 226, 227, 231,
 234, 279
- Толстой Н. И. 47, 279
 Толстая С. М. 47, 279
 Trembska Anna 45, 279
 Турнакий И. И. 130, 139, 143, 279
- Fillmore Ch. 118, 279
- Hymes Dell 58, 279
 Химик В. В. 10, 109, 110, 280
 Ходакова Е. П. 280
- Чернейко Л. О. 105, 280
 Chomsky Noam 118, 280
- Шаховский В. И. 63, 65, 83, 221, 230,
 280
 Шипка Данко 162, 166, 167, 168, 280

О АУТОРУ

Др Стана Ристић, научни саветник Института за српски језик САНУ, рођена је 1. јануара 1950. године у Заовинама код Бајине Баште. Филолошки факултет завршила је у Београду (Група за српско-хрватски језик и југословенску књижевност) 1977. год., а магистрирала је и докторила на истом факултету (1980. и 1989. год.).

Од 1978. до сада ради у Институту за српски језик САНУ на изради вишетомног академијског *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* и на другим пројектима Института. До сада је урадила 3251 стр. лексикографског текста. Бави се научним радом из следећих области: лексикологије, лексикографије, семантike, граматици, творбе речи, а проблеме из савременог српског језика сагледава са филолошког, лингвистичког, социолингвистичког, функционално-стилског, нормативног, прагматичког и когнитивног аспекта. До сада је објавила око 60 научних радова и две монографије: *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику (лексичко-граматички приступ)*, Београд 1990. и *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*, Београд 1999 (у коауторству са М. Радић-Дугоњић). Учествовала је на бројним међународним научним конференцијама у земљи и у иностранству. Радила је и ради у редакцијама институтских часописа: *Јужнословенски филолог*, *Наши језик и Лингвистичке актуелности*. Организује и води рад Лингвистичке трибине од 1999. год. Држала је више предавања по позиву на Филозофском факултету у Новом Саду, Филолошком факултету у Београду, Истраживачкој станици Петница код Ваљева и на другим трибинама у Београду. Иницирала је, а као главни координатор засновала је и водила рад на пројекту који се под насловом *Истраживање словенских говора на Косову и Метохији* одвијао у Институту, у периоду од 2002. до 2003. године. Члан је две комисије при Одбору за стандардизацију српског језика: лексикографске и синтаксичке.